

Tartalom

Előszó	3
I. Bevezetés.....	4
I.1. Kutatástörténeti áttekintés	4
I.2. Módszertani áttekintés.....	10
II. Történelmi áttekintés	16
III. Miskolc történetének rövid áttekintése a 19. század végéig.....	19
III.1. Fekvése	19
III.2. A város nevének alakulása	19
III.3. Birtokosok	20
III.4. Társadalom	22
III.5. Felekezeti megoszlás	27
III.6. Református egyház	28
III.7. Iskola	39
IV. A helyi társadalom és az egyházi normák alakulása	41
V. A vallásos élet frusztrációi és feszültségei 1711-1780 között.....	54
V.1. Házasság	57
V.2. Paráznaság	64
V.3. Székperek.....	67
V.4. Ispotály	72
V.5. Iskola	74
V.6. Kántor	77
V.7. Malom és molnárgazda.....	81
V.8. Káromkodás.....	87
V.9. Templomi magatartás	92
V.10. Rövid kiértékelés	93
VI. A vallásos élet frusztrációi és feszültségei 1781-1848 között.....	99

VI.1. Házasság.....	107
VI.2. Paráznaság.....	129
VI.3. Rágalmazás és tiszteletlenség.....	137
VI.4. Székperek	140
VI.5. Ispotály.....	144
VI.6. Kántor.....	146
VI.7. Malom	149
VI.8. Káromkodás	158
VI.9. Adósság, párbér.....	161
VI.10. Tanító	167
VI.11. Leányok tanítója.....	168
VI.12. Harangozó	171
VI.13. Egyéb.....	172
VI.14. Rövid kiértékelés.....	177
VII. A vallásos élet frusztrációi és feszültségei 1848-1900 között.....	183
VII.1. Orgonista lakhatása.....	189
VII.2. Adósság, párbér.....	190
VII.3. Lelkész elleni feljelentés.....	192
VII.4. Rövid kiértékelés.....	193
VIII. Végszó gyanánt.....	195
Összefoglalás.....	199
Summary.....	206
Felhasznált irodalom	213
Levéltári források	219
Kézirattári források.....	219
Internetes források	219

ELŐSZÓ

Az egyháztörténelmen belül számos téma van, amelyek a kutatás számára időnként rendkívül egyedi megközelítést nyújtanak. Ezek közé tartozik egy-egy gyülekezet mindennapjainak megismerése a tagok életében történő feszültségek, frusztrációk vizsgálatával. A deviáns viselkedéseknek, az általános normától eltérő, vagy egyenesen azokkal szembemenő lecsapódásainak vizsgálata a közösségi életre, illetve az egyén életének alakulására nézve. Kutatásaimban mindig törekedtem arra, hogy egy-egy témát több szempontból vizsgáljak meg, hogy minél több oldalról adjak betekintést az adott személy, helység, tartalom megismerésébe. Hiszen a feltárás akkor sikeres, ha nem csupán egy szeletére koncentrálunk az adott témakörnek, hanem ha a lehető legtöbb szempontból közelítjük és járjuk azt körbe. Ezt teszem most Miskolc város esetében. Arra keresem a választ, hogy milyen múltat őriz a gyülekezet tagjainak hétköznapi életén keresztül. Kezdetben csupán érdekesnek tartottam a témát, és egy-két forrás erejéig beletekin tettem az iratanyagba. Később azonban számos forrás kezdett árulkodni a gyülekezet és tagjai igazi mindennapi életéről. Elhatároztam, hogy ezt írásba foglalom.

Munkámban Miskolc város történetén belül a helyi társadalom és vallási normák összefüggéseit, egymáshoz való viszonyulását vizsgálom a 18-19. században. Törekvésem célja, hogy ezen a lokális társadalmon belül megnézzem, hogyan alakultak a vallási normák, illetve mi befolyásolta e normák frusztrációit. Mennyiben hatottak rá a történelmi, ideológiai, gazdasági, egyházpolitikai, társadalmi változások és alakulások? Természetesen mindezt nem tehetem a település történeti, társadalmi, etnikai, vallási térképének rövid bemutatása nélkül, hiszen mindezek meghatározó erővel bírtak és bírnak jelenkori világunkban is.

I. BEVEZETÉS

I.1. Kutatástörténeti áttekintés

Az általam választott és tárgyalt téma olyan területe az egyháztörténet-írásnak, amelyvel kapcsolatban mindeddig kevés szakirodalom látott napvilágot. Bár törekedtem arra, hogy minél több idevonatkozó írást felkutassak, a téma specifikussága miatt korlátkba ütköztem. A konkrét tárgyalásnál szinte csak a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltárában fellelhető presbiteri- és egyházlátogatási jegyzőkönyvekre, gyülekezeti iratokra, mint elsődleges forrásokra támaszkodhattam, amelyek részletes ismertetésére törekszem.

E téma kutatása napjainkban már nem csupán az egyháztörténészek számára érdekes, hanem a társadalomtörténészek, illetve a néprajz kutatók¹ számára is. Az utóbbi években a jogtörténet² és a történelmi demográfia képviselői is foglalkoztak egyházfegyelemmel. Az egyházfegyelem során alkalmazott eszközök pedig a helytörténet kutatói figyelmét hívták fel magukra.

Munkám első részében foglaltakkal kapcsolatban a legfontosabb források egyike DIENES Dénes: *A Miskolci Református Egyházközség 1703-1918*³ című, 2001-ben készült kéziratári munkája. Ebben az írásában a szerző a Rákóczi-szabadságharc utáni történelmi, egyházpolitikai helyzetben vizsgálja a Miskolci Református Egyházközség életét, helyzetét, kitérve azokra az eseményekre, amelyek meghatározták annak alakulását. A történelmi, politikai, egyházpolitikai változásokat a református egyház gyülekezetei is megéreztek. Különösen igaz volt ez tárgyalt korszakunkban, az abszolutista Habsburg-uralom idején, amikor is a protestánsokat minden lehetséges eszközzel ellehetetleníteni igyekeztek.

A *Miskolc története* című sorozat öt kötetben látott napvilágot. Témám szempontjából szinte mind az öt kötet tanulmányai segítséget nyújtottak. Kubinyi András szerkesztésében jelent meg 1996-ban az első kötet: *Miskolc története a kezdetektől 1526-ig*. A második kötet *Miskolc története 1526-tól 1702-ig* Szakály Ferenc szerkesztésében.

¹ HORVÁTH Barna (1974): *Adalékok Igrici község önkormányzatának és művelődéstörténetének kezdetéhez*, Mezőcsát.; JÁVOR Katalin (1971): Egy XIX. századi presbiteri jegyzőkönyv tanulságai, in: *Népi Kultúra - Népi Társadalom. V-VI.* Bp.; KÓSA László (1979): Erkölcsi kihágások és büntetések Gyulán a XIX. sz. első felében, in: *Békési Élet*, 1979/1.; KISS Réka (2011): *Egyház és közösség a kora újkorban. A küüllői református egyházmegye 17-18. századi iratainak tükrében*. Budapest.

² NAGY Janka Teodóra (2012): A „Janus-arcú” megszegényítő büntetések, in: *Börtönügyi Szemle*, 2012/ 2.

³ DIENES Dénes: *A Miskolci Református Egyházközség 1703-1918*, Sárospatak-Debrecen, 2001. in: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Kézirattára, Kt.d. 41,899.

tésében 1998-ban. 2000-ben Faragó Tamás szerkesztette a harmadik kötet 1-2. részét *Miskolc története 1702-1847-ig* címmel. A negyedik kötet *Miskolc története 1848-1918-ig* címmel jelent meg 2003-ban Veres László szerkesztésében, szintén 1-2. részszel. Az ezekben a kötetekben foglalt tanulmányok a város történetével, népességével, helyzetével, felekezeteivel, társadalmi összetételével, kultúrájával, oktatási intézményeivel és ezek változásával, alakulásával foglalkoznak. A jobb megértés végett időnként korábbi évekre is visszatekinttem. Ebben a következők voltak segítségemre: DIENES Dénes: *Református egyház*, in: *Miskolc története 1702-1847-ig*. 3/2. köt., Miskolc, 2000. BARSÍ János: *Katolikus egyház*, in: *Miskolc története 1702-1847-ig*. 3/2. köt., Miskolc, 2000. DIENES Dénes: *Evangélikus egyház*, in: *Miskolc története 1702-1847-ig*. 3/2. köt., Miskolc, 2000. BARSÍ János: *Görög katolikusok*, in: *Miskolc története 1702-1847-ig*. 3/2. köt., Miskolc, 2000. DOBROSSY István: *Görögkeleti (ortodox) egyház*, in: *Miskolc története 1702-1847-ig*. 3/2. köt., Miskolc, 2000. DOBROSSY István: *Zsidó hitközség*, in: *Miskolc története 1702-1847-ig*. 3/2. köt., Miskolc, 2000. DRASKÓCZY István: *Miskolc birtoktörténete a középkorban*, in: KUBINYI András (szerk.): *Miskolc története: a kezdetektől 1526-ig I/1*. Miskolc, 1996. FARAGÓ Tamás: *A város népessége*, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története 1702-1847-ig 3/1*. Miskolc, 2000. FAZEKAS Csaba: *Városi társadalom*, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története 1702-től 1847-ig, 3/2*. Miskolc, 2000. Ö. KOVÁCS József-SZENDI Attila: *Városi társadalom*, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története 1702-1847, III/2*. Miskolc, 2000. TÓTH Péter: *Miskolc társadalma a XVI-XVII. században*, in: Szakály Ferenc (szerk.): *Miskolc története: 1526-tól 1702-ig, II. köt.*, Miskolc, 1998. TÓTH Péter: *Társadalom, egyház, művelődés*, in: KUBINYI András (szerk.): *Miskolc története: a kezdetektől 1526-ig, I*. Miskolc, 1996. BALOGH Judit–DOBROSSY István (szerk.): *Fából és deszkából: a miskolci Deszkatemplom*, Miskolc, 1999.

BALOGH Judit tanulmányát – *A miskolci reformátusság a XVI-XVIII. században*, in: BALOGH Judit–DOBROSSY István (szerk.): *Fából és deszkából: a miskolci Deszkatemplom*, Miskolc, 1999 – ugyancsak fontos munkaként építettem be. A szerző ebben a miskolci református gyülekezettel foglalkozik, felölelve mintegy háromszáz évnyi időszakot. Több olyan szakirodalmat is felhasználtam, amelyek lényeges információval szolgáltak, ám csak részlegesen érintették témámat. Közéjük tartozik ILLYÉS Endre: *Egyházfegyelem a magyar református egyházban a XVI-XIX. századokban*, Debrecen,

1941. MÁRKUS Jenő: *A liberális szellem a református egyházban*, Kálvin, Budapest, 2005.

Ezek mellett nagy segítségemre voltak az internetes tanulmányok, amelyek segítségével feltérképezhettem a Miskolc név etimológiai változásait, a város történetét, társadalmi, vallási összetételét. REIMAN Zoltán: *Miskolc története: a kezdetektől a Rákóczi-szabadságharcig* című tanulmányában, ahogy a cím is mutatja, a kezdetektől mutatja be a város történetét. A város nevének alakulása, földrajzi fekvése és elhelyezkedése, a birtokviszonyok alakulása, társadalma, annak változása legfontosabb témái a tanulmánynak.

HAHNER Péter: *A megújuló társadalom a 19. században* címmel jelentette meg tanulmányát. A szerző arról értekezik, hogy hogyan változtatta meg a demográfiai fejlődés a rendi társadalmakat, milyen hatással volt a gazdaság átalakulása a népesség alakulására, a társadalmi értékek változására, és mindez mennyiben befolyásolta a vallási, felekezeti közösségek helyzetét. HAHNER Péter: *Vallás és tudomány a 19. század első felében* címmel írt tanulmánya a század felekezeti meghatározói szempontjából értékes.

KERTÉSZ Botond: *Az evangélikus egyháztörténet 19. századi forrásai az Evangélikus Országos Levéltárban* című írása az evangélikus egyházzal foglalkozik. Következtetése az egyháztörténet-írással kapcsolatban azonban helytállóak a református egyházra nézve is. KÁDÁR László: *Eszterházy Károly racionalizmusa* című munkájának azokat a részeit használtam fel, amelyek témámhoz konkrétan kapcsolódtak.

A konkrét esetek jobb megértését, illetve a teológiai megalapozást ILLYÉS Endre: *Egyházfegyelem a magyar református egyházban* című munkája adja. Szerző a 16. századtól, vagyis a protestáns egyházak kialakulásának kezdetétől tárgyalja a református egyházfegyelem alakulását a magyarországi egyház egészére nézve. Közli azokat a legfontosabb zsinatokat illetve kánonokat, amelyek ezen a területen napvilágot láttak, majd később azokat a rendeleteket, amelyekkel az uralkodók – különösen a felvilágosodás idején – hatást gyakoroltak a fegyelem alakulására. Bár egyesek szerint Illyés Endre munkája terjedős és szétfolyó, érdeme mégis abban van, hogy hasonló jellegű, átfogó munka az egyházfegyelem tárgykörében nem igazán született. A témát érintő tanulmányok az egyházfegyelem területén csupán egy-egy gyülekezetre vagy területre koncentrálnak, de nem az egyház egészére. Ezért sok e témakörben megjelent értekezés

ehhez az alapmunkához nyúl vissza.

A tanulmányok között találjuk BARÁTH Béla Levente: *Egyházfegyelmi feljegyzések a sárospataki református egyházközség 1770-1841 között keletkezett irataiban*, amely a CSORBA Dávid és SZATMÁRI Emília szerkesztésében 2021-ben kiadott „...Tanácsaid hűség és igazság” *tisztelgő írások Dienes Dénes professzor úr 65. születésnapjára*, kötetben jelent meg. Szerző, ahogyan a cím is mutatja egy rövid bevezető után, amelyben azokra a forrásokra hívja fel a figyelmet, amelyek megőrizték számunkra a különböző normaelhajlási eseteket, illetve azokra a tisztségekre, melyek e korszakban fontos szereplői voltak az egyházfegyelem gyakorlásának, a történelmi helyzetbe ágyazva veszi sorra a gyülekezetben előfordult eseteket. Teszi mindezt úgy, hogy az általa választott korszakoláson belül számszerűsíti a különböző ügyeket, összegezzi azokat.

RUZSA-NAGY Zoltán: *Az egyházfegyelem gyakorlata a Kecskeméti Református Egyházközségben a 18. században* című tanulmánya 2017-ben jelent meg az Egyháztörténeti Szemle 18. évfolyama 2. számában. Szerző emellett, hogy ad egy általános bevezetést az egyházfegyelem kérdéskörében a kálvini gondolatoktól kezdve a hazai legfontosabb kánonok rendelkezéséig, arra is kitér, hogy miként alakult a fegyelmezés gyakorlata a 18. század első, majd második felében. A kecskeméti gyülekezet normaelhajlási ügyeit tárgyalva egy átfogó képet kapunk arra nézve, mi volt a menete az egyes normasértési ügyekben való eljárásnak, hogyan és miben nyilvánult meg a lelkipásztor, a városi előjáróság, majd a presbitérium munkája ezen a területen. Szép ívet rajzol arról a változásról, ami a szankciók alakulásában végmenet.

Az Ethnographia folyóirat 2007-es számában S. LACKOVITS Emőke: *Református rendtartás és egyházfegyelem a Balaton-felvidéken* címmel jelentette meg tanulmányát. Kálvin tanításától indulva, a Magyarországon született kánonok ismertetését adja, kitérve azokra a legfontosabbakra, amelyek részben az általa lefedett területre, részben pedig az ország egészére nézve adnak információt a választott témában. A szankciók, fegyelmi eljárásokat követő büntetések fajtáinak ismertetése, illetve ezeknek változása is helyt kap a munkában. Ezt követően koncentrálna az általa választott témára, csoportosította az eseteket, amelyek a legkorábbi időszakból a 19. századdal bezárólag az adott gyülekezet életéből fennmaradtak.

NAGY Árpád: *Az egyházfegyelem alakulása az erdélyi református egyházban*

című írása a Theológiai Szemlében jelent meg a 42. évfolyam 2. illetve 4. számaiban. Tanulmánya elején a Szerző egy rövid áttekintést nyújt a különböző történelmi időszakok egyházfegyelme alakulására, amiben Illyés Endre korszakolását alkalmazza. A következőkben az Orbai egyházmegye rövid bemutatását az egyházfegyelmei esetek tárgyalása követi a 16. századtól a 20. századdal bezárólag. A munka segítséget nyújt abban, hogy betekintést kapjunk Erdély egyik református egyházmegyéjének egyházfegyelmei gyakorlatába, s ezzel viszonyítási alapot nyerjünk a hazai helyzetre nézve.

A Confessio 1994/2-es számában NAGY Ödön: *A református egyházfegyelem a múltban és a 20. században* címmel tette közzé tanulmányát, amelyben a Heidelbergi Káté 83. kérdéséből kiindulva egy visszatekintést nyújt a témában. Kálvin gondolatait kiemelve hangsúlyozza az igehirdetés tisztaságát és fontosságát, amellyel egyenes arányban van az egyházfegyelem. Az ige uralkodó jellege határozza meg a fegyelem erősségét vagy gyengülő tendenciáját. Mivel munkájában főként a 20. század a központi téma, ezért csupán rövid bevezetésben tér ki a korábbi századok helyzetére, illetve az egyházfegyelem szigorának lejtőjére, mely fokozatosan, de főként a 18. század második felétől ment végbe a református egyházban.

FAZAKAS Sándor, ifj.: *Egyházfegyelem és gyülekezetépítés* címen Békésen, 1997. november 27-én elhangzott előadásából A Református Tiszántúl 1998. 6/3. számában jelent meg részlet. Annak ellenére, hogy csupán részlet, látható, hogy Szerző a választott címen belül a bibliai alapok megszólaltatásával és Bonhoeffer Etikájának egyik lényeges gondolatával az igehirdetés és az egyházfegyelem szoros egységét emeli ki. A nyugati reformátorok egyházfegyelmei gyakorlatából is ezt emeli ki, illetve, hogy mindegyikük arra törekedett, hogy az egyházfegyelem az egyház belső ügye legyen. Ezt a törekvéseiket azonban az akkor még az erőteljes világi és egyházi hatalom összefonódása végett nem sikerült elérniük. A 20. századra rátérve, nagyon lényeges kérdéseket feszeget, amelyeket a szekularizáció, a modernitás, a pluralizmus és a szabadelvű társadalom hozott magával az egyházfegyelmei kérdések tekintetében. Bár ez utóbbi század már nem képezi részét munkámnak, mégis fontosnak tartom ezt a tanulmányt az egyházfegyelem alakulása ívének, hanyatlásának bemutatására.

PETERDI Dánielnek 1988-ban a Teológiai Szemle 31/6. számában *Istenfélelem és egyházfegyelem* címmel jelent meg egy tanulmánya. Ahogy a címe is mutatja, a központban az Isten félelme van, s Szerző arra keresi a választ, hogy mi a kapcsolat isten-

félelem és egyházfegyelem között. Ennek boncolgatását három kategóriában végzi el, amit három kérdés köré épít. Mi az istenfélelem? Mi köze van az istenfélelemnek az egyházfegyelemhez? Hogyan gyakoroljunk egyházfegyelmet. Tanulmánya közepén még egy fontos kérdést tesz fel: miért gyakoroljunk egyházfegyelmet? Munkájának érdeme éppen ezekben a kérdésekben, s a rájuk adott válaszokban rejlik.

FAGGYAS István *Lakosság és templomi ülésrend I-II.* című kötete.⁴ Szerző 1990-91-ben adta ki két kötetben összefoglalt munkáját. Már a cím is érzékelteti, hogy az általunk tárgyalt korszakok egyik kardinális témáját feszegeti, hiszen az egyes gyülekezetekben kialakult ülésrend az adott közösség életében fontos szerepet töltött be. A családok változása, egy közösség társadalmának változása a székek körüli vitákhoz vezetnek, és időnként ezek elosztásának újragondolását eredményezte. Szerző ezeket a folyamatokat követi végig műveiben, így munkánkban is egyik alapvető forrása.

Témánk derekas része forrásfeldolgozás. A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltárában a Miskolci Református Egyház életéből azokat a forrásokat dolgoztam fel, amelyek a 18. és a 19. században az egyházközség berkein belül frusztrációkat és feszültségeket idéztek elő. Vagyis azokat az egyházfegyelmi ügyeket, eseteket, amelyek eltértek, vagy egyenesen szembementek az egyházi normákkal. A forrásanyag bőséges. Egyházközségi iratok, presbiteri jegyzőkönyvek, egyházlátogatási jegyzőkönyvek a következő jelzetekkel: R.B.I. 3/1.; R.B.I. 3/2.; R.B.I. 4/1.; R.B.I. 4/3.; R.B.I. 4/5.; R.B.I. 5/1.; R.B.I. 5/2.; R.B.I. 5/5.; R.B.I. 5/6.; R.B.I. 6/1. ; R.B.II. 3/1.; R.B.II. 7/1.; R.A.I. 1/20.; R.A.I. 1/23.; R.A.I. 1/29.; R.A.IV. 1/15.; A.XXV. 9336.43.; A.XXV. 9345.52.; A.XXV. 9346.53.; Kgg. II. 8.; Kgg. IV. 19. R.D. VI. 6/5.; SE.VII.1/1.a.; B.LXXVI. 36149-36152.; A.XIX.6955.; R.D. III. 6/5.; Kgg. II. 12.

A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltárában talált anyagok mellett a Magyar Nemzeti levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában is kutatásokat végeztünk annak érdekében, hogy minden olyan forrást feltérképezzünk, ami tárgyalt témánkkal kapcsolatos. Ez utóbbit abban bízva tettük, mert

⁴ FAGGYAS István (1990,1991): *Lakosság és templomi ülésrend I-II.*, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.; KISS Réka (2009): *Egyház és társadalom a koraiújkorban a Küüllői Református Egyházmegye iratainak tükrében (17-18. sz.)*, <http://doktori.btk.elte.hu/folk/kissreka/diss.pdf>, 2023.03.13.; KISS Réka: *Irányvonalak a református vallási néprajzi és mentalitástörténeti kutatások rendszerváltás utáni történetéből*, http://real.mtak.hu/29369/1/Kiss_Reka_2013.05_javitott1_u.pdf, 2023.03.14.; SRKTGy. Kt. d. 41,899.; TÓTH Péter (1981): *Miskolci statutumok 1573-1755*, Miskolc.

sok eset a konzisztoriális időszakból a források hiányában lezáratlan maradt. Mivel a konzisztórium megalakulásáig, s ezt követően is még pár évig – az átállás időszakában – a városi magisztrátus tárgyalta, vagy ehhez a testülethez kerültek az ügyek, feltételeztük, hogy az itteni jegyzőkönyvekben feltalálhatók lesznek az ügyek végkimenetele. Sajnos a váradalmak nem teljesültek, mindazonáltal a kutatás nem volt hiába való.

Ezek a jelzetek hatalmas mennyiségű iratanyagot fednek le, amelyek a gyülekezet életének, mindennapjainak csupán egy szeletét tárják fel. Nagy segítséget jelentett számunkra a feldolgozás során, hogy a jegyzőkönyvek és a különböző iratok készítői a legtöbb esetben rendkívül precízek és alaposak voltak. Időnként olyan részletességgel jegyezték fel a megtörténtekeket, amely a kutató számára – ennyi év távlatából is – előny. Törekedtünk témaspecifikusak maradni, s az eseteket a maguk „szépségében”, „egyszerűségében”, „történeti hűségében” ismertetni, hogy valós képet adjunk minden egyes ügyről.

I.2. Módszertani áttekintés

Munkánkat két fő részre osztottuk fel. Az első részben egy rövid áttekintés keretében azokat a legfontosabb meghatározókat ismertetjük, amelyek Miskolc város életében a 18-19. századig végbementek. Ezen belül elsőként kerül röviden ismertetésre a város története, a Miskolc név kialakulása, fekvésének legfőbb földrajzi meghatározói, illetve a város fejlődését leginkább meghatározó birtokosok. A város társadalomtörténetének legfontosabb aspektusai között lényeges momentum a társadalmi rétegződés, mivel Miskolc esetében a társadalmi mozgások sajátosan alakultak. Éppen ezért szükséges körüljárni, hogy milyen társadalmi illetve azon belüli mozgások határozták meg a mezőváros életét, hogyan változott az idők során a társadalom szerkezete, milyen folyamatok játszották a legnagyobb szerepet a nemesi osztály létrejöttében és megnövekedésében, illetve a polgárosodási folyamatok mennyiben határozták vagy változtatták meg a társadalmi mentalitást.

A társadalmi mellett, a felekezeti meghatározók tárgyalása is elengedhetetlen. A 16. század végére és a 17. század elejére Magyarország felekezeti térképe megváltozott. Az ország különböző részein ez a térkép változó arányokban mutatkozott meg. Mindez a reformáció mozgalmának volt köszönhető. A mozgalom térhódításának és a város történetére gyakorolt hatásának vizsgálatát a felekezeti meghatározók teszik

szükségessé. A reformáció egyházmegújító tevékenysége a Tiszán inneni régióban is tetten érhető. Annak, hogy a lutheri vagy a helvét irány gyökeresedett-e meg és mikor Miskolcon, illetve hogyan szerveződött meg az egyház, nagy jelentősége van a város egyháztörténete szempontjából. A későbbiekben pedig mivel Miskolc sem vonhatta ki magát a korszak egyházpoltikai vetületei alól, azokat a protestánsokat sértő rendeleteket és intézkedéseket, illetve hatásaikat is szükséges tárgyalni, amelyek megnehezítették a református egyház mindennapjait. Továbbá azt, hogy egy sajátosan homogén város életében mindezek milyen változásokat idézhettek elő.

Az ellenreformáció hosszú évtizedei után a türelmi rendeletet szinte fellélegzést jelentett a protestáns egyházak számára. Ezt követően helyzetük némileg megváltozott. A rendelet által nyújtott lehetőségek a protestánsok számára az újra rendeződés időszakát hozták el. A több évtizedes szenvedés, ellehetetlenítés után ez a rendelet enyhülést adott, változásokat eredményezett. A türelmi rendelet nyújtotta lehetőségek kiaknázása a miskolci gyülekezet életében megmutatkozott.

Egy település vagy egy gyülekezet életének szerves részét képezik az általa szervezett és fenntartott iskolák. Az oktatási intézmények minden korban a szellemi utánpótlás legfontosabb színterei voltak. Miskolcon már a reformáció előtt is létezett iskola, ami a 16. századtól fejlődésnek indult. A város különböző típusú iskolákkal rendelkezett, amik között helyt kapott a kisiskola, a leányiskola is.

Munkánk másik fő részében a konkrét téma kibontása következik. Elsőként a helyi társadalom és egyházi normák összefüggéseit vizsgáljuk. Itt a fogalmak tisztázása, miszerint mit jelent a helyi társadalom, melyek annak a legfontosabb ismertetőjegyei, illetve mit értünk norma vagy normák alatt, az első legfontosabb tisztázandó feladat. Az egyházfegyelem gyakorlatának reformátori értelmezését követően, a hazai viszonyok ismertetésével folytatjuk. A legfontosabb zsinati rendelkezések alapján tekintjük át az egyházfegyelemre vonatkozó szabályokat, vétkeket illetve azok szankcióit. A hazai viszonyokat tekintve az is lényeges, hogy a konzisztóriumok megszerveződéséig hogyan alakult az egyházfegyelem gyakorlata, kinek vagy kiknek volt a feladata és kötelessége a különböző vétségek kivizsgálása és elbírálása. Továbbá a konzisztóriumok megszerveződését követően miként viszonyult az egyház vezetőtestülete a gyülekezeti élet ezen területéhez. Fontos fogalmak értelmezése szükséges, mint az exkommunikáció, vezeklés, eklézsiakövetés. Annak leszögezése is lényeges, hogy az

egyres eljárásoknál meddig tartott a konzisztórium hatásköre, és mikor kellett egy ügyet az egyházmegyéhez, vagy éppen a városi magisztrátushoz továbbítani.

A felvilágosodás következtében kialakuló és terjedő szellemi, teológiai irányzatok, áramlatok nem csak a tudományt, a gondolkodást, hanem az egyházak életét is messzemenőig befolyásolták. Az általános vélekedés úgy tartja, hogy a 18-19. században ezek az irányzatok a gondolkodás megváltoztatása következtében elidegenítették az embereket a templomtól, amelyek sorra kiürültek. Ez a megközelítés azonban nagyon általánosít. Minden bizonnyal voltak olyan települések, ahol ez megtörtént, Miskolc városa azonban nem tartozott ezek közé. A források tükrében éppen ezért fontos annak áttekintése, hogy a megváltozott idők viharáiban a gyülekezet tagjai hogyan gyakorolták, vagy nem gyakorolták vallásukat, kegyességüket. Mennyire jellemezte az embereket a templomlátogatás, illetve, hogy a vallási normák elfogadása és megtartása mennyiben képezte részét a mindennapi keresztyén, vallásos életnek.

A vallásos élet feszültségeit és frusztrációit nem vizsgálhatjuk az adott történelmi helyzet ismertetése nélkül, illetve anélkül, hogy ne vennénk figyelembe annak a településnek a társadalmi, kulturális és vallási meghatározóit. Ugyanis a reformációt követően egészen a felvilágosodásig az egyház nem vált el a világtól. Város és egyház határai egybeestek. A település lakossága és a gyülekezet közössége, az egyházi és a világi hatóság, az egyház által fenntartott értékrend és a település lakosainak értékrendje egységet képezett, mégpedig zárt, homogén közösséget. A 18. században azonban a felvilágosodás hozta változások következtében ez a homogenitás a legtöbb helyen megszűnt.

A normasértési ügyeket a korábban, illetve a tárgyalts korszakokban született a zsinati határozatok nélkül sem tárgyalhatjuk. Hiszen már az első, de különösen is a második Erdődi zsinattól kezdve született rendelkezések, kánonok éppen az egyház illetve annak tagjai életét szabályozták. A zsinati rendeletek a vétkek megnevezésében és azok szankcionálásában lefedték az élet minden területét. S míg a korábbi századokban a fegyelmezés gyakorlatában még a szigorúság tetten érhető, az általunk tárgyalts korszakokban már enyhülés tapasztalható. Ebben minden bizonnyal szerepet játszottak azok az felvilágosult abszolutista uralkodói rendeletek, amelyek közvetve vagy közvetlenül avatkoztak be az egyház életébe, így a fegyelmezés kérdésébe is, megkötvé ezekkel a konzisztóriumok és a fegyelmező testületek kezét. Fontos annak megvizsgálása,

hogy milyen szerepet szánt ebben a korban az abszolutista uralom az egyház számára, illetve melyek azok a rendeletek, amelyekkel a fegyelmezés feladatát saját hatáskörébe rendelte.

Annak áttekintése is lényeges, hogy kiknek a feladata volt korszakunkban a fegyelmezés feladata, illetve mennyire tudta betölteni szerepét és végrehajtani feladatát. Ebben fontos szempont annak a tisztázása, hogy kik gyakorolták a fegyelmezést a konzisztórium megszerveződéséig és milyen eredménnyel, illetve hogyan alakult ez a gyakorlat a konzisztórium megszerveződését követően. Mennyiben alkalmazta szankcióként a különböző bűnök elkövetőivel szemben a konzisztórium azokat az eszközöket, melyeket a korábbi testület, és mennyiben határozták meg döntéseit a zsinati illetve állami rendeletek.

A különböző esetek tárgyalásánál célszerűnek tartjuk azt a felosztást alkalmazni, amit Illyés Endre⁵ munkájában követett. A történelmi események protestáns egyházakra gyakorolt hatása befolyásolta azok életét. Változásokat idéztek elő – legyenek ezek akár negatív, akár pozitív előjelűek –, amelyek tetten érhetők a mindennapokban. Ennek megfelelően tehát elsőként azokkal a normasértési ügyekkel foglalkozunk, amelyek 1711-1780 közé tehetőek. 1781 a protestantizmus számára választóval volt, így a következő szakaszt mi is ezt követően, az 1781-1848 közötti időszakban körvonalazzuk. Az utolsó vizsgált korszak pedig az 1848-1900 közötti időszak. A korszakok eseményei vizsgálatánál fontos szempont, hogy azokat, illetve az abban történeteket az adott történelmi és egyházpolitikai kontextusban helyezzük el.

A következő fejezetekben, a már jelzett korszakolást követve, elsőként a történelmi meghatározók, majd a zsinati rendelkezések, illetve a felvilágosodás következtében, az abszolutista uralkodók által kiadott, és a fegyelmezés gyakorlatát érintő rendelkezéseket vesszük számba. A különböző normasértési ügyek feltárásával kapunk rálátást a gyülekezet erkölcsi állapotára. Éppen ezért fontos annak tisztázása, hogy a gyülekezet összlétszámát tekintve, illetve más gyülekezetekhez viszonyítva mennyire voltak gyakoriak vagy kevésbé jellemzők a normaelhajlások a miskolci református egyházköztség tagjainak életében. Ugyanakkor a szankciókról, akár a magisztrátus, akár a konzisztórium idejében született döntésekről és azok szigorúságáról vagy enyhébb voltáról is megbizonyosodhatunk a forrásokból.

⁵ ILLYÉS Endre (1941): *Egyházfegyelem a magyar református egyházban*, Debrecen. 196 p.

Az első két korszakban feltárt dokumentumok alapján több szempontból is különbséget tudunk tenni. Az egyházpolitikai események az újra rendeződés időszakát hozták el a protestánsok számára. A türelmi rendelet adta lehetőségeket igyekeztek kihasználni. Mindezekkel párhuzamosan azonban a felvilágosodás okozta korszellem következtében miközben a normasértési ügyek a második korszakban megsokasodtak, a fegyelmezés ereje alábbhagyott. Sokkal több esetet őrzött meg számunkra az előző korszak, mint ez. Nyilvánvaló okai voltak ennek az adott történelmi események, mint a napóleoni háborúk, majd pedig az azt követő nehéz helyzet, majd a reformokat sürgető időszak. Míg az előző korszakban még az eklézsiakövetést egyes esetekben büntetésként szabta a konzisztórium, a második korszakban a büntetés a megintésre és megfedésre redukálódott. Ennek a folyamatnak is hű tükröi a tárgyalt esetek illetve a kiszabott büntetések.

Az utolsó korszakban szemlélhetjük leginkább a szekularizációs folyamatok, a felvilágosodás következtében kialakult szellemi és teológiai irányzatok vallási mentalitást meghatározó és átalakító hatását. A reformtörekvések megszüntették a több évszázada fennálló feudális rendszert, amikor törvénybe iktatták a jobbágyfelszabadítást, aminek következtében az ország társadalmi szerkezete újabb változáson ment keresztül. Ugyanakkor a protestáns érdekeket is képviselve meghozták az 1848-as 20. törvénycikket, amely kimondta a vallások közötti politikai egyenlőséget. Ez utóbbi törvény az 1848-49-es események kitörése következtében nem lépett életbe, sőt a szabadságharcot követően az erőteljes megtorlás nehéz időszakot hozott a református egyház életébe. Bécs napirendre tűzte a magyar protestánsok egyházkormányzatának átalakítását. Rendeleteivel a protestáns egyházakat az állam szoros megfigyelése alá akarta vonni. Megtiltott minden gyülekezést, gyűjtést, egyesületi munkát, az istentisztelet keretein túlmenő tevékenységet, amivel megbénította az egyház működését. Az 1859. szeptember 1-jén kiadott császári nyílt parancs és az azt követő miniszteri utasítás pedig a protestánsok háromszáz éves alkotmányának megszüntetésére tört, amennyiben létüket egy teljesen, az uralkodótól függő alapra akarta helyezni. A pátens elleni küzdelem eredménye, annak visszavonása lett. Az ezt követő történelmi események, mint az 1867-es kiegyezés, nem csak az ország, de az abban működő egyházak életére is befolyással bírtak. A korszak érlelte meg az időt az 1881-es debreceni alkotmányozó zsinat összehívására, ahol megalakult a Magyarországi Református Egyház.

Az említett történelmi, politikai, egyházpólitikai események közepette az egyházfegyelem kérdésének vizsgálata nem volt egyszerű feladat. Már csak azért sem, mert a gyülekezetek figyelmét az események kötötték le, nem pedig a normasértési ügyek, amire a források elenyésző volta is ékes bizonyíték. Ugyanakkor pedig nem írhatunk mindent az események számlájára, hiszen a 19. század második felében már a különböző irányzatok hatására sokkal nagyobb hangsúly esett az egyénre, mint az általa elkövetett bűnre. Nem jelentettek már annyi normaelhajlást, mint a korábbi korszakban, ami nem azért volt, mert az emberek nem vétkeztek, hanem azért, mert az egyház sem foglalkozott már olyan intenzitással a fegyelem kérdésével. A korszakban a jegyzőkönyveknek és gyülekezeti iratoknak leggyakoribb témái az istentiszteletek, alkalmazottak, iskolaügyek, pénzügyek, bevételek, kamatok, tartozások, segélyek, illetve ezek visszavétele, végrendeletek, egyházi ingatlanok, tanári állások, tanulmányi ügyek, adományok, egyházi földek, szőlők, illetve a malom körüli feladatok.

II. TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS

Hahner Péter megfogalmazása szerint a régi rend az egyenlőtlenség és a kiváltságok társadalma volt. Különböző kiváltságokkal és előjogokkal rendelkező rendekből és testületekből állt. Az egyén életét leginkább az a tény határozta meg, hogy melyik társadalmi rend tagjaként született meg, s melyik testületbe sikerült bekerülnie. A kirívó társadalmi különbségeket a legtöbben természetesnek tekintették. Mai társadalmunkban azonban az „egyenlőség” az egyik alapelv. Az emberek nem egyenlők, de tulajdonságaik, képességeik és gazdagságuk alapján egyenlő joguk van az élethez, a szabadsághoz és a boldogulásra való törekvéshez. Ezért a törvény mindenkit egyenlő bánásmódban részesít, azonos jogokat és kötelezettségeket ró az állampolgárokra. A 18-19. század Európa-szerte változást hozott. Elkezdett felgyorsulni a társadalmi átalakulás, az éleslátó gondolkodók felismerték, hogy a fejlődés az egyenlőség, a demokrácia irányába mutat. A rendi társadalmakat a demográfiai fejlődés, a gazdaság átalakulása, az új eszmék terjedése és az államhatalom erősödése fokozatosan átalakította. Átalakult a társadalom is, amennyiben népesebb, mozgékonyabb, gazdagabb jött létre, amelyből már tudatosan megpróbálták kiiktatni az emberi egyenlőtlenség legkirívóbb megnyilvánulásait. A régi társadalomban elsősorban a születés számított, s csak másodsorban a vagyon. Az új, demokratikusnak még nem nevezhető társadalomban viszont a vagyon, a tulajdon, a gazdagság egyre fontosabbá vált, s csak másodsorban számított a születés.⁶ A népesség szinte minden európai államban felduzzadt a jobb táplálkozásnak köszönhetően, amivel a gazdasági átalakulás nem tudott lépést tartani, ami azt eredményezte, hogy nem jutott mindenkinek elegendő föld és munkaalkalom születési helyén. Az emberek munkavállalás végett arra kényszerültek, hogy elvándoroljanak. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy korábban nem volt ilyen, hiszen időszakos elvándorlásra korábban is volt példa, de a 19. században a vidéki tömegek soha nem látott mennyiségben vándoroltak el szülőhelyükről részben a közeli városokba, részben pedig távoli területekre. De voltak olyanok is, akik hazát váltottak a jobb élet reményében. A városokba való elvándorlás szintén egy új réteget hozott létre, a városi munkásokét. A társadalom legelőkelőbb rétegét mindenhol a nemesség alkotta. E csoportnak eredetileg

⁶ HAHNER Péter (2020): *A megújuló társadalom a 19. században*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_megujulo_tarsadalom_a_19_szazadban/, 2020.05.14.

csak születés révén lehetett valaki tagja. Később azonban némi vagy különleges érdem révén Európa legtöbb országába be lehetett kerülni. Annál is inkább, mert a születés révén való kiváltság következtében a nemesség minden bizonnyal fokozatosan elfogyott volna az évszázadok során. Az újkorban pedig a társadalom fokozatos gazdagodása egyrészt a nemesek számának növekedését és fellazulását, másrészt átalakulását eredményezte. A társadalmi átalakulás másik meghatározója ebben a korszakban a polgárosodás. Hahner definíciója szerint „Polgárságnak a nemesi ranggal nem rendelkező, de anyagilag független, viszonylag módos, fizikai munkára nem kényszerülő városi lakosokat nevezzük.”⁷ A kereskedők alkották a legrégebbi csoportját, akiknek foglalkozása lehetővé tette a gyors meggazdagodást. Tárgyalt korszakunkban a polgárság Európa-szerte megnövekedett. A társadalmi rétegződés teljességéhez azonban a mezőgazdaságban tevékenykedőket sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

A társadalmi meghatározók és változások mellett fontos kitérni a vallási élet helyzetére és változásaira is. A 19. században az emberek túlnyomó többsége számára még mindig a vallás tette lehetővé az eligazodást a világban, s jelölte ki számukra az egyéni élet célját. Tovább hódíthattak azok a 18. században felbukkanó vallási mozgalmak, amelyek a megszokott szertartásokkal szemben az érzelmekre, a szívre, az egyén erkölcsi megújulására helyezte a hangsúlyt: német területen a pietizmus, Nagy-Britanniában a metodizmus. Az Amerikai Egyesült Államokban a 19. század első 25 évét a vallástörténészek a „második nagy ébredés” korának nevezik (az elsőre 1730 és 1750 között került sor). Rengeteg új baptista és methodista egyházközség alakult, a népszerű hitszónokok több ezer hívő előtt, szabadtéri rendezvényeken szólították fel tökéletesedésre követőiket, amelyen már nem csak egyéni üdvözülést, hanem társadalmi reformokat is értettek. A vallási újjáéledést a kormányzatok egy ideig jó szemmel nézték, mert hozzájárulhatott tekintélyük helyreállításához. Azt azonban már nem tűrték el, hogy az egyházak korlátozzák az államok egyre növekvő hatalmát. Az állam ugyanis egyre több feladatot átvett az egyháztól.⁸

A protestáns egyházak helyzete Magyarországon mind vallásilag, mind politikailag, mind pedig gazdaságilag rendkívül nehéz volt. A reformáció kibontakozását követően, amikor a protestáns egyházak intézményesedése elkezdődött, a katolikus restau-

⁷ HAHNER, (2020.05.14.)

⁸ HAHNER Péter (2020): *Vallás és tudomány a 19. század első felében*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/vallas_es_tudomany_a_19_szazad_elso_feleben/, 2020.04.23.

ráció is kezdetét vette. Ez utóbbinak legfőbb politikai bázisa a Habsburg abszolútizmus volt. Dienes Dénes megfogalmazása szerint nemzetünk szabadsága korlátozásának, a protestantizmus visszaszorításának és megsemmisítésének programja ugyanazon hatalmi formációban gyökerezett.⁹ Bár 1686-ban a törököt kiűztük az országból, a felszabadított területeken élő, nagyrészt protestáns lakosság nem lélegezhetett fel, mivel a katolikus Habsburg-kormányzás által beszállásolt katonaság állandó erőszakosságainak lett kiszolgáltatva. Mindez személyi és vagyoni bizonytalanságot idézett elő, amit még a vallásgyakorlat miatti üldözés is tetézt. Az országgyűléseken meghozott rendeletek, amelyek némi enyhülést hoztak a protestánsok számára, semmissé lettek azáltal, hogy I. Lipót a saját nevére elnevezett és sajátosan értelmezett rendeletében, az Explanatio Leopoldinában, erőteljes protestáns-ellenes hangsúlyt kaptak, érvényességük pedig teljes mértékben az uralkodó kegyelmének függvényévé vált. A protestáns-ellenes megmozdulások általános elégedetlenséget okoztak, ami először a hegyaljai kurucmozgalmakban, majd a Rákóczi Ferenc vezette szabadságban robbant ki. A szabadságharchoz csatlakozók vallásügyük rendezését várták, amit sem ez, sem pedig a szabadságharcot lezáró kompromisszumos béke nem hozott meg nekik. Hasonlóképpen nem kaptak orvoslást a vallásügyi sérelmek a 18. században összeült országgyűlések révén, sőt az ezeken hozott rendelkezések tovább nehezítették az ország protestáns lakosságának vallásgyakorlatát és vallási ügyeinek elintézését, amennyiben azt már az 1715-ös országgyűlés 30. cikkelye az uralkodói felségjogok közé sorolta, de megtiltotta a vallásügy országgyűléseken való tárgyalását is. Minden kísérlet, amely a sérelmek megvizsgálására és rendezésére irányult, a katolikus többség miatt megghiúsult. Innentől kezdve a királyi rendeletek egészen a II. József által 1781-ben kiadott türelmi rendeletig a protestánsok vallásgyakorlatának jegyében születtek meg. Sőt egészen 1791-ig az uralkodók rendeletekkel szabályozták a protestáns ügyet.¹⁰

⁹ DIENES Dénes: *A Miskolci Református Egyházközség 1703-1918*, Sárospatak-Debrecen, 2001. in: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Kézirattára, Kt.d. 41,899. 3.

¹⁰ Lásd bővebben BUCSAY Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945*, Budapest, 1985.; CSOHÁNY János: *Magyar protestáns egyháztörténet 1711-1849*, Debrecen, 1994.

III. MISKOLC TÖRTÉNETÉNEK RÖVID ÁTTEKINTÉSE A 19. SZÁZAD VÉGÉIG

III.1. Fekvése

Miskolc megyei jogú város Magyarország északkeleti részén, a Bükk-vidék keleti lejtőinél fekszik. Az Észak-Magyarország régió legnagyobb városa és központja. Borsod-Abaúj-Zemplén megye és a Miskolci járás székhelye. A megye lakosságának negyede Miskolcon él. Az ország negyedik legnépesebb városa Budapest, Debrecen és Szeged után 155 650 fővel, agglomerációval együtt Budapest és Debrecen után a harmadik legnagyobb, illetve a második legnagyobb belterülettel/beépített területtel rendelkező város Magyarországon Budapest után.

III.2. A város nevének alakulása

Reiman Zoltán Dobrossy István és Szendrei János helytörténész, illetve Gyulai Éva és Ringer Árpád munkáira alapozva összeállított 2019 februárjában egy ismertetőt Miskolc városáról. A *Szemelvények Miskolc városának történetéből* oldalon jelentette meg munkáját *Miskolc története: a kezdetektől a Rákóczi-szabadságharcig* címmel. A város nevének alakulásával kapcsolatban a következőket írta: „Városunk nevét Anonymus *„Miscoucy”-nak* írja. A következő évszázadok folyamán találkozhatunk a *„Miskouc”*, *„Miskoch”*, *„Miscovcy”*, *„Miscocii”*, *„Myskolch”*, *„Miscouz”*, *„Miscoz”*, *„Miskoult”* névvel, leggyakrabban azonban a *„Miskoucz”* a használatos egészen a 16. századig. Attól kezdődően Miskolcz.”¹¹ Miskolc nagyhírű monográfusa, Szendrei János 1886-ban sajnálkozását fejezte ki, miután később, amikor a városok nevének végére sok helyen már nem írták a „z” betűt. Véleménye szerint legalább a helynevekben meg kellett volna hagyni azokat, hiszen *„egy darab történelmet képviselnek”*. Reiman hozzáfűzte e sajnálkozáshoz, hogy Szendrei ezeket a sorokat akkor írta, amikor még bőven a „cz”-s írásmód volt érvényben. Csak 1921-ben lett érvényben a „c”-s írásmód.¹² Arra nézve pedig, hogy honnan származik az elnevezés, Szendrei János megállapítását tartotta helytállónak. *„A Miskoucz, Miskolcz név kétségtelenül tősgyökeres magyar családi*

¹¹ REIMAN Zoltán (2020): *Miskolc története: a kezdetektől a Rákóczi-szabadságharcig*, https://miskolciszemelvények.blog.hu/2019/02/02/miskolc_tortenete_a_kezdetektol_a_rakoczi-szabadsagharci, 2020.04.23.

¹² REIMAN, (2020)

vagy nemzetségi név, amely család, elfoglalván azt a földterületet, az róla Miskolcznak neveztetett.”¹³

III.3. Birtokosok

Draskóczy István Miskolc város, illetve környéke középkori birtokosaival kapcsolatban jelentetett meg tanulmányt a *Miskolc története* 1. kötetében. Tanulmányát azzal indítja, hogy az első birtokosokról Anonymus Gesta Hungarorumából értesülünk.

„(31) Elvonulásuk Szerencsről

Azután a fejedelem és vezérei elvonultak Szerencsről, átkeltek a Sajó folyón a Hernád torkolatánál, és a Hejő vize mellett táboroztak a Tisza és Ernőd között, ahol egy hónapon át maradtak. A fejedelem itt Bors apja Böngérnek adta a Tapolcától a Sajóig terjedő nagy földet, amelyet most Miskolcnak hívnak. Egy Győr nevű várat is adományozott neki, amelyet fia, Bors egyesített saját várával egy vármegyévé.”¹⁴

Az Anonymus által jelzett Böngér annak a Miskolc nemzetségnek az őse, amelynek a tagjai a 13. században a város birtokosaiként tűntek elő a forrásokban. Draskóczy megállapította, hogy mivel Anonymus forrásai csak abban az esetben fogadhatók el, ha más források is alátámasztják, ezért nagyító alá tette azt. A Gesta Hungarorumot olvasva feltűnt neki, hogy Anonymus honfoglalás-történetében többször találkozott Bors névvel. Példának hozta fel a Gesta 18. fejezetét, ahol arról van szó, hogy Bors dolga volt, hogy a Tatra felé a határokat megerősítse. Ezért emeltette Borsod várát a Boldva vize mellett. A 34. fejezetben pedig arról írt, hogy a Garam mentén Bars és Zólyom erődítményeit építette meg. Összevetve ezeket más történeti forrásokkal, arra jutott, hogy a Miskolc nemzetségnek a XIII. századi Bars, illetve Hont vármegyék területén is feküdtek javaik.¹⁵

Anonymus híradásából úgy tűnik, hogy a Miskolc nemzetség őseinek valamilyen szerep jutott már a honfoglalás idején is ezeken a tájakon. Györffy György kutatásait felhasználva Draskóczy tovább vizsgálva a dolgot, azt hangsúlyozta, hogy nem Borsodban, hanem Bars megyében, a Garam vidékén telepedhetett meg eredetileg ez a rokoni közösség, ott tehát, ahol Anonymus szerint egyenesen két várat is épített a honfog-

¹³ REIMAN (2020)

¹⁴ DRASKÓCZY István (1996): Miskolc birtoktörténete a középkorban, in: KUBINYI András (szerk.): *Miskolc története: a kezdetektől 1526-ig I/I*. Miskolc. 81.

¹⁵ DRASKÓCZY (1996), 81-82.

lalók egyik vezére, Bors. Végül „az újabb kutatás igazolta, hogy a Bés nemzetség a Miskolc genushoz tartozott. A borsodi táj honfoglalás kori nemzetsége velük szemben az Örsur genus lehetett. Böngér leszármazottjai ezek szerint csak az államalapítás idején kerültek Borsodba. A megye is róla kapta a nevét. A szerveződő megye élére Szent István király állította Borsot, akit jelentős birtokokkal adományozott meg az uralkodó”.¹⁶ Ettől kezdődően a megyét a Bors nemzetség vezette.¹⁷ „Utódai itt telepedtek meg. Egyiküket hívták Miskolcnak, aki nevet adott a legfontosabb birtoknak, és akinek a nevét a XIII. századi ősök már használták.”¹⁸ Mindennek az időbeli behatárolására megjegyezte, hogy a mai kutatások alapján ez a birtokadományozás valószínűleg később, Géza vagy István idejében történhetett. Bors utódja Miskolc (Miskóc) volt és „ő lett a nemzetség 11. századi ősapja”.¹⁹ A város történelme időnként forráshiányos, ezért csupán feltételezések vannak. Az 1241-1242-es tatárdúlás Borsod megyét sem kímélte, hiszen a végzetes ütközet a megye területén, Muhinál zajlott le, amelyben a magyar sereg katasztrofális vereséget szenvedett. A feltételezések szerint maga IV. Béla király Miskolc területét érintve menekült, de ezt bizonyítandó semmilyen biztos adat nem maradt fenn.²⁰ A tatárjárás után IV. Béla számos intézkedést hajtott végre. Ezek a változások Borsod megyét sem hagyták érintetlenül, és kihatottak annak a vidéknek az életére, ahol Miskolc kialakult.

Miskolc városának története elválaszthatatlan Diósgyőr történetétől. Diósgyőr a 13. század első felében, de még 1261-ben is a királyi várbirtokok között szerepel. 1261 után az Ákos nembeli Ernye tulajdonába került, aki a tatárjárás idején és azután IV. Béla királyhoz való feltétlen hűségével és odaadásával megalapozta jövőjét. Fia, István apja birtokgyarapítási politikáját folytatta, akiről a feljegyzések így emlékeztek meg: „István nádor, mint ember is kimagasló kortársai közül. Bátor lovag, pompaszerető férfi, jó családapa és mély vallásos érzésű ember volt. Ő Diósgyőrt tette nemzetsége székhelyévé, melyet fejedelmi fénnel építtetett ki, úgy hogy az később Visegráddal is vetekedik.” Nemcsak a székhely kiválasztása kötődik István nádor nevéhez, de az első kőtemplom építését is neki köszönheti a város az Avas oldalában.”²¹

¹⁶ DRASKÓCZY (1996), 83.

¹⁷ REIMAN (2020)

¹⁸ DRASKÓCZY (1996), 83.

¹⁹ REIMAN, (2020)

²⁰ DRASKÓCZY (1996), 92.

²¹ REIMAN (2020)

A városnak számos birtokosa volt onnantól kezdve, hogy Károly Róbert egyik leghűségesebb emberének, a Debreceni Dózsának ajándékozta a Diósgyőri várat és várost is, aki nem sokáig élvezhette a javakat, ugyanis pár év múlva meghalt. Tőle a Széchyek – az egyik leggazdagabb, legnemesebb magyar család – örökölték Miskolcot Diósgyőrrel karöltve. 1364-ben Lajos elcserélte a Széchyekkel a diósgyőri uradalmat Lendva várára és hatalmas uradalmára. Ez mutatja, mekkora értéke volt akkor a várnak. Ekkor került az uradalomhoz hivatalosan Miskolc mezőváros is. A következő másfél-száz év a Diósgyőri vár legfényesebb időszaka. Európai politikai szálak futottak össze a Diósgyőri vár termeiben, egész Borsod megye gazdasági és kulturális téren is rengeteget lépett előre, ez kihatással volt a városra is. Lajos után Mária, majd Zsigmond következett a trónon. Ő egy nagyon fontos privilégiumot adott Miskolcnak 1411-ben. A szabad papválasztás jogát, ami a reformáció alatt kulcsfontosságú lett a katolikus egyház elleni harcban. II. Lajos 1519-ben pallosjogot adományozott a városnak.²²

III.4. Társadalom

A városok társadalmának bemutatása több szempontból is nehéz. Először is fontos a társadalom fogalmának definiálása. A *Magyar Néprajzi Lexikon* megfogalmazása szerint a fogalmat a néprajzi szakirodalom többféle értelemben használja. Legszelesebb értelemben akkor beszél róla, ha az emberiség szinonimájaként alkalmazza. De társadalmat ért a történetileg kialakult politikai vagy az összetartozás tudatával egybefűzött egységek alatt, mint pl. magyar társadalom. Ezt használja, amikor a kapcsolatok sokaságával összefűzött emberek rendszeréről beszél.²³ A *Magyar Nagylexikon* hosszasan elemzi ezt a fogalmat. Legtágabb értelemben a természet fogalom párjaként tekint rá, mint az emberek összességére. Szűkebb, szociológiai kategóriaként beszél róla, amikor egy meghatározott területen együtt élő emberek sajátos kultúrájú szervezett közösségeként értelmezi, amelyet a szükségletek kielégítésének közös érdeke motivál. Az egyének közötti kapcsolatok, kapcsolati formák sokasága, illetve többfajta megosztottság jellemzi.²⁴ A *Pallas Nagy Lexikona* szócikkének szerzője úgy véli, hogy a társadalom nem más, mint az emberek egyesülése terjedelmesebb csoportosulásban közösen való-

²² REIMAN, (2020)

²³ ORTUTAY Gyula (1977, főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*, 5. köt., Akadémiai Kiadó, Budapest. <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/>, 2020.04.27.

²⁴ VIZI E. Szilveszter (2003, főszerk.): *Magyar nagylexikon*, 19. köt., Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest. 208.

sítandó anyagi és szellemi céljaik előmozdítása végett.²⁵ „A közös emberi életfelfogások, cselekedetek, amelyek az egyeseket összekötik, azonos ösztön megnyilvánulásai és összefoglaló fogalmuk a társadalom. Nevével az emberi életközösség több formáját jelöljük. Így nevezik egy ország lakosságának azonos viszonyok közt élő csoportját (pl. nagyvárosok társadalma, kispolgári társadalom” – írja a *Révai Nagy Lexikona*.²⁶ Ö. Kovács József és Szendi Attila egyik tanulmányukat szintén a társadalom fogalmának meghatározásával kezdték. Véleményük szerint maga a társadalom fogalma valójában egy tudati elvonatkoztatás eredménye, amely szűkebb értelemben jelentheti a természeti környezet, a gazdaság, a politika és a kultúra világától különböző, azoktól a történeti rekonstrukció kedvéért elszakított, de egyébként nyilvánvalóan kölcsönhatásos viszonyokat. Tágabb értelemben ennél jóval átfogóbb, az egész kortársi rendszert átölelő jelentése is lehet.²⁷

A 14. század utolsó harmadát megelőző időszakból fennmaradt szórványadatok csak nagyon kevés bepillantást nyújtanak Miskolc társadalmába.²⁸ Miskolc lakossága a 14. században óvatossá becslések szerint 500 körülire tehető.²⁹ Más kutatók eltérő számadatakra következtettek. Egyik forrás 430 főre, míg egy másik 1000 főre teszi ugyanabban a században Miskolc lakosságát.³⁰ „A város történetével foglalkozó szerzők egyöntetűen azt vallják, hogy a királyi birtoklás kezdete minden szempontból, így társadalomtörténetileg is valódi fordulópont Miskolc életében. A lakosság száma jelentősen megnövekedett a nagymértékű betelepülés, esetleg betelepítés következtében.”³¹ Ekkor a betelepültek még a környező településekről származtak. Előfordult azonban, hogy időnként messzebből is érkeztek, vagy ide nősültek. A helyi társadalom összetétele ebben az időszakban többrétű volt. A legnagyobb csoportját a jobbágyok tették ki. A másik csoport a zsellérek, akik valószínűsíthetően kevesebben voltak, mint a jobbágyok, ami nem jelenti, hogy számuk kevésre tehető. Őket a jobbágyoktól az különböztette meg, hogy nem volt sem telkük, sem földjük, sem réjük, legfeljebb, ha irtás útján alakítottak ki ilyeneket maguknak. Az itt élő zsellérek társadalmi rétegének a súlyát jól

²⁵ *A Pallas Nagy Lexikona*, 15. köt., Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1897. 950.

²⁶ *Révai Nagy Lexikona*, 18. köt., Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1925.7.

²⁷ Ö. KOVÁCS József-SZENDI Attila (2000): Városi társadalom, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története 1702-1847, III/2*. Miskolc. 517.

²⁸ TÓTH Péter (1996): Társadalom, egyház, művelődés, in: KUBINYI András: (szerk.): *Miskolc története: a kezdetektől 1526-ig*, I. Miskolc. 383.

²⁹ TÓTH (1996), 384.

³⁰ Uo. 385.

³¹ Uo. 385-386.

jelzi, hogy képesek voltak közösségként fellépni helyzetük könnyítése, terheik csökkentése érdekében. A hagyományos társadalmi rétegek között tartjuk számon a nemesek rétegét. Az első birtokosok a Miskolc nemzetség tagjai voltak, akik közül némelyek esetleg valóban életvitelszerűen is itt lakhattak, hiszen sokszor nevezték magukat miskolcinak és nem Miskolc nembelinek.³² Egy későbbi tanulmányában Tóth Péter kiegészítésként fűzte hozzá, hogy nemesek gyakorlatilag nem laktak a városban, bár a nemesi birtoklás jelen volt az egyház és a szerzetesrendek esetében.³³

Tóth Péter a *Miskolc története* 2. kötetében írja, hogy Miskolc a 17. század végére a megváltakozás által mintegy önmaga urává vált, mi több olyan mezővárossá fejlődött és alakult, amely sok tekintetben a szabad királyi városokhoz volt hasonlatos, és amely rendelkezett egy feltűnő specialitással: akkora létszámban laktak a nemesek, hogy joggal nevezhetjük „nemesi mezővárosnak”.³⁴ Mindez azonban hosszú folyamatnak köszönhető. Hiszen, ha abból indulunk ki, hogy a középkor végén Miskolc valódi jobbágytelepülés volt nagyszámú és társadalmilag is erős zsellérséggel – amelynek oka a munkaigényes szőlőtermesztésre vezethető vissza –, nemesek pedig gyakorlatilag nem igazán éltek a városban, akkor ez a társadalmi fejlődés ténylegesen szembetűnő. Ez a fejlődés pedig annak volt köszönhető, hogy a jobbágyok a jövedelmező bortermelés és kereskedelem révén, ami részben más mezőgazdasági termékek értékesítéséből állt, egyre vagyonosabbak lettek, és ezáltal elindult egyfajta polgárosodás. Ezt a folyamatot egyértelműen szemlélhetjük például az iskoláztatás mind általánosabbá válásában, az értelmiségi jellegű foglalkozások társadalmi presztízisének a növekedésében.³⁵ A nemesek megjelenése a 16. század első felére tehető, amit nem más, mint a diósgyőri uradalmi központ indukált.³⁶ Az első nemeseket továbbiak követték. Megtelepedésükben több szempont is szerepet játszott. Egyrészt a jó földrajzi és gazdasági adottságokkal megáldott mezőváros, másrészt a török elől is menekültek ide. Ugyanakkor a nemességet vagyonosodás útján is meg lehetett szerezni, s akik a kereskedelemből meggazdagodtak, nemességet vásároltak. A nemesek létszámának emelkedése a 17. században tovább folytatódott. A vagyonosodó jobbágyok, parasztpolgárok nemességszer-

³² TÓTH (1996), 383-399.

³³ TÓTH Péter (1998): Miskolc társadalmi a XVI-XVII. században, in: Szakály Ferenc (szerk.): *Miskolc története: 1526-tól 1702-ig*, II. köt., Miskolc. 357.

³⁴ TÓTH (1998), 357.

³⁵ Uo. 357.

³⁶ Uo. 362.

zése általános jelenség volt a 17. század elején Magyarországon, különösen a hódoltság peremvidékén. A kutatás ennek okát abban látja, hogy jó üzlet volt a nemesedni akaró jobbágy és az azt engedélyező földesúr számára egyaránt, csupán pénzre volt szükség az elnyeréséhez. S ebből a pénzből bőven jutott azoknak a földesuraknak is, akik engedélyezték jobbágaik számára a nemességszerzést. Mi több annál szívesebben éltek a jövedelemszerzésnek ezzel a biztos lehetőségével, minél bizonytalanabb volt a birtoklásuk.³⁷

A 17. század elején Miskolc társadalma egy új réteggel, a libertinusokkal bővült. A korabeli források őket időnként hajdúknak, máskor katonáknak nevezik. Számuk a század folyamán növekvő tendenciát mutat. A katonák jelentős része időközben nemessé vált, ami abban a gyökerezett, hogy a diósgyőri uradalom zálogbirtokosai már a 16. században bevezették azt a gyakorlatot, hogy az egyes miskolci telkeket mintegy „tovább zálogosították” és a rajtuk lakókat felmentették a földesúri terhek fizetése alól. A fennmaradt oklevelek egyértelműen bizonyítják, hogy ez a tovább zálogosítás több mint kétszáz miskolci telket érintett, és a város minden rétege élt a lehetőséggel. A telkekhez jutottak között egyaránt találunk jobbágyokat, mesterembereket és iparosokat, nemeseket, katonákat, uradalmi tisztségviselőket és értelmiségi foglalkozást űzőket. Azok, akik ezen a módon telekhez jutottak, saját tulajdonaiknak gyakorlatilag birtokosaivá váltak. Ezt követően már nemcsak személyükben volt könnyű nemessé lenni, hanem telkeiket is a nemesek módjára birtokolták. Nem csoda, hogy vonzó célpontjává vált a város a közeli és távolabbi helységekből betelepülni akarók számára. Ez mindenképpen egy fontos következménye volt a nemesség számban és társadalmi súlyban való állandó gyarapodásának. A város társadalmi összetételének és a nemesség száma növekedésének az is fontos eleme volt, hogy a 15. század közepén Miskolc átvette Sajószentpétertől a megyeszékhelyi funkciót, amit a későbbiek során is igyekezett megtartani.³⁸ A város társadalmának 17. századi tendenciái meghatározták a következő század eleji változásokat.

A város történetét tanulmányozva megállapítható, hogy a 18. század első felében saját területével nagyrészt önállóan rendelkezett. Ekkor mentesült a földesúri adózás és a robot alól, és ami a korabeli viszonyok közötti autonómiáját különösképpen emelte, saját ügyeiben szabadon döntött. Ennek áráként azonban a megváltás miatti

³⁷ TÓTH (1998), 363-365.

³⁸ Uo. 365-369.

kölcsönöket is vállalnia kellett, ami a helyi társadalom jelentős részének elszegényedését fokozta.³⁹ A politikai, gazdasági és jogi hatalmat egy örökletes feudális hovatartozás alapján a rendekhez tartozók birtokolták. Mindezt azért is érdemes hangsúlyozni, mert a nemesek és a nem nemesek bármilyen⁴⁰ gazdasági, társadalmi, még pontosabban az életmódban megmutatkozó azonossága ellenére ez a megkülönböztetés mindig ott húzódott a háttérben. Elvben tehát mindenkinek valamilyen személyi csoportosuláshoz kellett tartoznia. A kortársi szemlélet ezen természetes voltát jól példázzák az összeírási fejlécek elnevezései. A hivatalos kategóriák azonban természetesen csak részben feleltek meg a valóságos társadalmi helyzetnek. A 18. századra általában jellemző „új berendezkedés” a korábbi familiaritás régi formáinak felbomlását, átrendeződését is eredményezte. Ezzel párhuzamosan a tisztségvállalás, az ipari, mezőgazdasági tevékenység mindinkább az egyéni boldogulás elfogadható stratégiájává vált. A nemesek helyzetét Miskolcon is jól példázza az, hogy bár nem tartoztak a város joghatósága alá, mégis részt vettek a tisztújításokon, használták a középületeket. A diósgyőri uradalommal a birtokokon közösen osztoztak.⁴¹

Miskolc tarkasága a társadalmi összetétel tekintetében talán még nagyobb volt a 18. század végén, mint felekezeti és etnikailag. Míg a 16. század elején Miskolc nagyméretű jobbágytelepülés volt, addig a 17. század végére a lakosság számottevő része nemesi szabadsággal élhetett, és a nem nemesek egy része is bizonyos kiváltságokhoz jutott. Ezt a jogi értelemben vett rétegződést tovább színesítette a 18. század folyamán a korábbinál jóval nagyobb mértékű foglalkozási sokrétűség kialakulása. A nemesek és nem nemesek, birtokosok, bérlők és birtoktalanok mellett a famíliák körülbelül 20 százaléka a 18. század végén már rendszeresen ipari tevékenységet folytatott, sőt a 19. század elején határozott növekedésnek indult az értelmiségi/hivatalnok csoportba tartozó népesség is.⁴² Miskolc azonban rendelkezett még egy sajátossággal, a nemesség országos viszonylatban is kiemelkedő mértékűnek nevezhető arányával: 1786-ban a népszámlálás szerint a felnőtt férfiak kerekén 35 százaléka nemesi kiváltságokkal rendelkezett.⁴³ A társadalom további összetételét a mezőgazdaságból élők, ős-

³⁹ Ö. KOVÁCS József–SZENDI Attila (2000): Jogi helyzet és normák, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története 1702-1847*, 3/2. Miskolc. 524.

⁴⁰ Uo. 524.

⁴¹ Ö. KOVÁCS–SZENDI (2000), 525.

⁴² FARAGÓ Tamás (2000): A Város népessége, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története 1702-től 1847-ig*, 3/1. Miskolc. 157.

⁴³ Uo. 157.

termelők, jobbágyok, zsellérek, szolgák,⁴⁴ kézművesek,⁴⁵ kereskedők⁴⁶ alkották.

A népesség a 18. század közepére 8-9000 főre, majd a század végére 14 000 főre emelkedett.⁴⁷ Az 1709/10-es szörnyű pestisjárványról nagyon kevés feljegyzést találunk, pedig a város lakosságának a 60%-át elvitte a járvány. A járvány híre országosan is sokkolta a közvéleményt. Egészen döbbenetes, hogy a valamivel több mint 6000 fős városi lakosságból majd 3600 ember meghalt. Magyar-Görömböly teljesen elnéptelenedett, Szirma és Felsőgyőr lakossága arányában szintén hatalmas veszteségeket szenvedett.⁴⁸ A következő országos méretű és pusztító erejű járvány, a kolera Magyarországon először 1831-ben jelentkezett. Borsod megyében összesen közel 7000 ember halt meg kolerában, közülük legalább 10 százalék Miskolcon és a környező településeken vesztette életét.⁴⁹

III.5. Felekezeti megoszlás

Faragó Tamás a történeti kutatásokat summázva állapítja meg, hogy Borsod megye az ország egyik „legmagyarabb” megyéje a 18. századnak. Majd hozzáteszi, hogy Miskolcot és annak népességét is a 16. századtól kezdve a magyarság és a református egyház fémjelezte.⁵⁰ Kutatásai szerint a 18. század közepe táján a város 8000 fő körüli népességének körülbelül 80 százaléka protestáns – döntően református –, 15 százalékuk pedig katolikus. Az egyéb felekezetek – görögkeletiek, zsidók – aránya elenyésző. Véleménye szerint a felekezeti összetétel azonban egy emberöltővel korábban sem lehetett sokkal másabb.⁵¹ A 17-18. század fordulóján indult el a lakosság felekezeti színesedése, ami egyúttal az etnikai tarkaság irányába való elmozdulást is eredményezte. A 18. század első felében a helyi társadalom foglalkozási szerkezetét kiegészítő bevándorlás etnikai szempontból változást eredményezett, amikor is szlovák zsellérek és szolgák, német iparosok, valamint görög és zsidó kereskedők érkeztek a városba. Görömbölyre pedig szintén a század második felében nagyjából ruszin, kisebb részt szlovák telepek költöztek. Az etnikai változások felekezeti változásokat is eredményeztek. Az

⁴⁴ FAZEKAS Csaba (2000): Városi társadalom, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története 1702-től 1847-ig*, 3/2. Miskolc. 589-595.

⁴⁵ Uo. 595-606.

⁴⁶ Uo. 606-612.

⁴⁷ Uo. 517-518.

⁴⁸ REIMAN (2020)

⁴⁹ FARAGÓ (2000), 195.

⁵⁰ Uo. 154.

⁵¹ Uo. 154.

1786-os népszámlás szerint Miskolc teljes lakossága közel 20.000 embert regisztrált, amiből 9000-nek az őse bevándorló volt.⁵² A bevándorlók nem csak különböző társadalmi réteghez tartoztak, de felekezetük és nyelvezetük szerint is különbözőek voltak. Így például a római katolikus és az evangélikus egyházhoz tartozók számottevő részükben, a görögkatolikusok, görögkeletiek, izraeliták pedig teljes egészében más nyelvűek, más etnikumúak voltak. Ezekkel a bevándorlókkal Miskolc eredeti lakossága nagymértékben kiegészült máshonnan jött magyar és nem magyar, katolikus, evangélikus stb. felekezethez tartozókkal.⁵³ Az ismertetett adatok alapján tehát láthatjuk, hogy a város társadalmi, felekezeti, etnikai és nyelvi összetétele változáson ment keresztül. Növekedett a nemesek száma, s egy 1798. évből származó összeírás szerint a nemes családok több mint 90 százaléka református, míg a nem nemesek közel fele részben más felekezethez tartoztak. A felekezetek felől nézve a képet azt látjuk, hogy a református egyház híveinek több mint 40 százaléka nemes, míg a többi felekezet esetében a privilegiáltak aránya nem érte el a 10 százalékot.⁵⁴

III.6. Református egyház

A reformáció Miskolcot viszonylag későn érte el, ezért inkább a kálvini és nem a lutheri tanok érvényesültek. Észak-Magyarország legaktívabb prédikátora Dévai Biró Mátyás volt. 1543-44-ben a miskolciak még ellenállnak tanainak, pedig ekkor Sajószentpéter vagy Szikszó már református volt. Miskolcon 1563-ig nincs protestáns főúr, Balassa Zsigmond – a diósgyőri koronaauradalom vezetője, ahová Miskolc is tartozott –, majd özvegye is, kemény kézzel bánt a reformátusokkal, ez akadályozta a városban a reformáció kiteljesedését. 1563-ban a miskolci polgárok panaszkodtak az udvarnál az őket ért vallási atrocitások miatt. Balassáné Fánchy Borbála – Zsigmond rettegett özvegye – 1563-ban meghalt. Balassák után a reformációt támogató földesurak következtek.⁵⁵ A 16. század második felében már a helvét irány érvényesült, ami Miskolc esetében azt jelentette, hogy a lutheri tanítás nem gyökeresedhetett meg szilárdan.⁵⁶ A legkorábbi református lelkipásztorra vonatkozó adat 1566-ból való, Hevesy Mihály miskolci „*pastor et senior*”, az első bizonyíthatóan a miskolci gyülekezet akaratából

⁵² FARAGÓ (2000), 155-156.

⁵³ Uo. 156.

⁵⁴ Uo. 158.

⁵⁵ REIMAN (2020)

⁵⁶ SRKTGy. Kt.d. 41,899.

lett református lelkipásztor.⁵⁷ A lakosság valószínűleg már 1560 előtt is nyitott volt Kálvin tanaira, csak a koronauradalom útját állta a vallásváltásnak. Hevessy Mihály megjelenése után közel 150 évig nem tudunk katolikus papi szolgálatról a városban. Miskolc városa ekkor egy homogén magyar református településsé lett. Az egyház-szervező, fenntartó, kormányzó feladatait a városi magisztrátus látta el. A lelkészek között Miskolczi Csulyak István, Tolnai Dali János, Rimaszombati Mihály a protestantizmus fontos szereplői lettek. A városban erős a magisztrátus, ezért nem alakult ki az a rossz értelemben vett fanatizmus, mint más városokban. Az egyház látta el a bíraskodást, de a világi vezetésnek is volt beleszólása, akár az egyház megkerülésével is. Az új egyház megkapta az avasi templomot.⁵⁸

Dienes Dénes a *Miskolc története* című kötetben a 17-18. századi helyzetet elemezve írta, hogy „a török kiűzésének öröme rá sem ébredhetett a felszabadított területeken élő, túlnyomóan protestáns lakosság, mert a beszállásolt katonaság erőszakosságainak kiszolgáltatva, sem személyi, sem vagyoni biztonságot nem tapasztalt, ráadásul vallásgyakorlata miatt is üldözést szenvedett. A protestánsok jogait védő országgyűlési rendelkezések egyrészt az Explanatio Leopoldina értelmezésében kifejezetten protestánsellenes hangsúlyt kaptak, másrészt ideiglenessé nyilvánította azokat az uralkodó, s csak kegyelemből tartotta fenn érvényüket. Az 1702-ben kiadott királyi rendelet ki is mondta nyíltan, hogy a kegyelemből nyert vallásszabadság nem tarthat örökké. Az általános elégedetlenség a hegyaljai kuruc mozgalmakban, majd pedig Rákóczi Ferenc szabadságharcában robbant ki. Rákóczi mozgalmától a vallásügyi kérdések elrendezését is remélte a protestáns országlakosság. A szabadságharcot követő kompromisszumos béke a vallásügy kérdéseinek elintézését az összehívandó országgyűlésre halasztotta. Az 1714-1715-i országgyűlésen a vallásügy kérdéseit a katolikus többség és a protestáns kisebbség igen éles viták közepette tárgyalta. Az 1715. évi XXX. törvénycikk az uralkodó kegyelméből érvényesnek mondta ki az 1681. és 1687. évi vonatkozó törvényeket, de megtiltotta a vallási sérelmek országgyűlésen való tárgyalását. A sérelmek megvizsgálására és a vitás kérdések rendezésére királyi vegyes bizottságot küldött ki katolikus, református és evangélikus nemesekből.”⁵⁹ Tulajdonképpen ez azt je-

⁵⁷ BALOGH Judit (1999): A miskolci reformátusság a XVI-XVIII. században, in: BALOGH Judit–DOBROSSY István (szerk.): *Fából és deszkából: a miskolci Deszkatemplom*, Miskolc. 10.

⁵⁸ REIMAN (2020)

⁵⁹ DIENES Dénes (2000): Egyházi, vallási élet: református egyház, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története 1702-1847-ig*, 3/2. Miskolc. 835.

lentette, hogy az országgyűlés a vallásügy kérdését ezzel a felségjogok közé sorolta. A protestánsok számára mindez igen kedvezőtlen volt, hiszen ezt követően – mint testület – nem fordulhattak az uralkodóhoz, csakis egyénileg. Dienes Dénes a kialakult helyzetet úgy jellemezte, hogy a két protestáns felekezet – mint szervezett közösség, mint intézmény – az állam szempontjából hivatalosan megszűntek. Ezt követően, egészen 1791-ig az uralkodók, a rájuk ruházott jogaikkal élve, rendeletekkel szabályozták a protestánsok életét. Ezek a rendeletek 1781-ig a protestáns vallásgyakorlat visszaszorításának jegyében születtek meg.⁶⁰

A kialakult külső politikai helyzettől a miskolci református egyház sem függetleníthette életét. Mi több annak befolyása a város reformátusságának életében folytonosan érvényesült. Az egyházközség a megelőző másfél század során kiépült szervezetében lényegében a város társadalmával teljes egységben élt. „Város és egyház, polgári és szakrális közösség határai egybeestek továbbra is. Miskolc vezetőtestülete egyben a helyi eklézsia felelős kormányzója és gondviselője. A református vallásgyakorlat csorbítatlan megőrzése – az adott politikai helyzetben – összefüggésben volt a vallási homogenitás fenntartásával. Annál is inkább, mert a római katolikus egyház a 18. század első évtizedétől kezdve következetesen törekedett a városban a térnyerésre.”⁶¹ Ezekben az években a református magisztrátus mindent megtett, hogy megakadályozza a katolikus térnyerést.⁶² A katolikus restauráció, amely nem kímélte Miskolc városát sem, időnként nem riadt vissza a legdurvább erőszaktól sem. S mivel gyakran bírta a vármegei közigazgatás támogatását, a római katolikus egyház intézményeit fokozatosan építette ki a 18. század végére. 1783-ban a város lakosainak egyharmada már római katolikus hitvallású.⁶³ Egyházigazgatási beosztás szerint a római katolikus egyház mindvégig az egri püspökséghez, majd 1804-től az egri érsekséghez tartozott.⁶⁴ A 19. század elejére megnőtt a Miskolcon élő katolikusok száma, ezért nem csak új templom, hanem iskola is épült a városban.⁶⁵ Annak ellenére, hogy mind a megye, mind a város, mind a református egyház tiltakozott a minorita rend betelepítése ellen, Kelemen Didák ke-

⁶⁰ DIENES (2000), 836.

⁶¹ SRKTGy. Kt.d. 41,899. 4.

⁶² DIENES (2000), 836.

⁶³ MARJALAKI KISS Lajos (1930): *Régi népszámlálások Miskolcon*, Miskolc. 5.

⁶⁴ BARSZ János (2000): Katolikus egyház, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története III/2. 1702-1847*, Miskolc. 868.

⁶⁵ Uo. 882-888.

resztülvitte a megtelepedésüket.⁶⁶ A rend térnyerése, munkája, illetve a katolikus restauráció sok gyűlölködés közepette ment végbe a városban. A római katolikusok száma a 18. századi 1032 főről a 19. században 4546 főre emelkedett.⁶⁷

Ugyanakkor pedig jelentős lutheránus közösség is élt a városban, ami valószínűleg csak a 18. században telepedett meg, mivel léte e század előtt nem bizonyított. A református egyház presbitériuma jegyzőkönyveiből tudjuk, hogy az evangélikusok a református lelkészek szolgálatát vették igénybe. Mivel saját felekezetű pásztor nélküli állapotuk hosszabb ideig fennállt, hitvallásuk megváltoztatása nélkül betagozódtak a református egyházba.⁶⁸ A türelmi rendelet után helyzetük megváltozott. Építhettek templomot, iskolát, tarthattak lelkipásztort. Ezt követően megerősödött, kialakította szervezetét, fejlődött, és egyre jelentősebb szerepet töltött be a város életében.⁶⁹

A város felekezeti térképéhez hozzátartozott a görög katolikus egyház is, aminek híveit a Rákóczi-féle szabadságharc után a pestisjárvány után kezdték Miskolc és környékére betelepíteni.⁷⁰ Nem sokkal megtelepedésük után felépült első templomuk, parókiájuk. Számuk a századok folyamán növekvő tendenciát mutat, 1825-ben már 831 fő élt Miskolcon.⁷¹ A görögkeleti vagy ortodox egyházzal a források már a 18. század eleje óta foglalkoznak.⁷² A zsidó hitközséggel kapcsolatos feljegyzések már sokkal hiányosabbak. Velük kapcsolatban ugyancsak a 18. századból valók a legfontosabb iratok.⁷³ Mindkét felekezet szerepet játszott a város életében, amennyiben kiépítették saját szervezetüket, felépítették templomaikat és imaházukat.

A 18. századra esik a református egyház szervezeti átalakítása, aminek következtében 1733 és 1735 között megalakult a Tiszáninneri Református Egyházkerület, továbbá a világiak alkotmányos keretek között kaptak tisztségeket az egyházi testületekben. Az átalakulási folyamat része az egyházközségi presbitériumok megalakítása is. A miskolci reformátusok 1735. december 28-án szervezték meg a presbitériumot,

⁶⁶ BARSÍ (2000), 895-898.

⁶⁷ Uo. 905-908.

⁶⁸ DIENES Dénes (2000): Evangélikus egyház, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története III/2. 1702-1847*, Miskolc. 909.

⁶⁹ DIENES (2000), 911-919.

⁷⁰ BARSÍ János (2000): Görög katolikusok, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története III/2. 1702-1847*, Miskolc. 919.

⁷¹ BARSÍ (2000), 924-927.

⁷² DOBROSSY István (2000): Görögkeleti (ortodox) egyház, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története III/2. 1702-1847*, Miskolc. 928-943.

⁷³ DOBROSSY István (2000): Zsidó hitközség, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története III/2. 1702-1847*, Miskolc. 944-953.

amit csaknem másfél századon át konzisztorium névvel illettek. Miskolcon egyenesen curatoriale consistoriumnak nevezték.⁷⁴ Mivel az egyházzvédelmi szempontok játszották az elsődleges szerepet, a konzisztóriumba elsősorban tekintélyes, nemesi jogállású személyeket választottak. Miután felállt a konzisztórium, az egyházközség elkülönítette a gyülekezeti adminisztrációt a városétól, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy külön jegyzőt választottak, és saját jegyzőkönyvet vezettek.⁷⁵ Balogh Judit megállapítása szerint Miskolcon és a környező református egyházvidéken ekkor épült ki az egyháznak, mint intézménynek a saját autonóm kerete.⁷⁶ Ugyanakkor Dienes Dénes hozzáfűzi, hogy mindez korántsem jelentette azt, hogy az egyháztanács a városi tanácstól teljesen függetlenné vált volna. Annál is inkább, mert a konzisztórium néhány tagja egyben városi tisztségviselő is volt. Természetesen bizonyos szempontból, mint például az ügyek vitele, megfigyelhető az elkülönülés.⁷⁷ Az egyházi és a városi igazgatás teljes szétválása nem is mehetett egyik napról a másikra végbe, mivel azok az épületek, ingatlanok, amelyeket a gyülekezet használt, a város tulajdonát képezték. A helyzet, vagyis a tulajdonviszonyok átalakulása csak fokozatosan ment végbe.⁷⁸

Azokról az atrocitásokról, feszültségekről, amelyek a katolikus restauráció velejárói voltak a protestáns gyülekezetek, így a miskolci reformátusok életének is, a jegyzőkönyvek, gyülekezeti iratok nem sokat árulnak el. Azonban ezek jelentősen megnehezítették az egyház és tagjai életének mindennapjait. Mindeközben a gyülekezet élte a megszokott életét. Szinte mindennaposak a fegyelmi ügyek, vitás esetek, gazdasági kérdések és a személyes élet fordulataiból fakadó történések. A protestáns egyházak számára a II. József által 1781-ben kibocsátott türelmi rendelet vízváltó volt, aminek következtében a gyülekezetek számos, addig teherként rájuk nehezedő dologtól, mint pl. katolikus ünnepek megtartásától, a céhek kötelező részvételétől a körmenetekben, a dekretális eskü letételétől stb. mentesültek.

A türelmi rendelet által nyújtott külső szabadság a teológiában és az egyházban is éreztette hatását. A protestáns teológiatörténet 19. századi irányzatai közül a racionalizmus, a liberalizmus, majd az ébresztő vagy más néven ébredő teológia emelkedett ki. Hangsúlyja mindháromnak különböző, de módszereik tekintetében mégis egyek, mert a

⁷⁴ DIENES (2000), 837-838.

⁷⁵ Uo. 838-839.

⁷⁶ BALOGH (1999), 47.

⁷⁷ DIENES Dénes (1998): *Alsóvadász: egy abauji helység története*, Sárospatak. 41.

⁷⁸ SRKTGy. Kt.d. 41,899. 4.

racionális módszer összefűzte őket. Ennek jellegzetessége, hogy a tények kritikai ismertetésével, a tételek szillogisztikus bizonyításával, az irracionális érvek mellőzésével, a józan belátásra hivatkozva bizonyították a maguk igazát.⁷⁹

A 19. században a felvilágosodás következményeként először is a racionalizmus nyert teret nemcsak a világi, de az egyházi gondolkodásban is. A racionalizmus a felvilágosodás sokrétű szellemi áramlatának egyik leglényegesebb mozgója volt. Gyökeire mélyen nyúlnak vissza az emberi gondolkodás történetébe. Nyíltan és saját névvel ellátva először a 17. században jelentkezett az európai szellemi életben. Kezdetben még csupán filozófiai áramlat, de a 18. században már világnézeti felfogássá terebélyesedett, és a felvilágosodásban az élet minden területén éreztette hatását. Kiterjedt hatásköre miatt nagyon különböző reakciókat váltott ki az addig uralkodó világnézetek híveiben. Bizonyos területeken ellenállásba ütközött, míg más téren alkalmasnak látszott arra, hogy egyes elemei beépüljenek az addigi rendszerbe, és azt az új idők követelményeinek megfelelővé tegyék. Egyes vonatkozásaiban – sokszor tudat alatt – alapvetően formálta a különféle világnézetek híveit.⁸⁰ Ez az általános megfogalmazás tulajdonképpen azt jelenti, hogy megindult egy olyan mozgalom, amely az addigi egyházi hagyományok uralta emberi gondolkodásra épített. Ami kezdetben nem jelentette, hogy teljes mértékben elvetette mindazt, amit az egyház képviselt, sőt kereste azokra a válaszokat, a magyarázatokat, de egy idő után falakba ütközött.

A racionalizmus az 1800-as évek elején rendkívüli hatással volt a magyar protestáns gondolkodásra. Márkus Jenő szerint az 1840-es években hazánkban a református gondolkodást a keresés időszaka jellemezte. Az elvek, az irányzatok még nem tisztáztak le, nem kristályosodtak ki. A liberalizmus még csak születőben volt. A protestáns gondolkodást a racionalizmus jellemezte egy kis ortodoxiával keveredve. A lendület – ahogy ő nevezi – később érkezett, amikor a liberális teológia megjegyzése szerint szinte berobbant az egyházi köztudatba.⁸¹

A racionalizmus folyamatában a gyakorlati egyházi élet jellemzője a moralizmus volt, amit a romantika színesített, amelynek teológiai gondolkodásában a vallásos

⁷⁹ BARTHA Tibor–MAKKAI László (1983, főszerk.): *Studia et acta ecclesiastica V. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978.*, Magyar Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest. 155.

⁸⁰ KÁDÁR László (1999): *Eszterházy Károly racionalizmusa*, <http://vigilia.hu/regihonlap/1999/6/9906kad.html>, 2015.11.13.

⁸¹ MÁRKUS Jenő (2005): *A liberális szellem a református egyházban*, Kálvin, Budapest. 50.

ember került a középpontba. Találón fogalmazta meg ezt a helyzetet Dienes Dénes: „Az általános egyházi életben ez a gondolkodás újfajta humanizmust eredményezett: a vallásos ember erkölcsös életet él, aktivitását a közjó érdekében fejti ki. Morális tökéletlensége (bűnös állapota) nem eredendően lezárt, megfelelő neveléssel fejleszhető, nemesíthető. Az ember többé már nem Megváltója kegyelméből élő bűnös, akinek ereje az érette áldozatot hozó Isten szabadításában rejlik. Önmagával nem tartozik Istennek, amiből következhet, hogy nem feltétlenül szükséges az egyházhhoz tartoznia sem. Az egyház azonban, mint jól kiépült intézmény, a modern humanizmusnak megfelelő keretet adhat. Mert ha a dogmák tekintélye meg is ingott, a keresztyén morál még mindig mély tiszteletben részesült.”⁸²

A racionalizmussal szinte párhuzamosan jelent meg a liberalizmus. A liberalizmust a felvilágosodás, ezen belül pedig a természetjog vizsgálta, és az emberi jogok megfogalmazása hozta létre.⁸³ Fontos leszögezni, hogy csakúgy, mint a racionalizmus, a liberalizmus teológiai gondolkodása sem egyik napról a másikra alakult ki, hanem hosszú évszázadok terméke. Sőt elmondható, hogy a liberalizmus a racionalizmus talaján bontakozott ki, abból táplálkozott, s annak gondolkodását vitte tovább időnként túllépve annak határait is. Mert míg a racionalizmus nem vetette el a csodákat, a kijelentést, addig a szélsőséges liberalizmus teljesen elvetette azokat.

A teológiai liberalizmus az általános liberalizmushoz hasonlóan az emberi önállóságra, szabadságra való törekvésekben gyökerezett. Márkus Jenő szerint egyenesen az emberi ősvágyban, ami abból táplálkozott, hogy olyanok leszek, mint az Isten.⁸⁴ A liberalizmus a tekintélyt tagadó, az egyéni szabadságot hangsúlyozó és érvényesítő szellemi áramlat volt. A 19. század eleje óta döntő hatással volt az európai gondolkodásra. Azt képviselte, hogy az ember önmagának elégséges, független egyén, akinek szinte természetfölötti tulajdonságai vannak. Az ismeret egyetlen forrása az egyén értelme. Az egyén természete szerint jó, ezért korlátlan szabadságot kell biztosítani neki az élet minden területén.⁸⁵

A liberalizmus nem filozófiai rendszer, nem tan, hanem gyakorlat, módszer, magatartást meghatározó életszemlélet. A gyakorlatias és érvényesülni tudó polgár

⁸² SRKTGy. Kt. d. 41899.

⁸³ Diós István (2002, főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*, 7. köt., Szent István Társulat, Budapest. 845.

⁸⁴ MÁRKUS (2005), 7.

⁸⁵ Diós (2002), 845.

szemlélete. Ezért volt optimista.⁸⁶

A megismerésben és az emberi képességek korlátlan lehetőségeiben bízott. Az egyén jószágában, nevelhetőségében feltétlenül hitt. A kultúra ápolásában az emberiség felemelkedésének szellemi lehetőségét látta.⁸⁷

A liberalizmus tudományos, modern teológiát akart kialakítani, amit vallástudománynak nevezett el. A tudomány 19. századi kritériumát érvényesítette a teológiára, ezért a természettudomány módszerét alkalmazta a Bibliára és a keresztyén tanításokra. Ettől azt remélte, hogy az ilyen módon tudományossá váló teológia révén kibékül egymással a vallás és a kultúra, az egyház pedig korszerűsödik.⁸⁸ A 19. század haladni tudó és vágyó embereinek magatartásformájává vált. A teológusok egy része a hétköznapi élet gyakorlatán túl a teológiában is érvényesítette, hogy kielégítő válaszokat adhasanak a liberális szellemben nevelkedett művelteknek.⁸⁹ Ennek megfelelően a teológiát a korszellem szolgálatába állította, megszülvén ezáltal a liberális teológiát, ami a német felvilágosodás filozófiájára épült. A liberális teológia szándéka az volt, hogy hidat verjen a vallástól eltávolodott társadalom és a hit igazságai között. Ezért képviselői bizonyos teológiai dogmákat elvetettek, másokat újraértelmeztek. Elvetették általában a dogmatizmust és az ortodox fogalmi konstrukciókat, mert úgy vélték, a hagyományos dogmatikai-teológiai tételekkel nem lehet a vallást közel vinni a társadalomhoz.⁹⁰ E teológia képviselői hitték, hogy azok a műveltek, akik az egyháztól elidegenedtek, vissza fognak térni, amennyiben a tanokat a korszellemnek megfelelően fogalmazzák meg, és kiemelik az egyháznak azokat az értékeit, amelyeket a liberalizmus is értéknek tartott.⁹¹ Olyan tudományos, modern teológiát akartak kialakítani, ami nem csupán eszmerendszer, hanem egyházi magatartást formáló mozgalom is egyben. Mivel a teológiát, a teológia tudományt alárendelték a korszellemnek, ezáltal az emberi elfogadhatóság mérlegére tették, kiüresítve azt. A felvilágosodás jelszava: „merj gondolkodni”, azaz mielőtt bármit is elfogadsz, tedd a kételkedés mérlegére, messzemenő következményekkel járt az egyház életében és tanításában.

⁸⁶ MÁRKUS Mihály (1983): Liberalizmus és új ortodoxia, in: BARTHA Tibor-MAKKAI László (szerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978*, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest. 156.

⁸⁷ Uo. 156.

⁸⁸ Uo. 156.

⁸⁹ Uo. 156.

⁹⁰ GLATZ Ferenc (2001, főszerk.): *Magyar Nagylexikon*, 12. köt., Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest. 104.

⁹¹ MÁRKUS (1983), 156.

A liberális protestantizmus háromnegyed évszázadon keresztül uralkodó paradigmája Magyarországon az 1840-es évek elején kezdte el hódító útját, és az 1859-es pátensharc utáni időszakra kikristályosodva a protestáns egyházi nyilvánosság uralkodó nézetrendszerévé vált. A protestáns ügy és a protestáns liberalizmus ügye az 1860-as években véglegesen azonossá vált a nemzet ügyével. A pátensharcot követő időkből a protestáns identitás elsődlegesen (bár korántsem kizárólagosan) a hitelvek helyett a történelmi és kulturális hagyományokkal való azonosulást kínálta: „a protestantizmus megengedte, hogy valaki „jó” evangélikusnak vagy „jó” reformátusnak mondja magát csupán hazafisága és nemzeti érzése tudatában” – írja Kósa László az abszolutizmuskori vallási magatartásformákat elemző tanulmányában.⁹²

Azontúl, hogy a vallási vagy teológiai liberalizmus hívei azt gondolták, hogy a szabadság teszi majd lehetővé a fejlődést, az egyházi élet megújítását, megújulását is ettől várták. Hangoztatták, hogy mindent szabadon, nem félve semmilyen tekintélytől, kell megvizsgálni, bírálni, mert csak a tudományos igazság az egyetlen, ami elfogadható.

A fenti gondolatok, nézetek tükrében az egyházi élet vezetői kezdtek a tudásnak döntő szerepet tulajdonítani. Azt gondolták, hogy a tudás terjedésével majd megjavul az emberek lelkiállapota is. „Ha az emberek megismerik a világot, a tudomány és vallás összefüggéseit, akkor Istent is hamarabb megtalálják.”⁹³ Szeremlei Sámuel szinte a nagy humanista, Erasmus gondolatát elevenítette fel, amikor csatlakozott az imént mondottakhoz: „oszlassátok el hát a sötétséget, s a nép meg fog szentelődni.”⁹⁴ Mindezt az oktatásra értette, amely által az emberek ismeretekre és bölcsességekre tesznek szert. A lelkészeknek szánta ezt a feladatot, akiknek nem képtelen csodákkal, hanem ismeretközlő és tanító prédikációkkal kell az emberek értelmét erősebbé tenni.

Vannak megfogalmazások, amelyek szerint a 19. században Magyarországon a református egyház keretein belül a hitélet nagyon elsekélyesedett.⁹⁵ A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy kiürültek a templomok, az emberek elidegenedtek az egyháztól. „Templomaink sok helyen a szó legvalódibb értelmében üresek. A hideg falaknak szól

⁹² KÓSA László (2011): Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus korában, in: KÓSA László: *Egyház, társadalom, hagyomány*, Debrecen. 181-185.

⁹³ BÍRÓ Sándor–BUCSAY Mihály–TÓTH Endre–VARGA Zoltán (1995): *A magyar református egyház története*, Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Sárospatak. 372.

⁹⁴ Uo. 373.

⁹⁵ Uo. 351-359.

az ige s nemcsak a láthatatlan, hanem még a látható egyház is az örvényhez közeleg. Éneklő családot, hol a Biblia és a jó öreg Szikszai életnek a keblet, alig találhatni.”⁹⁶ A protestáns hetilapok tudósításai alapján írták, miszerint „Gyakran előfordult, hogy a harangozás után a lelkipásztor nézte a parókiáról: megy-e valaki a templom felé. Mikor egy darabig hiába várt, üzent az egyházzfival s bezáratta a templomot, ki sem lépven lakásából. Pedig néha a hívek is a papra vártak, s midőn látták, hogy nem jön ki, ők sem indultak el a templomba. ... Más helyeken elmentek ugyan az istentiszteletre, de nem volt köszönet benne.”⁹⁷ Az értelmiséget a felvilágosodás szellemisége hatotta át, amelynek következtében elidegenedtek az egyháztól.

Megállapítható azonban, hogy az iménti közlés nagyon általánosít. Igaz, hogy Magyarország egyes helyein valóban kiüresedtek a templomok, de ez nem általános. Pontosán azért, mert vannak források, amelyek éppen ennek az ellenkezőjéről tesznek tanúbizonyságot. Dienes Dénes a *Miskolc története* című kötetben a miskolci református egyház történetével foglalkozva a korabeli jegyzőkönyvek alapján írja, miszerint „az egyházlátogatási jegyzőkönyvek évről-évre azt jegyezték meg, hogy a »közvasárnap és ünnep napokon az istentisztelet evangéliumunk szellemében rendesen megtartatik, a hívek által kellő buzgósággal gyakoroltatik.«⁹⁸ Nem sokkal később pedig így nyilatkozik: „...Miskolcon tömegesen jártak templomba, úgyhogy az úrvacsorát az ünnepek második napján is ki kellett osztani, mert egy alkalommal nem fértek el a templomokban az úrvacsorázni kívánó hívek.”⁹⁹ A hivatalos szöveg mögött azonban tradicionális egyházi élet rejtőzött. Hiszen minden bizonnyal nem a spirituális vágy vitte az embereket a templomba, hanem a tradíció. Hogy ez mennyire így van, hadd idézzek újra e tanulmányból. „Az istentiszteletre járás a tisztességes polgári élet velejárója volt, egyfajta társadalmi esemény. Ebben igen fontos szerepe volt a templomban elfoglalt helynek. ... nem csak az »ifjabb mester embereket« kellett meginteni »az őket nem illető üléseknek általok való elfoglalása« miatt, hanem »az asszonyi renden lévőket« is el kellett igazítani »az őket és kit-kit a maga rangjához képest illethető hely foglalásra, közhirdetés által... és egyenes nyilvános kifejezéssel.«¹⁰⁰ Talán a felvilágosodás, talán a kor hozta magával, hogy a templomlátogatások szokássá, társadalmi eseménnyé deg-

⁹⁶ BÍRÓ-BUCSAY-TÓTH-VARGA (1995), 352.

⁹⁷ Uo. 352-353.

⁹⁸ DIENES (2000), 865.

⁹⁹ DIENES (2000), 865-866.

¹⁰⁰ Uo. 865.

radálódtak. Mindenesetre nem az a lelki szükséglet jellemezte már az embereket, ami tapasztalható volt a korábbi századokban. Háttérbe szorult az igére, az igehirdetésre való odafigyelés. „Mint »szokást« – tehát hosszabb ideje meglévő gyakorlatot – igyekszik megszüntetni az egyháztanács a század első harmadában, »hogyan a templomban egyik székbe a másikba, sőt a harmadikba is a bokréta az asszonyok és leányok által, susogás és nevetkezés közbe, által nyújtogattnak.«”¹⁰¹

Mint látható, a vélemények eltérőek abban a tekintetben, hogy a hitélet mennyire került válságba a 19. században. Abban azonban egyet lehet érteni, hogy a racionalizmus hatására átalakult a gondolkodás az egyházban. Sokan úgy vélték, hogy az egyház 19. századi válságának oka éppen ebben keresendő.¹⁰² Nem csak az emberek, de az egyház vezetői, lelkipásztorai gondolkodásában is megnyilvánult a racionalizmus szellemisége. A lelkipásztorok eltávolodtak a Szentírástól, sőt egyenesen szégyellték az evangéliumot hirdetni, így átalakultak az igehirdetések is. A szolgálatok arról szóltak, ami a hallgatóknak hasznos volt. „Csak az lehet reátok nézve igaz vallás, amit józan, egyenes okosságokkal megfoghattok”¹⁰³ – hangzott Lácza Szabó József prédikációjában. Az igehirdetések különböző témákat öleltek fel anélkül, hogy sok esetben ígét olvasott volna fel a lelkipásztor. Ezekkel a beszédekkel átformálták a hívek gondolkodását, akikről pedig az olvasható, hogy unták a száraz beszédeket. Ez, a középosztály, illetve az előkelők vallási közönye, rossz hatással volt az egyszerű emberekre.

S bár a változások eredményeként a 19. században felbomlott a politikai község és az egyházközség sajátos szimbiózisa, a város társadalmának és az egyháznak életét azonban még sokáig nem lehetett mereven elválasztani egymástól. „A polgári élet eseményei egyben egyházi események is voltak. A gyermekszületés – keresztelés, házasságkötés – esküvő és halálozás – temetés, amelyek leginkább megőrizték ezt a kötődést, hordozták talán legjobban a corpus christianum jellemzőit. A kegyességben, a személyes vallásosság területén változás történt, amit az „értelmes hit – vallásos értelem” Kazinczy Ferenc által meghatározott fogalmával jellemezhetünk a legjobban.”¹⁰⁴

A 18. századtól a város felekezeti homogenitása ugyan megtört, azonban a reformátusság más felekezetekhez képest még mindig jelentős többségét adta a városnak.

¹⁰¹ DIENES (2000), 865.

¹⁰² BÍRÓ–BUCSAY–TÓTH–VARGA (1995), 364.

¹⁰³ Uo. 364.

¹⁰⁴ SRKTGy. Kt. d. 41,899. 28.

III.7. Iskola

A városnak már a reformáció előtt is volt iskolája. A reformáció térhódítása után számos adat van arra nézve, hogy az iskolai oktatás fejlődésnek indul.¹⁰⁵ A városban lévő iskolák közül egyedül a reformátusoké képviselte a folyamatosságot. Partikulája volt a sárospataki kollégiumnak.¹⁰⁶ A 17. század közepére a tiszáninneri református iskolák között már a nagyobb iskolák közé sorolták a miskolci oktatási intézményt, aminek fejlődését a peregrinusok száma is jól mutatja. Fenntartásáról a városi tanács gondoskodott.¹⁰⁷ A 18. század végére az iskola jelentős változáson esett át. Gyarapodott épületekben, az osztályok száma elérte a középfokú intézetekben lévőt, amivel párhuzamosan tanulóinak száma is felduzzadt. Már nem csak miskolci, de más mezővárosi diákok is jöttek ide. Továbbra is a város tartotta fenn, vagyis 1735-ig a városi tanács, majd ezt követően a megszerveződött konzisztórium.¹⁰⁸ A kollégium partikulái a felvilágosodás idején fejlődésnek indultak. A miskolci iskola esetében ez a fejlődés a reformkorban tetőzött, amikor a gimnázium osztályai bölcséleti kurzusokkal bővültek.¹⁰⁹

A konzisztórium 1736-os rendeletéből arra lehet következtetni, hogy Miskolcon kisiskola is működött. A rendelet szerint „mind a Deákokat, mind a penig Gyermekeket szeredán, szombaton énekre tanítani”,¹¹⁰ a kántor kötelessége volt. Ebben az esetben feltételezhető, hogy a deákok a latiniskola, a gyermekek pedig az anyanyelvű kisiskola, vagy még inkább a latin iskola anyanyelvű tagozatának lehettek a tanulói. 1740 és 1755 közé tehető a lányok intézményesen szervezett oktatásának kezdete. A konzisztórium 1740-ben még azt erősítette meg, hogy „Ecclesiánknak actualis, érdemes és tiszteletes prédikátorai az leányzókat vasárnapokon az régi praxis szerint... az hitnek ágazatira, Úri Szent Vacsorához kívántató szükséges kérdésekre s feleletekre és egyéb idvesség dolgokra szorgalmatosan tanítsák és oktassák”.¹¹¹ Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján megállapítható, hogy a 19. század elején már több leányiskola működött Miskolcon. Egy 1832-es részletes kimutatásból pedig pontosan tudjuk, hogy 5 leányiskolá-

¹⁰⁵ BALOGH (1999), 35-36.

¹⁰⁶ DIENES Dénes (2000): A református iskola, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története 1702-1847/2*. Miskolc. 747.

¹⁰⁷ BALOGH (1999), 36.

¹⁰⁸ Uo. 35-41.

¹⁰⁹ DIENES (2000), 748.

¹¹⁰ SRKTGy. Kt. 4335.

¹¹¹ Uo.

ja volt a városnak.¹¹²

¹¹² SRKTGy. Kt. d. 41,899.

IV. A HELYI TÁRSADALOM ÉS AZ EGYHÁZI NORMÁK ALAKULÁSA

A reformációt követően a református egyház zsinati keretek között fektette le szabályzatokban és kánonokban az egyházi normákat. Ezek a kánonok a belső rend megszilárdítását szolgálták, hiszen szervezetileg az egyház már rendezett volt. A 16. század végére szinte mindegyik egyházkerület rendelkezett ilyen normákkal.¹¹³ A norma olyan szabály, vezérfonal a társadalmi életben, amelyhez az egyén cselekvése igazodik. A norma történelmileg, társadalmilag változó. Fontos tartozéka, hogy az adott társadalomban általánosan tiszteletben tartott legyen. Ezt a társadalom úgy éri el, hogy követőit pozitívan értékeli, megsértőit szankciókkal illeti.¹¹⁴ Ugyanez vonatkozik az egyházi közösségre és társadalomra is. A reformáció után a protestáns közösségek jellemzője, hogy egy helyi társadalom és az egyház társadalma ugyanaz. Természetesen nagyobb városokban, mint Miskolc, ez kevésbé jellemző, hiszen nem csupán protestáns felekezetek alkották a város társadalmát. De azok esetében, akik a református egyházhoz tartoztak, az általánosan elfogadott normák megszegése, általhágása, ezek ellen való engedetlenség szankciót, vagyis egyházfegyelmi eljárást vont maga után.

Az egyházfegyelem nem 16. századi jelenség, hanem egyidős az egyház létrejöttével. A Heidelbergi Káté megfogalmazása szerint az egyházat Krisztus a világ kezdetétől annak végéig az egész emberi nemzetségből Szentlelke és igéje által hívja egybe. Ez nem azt jelenti, hogy ezek az emberek bűn nélküliek. Ahol pedig bűn, kihágás, deviancia van, ott szükség van fegyelemre. Ennek első nyomait a Bibliában, különösen a pásztori levelekben találjuk. Az őskeresztyén közösségekben a kisebb vétket elkövetőket megintették, azonban a makacs bűnösöket kirekesztették az egyházból, bűnbánat után azonban újra visszavették. A 3. században egy bűnbánati rendet épített ki az egyház, amely négy fokozatból állt. Az első fokozaton a bűnbánónak gyászruhát kellett öltenie, és a templom ajtajában állva a gyülekezet tagjaihoz kellett esedeznie újrafelvetéért. A másodikon egy elkülönített helyen az igeolvasást és az arról való magyarázatot hallgathatta. A harmadikon már az imádság alatt is benn lehetett, de csak térden állva. Az utolsó fokozaton az úrvacsora kivételével az egész istentiszteleten ott lehetett. Mindezt követte a nyilvános bűnvallás és a közösségbe való visszafogadás. Ez tekinthető az

¹¹³ ILLYÉS Endre (1941): *Egyházfegyelem a magyar református egyházban XVI-XIX. századokban*, Debrecen. 72.

¹¹⁴ *Magyar Néprajzi Lexikon*, 4. köt. <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/4-45.html>, 2020.04.23.

első egyházfegyelmi rendnek, szabályzatnak.¹¹⁵

A fegyelem lazulni kezdett attól fogva, hogy különbséget tettek halálos és nem halálos bűn között, továbbá azzal, hogy a hitvallóknak, mint az egyházért szenvedett hívőknek, joguk volt az elesettek számára ajánlólevelet adni, amelyre tekintettel a gyülekezetek kötelesek voltak azokat visszafogadni. Az ókatolikus egyházban eleinte erős fegyelmet gyakoroltak, de a bűn már nem az Isten és ember közötti halálos szakadék előidézője volt, mint az előbbi korszakban. A kirívó bűnöket igyekeztek visszaszorítani. A kirekesztést és a bűnbánati rend végigjárását csak ezek elkövetőivel szemben alkalmazták.¹¹⁶

A középkori egyház a kirekesztést szinte alig alkalmazta, de a régi rendből igyekezett megtartani annyit, hogy akit kirekesztett, azt sem templomba nem engedte, sem a közösséggel való érintkezést nem engedélyezte számára. Viszont ebben a korban már csak elvétve találni példát arra, hogy valakit kiátkoztak.¹¹⁷ A korszak végén már nem annyira a bűnbánó bűnös lelkével, mint inkább pénzével törődött az egyház. A bűnbánat komolyságát elvette a búcsú intézménye. Az egyházfegyelem egyházi pénzügyletté alakult át.

Ebben a helyzetben a reformáció újjáteremtő erőt jelentett. Célkitűzése az egyház, a keresztyénség megújítása, és „az élet megjobbítása” volt. Ebben pedig nagyobb figyelmet szenteltek az egyházfegyelemnek. Ifjabb Fazakas Sándor írja, hogy „egyes megállapítások szerint a reformáció nem volt más, mint egy nagy kísérlet arra, hogy a keresztyénségen belüli „fegyelem” és „rend” újból helyreállítsák.”¹¹⁸ Zwingli és Kálvin Isten ígéjével szorosan egybetartozónak tartották az egyházfegyelmet, amit a gyülekezet berkeiben a prédikátorok gyakorolnak. S mivel az egyház tisztaságát hivatott megőrizni, ezért szerették volna, hogy az egyházfegyelem ügye a gyülekezet ügye legyen és maradjon, amibe a világi felsőbbtség nem avatkozik bele. A világi hatóság befolyását azonban nem tudták kivédeni.¹¹⁹

Kálvin nagy művében, az *Institutioban* az egyházfegyelemnek külön fejezetet szentelt. „A fegyelem olyan, mint valami fék, amely visszatartja és megszelídíti azokat, akik a Krisztus tanítása ellen dühöngenek...; néha olyan is, mint az atyai vessző,

¹¹⁵ ILLYÉS (1941), 33-34.

¹¹⁶ Uo. 34-35.

¹¹⁷ Uo. 35.

¹¹⁸ FAZAKAS Sándor, Ifj. (1998): Egyházfegyelem és gyülekezetépítés, in: *Református Tiszántúl 1998. 6/3. 3.*

¹¹⁹ FAZAKAS (1998), 4.

amellyel kegyelmesen és Krisztus Lelkének szelídségéhez képest fenyíttetnek meg azok, akik súlyosabb bűnbe estek.”¹²⁰

Az egyházfegyelem bibliai eredetét tekintve a Máté evangéliuma 16. fejezetére nyúlik vissza, ahol a kulcsok hatalma tulajdonképpen a bűnös ember megtérését és élete helyreállítását szolgálja. Kálvin egyenesen az egyház életjelének tekintette a kulcsok hatalmával való élest, ami nem más, mint az egyházfegyelem gyakorlása. A reformátor szerint ennek hármas célját emelte ki. Első, hogy azok a bűnösök, akiknek élete Isten gyalázatára van, ne soroltassanak a keresztyének közé. Második, hogy a gonosz megszokása révén ne romoljon meg a jó erkölcs. S végül, hogy a vétkest bűnbánatra indítsa.¹²¹

Református egyházunk fegyelmi gyakorlata kálvini alapokon nyugszik. Kálvin jól látta, hogy az egyház léte aligha lehetséges egyházfegyelem gyakorlása nélkül. Sohasem vette be az igaz egyház ismertetőjegyei közé, de azt hangsúlyozta, hogy az egyházban, ahol az ígét tisztán hirdetik, és a sákramentumokat helyesen szolgálják ki, ott az ige és a sákramentumi jegyek által maga Krisztus akar a Lélek erejében találkozni az övéivel. S ezen az összejöveten lehetetlen, hogy olyanok is részt vegyenek, akik az ige ellen nyíltan láznak és bűnbánatra nem hajló életet élnek. Az ilyenek ellen a fegyelem eszközeivel kell fellépnie az egyháznak, amelynek a reformátor szerint kötelessége is, hogy gyakorolja a fegyelmet.¹²² Kálvin teológiájának középpontjában a Krisztus dicsősége állt. Ezért az egyházfegyelem legnagyobb feladata a Krisztus dicsőségének védelme, hogy Krisztust a gyülekezet kellős közepén káromlás és gyalázat ne érje. Ugyanakkor mivel az egyházfegyelem az egyház ügye, Kálvin igyekezett a keményebb eljárások helyett a szelídebbeket szorgalmazni. Úgy vélte, hogy a rossz útra tévelyedett egyéneket figyelmeztetni kell, hogy vétkük nem csupán a gyülekezet vagy közösség számára megbotrántoztató, de kárhozatra is juttatják azok elkövetőit, ha újból meg nem térnek.¹²³ Az egyház a szelídség lelkével összekötött szigorúságot kell képviselje. Óvakodni kell attól, hogy az, aki fenyítésben részesül, meg ne keményítse magát. Ellenkező esetben a gyógyszerből halál lesz. „Tehát, midőn a bűnös az egyház előtt bűnbánatának bizonyosságát adja és e bizonyossággal, amennyire rajta áll, megszünteti, semmi

¹²⁰ KÁLVIN János (1910): *A keresztyén vallás rendszere*, 2. köt. Pápa. 507.

¹²¹ RUZSA-NAGY Zoltán (2017): Az egyházfegyelem gyakorlata a Kecskeméti Református Egyházközösségben a 18. században, in: *Egyháztörténeti Szemle 2017. 18/2.* 31-32.

¹²² NIESEL, Wilhelm (1998): *Kálvin teológiája*, ford. NAGY Barna, Budapest. 155.

¹²³ FAZAKAS (1998), 4.

módon nem kell tovább szorongatni, mivel, ha szorongatják őt, a szigor már túllépi határát.”¹²⁴ Kálvin mellett, hogy szelíd eszközök alkalmazását javasolta, nagyon is komolyan vette az egyházfegyelem ügyét, amit a genfi Nagytanáccsal együtt gyakorolt, és ami miatt az ezt nem kedvelő libertínusok száműzték a városból.¹²⁵ Ennek ellenére ez a gondolat lett a későbbiekben az alapja a református egyházfegyelem gyakorlásának, hiszen a cél nem az volt, hogy a bűnös meglakoljon, hanem, hogy megtérjen, és újra visszakerüljön a keresztyén gyülekezet közösségébe, vagyis az úrvacsorával élők közé. Kálvin tanításában a gyülekezeti élet központja az úrvacsora volt. Az egyházfegyelem keretein belül, amit ő a lelkészek és presbiterek feladatai közé sorolt, a legfontosabb volt, hogy a méltatlanokat eltiltsák az úrvacsora vételtől. Ez az eltiltás az exkommunikációban öltött testet.¹²⁶ Fazakas Sándor, hogy eloszlassa a tévhitet, miszerint Kálvin az egyházfegyelem kérdésében csak az úrvacsorára koncentrált, azt írja, hogy miután a reformáció leépítette a gyónás gyakorlatát, a gyülekezetekben egyfajta vákuum keletkezett a fegyelmezés szempontjából. Ellenben voltak olyanok, akik megvetették vagy kigúnyolták a szent jegyekkel való élést, ezért velük szemben fontossá vált az úrvacsora szentségének védelme. A református egyházfegyelmet azonban nem lehet csupán az úrvacsorával való élés szabályozásának tekinteni. Elsősorban a bűnbánatot nem tartó, meg nem térő, a szent jegyeket nyilvánosan megvető egyéneket kell kizárni, de a megtérő és bűnbánatot tartó egyéneket nem.¹²⁷ Ez is jól szemlélteti, hogy már a reformáció idején sem az volt a cél, hogy teret engedjenek a lelkészek és a presbitériumok öncélú törvénykezésének vagy önbíráskodásának, hanem a bűnös jó útra térítése, visszavezetése Istenhez, s ahogyan Fazakas Sándor fogalmaz, a gyülekezet építése, egységének és rendjének megőrzése.¹²⁸ További szempontok voltak, hogy a fegyelmezés szeretetből történjen, és a hívek védelmét, a gyengék erősítését, a gonosz megfékezését, és a bűnbánók felkarolását szolgálja.¹²⁹

Luther Márton gondolatvetése alapján az egyházi fegyelem Isten Igéjének van alávetve, mégpedig abban az összefüggésben, hogy egyedül az Ige ébreszti és tartja

¹²⁴ KÁLVIN János (2014): *A keresztyén vallás rendszere 2. köt.*, IV. 8. Buzogány Dezső (ford.), Kálvin, Budapest. 321.

¹²⁵ NAGY Ödön (1994): A református egyházfegyelem a múltban és a 20. században, in: *Confessio 1994*. 18/2. 94.

¹²⁶ KÁLVIN (2014), IV. 2. 316.

¹²⁷ FAZAKAS (1998), 4.

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ S. LACKOVITS (2007), 126.

meg a hitet, és örködik az egyház tisztasága felett.¹³⁰ A későbbiekben az egyházfegyelem témakörével foglalkozók ugyancsak Isten ígéjében találták meg az egyházfegyelem alapján. Részben a már említett kulcsok hatalma megközelítésben, részben pedig abból kiindulva, hogy Isten a bűnt gyűlöli, de a megtérő, bűnös embert szereti.¹³¹

Hazánkban a reformációt követően a nyugati reformátorok által megfogalmazott tanítást vették át eleink. Az egyházfegyelem szempontjából Kálvin János tanítása mérvadó volt. Az egyház életét szabályzó törvények megvitatásának és megfogalmazásának fontos színhelyei voltak a zsinatok. Az első, de leginkább a második Erdőditől (1555) kezdve minden zsinat foglalkozott egyházfegyelmi kérdéssel. Az evangéliumi és dogmatikai alapon meghozott rendelkezések részletesen tárgyalták a normaelhajlások körüli eljárásokat egészen a kiközösítésig. Miután mindegyik határozat az egyházban való jó rend fenntartása érdekében született és azt hivatott fenntartani, már az I. Erdődi zsinat (1545) foglalkozott a büntetést maga után vonó bűnök fajtáival.¹³² A Debreceni hitvallás (1562), amely valamennyi hittételre kiterjedt, a bűnbánatot a nyilvános vallástétel egyik fajtájának tartotta.¹³³ A Felsőmagyarországi cikkek kihangsúlyozta: „Minthogy semmi emberi társaság, sem állam, sem község, sőt csak egy ház sem állhat fenn bizonyos törvények nélkül, hogy ott az erénynek valami jutalma, s a bűnöknek valami büntetése ne léteznének. Szükség, hogy a mi társaságunkat is szent törvények kormányozzák és igazgassák, hogy az apostol kívánata szerint a templomban, mely az Istennek háza, mindenek ékesen és jó renddel legyenek úgy a tudományban, mint az erkölcsökben, az élet kegyesen és szentül rendeltessék az Isten dicsőségére és az egyházi szolgálat díszére.”¹³⁴ A Borsod-Gömör-Kishonti cikkek nagyon határozottan fogalmazott. Az egyházfegyelmet az igaz egyház ismertetőjegyei közé sorolta.¹³⁵ A Tarcal-Tordai hitvallás pedig már különbséget tett egyházi és világi fenyíték között, amivel a két hatóság közötti különbséget is hangsúlyozta. Kiemelte ezzel azt, hogy az egyház nem élhet azokkal az eszközökkel, amelyeket a világ büntetésként alkalmaz. Megemlített néhányat, mint pl. börtönbezárás, pénzbüntetés, vesszőzés, testi büntetés, nyomatékosította, hogy ezek ne szerepeljenek az egyház büntető eszköztárá-

¹³⁰ FAZAKAS (1998), 4.

¹³¹ S. LACKOVITS (2007), 125.

¹³² ILLYÉS (1941), 74.

¹³³ S. LACKOVITS (2007), 125

¹³⁴ KISS Áron (1881): *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Budapest. 709. Előbeszéd.

¹³⁵ KISS (1881), 729.

ban. Az egyház eszköze elsősorban Isten ígéje, mivel a cél a bűnös megtérítése.¹³⁶

A legszigorúbb büntetés az exkommunikáció volt, vagyis a vétkes kirekesztése a gyülekezetből. Ruzsa-Nagy Zoltán: *Az egyházfegyelem gyakorlata a Kecskeméti Református Egyházközségben a 18. században* című munkájában többek között erről a gyakorlatról is ír. Visszatekintve a 16. századi genfi konzisztórium gyakorlatára azt írja, hogy az exkommunikációt a testület nem pusztán büntetésként, hanem teológiai céljának megfelelően a bűnös megtéréséhez vezető eszközként alkalmazta.¹³⁷ Kálvin a bűnöket két csoportra osztotta: magán vagy rejtettebb, illetve nyilvános bűnökre. Míg az előbbiekkal szemben a szelíd és atyai dorgálást elegendőnek javasolta, mert célja a megtérésre való intés, addig az utóbbiban a cégéres bűnök elkövetőjével szemben az úrvacsorai közösségből való kizárást tartotta célravezetőnek. Mindezt azért, hogy rávilágítsanak a bűn mélységére, s elérjék az egyház előtti bűnbánattartást, illetve annak ígérését, hogy a bűnös felhagy botránkoztató tetteivel.¹³⁸ Mindemmel Kálvin óva intett a túlzott büntetéstől annál is inkább, mert az nem feltétlen vezet az igaz bűnbánathoz, sokkal inkább a képmutatáshoz, vagy a legnagyobb kétségbeeséshez.¹³⁹

A kánonok az egyén és a közösségek számára meghatároztak egy normarendszert, amivel a gyülekezeti tagok életéhez egyfajta keretet nyújtottak. Alapul a Tízparancsolatot vették. A szabályok betartásával az egyén és a közösség harmóniában élt. Ugyanakkor a zsinatok rendelkezései rendszerbe szedték a különböző vétkeket, amelyek büntetést vontak maguk után, s amelyek átfogták az élet minden területét. A feyelmi vétséggel együtt a büntetést is megszabták. „Az egyházi fegyelem határozott formái voltak a leghathatósabb eszközök arra, hogy a hívek ne csak névleg legyenek egyháztagok, hanem életükkel bizonyítsák be, „hogy Krisztus evangéliumára figyelme-
sek és a Parancsolatok megtartói”.¹⁴⁰

A korábban említett legsúlyosabb büntetésnek, az exkommunikációnak, szintén bibliai gyökerei vannak. Nyilván eleink ezekhez a gyökerekhez nyúltak vissza, amikor az egyház tisztaságát megőrizendő, megfogalmazták az erre a gyakorlatra vonatkozó rendelkezéseket. Méliusz Juhász Péter a Debreceni hitvallásban három fokát különböz-

¹³⁶ KISS (1881), 399.

¹³⁷ RUZSA-NAGY Zoltán (2017): *Az egyházfegyelem gyakorlata a Kecskeméti Református Egyházközségben a 18. században*, In: *Egyháztörténeti Szemle* 2018/2. 32.

¹³⁸ KÁLVIN (2014), IV. 3-4. 317.

¹³⁹ KÁLVIN (1909–1910), IV. 12. 8.

¹⁴⁰ KUR Géza (1993): *A Komáromi Református Egyházmegye*, Pozsony. 150-151.

tette meg a kirekesztésnek. Az első kettő a tagokra – akiket Isten már eleve is a kárhozatra rendelt, illetve akiket a gyülekezet akaratából rekesztettek ki – míg a harmadik a gyülekezet vezető tisztségeit betöltőkre vonatkozott. Ugyanis nem volt kivétel. A gyülekezet tagjaira éppúgy érvényes volt ez az eljárás, mint vezetőire. Az egyházból való kirekesztés a lelkész feladatai közé tartozott, amit a kialakult gyakorlat szerint a szószékről, meghatározott formula szerint végzett.¹⁴¹ A kirekesztést azzal a reménységgel alkalmazták, hogy a súlyos bűnt elkövető megbánja tettét, bűnbánatot tart, és kéri visszavételét az egyházba. A bűnöst mindaddig nem lehetett visszaengedni a gyülekezet közösségébe, amíg az meg nem követte az ekléziát. A Hercegszőlősi kánonok (1576) szerint „...akit kitiltanak, addig be ne bocsáttassanak, míg az Istent és a keresztyéneket meg nem követik...”¹⁴² Az ekléziakövetés egyházi eredetű büntetés, amelyet a református vallás elterjedési területén országszerte alkalmaztak kezdetben a házasságtörökkel, később szinte minden bűncselekmény elkövetőivel szemben mellékbüntetésként. Dienes Dénes szerint „az ekléziakövetésnek két formája volt. Kevésbé súlyosnak ítélt esetekben elég volt a konzisztórium előtti bűnvallás és bocsánatkérés. Paráznság és súlyosabb bűncselekmények következményeként – miután az illető letöltötte büntetését – nyilvános bűnbánatot kellett tartania a templomban, ez volt a publica poenitentia. A vezeklés ideje több hét volt. Abból állt, hogy a bűnöst a templomban istentisztelet alkalmával különálló fekete székre ültették, vagy a szószék mellé állították és fekete terítővel leborították, majd a pap a szószékről bűnbánatra hívta fel. Ekkor hangosan meg kellett vallania bűnét és bűnbocsánatért esedeznie. Az ekléziakövetés büntetésre ítéléssel rendszerint a viselt közfunkció elvesztése is járt. Aki e büntetésnek nem vetette magát alá, azt az egyházból és egyúttal a községből is kiközösítették. Ezzel az aktussal fogadták vissza a megtért bűnöst a gyülekezeti közösségbe, amivel végeredményben azt demonstrálták, hogy az örök élet tekintetében vétke megbocsáttatott. Ez igen fontos volt, mert a kitaszítottaságot oldotta fel.”¹⁴³ Minden előzetes intés nélkül azonban senkit sem közösítettek ki azonnal. Először megintették, és amennyiben az nem használt, csak azt követően következett a legrosszabb mind az egyén, mind a közösség számára.

Az egyházfegyelem gyakorlását Kálvin a presbitériumok feladatai közé sorolta. Hazánkban azonban a presbitériumok felállítása sokáig váratott magára, hiszen csak a

¹⁴¹ ILLYÉS (1941), 82-84.

¹⁴² BENEDEK Sándor (1971): *A magyarországi református egyház istentiszteletének módja*, Órisziget. 295.

¹⁴³ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

17., de jellemzően a 18. században került rá sor. Pedig Medgyesi Pál éppen az egyházfegyelemmel kapcsolatban, mint legfőbb érvet hangsúlyozta a presbitériumok felállításának fontosságát, mert úgy látta, hogy a fegyelmezésnek lelkészek általi gyakorlata kudarcra van ítélve. A lelkipásztorok munkája jórészt hiábavaló a presbitérium nélkül. A lelkészek intését „...„aki akarja fogadja, s’ „aki nem, nem fogadja. Sőt ellenségül veszi ez hasznos munkájokért őket a’ magok Nyája, szóllya, rágja, tsufollya; kiszegik minden jármokat; eltapodják gyöngyöket, s’ magokat is megszaggyátják, az testiségben merült nyakasok. Nints ki pártjokat fogja, dolgokat jól magyarázza, óltalmazza; hanem tsak magok nyelnek minden bosszut, gyalázatot”¹⁴⁴

Hazánkban a presbitériumok mintegy másfél századon át konzisztórium néven működtek. A konzisztóriumok megalakításáig az egyházfegyelmet a városi tanácsok gyakorolták. Ekkor a fegyelmi eseteknek nem volt közvetlen egyházi jellege, hiszen nem a prédikátor, hanem a város bírójának szerepe érvényesült, és a büntetésekből hiányzott, vagy legalábbis alig kapott hangsúlyt a penitenciális vonás, a bűnbánatra ösztönző eklézsiakövetés. A különböző vétségeket – mint boszorkányság, káromkodás, paráznaság – és az ezek esetében megszülető ítéleteket a városi jegyzőkönyvekben jegyezték fel és őrizték meg. A vétkekkel szemben a városi tanács nem volt elnéző. Rendkívül súlyos büntetéseket szabott ki a különböző esetekben: száz vagy ennél több pálcaütést, a városból való kiűzetést stb. Mivel a vezeklés, mint a bűnbánat eszköze, nem kapott helyet a magisztrátus ítéleteiben, valójában nem tekinthető egyházfegyelemnek. Ugyanakkor „mégis azon az alapon állt, amely szorosán kötődött a városnak, mint egyszerre polgári és szakrális közösségnek Isten haragjától való megóvása gondolatához. Ez pedig a magisztrátus felelőssége és kötelessége volt.”¹⁴⁵

A szatmárnémeti nemzeti zsinat végzéseit Geleji Katona István összegezte és adta ki 1649-ben.¹⁴⁶ A kánongyűjtemény 43. és 44. pontja foglalkozik egyházfegyelmi rendelkezésekkel. Más kánonokkal együtt ezek zsinórmértékül szolgáltak az egyházban való ékes rend fenntartásához a 17. században, sőt a 18. század elejéig. A Geleji kánonok 43. pontja így rendelkezett: „A hű lelkipásztorok azokat, kik közbotrányt okozó

¹⁴⁴ MEDGYESI Pál (1650): *Dialogus Politico Ecclesiasticus*, Bártfa, in: RÉVÉSZ Imre (1947): *A szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar református ébredés*, Budapest. 20., 179-180.

¹⁴⁵ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

¹⁴⁶ KISS Áron (ford., 1875): *Egyházi kánonok, melyet részint a magyarországi, részint az erdélyi régi kánonokból összegyűjtött és a kor kívánatához képest több másokkal is bővített és kissé jobb rendbe szedett Geleji Katona István az erdélyi igaz hitű egyházak püspöke, 1649, Szatmárnémeti. 19-20.*

vétket követtek el, nyilván is, még pedig szemben mindenek előtt, alkalmas és alkalmatlan időben, személyválogatás nélkül megfeddeni tartoznak...”¹⁴⁷

Az egyház kezdeti időszakában, amíg a presbitériumok nem alakultak meg, az fegyelmezés alsó fokán a lelkipásztor feladata volt, akit munkájában a patrónus vagy a helyi hatóság segített. A lelkészek ebbéli tevékenységét több dolog erősen korlátozta. Először a nemesekkel szembeni fellépés, mivel ők a vármegye joghatósága alá tartoztak, másrészt pedig a gyülekezettől való egzisztenciális függése, végül a papmarasztás intézménye.¹⁴⁸ A lelkész egyházfegyelmező munkájában támaszkodhatott világiakra, de munkáját az évenkénti esperesi vizitáció is erősítette. Arra nézve, hogy hogyan kellett gyakorolnia a fegyelmezést, a Geleji kánonok ugyancsak eligazítást adtak. A botránkoztatókat miután mind személyesen, mind nyilvánosan kétszer vagy háromszor megintette és a feddés eredménytelen maradt, az egyházmegyéhez, az esperes elé kellett terjessze. Miután ezen a fórumon sem tapasztaltak változást, a kiközösítés következett. A hasonló esetekben a visszavételt is az egyházmegye engedélyezhette.¹⁴⁹

Az egyházfegyelmelem gyakorlása a konzisztórium megalakulásával formailag nem, de tartalmában változott. Az egyházközségi iratok, illetve a jegyzőkönyvek tanúsága szerint az esetek kivizsgálása során a konzisztórium éppúgy nyomoztatott, mint korábban a városi tanács. A nyomozást a konzisztórium gyűlések alkalmával bizottság felállításával és kiküldésével rendelte el. Szankcióként a már említett kiközösítést és az eklézsiakövetést alkalmazta. Azokban az esetekben, illetve ügyekben, amelyek személyes jellegűek voltak, a konzisztórium általában igyekezett elkerülni az ítélezést, helyette a megbékéltetés eszközét alkalmazta, amiben többnyire sikeresnek is bizonyult.

Mivel az egyháztanács jellegénél fogva más volt, mint a városi tanács, ezért funkciójában, döntéseiben is másnak kellett lennie. Feladata a békességteremtés volt, nem pedig az, hogy elégtételt vegyen. Ezért az úrvacsorától való eltiltást csak a végső esetben, hosszadalmas eljárás után alkalmazta.¹⁵⁰ A konzisztórium tekintélyének megszilárdulásához nagyban járult hozzá az a lehetőség, amely még a 18. században is élt, hogy a megátalkodott vétkest átadhatta a városi tanácsnak, mint világi hatalmasságnak.¹⁵¹

¹⁴⁷ KISS (1875), 19.

¹⁴⁸ RUZSA-NAGY (2017), 32.

¹⁴⁹ KISS (1875), 19-20.

¹⁵⁰ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

¹⁵¹ Uo.

Az egyházfegyelem alakulását tekintve bizonyos korszakok figyelhetők meg. A korszakolásban legmeghatározóbb Illyés Endre *Egyházfegyelem a magyar református egyházban* című munkája és az abban lévő felosztás. Szerző egyházi kánonokat és számos gyülekezetben feljegyzett ügyet és gyakorlatot foglal össze művében, amelyek alapján átfogóan tárgyalja a magyar református egyház egyházfegyelmi helyzetét a reformációtól kezdve a 19-20. század fordulójáig, illetve végigkíséri annak bizonyos külső körülmények okozta változási folyamatait is. A különböző eseteket a Tízparancsolat nyomán kategorizálja.¹⁵² Minden korszakot sajátos módon jellemez. Az első korszak az „alapozás kora” (1559-1619), a következő 1711-ig az ortodoxia és az egyházfegyelem virágkora. Majd 1711-1781 között a „delelés kora”, ezt követően egészen 1848-ig az egyházfegyelem hanyatlásának időszaka.¹⁵³ Már ebből is látható az a csökkenő tendencia, ami az egyházfegyelem szigorának hanyatlását megrajzolja. Nyilvánvaló, hogy mindehhez külső és belső tényezők is hozzájárultak.

Az általunk választott 18-19. század egyházfegyelmi szempontból a korábbiak alapján részben a „delelés”, részben a hanyatlás időszaka. A bűnök megítélése, és a büntetések kiszabása a századok előre haladtával enyhültek. Ezt a folyamatot különösen az eklézsiakövetés gyakorlatában figyelhetjük meg. A felvilágosodás következményeként a megszegyenítő eklézsiakövetés gyakorlatát a gyülekezetvezetők gondolkodásában is az elvetés irányába mozdította elő, aminek következtében inkább a hagyományos fegyelmezési formákkal szemben a bűnösök értelmére való ráhatást, a szereteten alapuló egyházi fenytést szorgalmazták.¹⁵⁴ Ezért az eklézsiakövetés gyakorlata, ami kezdetben az egész gyülekezet előtt történt, a 18. század végére a lelkész és a presbitérium előtt tartott bűnbánat lett. Később pedig meg is szűnt.¹⁵⁵ Kezdetben az eklézsiakövetés hetekig tartott, majd módosult előbb három, majd két vasárnapi alkalomról való eltiltásra. Aztán a kirekesztést felváltotta a presbitérium előtti megintés és a vétkes fogadalomtétele, amiben ígéretet tett, hogy megváltozik. Ennek nyomán már a következő héten élhetett a bűnbánó személy az úrvacsorával.¹⁵⁶ Vagyis az eklézsiakövetés a presbitérium vagy a lelkész előtt tartott bűnbánatra redukálódott. A következő évtize-

¹⁵² Ezek a következők voltak: istenkáromlás vagy káromkodás, a templomi alkalmak és az úrvacsoraszítés elmulasztása, paráznaság, templomi székperek, gyilkosság, helytelen viselkedés a templomban, felsőbbség szidalmazása, varázslás, pénzbeli egyenlenségek, öngyilkosság, lopás. ILLYÉS (1941), 125-131.

¹⁵³ ILLYÉS (1941), 70-164.

¹⁵⁴ RUZSA-NAGY (2017), 43.

¹⁵⁵ Uo. 33.

¹⁵⁶ S. LACKOVITS (2007), 129.

dekben pedig vidékektől, tájegységektől, gyülekezetektől függően, hol hamarabb, hol később ez is megszűnt. Amellett, hogy az erkölcsi élet tisztaságát még igyekeztek fenntartani, a hangsúly az egyházi hozzájárulás befizetésére, rendezésére, illetve a befizetés elmaradása esetén annak kikényszerítésére helyeződött át.¹⁵⁷ Nyilvánvalóan nagy szerepe volt ebben a felvilágosodásnak és a különböző szellemi áramlatoknak, illetve az uralkodói rendeleteknek.

A miskolci gyülekezetben a 18-19. században talált egyházfegyelmi ügyek némileg különböznek más vidékhez, vagy városokhoz viszonyítva.¹⁵⁸ Először is a viszonyítással élve, Miskolcon nagyon kevés a fennmaradt esetek száma, másrészt azokat a szankciókat, amelyeket esetleg máshol még a 18. században alkalmaztak, itt már nem találjuk meg. Mindennek a magyarázata talán az, hogy Miskolc több szempontból is sajátos volt. Mivel városi, és nem falusi társadalomról beszélünk, ezért nem helyezhető el a hagyományos keretek között. Református és nemesi származású lakosságát tekintve kiemelkedő jelentőséggel bírt. A református felekezeten túl, más egyházak is jelen voltak a városban. Erre az időre egy erőteljes polgárosodás, vagyis a nemesi réteg polgárosodása jellemezte. Iskolái magas szinten nyújtották a művelődés lehetőségét, aminek nyomán több kiemelkedő lelkipásztort adott a református egyháznak. Ugyanakkor azok a települések, amelyek kezdetben társai voltak a reformáció útján és a református egyházépítésben, mint Abaújszántó, Gönc, Sátoraljaújhely, Sárospatak, mind az ellenreformáció áldozatai lettek. S mint az egy tömbben maradt legnagyobb reformátussággal rendelkező gyülekezet – miközben felvette a versenyt a magát újjászervező katolicizmussal – mindent megtett, hogy megőrizze sajátos helyzetét és gyülekezeti tagjait. Mind a magisztrátus, mind később a konzisztórium – a különböző rendeleteket szem előtt tartva, s a felvilágosodás hozta változások mellett is – rendkívüli komolysággal és szigorral igyekezett kezelni az egyház, és annak tagjai ügyeit. Talán ennek is köszönhető, hogy az egyházfegyelmi kérdéseket is rendkívül komolyan vették, s minden bizonynyal ez a magyarázata a napjainkig írásban fennmaradt esetek számának is. Egy falusi közegben rendszerint a szóbeliség dominált, de Miskolcon igyekeztek mindent a szabályoknak megfelelően intézni, s a lehető legtöbb információt összegyűjteni és leírni a különböző ügyekkel kapcsolatban. Az más dolog, hogy az idők folyamán több forrás is

¹⁵⁷ RUZSA-NAGY (2017), 33-34.

¹⁵⁸ Lásd NAGY Árpád (1999), S. LACKOVITS Emőke (2007), RUZSA-NAGY Zoltán (2017), NAGY Ödön (1994), ILLYÉS (1941) műveket.

elvezhetett, megsemmisülhetett, aminek folytán a reális helyzetfeltárás ma már kevésbé lehetséges.

Tárgyalt korszakunkban a Tiszáninneri Református Egyházkerületben az egyházfegyelem gyakorlása szempontjából több rendelkezés is született. Elsőként említendő az 1715-ös Tarcali cikkek, majd Szentgyörgyi Sámuel 1735-ös rendelkezései, ugyanebből az évből a Zoványi kánonok¹⁵⁹ és az egyházkerületi rendelkezések, a generális deputációk végzése 1746-ból, és Vay Ábrahám főgondnoksága idejéből származó gyülekezeti rendtartások.¹⁶⁰

A gyülekezeti tagok az egyházfegyelem területén született rendelkezéseket, törvényeket illetve az egyházközségek gyakorlatában alkalmazott szabályokat ismerték, mivel ezeket a lelkipásztorok rendszerint kihirdették a szószékről, hogy minden egyes tag előtt nyilvánvaló legyen a bűn és a büntetés is.¹⁶¹ Így, amikor valakit tette vagy tettei miatt felelősségre vontak, nem hivatkozhatott arra, hogy előtte ismeretlenek voltak a szabályok. Az esetek tanúsága szerint azonban nem volt a törvényeknek maradéktalan a visszatartó ereje, de azokon a területeken, ahol a büntetés szigora erős volt, mindenképpen fékező volt a hatásuk.

A 18-19. századra tehát jól kialakult normák határozták meg az egyháztagok életét, ami nem jelentette azt, hogy mindenki ezek szerint is élt. A források néhány esetet őriztek meg számunkra, amelyek ez utóbbiról tanúskodnak, munkát adva ezzel a konzisztóriumnak. A gyakorlatban egy-egy normaszegés vagy panaszos levél esetében az az eljárás alakult ki, hogy a vétkes vagy panaszos feleket a konzisztórium, ha olyan eset volt, mint pl. templomi székek körüli veszekedés, az egyház malmában a molnár és a legények viselkedése, káromkodás, házaspárok közötti perpatvar, paráznság stb., nyomozást rendelt el bizottság kiküldésével. A bizottság az érintett felek, illetve tanúk kihallgatásával igyekezett felgöngyölíteni az ügyet, majd jelentést készített a konzisztóriumnak, amely ez alapján hozta meg döntését. Ha az ügy nem kívánta meg a tanúk meghallgatását, abban az esetben a konzisztórium maga elé idézte a feleket, ahol – a panaszok felolvasása után – az egymással való békés együttélésre intette őket. Ez fő-

¹⁵⁹ Zoványi P. György püspök nevéhez fűződő kánongyűjtemény, amelyet 1733-ban Kolozsváron jelent meg *Canones ecclesiastici* néven.

¹⁶⁰ BARÁTH Béla (2021): Egyházfegyelmi feljegyzések a sárospataki református egyházközség 1770-1841 között keletkezett irataiban, in: CSORBA Dávid–SZATMÁRI Emília (szerk.): „...Tanácsaid hűség és igazság” *tisztelgő írások Dienes Dénes professzor úr 65. születésnapjára*, Budapest-Sárospatak. 221.

¹⁶¹ S. LACKOVITS Emőke (2007): Református rendtartás és egyházfegyelem a Balaton-felvidéken, in: *Ethnographia* 2007. 118/2-3. 130.

ként a házassági eseteknél gyakori. Természetesen nem minden alkalommal végződött az eljárás sikerrel, hiszen számos esetben nem kívántak a házastársak békülni, sokkal inkább az elválást kezdeményezték.

Annak tudatában, hogy szellemtörténeti szempontból nem lehet éles különbséget és elválasztást tenni az időintervallumok között, hiszen az eseményeket, a változásokat folyamatukban kell látni és szemlélni, a jobb átláthatóság kedvéért, a konkrét eseteket az Illyés Endre által alkalmazott felosztásban tárgyaljuk.¹⁶² A 18. században elsőként 1711-1780 közötti időszakot, majd 1781-től átlépve a 19. századba, 1848-ig. A következő tagolás az 1848-1900 közötti éveket öleli fel.¹⁶³ Nyilvánvaló szempontok ebben a felosztásban a történelmi, politikai és egyházpolitikai, s ezeknek megfelelően az egyházfegyelemben, a fegyelmi eljárásokban és a szankciókban bekövetkezett változások.

¹⁶² Illyés Endre 1711-1781-ig, majd 1780-1848 közötti időszakokat jelöl meg. Én ezen némileg változtattam, s 1711-1780, majd 1781-1848 felosztást alkalmazom.

¹⁶³ ILLYÉS (1941), 118-174.

V. A VALLÁSOS ÉLET FRUSZTRÁCIÓI ÉS FESZÜLTSEGEI 1711-1780 KÖZÖTT

A 18. századra Magyarország ugyan megszabadult a töröktől, de mindjárt egy másik hatalom uralma alá került. Alkotmánya, kül- és belpolitikája, kultúrája az idegen Habsburg-politika kezében összpontosult. A Rákóczi szabadságharchoz fűződő remények szertefoszlottak, mint ahogy a III. Károlyhoz fűztek is, majd az országgyűléseken sem tudta érvényesíteni jogait. S bár Mária Terézia idején mindent megtett hazánk az uralkodó dinasztia megmentéséért, hálát ekkor sem kapott. Mindez pedig nem csak a politikai, de az egyházpolitikai életben is megmutatkozott. Nem véletlenül nevezzük a 18. századot a lassú elnyomás vagy a vértelen ellenreformáció időszakának. A protestáns felekezetek élete számos uralkodói rendelettel sújtott volt, amelyek megnehezítették életét, szervezeti működését, és alapjaiban ingatták meg szabad vallásgyakorlatát.

Ugyanakkor azonban más területen, mint pl. társadalmi, kulturális, felekezeti homogenitás téren a változás időszakának is tekinthető. Hiszen a reformáció utáni századokban a felvilágosodás kibontakozásáig az egyház nem vált el a világtól. A vallásos ember számára a polgári és szakrális közösség nem különült el egymástól. Város és egyház határai egybeestek. Az egyház, az iskola, az ispotály, a templom, abban a szegények asztala mind a közösség erőforrásai, táplálói voltak, amiket viszont a közösség tagjai éltettek, építettek.¹⁶⁴ Az egy tömbben élő reformátusok körében a település lakossága és a gyülekezet közössége, az egyházi és a világi hatóság, az egyház által fenntartott értékrend és a település lakosainak értékrendje még olyan egységet képezett, amelyet mai korunkban talán már elképzelni is nehéz. Vagyis zárt, homogén közösséget. Ennek nyomán érthetjük meg a számtalan, nekünk, mai olvasóknak talán humorosnak tűnő esetek létalapját, és innen a kiközösítésnek, egyházkövetésnek a korabeli emberekre gyakorolt hatását, a fegyelmezés gyakorlatának pozitív voltát. A 18. században ez a felekezeti homogenitás a legtöbb helyen megtört.

Mindemellett a 18. században már a regnáló hatalom is egyre inkább igyekezett a saját kezébe venni az igazságszolgáltatás és végrehajtás munkáját, jelezve ezzel, hogy az egyháznak a tanítás feladatát szánja. Ennek nyilvánvalóvá tételére azokat a fegyelmező eszközöket, amelyek az egyház sajátjai voltak, az állam saját hatáskörébe utalta.

¹⁶⁴ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

A tiszáninneri református gyülekezetekben az egyházfegyelmi ügyekkel kapcsolatos eljárásokat rendeletek szabályozták, így minden bizonnyal Miskolcon sem tértek el azoktól. A korban az egyházfegyelem munkáját előbb a városi magisztrátus, majd a legközvetlenebb módon a lelkész végezte. Feladatát előbb a kurátor, majd az egyházfi egészítette ki. Nemcsak a kurátornak volt kötelessége jelenteni a botránkozást okozó személyeket, hanem az egyházfinak is, aki munkájából következőleg¹⁶⁶ is számos közbotrányt okozó személlyel találkozhatott.¹⁶⁷ Amikor pedig megszerveződtek a konzisztóriumok, az előbbiekkkel együtt alkották a fegyelmező bizottságot. A kuratori tisztség kialakulásával megszületett az őket hivatalba iktató esküforma is, amelynek fontos részeként a kurátor ígéretet tett, miszerint „A tilalmas dolgokat gyakorló személyeket minden szemre, főre való tekintet nélkül citálni és velek érdekem szerint bánni el nem mulatom. A részegeseket, szitkozódókat, templomba vakmerőségből nem járókat és az úrvacsorájával nem élőket midőn észrevehetem, a lelki tanítónak és a konzisztóriumnak bejelentem és azokat illendő fenyíték alá fogom és fogatom.”¹⁶⁸ A konzisztoriális tagok esküformájában is hasonló megfogalmazást találunk. „A részegeseket, káromkodókat, veszekedőket, paráznákat és más cégéres vétkekben élőket valahogy észreveszem, minden személyválogatás nélkül a lelki tanítónak és a konzisztóriumnak bejelentem, és azoknak illendő megfenyítéseken igyekszem, egyszóval, teljes erővel azon leszek, hogy ezen szent ecclesiának és annak ügyes-bajos dolgainak igazgatásaiban, a szép rend, a törvény és igazság, a szent szolgálat és az egyházi fenyíték fennálljon és a maga erejében gyakoroltasson.”¹⁶⁹

A kialakult rend szerint a gyülekezeti tagok és tisztviselők egyházfegyelmi eseteit a presbitériumok az évi hat úrvacsorai alkalom előtti héten tárgyalták. Más fórum elé kerültek a lelkészeket érintő ügyek. Ezek a kanonika visitatio és a papmarasztás voltak.¹⁷⁰

A korszak egyházfegyelmi szempontjából meghatározó jelentőséggel bíró kánonok ugyan körvonalazták a különböző normasértések esetében való eljárásokat, de már

¹⁶⁵ ILLYÉS (1941), 148-149.

¹⁶⁶ Ő szedte be az adókat, így a gyülekezet tagjaival közvetlen kapcsolatban volt.

¹⁶⁷ ILLYÉS (1941), 149-150.

¹⁶⁸ Uo. 124.

¹⁶⁹ Uo. 125.

¹⁷⁰ BARÁTH (2021), 223.

nem képviselték azt a szigorúságot, mint a korábbi századok rendelkezései. A 18. század elején még érvényesülő szigor, a század végére megenyhült. A Tarcali cikkek a különböző vétekben találtak esetében már az egyházi büntetés helyett a megintést, a világi hatóság elé utalást írják elő, s a legsúlyosabb büntetést, az excommunicációt pedig az esperes döntéséhez kötötték. Illyés Endre szerint mindez azt jelezte, hogy a fegyelmezésben az egyház már nem az Isten szentségét helyezte a középpontba, sokkal inkább a múlt iránti kötelesség vezette őket.¹⁷¹

A miskolci gyülekezet életéből fennmaradt forrásokot lapozgatva megfigyelhető, hogy a város népességéhez viszonyítva az erkölcsi kihágások nem tekinthetők gyakori jelenségnek, köszönhetően először a városi tanács, majd a konzisztórium szigorúságának. Ugyanakkor elgondolkodtató tény az is – nem lebecsülve a keményen fellépő elöljáróság szerepét –, hogy az erkölcsös magatartás gyökerezhetett egy általános normát adó, a város társadalmát példaszerűen átható kegyességben is. Ezt azonban nagyon nehéz egyértelműen állítani, hiszen a kegyesség, a belső vallásosság dokumentálható a legkevésbé. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján mégis megállapítható, hogy a lelkészek dicsérték a gyülekezet tagjait, mint akik növekednek a tudományban és a kegyességben, gyakorolják a templomjárást, látogatják az istentiszteleteket. A kegyesség külső formáit példásan élték meg a miskolci reformátusok. Ez azonban táplálkozhatott a pusztai tradícióból is.¹⁷² Talán ezeknek is köszönhető, hogy a miskolci gyülekezetben nagyon kevés normasértési ügygel találkoztunk ebben a korszakban. Ugyanakkor van egy másik szempont is. Miskolc város társadalmi rétegződésében a nemesek sokkal magasabb számban voltak jelen, mint bármelyik másik tiszáninneri városban vagy mezővárosban. Illyés Endre szerint ebben a korszakban a nemes emberekkel szembeni fellépés és eljárás messze nem olyan szigorú már, mint még volt a 17. század végén is. Ezt támasztja alá, hogy míg az említett század végén a miskolci főbíró felett halálos ítéletet mondtak ki, addig e korszakban a nemes embereket már csak legfeljebb pénzbüntetésre ítélték, s ha tartottak is penitentiát, az már csak privát volt. S azt sem a templomban a gyülekezet előtt, hanem csak a konzisztórium, vagy csak a lelkész előtt. A korszak vége felé pedig a bűnbánatnak ez a formája is a nemes ember házában való feloldásra mérséklődött.¹⁷³

¹⁷¹ ILLYÉS (1941), 123.

¹⁷² Uo.

¹⁷³ Uo. 138.

Ugyanakkor nem hallgathatjuk el azt sem, amire a következő feljegyzés utal. Egy 1782-ben összeült gyűlésen nemes nemzetes és vitézlő Bárczy Bárczay József főkurátor kijelentette, hogy azokat a gyülekezeti életet érintő határozatokat, amelyeket az előző főkurátor 1755-ben nem jegyzőkönyveztetett, utólag véghez kellene vinni. „...mindazonáltal tapasztaltatván, hogy sok Eklesiai dolgokról való protocollatiok ... az Eklesia kezénél nem volnának, azokat is szóról szóra ki iratván in Forma Testimonialiom Literarium ki adni ne terhelhetnénk.”¹⁷⁴ A főkurátor indítványát elfogadták, és azokat 1755-ben testimonialis levélben ki is adták.¹⁷⁵ Az ügyeket az irat címe szerint 1700-1735-ig vették elő. Tetemes mennyiségű az esetek száma, amit az összefűzött mappa formája és oldalszáma is jól mutat. Az írásba foglalt ügyek legtöbbje a templomi ülőhelyek miatti veszekedés.¹⁷⁶ A forrásban megemlített ügyek mindegyike tárgyalt korszakunktól korábban történtek. Mindazonáltal amiért ezt a feljegyzést fontosnak véltük megemlíteni az az a tény, amire a hivatkozás rávilágított, miszerint nem minden kurátor idejében kerültek bevezetésre a különböző ügyek a jegyzőkönyvbe.

A következőkben a levéltári források alapján az egy kategóriába tartozó ügyek külön fejezetekben kerülnek tárgyalásra. Már itt fontos megjegyezni, hogy az egy kategóriába besorolt esetek bizonyos tartalmukat, jellegüket, illetve komplexségüket tekintve, más fejezetbe is besorolhatók lennének. Ennek ellenére törekvésünk az volt, hogy egy ügyet lehetőleg egyszer, egy fejezetben ismertessünk.

V.1. Házasság

Mielőtt a konkrét ügyek ismertetésébe kezdenénk, fontos tisztázni, hogy mikor és hogyan kerültek a házassági ügyek a helyi magisztrátus, majd pedig a konzisztórium feladatkörébe. A reformáció kibontakozása és intézményesedése magával hozta a különböző testületek felállítását. A házassági bíróságok az elsők között létesültek. J. Wajne Baker¹⁷⁷ *Egyház, állam és rajongás* című tanulmányát Dienes Dénes fordításában 1998-ban közölte a Sárospataki Füzetek. Baker leírta, hogy a zürichi városi tanács Zwinglivel együtt olyan „református” közösséget alkotott meg, ahol a legfontosabb hatalom a

¹⁷⁴ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

¹⁷⁵ Uo.

¹⁷⁶ Uo.

¹⁷⁷ J. Wajne Baker az Ohio államban lévő Akron egyetem történelem professzora. Ez a tanulmánya megtalálható bőséges jegyzetanyaggal együtt: CHURCH HISTORY, 1988. No. 2. 135-152.

magisztrátus kezében összpontosult. Ez az elgondolás a várost szakrális közösségként értelmezte, ami a polgári és egyházi közösség megkülönböztetésének elmosásához vezetett.¹⁷⁸ A zürichi változásokat két testület felállítása különösen is meghatározta. Az egyik, ami egyben a legfontosabb, a házassági bíróság volt, amit 1525-ben hozott létre a városi tanács. Ez biztosította az előjáróság felügyeletét az egyházfegyelem gyakorlásában. „Eredetileg csak házassági bíróság volt, de 1526-ban kiterjesztették hatáskörét a paráznaság és fajtalanság vétkeinek kivizsgálására, így valóságos erkölcsi bíróság lett. A tanács hozta az ítéleteket és ő maga volt az egyetlen fellebbviteli bíróság.”¹⁷⁹ Ennek a bíróságnak a felállása és működése jelezte, hogy a házassági ügyek az elsők közé tartoztak, amiket a középkori egyház gyakorlatához képest másként szabályoztak, s az első testületek a házassági bíróságok voltak. A katolikus egyház szemszögéből nézve mindez azt jelentette, hogy a házasság elvesztette szentségi jellegét.

A reformáció intézményesedése magával hozta, hogy hazánkban a házassági ügyek, illetve a házaspárok egymás közötti vitája, viszálya a zsinatok által létrehozott házassági bíróságokhoz tartoztak, ami egyben azt is jelentette, hogy ezek az esetek közégyházi ügyek voltak.¹⁸⁰ Eredetileg tehát nem a magisztrátusok kezében összpontosultak, hanem – hasonlóan a zürichi mintához – külön házassági bíróságokhoz, amiket Magyarország esetében nem a városi tanács hozott létre, hanem zsinati kereteken belül létesültek. A 18. században azonban sok minden megváltozott. A felvilágosult abszolutista uralkodók rendeleteikkel számos területen nyúltak bele az egyház életébe. Ezek közé tartozott az egyházfegyelem ügye is, amibe közvetett vagy közvetlen módon avatkoztak be. Először a III. Károly által kiadott Carolina Resolutio vette ki a házassági ügyekben való bíraskodást a protestánsok kezéből.¹⁸¹ 1769-ben Mária Terézia korlátozta a „házasságban nem élő személyek” büntetését.¹⁸² 1770-től pedig egyrészt visszaszorította az egyházi testületek szerepét a jegyességi ügyek terén, másrészt kizárta az egyházi bíróságokat a házassági ügyekben való bíraskodásból.¹⁸³

Ami miatt a házassági ügyek tárgyalása végeredményben kikerült a zsinati kere-

¹⁷⁸ BAKER, J. Wajne (1998): Egyház, állam és rajongás: a svájci reformáció válsága 1531-1536, ford. DIENES Dénes, in: *Sárospataki Füzetek 1998/1.* 76.

¹⁷⁹ BAKER (1998), 76.

¹⁸⁰ ZOVÁNYI Jenő (1909): A zempléni református dioecesis zsinatai 1629-1645, in: KOMÁROMY András (szerk.): *Történelmi tár*, Budapest. 184, 406.

¹⁸¹ ILLYÉS (1941), 155.

¹⁸² BARÁTH (2021), 242.

¹⁸³ ILLYÉS (1941), 155.

tek közül és a helyi konzisztóriumok hatáskörébe ment át, az az uralkodói rendelet volt, amely megtiltotta a protestánsoknak a zsinattartást. Zsinatok nem ülésezhettek, házassági ügyek azonban bőséggel akadtak, megoldást kellett találni. Ezt követően az ilyen ügyek előbb a helyi magisztrátusokhoz, később, miután a konzisztóriumok megalakultak, az ő hatáskörükbe helyezték vissza. Innentől kezdve a házassági ügyek Miskolc város esetében is helyi intézkedés keretében, a már meghozott, akár egyházi, akár világi szinten született rendeleteket, szem előtt tartva rendeződtek.

A normasértési ügyek feltérképezésében a jegyzőkönyvek, egyházi iratok nyújtják a legnagyobb segítséget. A jegyzőkönyvek rendkívüli és feltűnő alaposággal ismertetik a különböző eseteket, így a házasságiakat is. Mindez annak köszönhető, hogy a gyülekezeti, presbiteri és vizitációs iratok akkor már „közvetlenül a hitgyakorlatra vonatkozó leírásokat alig tartalmazzak”, de kifejezetten „bőbeszédűek a hitéleti normasértések, nézeteltérések, illetve ezekkel kapcsolatos közösségi beavatkozások vonatkozásában.”¹⁸⁴ Ennek háttérében nyilvánvalóan az állt, hogy a kifejezetten konfliktust keltő ügyeket igyekeztek alaposan dokumentálni, hogy a tények ellenőrizhetőek legyenek. Azokat az eseteket, amelyeket helyi szinten nem tudtak megoldani, az egyházmegegyezéshez, majd az egyházkerülethez továbbítottak.

Ebben a korszakban az esetek zöme, illetve a legtöbb panaszos levél a házasságok megromlásáról, a házastársak egymás közötti rossz viszonyáról, időnként parázna magatartásáról szól. Kezdetben a városi magisztrátus által gyakorolt fegyelem többféle kemény büntetési formát eredményezett. A század elején még példák statuálásával igyekeztek elrettentést gyakorolni egy-egy keményebb büntetés kiszabásával. Nem volt ritka, hogy a házasságtörő parázna személyek esetében, amennyiben meg nem változtak, lakóhelyükről való kiűzés lett a büntetés.¹⁸⁵ Ezt láthatjuk 1724. március 14-én néhány asszony, úgymint Kecskés Kata Antal Mihályné, Tarczali Anna esetében is, akiknek ügyében született döntés, akik külön éltek a férjüktől. A határozat értelmében előírták nekik, hogy keressék fel férjeiket, térjenek hozzájuk vissza, ellenkező esetben kiűzik őket a városból.¹⁸⁶ Mindemellett azonban még a magisztrátus is, a kevésbé kirívó ügyek eljárásánál a felek egymással való megbékélését szorgalmazta. A válást legvégső esetben engedélyezte.

¹⁸⁴ BARÁTH (2021), 220.

¹⁸⁵ ILLYÉS (1941), 134.

¹⁸⁶ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

A 18. században a konzisztóriumok megalakulása egyfajta folyamatosság következménye volt,¹⁸⁷ amit nagyban elősegítettek az ellenreformációs folyamatok, a protestánsok ellehetetlenítése. Azokat a kemény büntetéseket, amelyekkel a magisztrátusok éltek, a konzisztóriumok nem alkalmazták. A házassági viszálykodást rendszerint a konzisztórium előtt való megjelenés követte, ahol nemcsak ismertették a helyzetet, majd az egymással való megbékélésre intették őket, hanem a végén a házasfeleknek el kellett kötelezni magukat a változás mellett, illetve erről reverzálist adni.¹⁸⁸ Nem minden alkalommal volt sikeres a konzisztórium békéltető szándéka. S mivel az I. Carolina Resolutio kimondta, hogy a protestánsok házasságjogi bíraskodás szempontjából a katolikus házassági bírósághoz tartoznak, így az esetek végkimenetelét sem ismerjük.

1757-ben ifj. Csontó János levélben fordult a tekintetes Nemes Nemzetes és Vitéz Fő Kurátor úrhoz, amelyben leírta, hogy összeházasodott a Miskolcon élő Sas György leányával, Zsuzsannával. Saját szavai szerint „...mellyen szívem és lelkem megnyugodott, s az ő szépségével meg elégettem, szebbet magamnak nálánál nem esmértem lenni...”.¹⁸⁹ Azonban a leány szüleinek viselkedése miatt kénytelen volt panaszt tenni. Ugyanis azok, amíg ő odavolt a szülőben, elmentek hozzá és mindenét szekérre rakták. Mikor rákérdezett a lopásra, mert véleménye szerint ez az volt, azt felelték, hogy a „Tiszteletes Super Intendens Uram Parantsolta volna, hogy mindenét rakják fel s vigyék el...”¹⁹⁰ Úgy vélte, mindez azért történt, mert ő szelíd, jámbor erkölcsű és természetű ugyan, de nem egyezett bele felesége kérésébe, miszerint költözzenek az ő szüleihez, vagyis a Sas György házába. Ismerve apósát, anyósát, feleségét és annak legkisebb testvérét, biztos volt benne, hogy sokat szenvedne tőlük. Azt is előre tudta, hogy neki ott szava sem lehetne, hiszen „...számat sem mertem volna megmozdítani vagy meg Pírongatni vagy pediglen meg verni (mármint a feleségét), mert mind Atyám Uram mind pediglen Anyám Aszszony reám támadott volna...”¹⁹¹ Természetesen ezeket csak feltételes módban sorolta fel, és nem azért, mert feleségének félnie kellett volna eddig is tőle, hiszen eddig sem bántotta soha. De tudta, hogy ha esetleg a jövőben

¹⁸⁷ BARÁTH Béla Levente–OROSZ Adrien (2011): A presbiteri elvű egyházkormányzás kálvini értelmezése és hatása Magyarországon, in: GÁBORJÁNI SZABÓ Boton (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen, 16-19.

¹⁸⁸ ILLYÉS (1941), 132.

¹⁸⁹ Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltára, R.B.I. 5/1. (A továbbiakban SRKTGyLt.)

¹⁹⁰ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

¹⁹¹ Uo.

rászólna, akkor a család összefogna ellene. A legfőbb ok azonban az volt, hogy nem engedett felesége nyomásának, miszerint hagyja el a saját apját, aki hozzá legközelebb állt. Azzal is, hogy megnősült, rajta szeretett volna segíteni öregsége idején, mert Isten után semmi segítsége nem volt. Felesége azonban sem őt, sem pedig apósa intését nem fogadta meg, hanem saját feje után ment. Sőt, amikor ő nem volt otthon, apját „illetlen viszszálkodó beszéddel vissza felelgetni kész volt, még mikor magam othon voltam is hasonló állapot történt száma nélkül való sokszor.”¹⁹² Ügyének a megvizsgálását és elrendezését teljes szelídséggel és alázatossággal kérte. Mielőtt azonban levelét befejezte, hogy egyértelművé váljon panaszának megalapozottsága, a számtalan atrocitás közül 10 konkrét esetet írt le. 1757. február 20-ával kezdte a felsorolást, ami valószínű a megismerkedésük vagy eljegyzésük dátuma. Már eljegyzése napján leendő apósa arra bízta leányát, hogy ne menjen hozzá. Majd a leány közölte vele, hogy más fiú is elvette volna. A saját lakodalmukon a menyasszonya, amikor ő hívta táncolni, lábfájdalomra panaszkodott, ezért vele nem ment el. Mikor azonban a borbély legény hívta, vele elment. Mi több ezzel a borbély legénnyel a lakodalom után meg is ajándékozták egymást. Féktelenül vásárolt és hazudott neki. Nem férjeként tekintett rá, soha nem fogadott szót neki, a háztartás vezetésével nem törődött. „Csak az Házalás és Panaszolkodás, melly Panaszolkodásai miat így kellek gyaláztatnunk.”¹⁹³ Egy napon, munka után, amikor hazaért, a házban nagy pipafüst volt. Úgy vélte, hogy feleségének szeretője van, amit az asszony tagadott, és azt mondta, hogy ő maga pipázik. Egy következő alkalommal a férfi apjának pénze vészett el. Meg voltak győződve arról, hogy a feleség lopta el, de bizonyítani nem tudták. Mivel a feleség a saját apjáról folyton rosszat mondott és szidalmazta, mi több saját bevallása szerint attól sem riadt volna vissza, hogy meglopja, úgy vélték, apósa meglopása és szidalmazása sem okozott neki gondot. Levelét azzal fejezte be, hogy összegezte sérelmeit. „Mind ez illyetenekből következet az pirongatas, dorgalas, szép szóval való kérés, remenykedés, verés, utollyára az karomkodásra való kifakadás kurvának való mondás, egyszer, nem mások előtt, hanem tulajdon tsak magánosan, ketten tudtuk, melly miat kellek ezeket az keserúségeket szenyednem.”¹⁹⁴ Az eset leírása itt lezárult. Nem tudjuk, hogy a helytelen viselkedést követte-e szankció.

¹⁹² SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

¹⁹³ Uo.

¹⁹⁴ Uo.

Nem volt ritka, hogy a házaspárok egymás közötti vitája, az egymást goromba, sértő szavakkal való szidalmazása is kísérte. Időnként ennek egészen kendőzetlen változatával találkozunk. Több példát láthatunk erre, mint ahogy a konzisztórium békéltetési gyakorlatára is, amit minden alkalommal célul tűzött ki. Ugyanakkor ennek a korszaknak már sajátja, hogy a konzisztórium nagyon könnyen utasítja a bűnöst, vagy bűnösöket a világi hatóság elé.¹⁹⁵ Az igazságos eljárás és büntetés végett kénytelen volt ezt az eljárást alkalmazni, mi több a pálcázás kilátásba helyezését is annak ellenére, hogy a század második felében már a fegyelmezés veszített erejéből. Megbékélés esetén a felek reverzálist adtak, amivel írásos ígéretet tettek életük megváltoztatására. Ennek hiányában a magisztrátus elé került ügyük. 1766. május 5-én kelt az a vizsgálati irat,¹⁹⁶ amely a Héjczyei Pál és felesége, Kollár S. Judit közötti veszekedést vizsgálta ki. A tanúk vallomásai alapján a bizottság arra volt kíváncsi, hogy igaz-e, miszerint Héjczyei Pál feleségét minden igaz ok nélkül az egész utca hallatára számtalanszor „ördög, kurva attával és teremttével” káromlotta, szajha, kurva névvel becstelenítette, pogány módon üldözte, verte és kínozza, sőt megfenyegette, hogy megöli, kiontja vérért.¹⁹⁷ Öt tanú vallomását vették fel. Az első azt állította, hogy két vagy három évvel azelőtt Héjczyei Pál házában volt, amikor is az a következőket mondta a feleségének: „ezzel a fejszével a mellyet találtál, öllek meg.”¹⁹⁸ Más káromkodó szavakat nem hallott, de azt még hozzáfűzte, hogy a feleség férjétől való félelmében és annak üldözése elől, mivel otthon nem mert, sokszor aludt másoknál, sőt nála is egy alkalommal. A második tanú a férj szőlőjében segédkezett. A feleség ebédet vitt, de férje szidalmazása miatt az edények letétele után lement a szőlő végébe sírni. „Ördög atta boszorkánya”¹⁹⁹ – szavakkal szidalmazta nejét. Más káromló szavakat sem akkor, sem azelőtt nem hallott a tanú. Minthogy azt is csak másoktól hallotta, hogy verte és üldözte feleségét. Azt is vallotta, hogy Héjczyeiné részéről sem látott soha semmi olyat, amivel okot adott volna férjének szidalmazásra, verésre és üldözésre. A harmadik tanú arról számolt be, hogy amikor két évvel ezelőtt összeveszett Héjczyeinével, akkor a férj felkapott egy láb alá való széket, és azzal „...a feleségét agyba főbe verte mondván: halgass Jutka ördög

¹⁹⁵ ILLYÉS (1941), 123.

¹⁹⁶ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

¹⁹⁷ Uo.

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ Uo.

atta, baszom a Lelked.”²⁰⁰ Azon év nagypéntekén, éjjel 10 és 11 óra között, amikor ők már ágyban voltak, Héjczzeiné hozzájuk menekült férje elől, mivel az a sötörővel üldözte. S bár az utca bírāja megbékéltette őket, Héjczzei Pál nem hagyott fel másokat is megbotránkoztató életével. A negyedik tanú vallomásából is egyértelműen kiderül a férj szörnyű természete. A vallomás szerint néhány évvel ezelőtt Héjczzeiné jajgatva szaladt hozzájuk, de mire kinyitotta a pitvar ajtaját, Héjczzei Pál már ütötte őt, ráült, két fülénél fogva a földhöz verte a fejét.²⁰¹ S amikor a tanú kérte, hogy ne bántsa, neki pedig azt mondta, hogy hallgasson, mert úgy megüti, hogy az Isten is helyben hagyja.²⁰² Később pedig hallotta, hogy azt mondta, addig nem nyugszik, amíg meg nem öli és ki nem nyomja vérért a feleségének. Az utolsó tanú szintén arról számolt be, hogy több esztendővel ezelőtt Héjczzei Pál fia szaladt át hozzájuk segítségért, mert az apja csaknem megölte az anyját. Mire a tanú odaért, már az asszonyt a lába közé fogva fonott kötéllel verte Héjczzei. Közbelépett, így az asszony el tudott szaladni és elrejtőzni. Majd a férj rajta követelte nejét ezekkel a szavakkal: „Ördög teremtette, add elől a feleségemet, hová tetted...”²⁰³ De a tanú nem tudta hová ment, így Héjczzei Pál otthagya. Elmondása szerint máskor nem látta sem azt, hogy verte volna a feleségét, és azt sem hallotta, hogy káromkodott volna. 1766. május 16-án²⁰⁴ az „Inquisitio” összegezte az eset eredményét, és felszólította a házaspárokat a megbékélésre és viselkedésük megváltoztatására. „...de még most egyszer az jó békesség okáért...” főként Héjczzei Pál számára adtak új esélyt. A kikötés az volt, hogy amennyiben pedig nem hagy fel a káromkodással, felesége verésével, azonnal a magisztrátus kezébe adják, hogy megkapja tettei méltó büntetését. A feleséget pedig arra kérték, hogy adja meg férjének az őt megillető tiszteletet. Ígéretüket a jobb életre sajátkezű aláírással kellett megerősíteni.

Nyilvánvaló, hogy a konzisztórium elé került, még annyira elmérgesedett ügyekben is a legfontosabb volt, hogy kieszközöljék a békességet a felek között. Ez nem minden alkalommal sikerült. 1767. július 2-án²⁰⁵ ifjabb Madarász János felesége megbetegedett. Anyósa elvitte magához, mert a férj gyakran megverte. Hogy felesége visszaköltözzön, néhány pontban kötelezte magát arra, hogy neves orvosokkal fogja

²⁰⁰ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

²⁰¹ Uo.

²⁰² Uo.

²⁰³ Uo.

²⁰⁴ Uo.

²⁰⁵ Uo.

gyógyíttatni, nem verekszik, nem kényszeríti kapálásra, háziasszonyi teendők erejét meghaladó végzésére. Megígérte, hogy keresztyénhez méltó férj lesz. A vizsgáló bizottság kilátásba helyezte, hogy amennyiben ígéreteinek nem tesz eleget, vagyis, ha a „Leg kissebbenis ezen Punctumok ellen vétenék, azonnal a Város Magistratussa kezében adattatván, toties quoties ötven és ötven pálcza ütések el szenvedésére ezen Oblogatoriám által köteleztetem.”²⁰⁶ Mindezek után pedig aláírásával kötelezte magát ígéretei megtartására.

Nagy György és felesége 1767-ben el akartak válni, ezért a konzisztóriumhoz fordultak. A határozat szerint, mivel az egyháznak erre felhatalmazása nem volt, a konzisztórium felszólította őket a megbékélésre, illetve ennek megtörténtéről reversalis adásra. A feleség mindenre hajlandó volt, és megígérte, hogy hűséges és engedelmes lesz, a férj azonban semmibe sem egyezett bele. Sem reversalist nem adott, sem pedig a feleségét nem volt hajlandó visszafogadni. Viselkedése és szavai miatt egyházi fenyítésben részesült.²⁰⁷ Ebben az esetben már egyértelműen látszik, hogy a fegyelmezés veszített erejéből. Annak ellenére, ahogy Nagy György viselte magát, csupán egyházi fenyítésben részesült.

V.2. Paráznaság

A témával foglalkozók megállapítása szerint ebben a korszakban a legtöbbet elkövetett vétek a paráznaság volt.²⁰⁸ Illyés Endre egyenesen azt írja, hogy e kor embere életéből sem a tiltás, sem a büntetés, sem a fegyelmezés nem tudta kiirtani a „ne paráználkodj” parancsolat elleni vétket. „...aki egyszer megindult a lejtőn, nem ismert megállást.”²⁰⁹ Mindkét nemhez tartozók, fiatalok vagy idősek, özvegyek vagy családos emberek ellen, akik ebben a bűnben találtak, az egyház szigorú fegyelmet gyakorolt.

A miskolci gyülekezet ellentmondani látszik az előző megállapításnak, még akkor is, ha a korábban tárgyalt házassági ügyekben is megtaláljuk a paráznaság nyomait. Összehasonlítva más településeken végzett felmérésekkel, mint például a kiskunhalasi-val, ahol 1690-1792 között összesen 289 paráznasági esetet jegyeztek fel,²¹⁰ a miskolci gyülekezet életéből fennmaradtak elenyészőek.

²⁰⁶ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

²⁰⁷ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

²⁰⁸ RUZSA-NAGY (2017), 34, 35.; ILLYÉS (1941), 129.

²⁰⁹ ILLYÉS (1941), 129.

²¹⁰ RUZSA-NAGY (2017), 35.

A házasságtörés, paráznaság vagy hasonló nyilvános bűnök esetében a konzisztóriumok vidékenként más-más büntetést alkalmaztak. A bűnt elkövetőnek vezekelnie kellett. A Tiszán inneni egyházvidéken rendszerint a fekete széket és fekete terítőt alkalmazták. A bűnösnek a templomban elhelyezett fekete széken kellett ülnie, vagy a szószék mellett állnia miközben letakarták fekete terítővel. A lelkész a szószékről bűnbánatra hívta fel. Ekkor hangosan meg kellett vallania bűnét és bűnbocsánatért esedeznie. A fekete székre való ültetést alkalmazták Nagykőrösön és környékén is a 18. század végén és a 19. század elején.²¹¹ Más vidékeken a pellengér és a szégyenkő voltak a kialakított eszközök. A pellengér általában világi hatóság által kirótt, míg a szégyenkő egyházi büntetés volt.²¹²

Illyés Endre nemek illetve állapot szerint veszi sorba a paráznaság bűnébe esett egyének büntetését a 18. század elejétől. A parázna nőt a hóhér általi megvesszőzés és fogadalomtételt követően kiűzték a városból. A fogadalomtétel arra vonatkozott, hogy amennyiben a városba újra visszatérnek, illetve bűnükbe visszaesnek, elfogadják a legszigorúbb büntetést. A korszak elején a házasságban élő paráznákat akár fejvesztésre is ítélték, később botbüntetésre, korbácsra és a városból való kiűzésre enyhült. A korbácsolás még abban az esetben is megmaradt, ha a férj vagy a feleség megbocsátott paráznaságba esett társának. A viselős nők börtönbe kerültek, ahol száraz kenyéren és vízen éltek. A többnejűséget a kor halálra ítélte, de az ifjak, nőtlenek paráznaságát enyhébben kezelte a korszak. Talán a mai ember számára elborzasztó, de megtörtént az is, hogy a parázna személyt koporsóba ültették. Ez utóbbinak minden bizonnyal az apostol szavai adták az alapot: a parázna pedig élvén megholt.²¹³

Miskolcra ebben a kategóriában az összes eset abból az időből származik, amikor a fegyelmezés munkája még a városi tanács kezében volt. Ez a hatóság rendkívül komolyan vette a nyilvános vétkek megbüntetését, és kemény eszközöket alkalmazott. Nem volt ritka a pálcázás, megvesszőzés, a lakóhelyről való kiűzés, pénzbüntetés, sőt hóhér általi halálra ítélet. Lássuk ezekre a példákat. 1727. március 13-án Vékony János néhai Cseh Miklós, nagyléthei lakos feleségével, Veres Szabó Borbálával 20 éve Miskolcra szökött, ahol paráznán élt. 100 pálca büntetést kaptak, amit a város piacán haj-

²¹¹ RUZSA-NAGY (2017), 36.

²¹² Uo.

²¹³ ILLYÉS (1941), 134.

tottak végre, ezt követően pedig kiűzték őket a városból.²¹⁴ Ebben az évben még néhány döntés született. Csizmadia Mihály és Nemes Anna ügyében, akik egymással paráználkodva éltek, ugyanezen év április 2-án hoztak ítéletet. Csak 12 forintra büntették őket, mert engedelmesek voltak, bűnbánást mutattak és házasságra léptek egymással.²¹⁵ Galamb Zsófia leánynak paráznaságából gyermeke született. Június 9-én a piacon nyilvános megvesszőzésre és a városból való kiűzésre ítélték.²¹⁶ Június 22-én Molnár Mihály és felesége, Dósa Erzsébet paráználkodásának esetében született döntés alapján hóhér általi fővételre ítélték mindkettőjüket. Az ítélet súlyosságát azzal indokolták, hogy ebben a vétkes életmódban egymás segítségére voltak.²¹⁷ 1728-ban Tamás András nőtlen legény paráználkodott Lévai Anna szabad személlyel. A viszonyból gyermek is született. 60 pálcára, és a gyermek eltartására ítélték.²¹⁸

Az 1730. január 26-ai jegyzőkönyvi bejegyzés szerint Donga Mihályné, Boros Erzsébetet törvényszék elé állították, mert a „maga testét, melyet Isten lakó templomának szentelni kellett volna, Istent, angyalokat és embereket irtóztató éktelen paráznaságával megszeplősíteni s annak végbevitelével (amint maga nyelvének vallásából világosan kitetszik) ezen népes eklézsiát megbotránkoztatni és akképpen Istennek haragját az bosszúállásra húzni hitese kötelességének félre tételével nem irtózott”.²¹⁹ A városi tanács által kiszabott szokatlanul kemény büntetés, aminek alapján Boros Erzsébetet halálra ítélték, Isten bosszúálló haragját volt hivatva eltávoztatni a városból. Mivel azonban többen közbenjártak érte, illetve a férje is megbocsátott neki, az ítéletet nem hajtották végre, hanem vérdíjat fizetett.²²⁰

A korszakban, ebben a témakörben nem találtunk több esetet. Ez jelentheti azt, hogy a városi tanács által kiszabott büntetések még a konzisztórium megalakulása utáni időkben is elrettentő példaként szolgáltak, vagy azt, hogy a gyülekezet tagjai amennyire csak lehetett, igyekeztek távol tartani magukat a hasonló vétkek elkövetésétől. Vélhetően nem ez utóbbi a magyarázat. Ha nem is olyan mértékben fordult elő paráznaság Miskolcon, mint más városokban, vagy más vidékén az országnak, bizonyára itt is akadtak, csupán nem maradt feljegyzés róluk.

²¹⁴ SRKTGy. Kt. d. 41.899.

²¹⁵ Uo.

²¹⁶ NML B-A-Z Megyei Levéltár, IV.1501/a.

²¹⁷ Uo.

²¹⁸ Uo.

²¹⁹ SRKTGy. Kt. 4335.

²²⁰ Uo.

V.3. Székperek

A következő terület, ahol először a városi tanács, majd a konzisztórium a legtöbb esetet vizsgálta, és legtöbb esetben hozott döntést, illetve ahol a legkirívóbb egyházfegyelmi eljárások zajlottak, a „székperek” voltak. A helytörténeti munkák megkerülhetetlen részei ezek a székperek. Mint ahogy a 18–19. századi egyházlátogatások visszatérő témáját is zömében ezek adják. Ugyanis az újraosztáson és a jogtalannak ítélt helyfoglalásokon gyakran civódtak a gyülekezeti tagok.²²¹ Ugyanakkor pedig a vallástörténeti és egyházjogi néprajz egyik sajátos vizsgálati területe is. Legfontosabb és egyben alapirodalma e témának Faggyas István *Lakosság és templomi ülésrend I-II.* című kötete.²²² II. József türelmi rendelete után, amikor a református egyház némi lélegzetvételhez jutott, a presbitériumok a templomokban minden család számára kijelölték az őket megillető helyet. A rendelet részletekbe menően határozta meg, hogy ki-ki társadalmi helyzete, kora, neme szerint hol foglalhatja el a helyét. Ugyanakkor ezzel az elrendeléssel egy-egy család számára jogszerűvé vált az előjog, a származás, az érdem vagy vásárlás útján a végleges székhelyhasználat.²²³ Ennek értelmében tehát a rendiség hierarchiája a templomi ülőhelyek formájában és megnevezésében is megnyilvánult. Kialakultak a templomi székek különböző elnevezései illetve társadalmi réteghez való tartozásuk.²²⁴ A székek szempontjából elkülönültek a régi és az új családok, nemesek és nem nemesek. Az ülésrendben a nemesség belső tagozódása is érvényre jutott, és kifejeződött. A főnemeseknek kiemelt helyük volt. Köznemesi szék volt az urak padja, ami több padsorból állt, s az úrasztalához közel helyezkedett el mindkét oldalon a templom főhajójában. Hasonló módon a kispapoknak is többféle széke létezett. Engedélyes

²²¹ HOPPÁL Mihály (1990, szerk.): *Magyar néprajz VII.* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/vii-nepszokas-nephit-nepi-vallasossag-A33C/nepi-vallasossag-ABA5/protestans-egyhazias-szokasok-es-magatartasformak-AE93/a-vallasos-elet-szinterei-es-gyakorlata-AEFF/templom-AF00>, 2023.03.14.

²²² FAGGYAS István (1990,1991): *Lakosság és templomi ülésrend I-II.*, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.; KISS Réka (2009): *Egyház és társadalom a koraiújkorban a Kükküllői Református Egyházmegye iratainak tükrében (17-18. sz.)*, <http://doktori.btk.elte.hu/folk/kissreka/diss.pdf>, 2023.03.13.; KISS Réka: *Irányvonalak a református vallási néprajzi és mentalitástörténeti kutatások rendszerváltás utáni történetéből*, http://real.mtak.hu/29369/1/Kiss_Reka_2013.05_javitott1_u.pdf, 2023.03.14.; SRKT Gy. Kt. d. 41,899.; TÓTH Péter (1981): *Miskolci statutumok 1573-1755*, Miskolc.

²²³ FAGGYAS (1991), 7.

²²⁴ PALÁDI-KOVÁCS Attila (2002, főszerk.): *Magyar néprajz VIII.*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/viii-tarsadalom-CA13/bevezetes-es-tarsadalmi-retegek-CA34/kisnemesi-tarsadalom-es-kultura-CC92/rendiseg-a-templomban-es-a-temetoben-CCE9>, 2023.03.14.

széknek nevezték az idegenből betelepült kismanesek pénzen váltott üléseit. A legtöbb református templomban akadtak ún. érdem székek. Azok a családok kapták, csináltatták maguknak, akik kitűntek az egyházközség védelmében, gyarapításában. Fiók széknek nevezték a félnemesek, az agilisek székét. Ez a nemes férfiak sorában, hátul a karzat alatt kapott helyet. Emlékszék a neve a kihalt családok üresen álló padjainak. A templom végében, az oldaltornácokon voltak a mindenki széke nevezetű padok. Ezekben ülhettek a nem nemes hívők. Sok falusi templomban a földesúr épített jobbágyszámba padsorokat. Azok helyének kijelölése azonban a presbitérium jogköre volt. Az ülésrend megtartása sok gondot okozott a presbitériumoknak. Az évekig elhúzódó súlyosabb székperek az egyházi bíróságoktól világi bírósághoz kerültek át.²²⁵

A református templomok ülésrendje a helység társadalmának helyzetképét is megmutatja család és korosztály szerint illetve nemenkénti megbontásban. Rendszerint az egyéni és családi ülőhelyeket a presbitérium általi kijelölés alapján foglalták el. A székjoggal nem rendelkezők a „mindenki” padjaiban ültek. Akik a filiák, a társegyház vagy a fiókegyház tagjai voltak a templom belső terének hátsó traktusában, vagy külön a karzaton kaptak helyet.²²⁶

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy Miskolcon a lelkipásztorok dicsérték a gyülekezet tagjait, miszerint szorgalmasak a templomba járásban, a kegyesség gyakorlásában. Több alkalom is kínálkozott a tagoknak minderre. Vasárnap prédikációs istentiszteletet tartottak, hétköznap pedig könyörgéseket, amikor is bibliaalvasásból, éneklésből és imádkozásból állt a liturgia. Mind a vasárnapi, mind pedig a hétköznap könyörgésekre az évszakoktól függően alakult a harangozás. Mivel az istentiszteletek népesek voltak, gyakran az úrvacsora vétele alkalmával az úrasztalához való járulást irányítani kellett, mert a sok ember miatt zűrzavar volt.²²⁷ Ugyanakkor pedig a székperek is ebből következtek. A gyülekezet tagjai sokan voltak, a hely pedig kevés. Így a gyülekezet egyszerűen nem fért el a templomban.²²⁸

A templomi székek körüli viták nem 18. századi jelenségek, ugyanis Tóth Péter *Miskolci statutumok 1573-1755* munkájában arról ír, hogy a tanács már 1694-ben kénytelen volt rendeletet alkotni a tárgyban, amiből egyértelművé vált, hogy „az Istennek házában... gyakorta az isteni szolgálatot is majd botránkoztató veszekedések” fordultak

²²⁵ Magyar néprajz VIII.

²²⁶ FAGGYAS (1991), 8.

²²⁷ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

²²⁸ Uo.

elő, különösen „az asszonyi rendek között”.²²⁹ A másik problémát az okozta, hogy az ülőhelyeket az ősöktől örökölték, így ők rendelkeztek felettük. Ez a joguk nemcsak abban nyilvánult meg, hogy ők döntötték el, kiket engednek be abba a székbe, hanem előfordult, hogy el is adták a fölöslegessé vált székeket. Az ilyen esetekben a tanács a bírák hatáskörébe utalta az ügyet.²³⁰ Tóth Péter munkájából kiderül, hogy a probléma mindezzel nem zárult le, mert az nemzedékről nemzedékre újra és újra visszatért. Már a 18. század első felében a városi elöljáróságnak ismét feladatot adtak a székügy szülte templomi veszekedések.²³¹ Miután a miskolci gyülekezetben is megalakult a presbitérium, a viták elrendezésében ez a testület lett illetékes. Legfontosabb lépésként 1750-ben kijelölték az ülőhelyeket, ez azonban nem vezetett el a végleges megoldáshoz, hiszen nem számoltak a családok állapotának változásaival. A családok egy idő után kinőtték az addig használt templomi széket, újabbakat kértek. A feljegyzésekből majd egyértelműen kiderül, hogy általában egy aranyat fizettek egy-egy újabb székért. Ez azonban nehézségekbe ütközött, mert üres szék nem igen állt rendelkezésre. Ez a helyzet nem csak a gyülekezeti tagokat érintette, hanem a lelkészfeleségeket is. „Noha prédikátorné asszonyom ökegyelmeknek vagyon magokra nézve az Isten Házában székek és ülések, mindazonáltal minthogy mindkettőjüknek szép nevedékeny leány gyermekeik vadnak, arra való nézve mind Fő- s mind Vice Curator uraimék szíves industriájokra bízattatik, hogy ökegyelmek számára a Templomban valamely helyet szerezzenek és assignáljonak”.²³² Ez az állapot és megoldatlan kérdés, mint ahogy az általunk majd bemutatott esetek is jól mutatják, számos esetben okozott botránkozató jeleneteket még az istentiszteletek alkalmával is.

Mindez nyilvánvalóvá tette, hogy a népes eklézsia a 18. század során kinőtte a rendelkezésre álló két istentiszteleti helyet, az avasi templomot és a Deszkatemplomot. A Deszkatemplomot ekkor már csak temetésre, keresztelésre és esketésre használták. Vasárnapi istentiszteleteket itt már nem tartottak. 1767-ben merült fel egy új templom építésének a gondolata. A gyülekezet vezetői, számolva az engedélyezés elutasításával, indítványozták annak elnyerési lehetőségét, hogy a vasárnapi istentiszteleteket ideiglenesen a Deszkatemplomban tarthassák.

Azok a székek körüli egyenetlenségek, amelyek a gyülekezet életéből fennma-

²²⁹ TÓTH Péter (1981): *Miskolci statutumok 1573-1755*, Miskolc. Levéltári Füzetek, 13. 75-76.

²³⁰ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

²³¹ TÓTH (1981), 29-30.

²³² SRKTGy. Kt. d. 41,899.

radtak, nem annyira székperek, mint inkább a templomi ülőhelyekről való vitatkozások, torzsalkodások, illetve az ezek miatt kirobbant veszekedések, időnként verekedések. Ezeknek ügyét a konzisztóriumnak újra és újra rendeznie kellett. Számos konzisztoriális gyűlési iratot²³³ találtunk arra nézve, hogy a különböző okok miatt felszabadult, megürült helyeket a konzisztórium kiosztotta.²³⁴ Az a hagyomány, hogy a templomban külön helye volt a férfiaknak és a nőknek, a mai napig fennáll nagyon sok helyen,²³⁵ mint ahogy az is, hogy a nők a legtöbb gyülekezetben többen voltak az alkalmakon, mint a férfiak. A miskolci gyülekezetben is ez volt a helyzet. A nők többen jártak templomba, mint az erősebbik nem tagjai. Így nem volt ritka eset, hogy az egyháztanács asszonyoknak való helyet a férfiak ülőhelyéből vett el.²³⁶ A helyek megvásárlására nézve még a konzisztórium megalakulása előtti időkből is maradtak fenn források. 1730-ból van egy feljegyzés, mely szerint „...Szabó Katátul és Ersebettül 4 mártjasokon acquirált ülő székekben...”²³⁷ Ezeknek a székeknek a birtoklása a miskolci gyülekezet életében fontos volt, hiszen az asszonyok odavitték később magukkal leányaikat, menyekiket. A templomban lévő ülőhelyek körüli veszekedések szinte minden esetben vitához, időnként verekedéshez vezettek. Gyakori volt, hogy valaki engedetlenség miatt elvesztette székét, s azt másnak ítélték oda.²³⁸

Arra is találunk példát, hogy a világi hatóság kénytelen volt megosztani az ülőhelyet a viszálykodók között. 1720. március 4-én vették számba a Seres György felesége és családtagjai, illetve id. Balogh János felesége és cselédje közötti templomban történt veszekedés és ördögi gyűlölködés dolgát. A probléma abból adódott, hogy Seres György felesége és családtagjai nem kívánták, és nem is akarták beengedni Balogh János feleségét és cselédjét a padba. A bírák e dolog rendezését, és az ülőszékek megosztását rendelték el.²³⁹ Nem tudjuk biztosan, hogy mindkét családnak volt-e jogosultsága abban a padban ülni, vagy csak az egyiknek, és a vita ebből támadt. Mivel azonban a bírák a megosztás mellett döntöttek, feltételezzük, hogy az egyik fél nem kívánta megtérni az ugyanott jogosan ülő másik felet.

1728. augusztus 5-én Nemes Óvári István és Zóri Zsigmond a magisztrátushoz

²³³ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

²³⁴ Uo.

²³⁵ S. LACKOVITS (2007), 136.

²³⁶ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

²³⁷ Uo.

²³⁸ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

²³⁹ SRKTGy. Kt. 4335.

kérvényt adtak be, mivel feleségeik és leányaik már nem fértek el a templomi székekben. Új székhelyet kértek, amelyet a magisztrátus meg is adott nekik.²⁴⁰

Mint ahogyan az iménti esetből is láthatjuk, a templomban való veszekedésekért és illetlen magatartásért legtöbb esetben az asszonyok voltak a felelősek. Ezért 1730. december 28-án a városi tanács határozatot hozott, hogy a háborúságot és veszekedést okozó személyeket figyelmeztessék. A főbíró feladatkörébe rendelték a rendetlenkedő személyek kinyomozását, aki a háborúságot okozókat megfoszthatta templomi ülőszékeiktől. „...a ki oka leszen a háborúság szerzésnek Comperta rei Veritate a Templomban levő ülő széke tölle el vétettetik, és más becsülletes személyeknek adattatik.”²⁴¹

A konzisztórium megalakulása utáni időkben a templomi székek körüli botrányos viselkedés végkimenetele a legtöbb esetben eklézsiakövetés volt, amit minden esetben megelőzött az intés. A vétkes személyt mindaddig kizárták a templomból, a gyülekezet és az úrvacsorai közösségből, amíg bűnbánatot nem tanúsított, és meg nem követte az ekléziát. Vagyis kirekesztése az egyház kibékítésével véget ért. Ugyanakkor, ha a botránkozást okozó nem tartott bűnbánatot, és nem élt vagy nem élhetett az úrvacsorai sákramentummal, amennyiben meghalt, megfosztották a tisztességes temetéstől és hivatalos temetőtől, számártemetésben részesült.²⁴²

1758-ban pünkösdi ünnepének második napján, amikor a gyülekezet úrvacsoravételre készült, Jósvai Szabó Istvánné bement a templomba és leült abba a székbe, ahol a Dőry família szokott ülni, és amelyben már egynéhányan – mint nemes Molnár Borbély Györgyné – ültek. Minden ok nélkül kezébe vett egy nagy zsoltároskönyvet, és Molnár Borbély Györgynéhez vágta, aki hozzá képest negyedik volt abban a székben, s eltalálta vele a kezét. Majd pedig másokon áthajolva úgy megütötte, hogy sokáig meglátszott a helye. Tette mindezt az ott lévők nagy megbotránkozására.²⁴³ Eklézsiakövetés és bocsánatkérés következett, s a vétkes félnek visszaadták a székváltságban fizetett hat forintot, oda többé nem is ülhetett.

1769-ben is hasonlóval találkozunk. Részben a sértett fél, részben pedig a konzisztórium elé hívatott három tanú meghallgatásával derült fény a következőkre: „Szeli András felesége a közönséges Isteni tiszteletnek helyén, midőn a minden mások tiszteletét felülhaladó alázatos együgyűséggel jó Istenét dicsérni köteleztetett volna, Szabó

²⁴⁰ MNL B-A-Z Megyei Levéltár, IV.1501/a.

²⁴¹ Uo.

²⁴² S. LACKOVITS (2007), 128.

²⁴³ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

Györgynével és nemes Ágoston Józsefnével zabolátlanul összeszólalkozván, azokat kurvától szakadtaknak altercálván, visszavonó civódásaikkal a botránkozást éppen nem szenvedhető Isten gyülekezetét megbotránkoztatni, mindenek felett pedig az Úr Istent méltó bosszúságra ingereltetni semminek alította.”²⁴⁴ Az eklézsiakövetés most sem maradt el, noha a fővételkes „magát megkeményítette”, de miután a templomi székéből kitiltották, jobbnak látta engedelmesen alávetni magát a konzisztórium határozatának.

Természetesen voltak olyanok, akik önkényes döntésük következtében olyan padokba ültek be, ahová sem engedélyük, sem jogosultságuk nem volt. Így, akik mindkettővel rendelkeztek, időnként az előbbieket miatt háborúságot, sőt hátratételt szenvedtek. Hunyadi Lászlóné 1770. április 20-án kérvényt nyújtott be. Arról panaszkodott, hogy abba a székbe, amelyet még néhai férje kérvényére más asszonyokkal kapott, most olyan asszonyok is beültek, akik semmilyen engedéllyel nem rendelkeztek. Kezdetben ezt ő nem ellenezte, de miután őt és menyét kiszorították a padjukból, sőt sok kegyes léleknek megbotránkozására csúfos becstelenítésekkel is illették, székükből elűzték, amelyek miatt a szent ünnepeket nem tudták békességben tölteni, nem hallgathatók.²⁴⁵ Kérte a konzisztóriumot, hogy járjon a dolog végére, és intézkedjen, hogy a saját székében háborítatlanul megmaradhasson. Az ügyirat itt befejeződik, nincs szó arról, hogy milyen döntést hozott ebben az esetben a konzisztórium, vagy hogyan rendeződött a sértett fél kérelme.

V.4. Ispotály

A miskolci református gyülekezet felelős életének része volt az önmaga által fenntartott ispotály. „Az ispotály vagy szegényház az elmagányosodott, hozzátartozók nélkül maradt, elesett emberek menedékhelye volt. Előbb a város, majd az egyház előljárósága döntése alapján lehetett igénybe venni. Az itt lakók helyzete jóval kedvezőbb volt a koldusoknál, akiknek a magisztrátus címert adott, aminek felmutatásával alamizsnát kérhettek a városban.”²⁴⁶ A gyülekezeti tagok vallásos életének fontos alkotóeleme volt az adakozás, illetve a hagyatékozás. A hagyatékozók szinte kivétel nélkül megemlékeztek az ispotályról, így lényegében így tartották fenn. Vezetője az „ispotály gazdája” volt. Tevékenységi körét Dienes Dénes tanulmánya a következőkben foglalta össze.

²⁴⁴ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

²⁴⁵ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

²⁴⁶ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

Reggel és este a lakókkal együtt könyörgést, azaz istentiszteletet kellett tartani. A bentlakókat napi rendszerességgel kellett látogatni és gondozni, közöttük a békességet fenntartani és gazdasági ügyeket intézni. Elöljárója volt az „ispotály inspektora”, aki főként gazdasági ügyeket intézett, és a szegényeknek járó napi ételmet kiosztotta. 1768-ban külön perselyt állítottak fel a templomban a szegények megsegítésére. Az összegyűlt adományokat a koldusok és az ispotály lakói között egyenlően osztották szét. Az ispotály épülete fából készült, és mivel állandóan ki volt téve a víz áradásának, 1758-ra lakhatatlanná vált. A konzisztórium újbóli, de immár kőből való felépítése mellett döntött, és 1759-ben közadakozásból el is készült.²⁴⁷

Az ispotály lakóinak az élete azonban sokszor vált békétlenné a tagok életvitele, beszéde, magatartása miatt. Tárgyalt korszakunk második feléből találtunk panaszos leveleket, amelyeket a konzisztórium kivizsgált. Nem tudni, hogy a korszak első felében voltak-e feszültségek a bentlakók között, illetve hogy azokat hogyan kezelték. 1774. augusztus 20-án a főkurátor vezetésével megindult a vizsgálat az ispotályban lakó szegények benyújtott panaszának igazsága vagy valótlanúsága ügyében.²⁴⁸ Elsőként a „Terebesiné dologát” vették elő, aki paráznság gyanújába esett. Az ügyet több szempontból kívánták felderíteni, ezért a kérdések is, amelyeket a lakóknak feltettek, ezt segítették elő. Két szoba lakóit kérdezték ki, hogy észrevették-e, miszerint Terebesiné bármilyen titkos vagy illetlen dolgot tett volna, illetve tartott-e barátságot vagy viszonyt a szomszéd vargalegénnyel.²⁴⁹ Az illetlen vagy titkos dolog alatt arra voltak kíváncsiak, hogy nyitva hagyja-e az asszony az ispotály ajtaját és ablakát a férfinak, hogy azon ki- s bejárjon hozzá éjszakánként. S ha bemegy, ott marad-e éjszakára, vagy ha nem, amikor az asszony kikíséri, sokáig marad-e vele, vagy esetleg „...kin is maradt s hált volna, csókokkal vagy más illetlen több efféle érzékenységekkel illette volna...”²⁵⁰ A megkérdezettek egyetlen vádpontban sem találták Terebesinét érintettnak. Nem látták, nem hallották, és nem is tapasztalták mindazokat, amelyeket ellene felhoztak. A vargalegénnyel kapcsolatban azt vallották, hogy a fejét jár át kéthetenként mosatni az ispotályba. S igaz, hogy azt Terebesinével mosatja, de mindig nappal vagy este, gyertyafénynél jött, amikor még a szobában lakók is fenn voltak. S amikor végzett, hazament. Terebesiné kikísérte az ajtóig, azt bezárta utána, és bement a szobába lefeküdni.

²⁴⁷ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

²⁴⁸ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

²⁴⁹ Uo.

²⁵⁰ Uo.

Terebesiné helyett mást akartak az ispotálybeli munkákra keresni, a többség azonban ragaszkodott hozzá, és megmaradását kérte. Így a bizottság Terebesinét a konzisztórium döntéséig hivatalában meghagyta. Aztán azzal is megvádolták Terebesinét, hogy időnként kijárt az ispotályból külső munkát vállalni. Ezt ő maga sem tagadta, de mivel ezt más szegények is gyakran tették, így megengedték neki, kivéve azon a szombaton, amikor egész nap benn kellett lennie. Osválné,²⁵¹ az ispotály egyik lakója különösen nem szívelte Terebesinét. Az eddigi vádak mögött is ő állt, de volt személyes összetűzésük is, ami erős szóváltásban nyilvánult meg. Egyszer templomidő alatt Terebesiné az ispotályba ment, és Osválné ott volt, megszólította, miszerint „...Osválné Asszonyom, hol a Templom?” Erre a megkérdezett ezt válaszolta: „Mi gondja Kendnek arra, Kend már nem Curator, minnek jár Kend ide, semmi osztó perünk kenddel...”²⁵² Először Osválné mindezt tagadta, később azonban, mivel az ispotály gazdája és mások is hallották, kénytelen volt elismerni. A következő vád, amelyet az ispotály gazdája ellen nyújtottak be, szintén hamisnak bizonyult, miszerint egyes szegények ételadagját inkább kiönti, mintsem nekik adja. A vizsgálat egyértelműen kiderítette, hogy az egész vádaskodás mögött két ispotálybeli asszonyság, nevezetesen Gábri Suska és Osválné álltak. Különösen is Gábri Suskát tartották a lakók rosszindulatúnak, és minden békétlenség okának az ispotályban.²⁵³ Időnként az emberi irigység és rosszindulat adta a panaszok alapját, mint ahogy itt is kiderült. Az ispotály gazdájának alaptalan megvádolása mögött is ez állt, amit a vizsgálat egyértelműen bizonyított.

V.5. Iskola

Az iskola ebben a korszakban is az egyház veteményeskertje volt.²⁵⁴ A bevezető részben néhány gondolat erejéig szóltunk többek között a Miskolcon működő iskolákról is. Az oktatási intézmények jelentős szerepet játszottak egy-egy egyházközség életében, amelynek tanítóit a gyülekezet alkalmazottai voltak. E fejezeten belül nem célunk megismételni az eddigieket, vagy a teljes iskolaügyet tárgyalni, csupán egy esetre térünk ki. 1758-ban kivizsgálás indult egy gyermek halála ügyében. Az apa állítása szerint fia halálát Tóth István és Molnár Mátyás tanítók okozták azzal, hogy megverték. Amikor

²⁵¹ A jegyzőkönyv készítője nem volt következetes e név leírásában az ügyirat elkészítése során, mivel időnként Osválnét, máskor Osváthnét írt. Leírásunkban a több ízben előforduló formát, Osválnét használjuk.

²⁵² SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

²⁵³ Uo.

²⁵⁴ ILLYÉS (1941), 122.

kikérdezték a két férfit, Tóth István elmondta, hogy mivel oconomus volt a templomban, és az egyik gyerek kiabált, őt is, mint a többit, hassal a föld felé lefektette, megverte a fenekét.²⁵⁵ A továbbiakban kiderült, hogy négyszer ütötte meg, többször hasonló nem fordult elő. Arra is fény derült, hogy Tóth úr korbáccsal verte meg a gyermeket. Ezt követően a gyermek ugyan járt iskolába, de nagyon bágyadt volt. A másik tanító, Molnár Mátyás a vizsgálatot vezető kérdésére elmondta, hogy az előző eset után egy hét múlva, szintén ugyanazon hangoskodó fiú miatt büntette meg nemcsak ezt a gyermeket, hanem „...lefektettem ez classisban, és korbáccsommal hármát avagy négyet ütöttem az al felére, valamint az többi hozzá hasonló engedetlen gyermekekenn.”²⁵⁶ Az apa elmondása szerint fia kérte Molnár urat, hogy hagyja abba a verést, mert amennyiben nem, ő belehal. De Molnár úr azt mondta, hogy ha holnap eltemetik se bánja.²⁵⁷ Ezután a gyermek a szívét fájlalta, ezért a vizsgálat kitért arra, hogy volt-e valamilyen betegsége előzőleg. Az apa elmondása szerint mindig egészséges volt. De a halála előtt egy nappal „alól felül gilisztát hányt és az hányás gyakran kénszerítette”. Vasárnap még éppen hogy kezdődött betegsége. Súlyos állapotba hétfőn került, és szerdán meghalt.²⁵⁸ Az apa igazát tanúkkal bizonyította, akik látták, hogy a tanító megkötötte és megverte a gyermeket, amit Molnár Mátyás tagadott. S mivel gyermeke csak a verés után fájlalta szívét, az apa szerint „Az szíve hasat meg félrész és abban holt meg az verésnek miatta.”²⁵⁹ A vizsgálat további részleteire nem derült fény. Mi azonban nem zárhatjuk le ennyivel az esetet. E történet kapcsán szükséges megvizsgálni a miskolci iskola törvényeit, és ezek alapján tisztázni, jogosan vagy éppen jogtalanul alkalmazták-e a tanítók a testi fenyítést.

Kovács Gábor *A miskolczi ev.ref. főgymnasium története*²⁶⁰ című kötetében többek között ismerteti az iskola 18. század elején készült törvényeit is. Végig olvasva ezeket a törvényeket, a praeceptorok munkakörének leírásában a testi fenyítésre vonatkozóan a 3. cikkely pótlásában a törvény az iskola minden növendékének egyenként és összesen is megtiltja, hogy bárki önmaga bírása legyen saját sérelmének megtorlásában. Megtiltja, hogy „más iskolásokat s a gondjaikra nem bízott gyermekeket, még ha talán

²⁵⁵ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

²⁵⁶ Uo.

²⁵⁷ Uo.

²⁵⁸ Uo.

²⁵⁹ Uo.

²⁶⁰ KOVÁCS Gábor (1885): *A miskolczi ev. ref. főgymnasium története*, Miskolcz.

kihágást követnek is el ... szidalmazzák, piszkolják vagy éppen ütlegeljük s bárminő testi sértés- és sebekkel illessék. Egyedül a rendes és hivatalos oeconomusnak adatik annyi szabadság, hogy az ilyen gyermekeket kihágásaikért szelíden rendre utasítsa.”²⁶¹ Minden más esetben a sérelmes panaszokkal az illető praeceptoraikhoz vagy a rektorhoz kellett fordulni, mert nekik volt joguk az érdemlett büntetést kiszabni, önkényes megtorlásnak nem volt helye. „Óvakodni kell azonban ilyenkor is a féktelen haragtól és szerfölötti kegyetlenségtől, annyival inkább a sebesülést, vérvesztést vagy épen a testtagok megnyomorodását magával vonható ütlegeléstől. Mert ha ez valaha megtörténék, a sértő és sebző fél a sértett és sebzett félnek viselni tartozik fájdalma díját s mindennemű gondozási és gyógyítási költségeit.”²⁶² Tóth István tanító arra hivatkozott, hogy oeconomus volt a templomban, amikor az egyik gyerek kiabált, s ezért mindet megbüntette. Az imént említett passzus a fegyelmezést egy esetben engedte meg, mégpedig amikor valaki oeconomusi feladatot végzett. De ekkor is csupán szelíd rendreutasítást említ. Máshol a következő rendelést olvashatjuk: "A gyermekek büntetésénél tartózkodjék a dühöngéstől, mert a gyenge gyermekkor gyakran sikeresebben javítható szép szavak, mint verések által.”²⁶³ Ezek a passzusok egyértelműen támasztják alá, hogy a tanítók a verést jogtalanul alkalmazták, mi több saját dühüknek és indulatuknak engedtek szabad folyást akkor, amikor egy gyermek hangoskodása miatt mindenkit testi fenyítéssel illettek. Csak összehasonlításként említjük meg, hogy a sárospataki kollégiumban 1796-ban a Litteraria Deputatio által hozott törvény megtiltotta a tanítóknak, hogy tanítványaikat bántalmazással kötelezzék feladataik teljesítésére vagy a tanító szavának végrehajtására.²⁶⁴ Ennek ellenére bizonyára előfordult testi fenyítés, de mindkét intézmény tiltotta azt. Tárgyalt történetünkben tehát hatásköri túlkapásról van szó, ami egyben azt is jelenti, hogy az apa vádja, miszerint a gyermek halálához a verés vezetett, megalapozott volt. Bár a tanítók tagadták, hogy erősen megverték volna a gyereket, az a tény, hogy megkötözték, hasra fektették és korbáccsal ütlegelték, erős fenyítésre utal, nem pedig szelíd rendreutasításra. Források hiánya miatt nem tudjuk hogyan zárult az eset kivizsgálása, de feltételezhető, hogy a két tanító esetében a törvényeknek megfelelően jártak el.

²⁶¹ KOVÁCS (1885), 147.

²⁶² Uo.

²⁶³ Uo. 156.

²⁶⁴ UGRAI János (2011): Fenntartóhiányos helyzetben, a Sárospataki Református Kollégium szervezeti jellemzői a 19. század elején, in: PUSZTAI Gabriella–NÉMETH Nóra Veronika (szerk.): *Út-közben*. 311.

V.6. Kántor

A kántor fontos tisztséget töltött be a gyülekezet életében és szolgálatában. Fizetett tisztség lévén bizonyos előírások szabályozták munkakörét. Feladatai közé tartozott a leányok oktatása is.

Az általános nőnevelés kezdetei hazánkban a reformációig nyúlnak vissza. A kezdetben gyülekezeti keretek között megvalósuló oktatás, később kisiskolai szintre lépett. Miskolcon a konzisztórium 1736-os rendelkezéséből következtethetünk a kisiskola meglétére. Ez a rendelkezés a kántorok kötelességeként írta elő, hogy „mind a Deákokat, mind a penig Gyermekeket szeredán, szombaton énekre tanítani”.²⁶⁵ A deákok ebben az esetben minden bizonnyal a latin-, a gyermekek pedig az anyanyelvű kisiskola, vagy még inkább a latin iskola anyanyelvű tagozatának lehettek a tanulói. A kisiskola meglétét ebben az időben annál is inkább feltételezhetjük, mivel a református egyházon belül a lányok intézményes iskoláztatásának kibontakozása 1740 és 1755 közé tehető. A konzisztórium 1740-ben erősítette meg, hogy „Ecclesiánknak actualis, érdemes és tiszteletes prédikátorai az leányzókat vasárnapokon az régi praxis szerint... az hitnek ágazatira, Úri Szent Vacsorához kívántató szükséges kérdésekre s feleletekre és egyéb idvességos dolgokra szorgalmatosan tanítsák és oktassák.”²⁶⁶ Ellentmondásnak látszik, hogy míg korábban a kántorok, most a prédikátorok feladatául adta a konzisztórium a leányok tanítását. Véleményünk szerint azonban nincs ellentmondás, hiszen sok esetben az úrvacsoravételre való felkészítést a lelkészek végezték, amennyiben úgy ítélték meg, hogy a kántor erre nem alkalmas. Természetesen ez nem jelentette azt, hogy a tanítást nem a kántorok végezték, ugyanis a lányok tanítása továbbra is az ő kötelessége volt, sőt időnként még az is, amit az 1740-es rendelkezés a lelképásztorokra ruházott, amint ezt a következő adat is alátámasztja. 1755-ben hívta meg a miskolci gyülekezet Vadászi Márton kántornak, akinek kötelességei közé sorolták a „tanító asszonyoktól iniciáltatott” kislányok tanítását, nem csak az olvasásra, hanem a „hitnek ágazatira”, azaz a kátéra és az úrvacsorára való előkészítésre, szerdán és szombaton pedig éneklésre.²⁶⁷

Az istentiszteleteken a kántor vezette az éneklést. Temetéseken hasonló módon

²⁶⁵ SRKTGy. Kt. 4335.

²⁶⁶ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

²⁶⁷ SRKTGy. Kt. 4335.

énekekkel szolgált. 1736-ban a konzisztórium utasította, hogy „az éneklésnek módja reguláztassék, és hogy a község tudhassa az énekeket felkeresni, tehát Cantor uram tartozzék mind a Devotio előtt, mind utána elénekelendő Soltárnak vagy dicsirenek számát a táblára kitenni.”²⁶⁸ A miskolci gyülekezet nem kedvelte, ha a lelkipásztorok bármit is változtattak a liturgiában.²⁶⁹ Minden bizonnyal ezzel van összefüggésben a kántorokat illető következő utasítás is: „esztendőnként recurrálo Szent Innepi Napoknak alkalmatosságával arra rendeltetett és concionáltatott jeles innepi énekeket énekelje az szent Isteni tiszteletnek helyén, nem peniglen az Soltárokat, az hallgatóknak kedvéért.”²⁷⁰ Ennek értelmében a miskolci reformátusok szerették, ha a sátoros ünnepek alkalmával az ünnepkörökhöz tartozó dicséretet énekelnek.

A gyülekezetben régi szokás volt a diákok temetési éneklése, amiért fizetést kaptak. A gyakori temetések végett a tanulás csorbát szenvedett, ezért a század közepétől már csak egyes osztályok mehettek temetni, nem pedig az egész coetus. A classisok közül is egyszerre legföljebb csak kettő. Szolgálatuk fejében egynek-egynek 1 rajnai forintot fizettek.²⁷¹ A miskolci iskolai törvényekben a diákok temetéseken való részvételének szabályozást is megtaláljuk. Az 5. pontban „valamely köztiszteletben álló egyén temetésén az ifjúság részvételét elrendeli, az iskola felsőbb és alsóbb osztályai kivétel nélkül tartoznak megjelenni, főleg ha a patrónusok, egyházi tanácsosok, vagy nagyobb hivatalnokok valamely családtagja hal meg, készséggel részt kell venniök a végtisztességben.”²⁷² Mindazonáltal, hogy a diákok ezek miatt a tanulásban kár ne szenvedjenek, a temettetőktől azt kérték, hogy a temetéseket reggel kilenc vagy délután két órára tegyék. A köztemetés, részleges temetés idejét tekintve is úgy rendelkeztek, hogy olyan időben tartassanak, hogy azok a tanulás rovására ne legyenek. A togátus diákokra nézve pedig elrendelték, hogy amennyiben valaki elmarad ezekről az alkalmakról, a köztemetésért 16, a részleges temetésért 12 dénárba büntetik.²⁷³

Annak ellenére, hogy a gyülekezet igyekezett gondosan megválasztani kántorait, időnként mégis akadtak nehézségei e tisztség betöltőivel. Voltak közbotránkozást okozó személyek, akik viselkedése rendszerint káromló szavakkal is párosult. A kon-

²⁶⁸ SRKTGy. Kt. 4335.

²⁶⁹ SRKTGy. Kt.d. 41,899.

²⁷⁰ SRKTGy. Kt. 4335. 1740-ben kelt határozat.

²⁷¹ SRKTGy. Kt. 4335.

²⁷² KOVÁCS (1885), 147.

²⁷³ Uo.147.

zisztórium komolyan vette e tisztség betöltőinek életvitelét, és igyekezett elrettentő döntést vagy ítéletet hozni, amivel célja, az illető kántor viselkedésének a megjobbítása volt. 1753-ban Dési György kántor, aki részegeskedett, a gyermekeket énektanítás idején kurvanyázta, pajkosokhoz illő módon viselkedett. Megbocsátottak neki feltételesen, maga megjobbításának reménysége alatt, de kötelezvényt kellett adnia, hogy ha nem változik, minden további nélkül elbocsátják.²⁷⁴

1763-ban a konzisztórium több panaszt is vizsgált.²⁷⁵ Ezek között a legkirívóbbat Kiss Márton ellen nyújtottak be. Mint látni fogjuk a kántort több területen is elmarasztalták, mert panaszok garmada érkezett rá a konzisztóriumhoz, amelyek mindegyikére később magyarázatot adott. Még a megelőző évben történt, hogy egy cigány temetésén a diákokkal együtt nem azon az úton ment a temetőbe, amelyen a rendelet előírta. Majd hogy „néhai Tekintetes és Nemzetes Bükk Ersébeth asszony, tekintetes Nemzetes és Vitézlő Négyesi Szepesi György házastársa felett nem énekelt. Amikor halottat mentek hozzá jelenteni az emberek, ...azokat illetlenül tractalta, és az szegény megholtakatis dögöknek szokta nevezni.”²⁷⁶ Máskor, szintén temetés alkalmával, a halottat kísérő embereket sokáig várakoztatta, s végül csak a diákokat küldte ki a temetőbe velük. Továbbá azt is panaszolták, hogy amikor a templomban vannak, alig várja, hogy az asszonyok „kitakarodjanak”, s mindjárt abbahagyja az éneket. Amikor pedig bemennek a templomba, akkor meg későn kezdi meg az éneklést, pedig kivált téli hónapokban a várakozás igen nehezebbre esik a népnek.²⁷⁷ A sátoros ünnepeken énekelt dicséreteket „el mulatván”, olyanokat énekeltet, amiket a gyülekezet nem ismert. Utasították, hogy ezentúl az ünnepekhez illő dicséreteket énekeljen. Nem egyezettett a prédikátorokkal énekek dolgában. Minden bizonyonnyal úrvacsoraosztáskor is eltért a kántor a megszokott énekektől, ezért hasonlóképpen utasították. „...úgy Communióra való készületkor Tiszteletes Predikátor Uramékhoz magát alkalmaztatván Penitentialis Éneket énekellyen.”²⁷⁸ Egy következő ügyiratban a kántor az ellene felhozott és ismertetett panaszokra reflektált. Az elsővel kapcsolatban azzal mentette magát, hogy 1762. szeptember 5-én hét halottja volt a gyülekezetnek, ezek között volt egy cigány is. Mivel ez vasárnapra esett, a hét temetés mellett még a két istentiszteleten is szolgálnia kellett,

²⁷⁴ SRKTGy. Kt.d. 41,899.

²⁷⁵ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

²⁷⁶ Uo.

²⁷⁷ Uo.

²⁷⁸ Uo.

így az idő szűkre volt szabva. S hogy mindenhová odaérjen, ezért ment más úton. A több pénzért történő temetést azzal indokolta, hogy a család kérése volt, miszerint ha az idő rövid is, de halottjukat hordozzák utcáról utcára. Közölte velük, hogy örömmel megy mindenfelé, amerre a halottat viszik, de nyolc garast kért. Nem tartotta ezt nagy pénznek, ugyanis példának hozta fel, miszerint ahol ő eddig járt és lakott, három máriá-sért a cigányt sem temették el.²⁷⁹ Azért nem énekelt Négyesi Szepesi György házastársa temetésén, mert néhány héttel azelőtt Ónodon temetett a diákokkal, ahol azoknak háromszor annyi fizetséget adtak, mint neki. A diákok észrevették, sajnálatukat fejezték ki, és úgy próbálták a dolog élet venni, hogy a temetés napjának reggelén megkeresték, és azt mondták neki, hogy „...az én szavam az ő kegyelmekéhez vastag... azért ha én nem mondokis, ki telik ő kegyelmek közzülis az harmónia; én ebben meg egyeztem, s el is végezték betsülettel.”²⁸⁰ Majd hozzáfűzte, hogy neki a diákokkal nincs és nem is volt soha semmi baja. Ami a temetési nép megvárakoztatását illeti, azt mondta, hogy amikor egy nap sok temetés van, nem időre, hanem óras késéssel, ráadásul iskola idején jelennek meg a temettetők. Emiatt már két éjszaka is kellett temetnie, s még így is volt, akit másnapra kellett hagynia. Saját dolgára sem jutott ideje, de még csak arra is alig, hogy a diákokkal egyenek a temetések között. Enni pedig kell, mert ha nem esznek, kidőlnek, és úgy senkinek sem tudnak szolgálni.²⁸¹ Hogy a halottakat „dögnek” nevezte volna, teljességgel tagadta. Arra nézve, hogy az éneklést korán abbahagyja, és későn kezd, a válasza az volt, hogy neki nem tűnt fel, hogy korán hagyja abba. A későn kezdés panaszt pedig nem is értette, mivel mindig is úgy volt szokásban, és ezt a szokást a gyülekezeti tagok is jól ismerték.²⁸² Az, hogy ő nem egyeztetet a prédikátorokkal, szintén nem ismerte el, és nem is tudott róla. A sátoros ünnepeken énekelt dicséretekre nézve állította, hogy ő eddig is praktikusán odaillőket választott, és ezután is úgy tesz, ahogyan kéri. S ha azt kéri, hogy zoltárokat ne válasszon, akkor ő nem fog.²⁸³ A penitenciális alkalmakkor is mindig alkalomhoz illő éneket választott. A prédikátorok pedig sosem üzenték meg neki, miről prédikálnak, hogy ahhoz illő éneket énekeljen, pedig szívesen vette és köszönte volna, ha megteszik.²⁸⁴ Az ügyirat itt véget

²⁷⁹ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

²⁸⁰ Uo.

²⁸¹ Uo.

²⁸² Uo.

²⁸³ Uo.

²⁸⁴ Uo.

ért. Nem derül ki, hogy a konzisztórium a kántor válaszait követően hogyan intézkedett. Feltételezhető, hogy mivel minden ellene felhozott panaszra elfogadható magyarázatot adott, csupán megintésben részesült.

V.7. Malom és molnár gazda

A 18. század első felében két alkalommal is, 1711-ben és 1736-ban rögzítették tételesen a gyülekezet főprédikátorának proventusát.²⁸⁵ Ezekből egyértelmű, hogy a főprédikátor jövedelmének fontos forrása volt a város közepén álló malom. Azt a határozatot, amely régtől fogva ismert volt és egykor gyakorolták is, de újabban feledésbe ment, 1712-ben megújította a tanács. Ez előírta, hogy a parókiális malom karbantartása a város, és ne a lelkipásztor pénzén történjen, bár javadalma a lelkészt szolgálja.²⁸⁶ A malomban a molnárt és a legényeket a gyülekezet alkalmazta. A molnár személyének megválasztása nagy körültekintést igényelt. S mivel fontos tisztség volt, hasonlóan a más hivatalokat betöltőkhöz, neki is egy esküszöveg elmondása által fogadalmat kellett tenni hivatalának hűséges betöltésére. „Egyház molnára Én N. N. esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú, Szent Lélek, teljes Szent-háromság egy bizony örök Isten, hogy én a Miskolci Reformata nemes Ecclesia malmában molnári hivatalra lett választatásom szerint, azon hivatalba beállván, azon malomnak külső és belső, minden névvel nevezendő eszközeire szorgalmasan gondot viselek, és a malomnak hibáit tőlem kitelhetően teljes tehetséggel, minden haladék nélkül megorvosolni igyekezem. Ha pedig megorvoslására magamtul elégtelen lennék, azon hibát Fő és Vice Curator uraiméknak jó idején hírül adom. A malomban igaz mértéket tartok. Vámban esendő akármelyféle életet az őrlősöktől igazán szedem ki, és azt sem magam, sem házam népe vagy mások hasznára nem fordítom, hanem az arra rendeltetett helyre öszve takarom, és a szokott mérésig hijjánosság nélkül gondját viselem. Az őrlősöket, mennél nagyobb emberséggel lehet, befogadom, a malomba szoktatom. Másoknak praejudiciumára senkinek helyes őrlésre való sorát ajándékért el nem rontom. Az őrlősökkel nem versengek, hanem minden személyválogatás nélkül – azokon kívül, kiknek helyes sorok vagyon – az igaz rendet helyesen megtartom, az alattam valókkal is megtartatom. Fő és Vice Curator uraiméknak, úgy az egész Consistoriumnak, (előmben állattatott molnár gazdának),

²⁸⁵ SRKTGyLt. Kgg. II. 8. 1-4. pp.; Kgg. IV. 19. 665-668. pp.

²⁸⁶ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

egész tisztelettel engedelmeskedem. Egy szóval hivatalomhoz illendő dolgokban híven és igazán eljárók. Isten engem úgy segítjen.”²⁸⁷

Illyés Endre a malomügyet a lopás tárgykörében tárgyalja.²⁸⁸ Első olvasatra talán túlzásnak tekinthető. Azonban, ha egy-egy idevonatkozó forrást áttekintünk, érthetővé válik az oka. Amennyiben a molnár vagy a legény rosszul, csalárdul végezte munkáját, az egyházat rövidítette meg. De az is ebbe a kategóriába sorolható, ha egy molnár vagy legény viselkedése, munkája, szavai miatt valaki más malomba vitte terményét örletni. A hasonló helyzetekre született meg 1741-ben Felsőőrön a malomtörvény. „Ahol az ecclesiához való malmok vagynak, amelyekhez a helységbeliek örletni tartoznak: ha ki oly vakmerő istentelenségre vonván magát adná, hogy bármi okból (az egy szükségesen kívül) búzáját más malomba örletni vinné: tehát először 25 pénzre, azután 50 pénzre, harmadszor egy frt-ra, negyedszer 4 frt-ra büntettetik. Azután pedig mint szentségtörő tolvaj az Ecclesiából kiátkoztatik... A büntetéspénzt... a bírák és esküdtek beadják. Ha nem cselekszik, a bíró az ő esküdtársaival hasonlóképpen az Ecclából kivettetik: az oly büntetésbeli jövedelemnek fele pedig a tanítóé lesz, fele pedig az Eccla hasznára fordítatik.”²⁸⁹ Miskolc esetében hasonló törvénnyel nem találkoztunk, de mint fentebb a molnár esküformájában láthattuk, a molnárnak mindent meg kellett tenni, hogy az örletők ne kényszerüljenek más malomban örletetni.

A malom és annak személyzete tárgyalt korszakunkban szintén problémás volt. Ez főként abból adódott, hogy a molnár gyakran nem jött ki legényeivel, vagy fordítva. De a bor időnkénti mértéktelen fogyasztása is okozójává vált a viszálykodásoknak. A vizsgált források között az első idevonatkozó adat a 18. század második feléből származik. Innentől kezdve azonban újra és újra előbukkannak a panaszos levelek.

A miskolci eklézsia tulajdonában lévő malom molnára körül keletkezett visszások, és azok kivizsgálása meglehetősen hosszan elhúzódott. 1770-ben a malomban dolgozó legény, Szabó György, és a malominas, Pap János kérvényt, illetve panaszt nyújtottak be a konzisztóriumhoz a malom gazdája, Rétei Márton ellen, amiben több dologgal is megvádolták őt.²⁹⁰ Ha végigolvassuk a több iratban foglalt esetet, megállapítható, hogy az igazság kiderítése nem volt egyszerű, mert az eset rendkívül összetettnek bizonyult. Nemcsak arról volt szó, hogy a legény és az inas nem egyezett a molnár-

²⁸⁷ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

²⁸⁸ ILLYÉS (1941), 129.

²⁸⁹ Uo.

²⁹⁰ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

ral, hanem arra is fényt kellett deríteni, hogy a molnár már legénykorában milyen munkát végzett, volt-e már akkor is panasz rá? Továbbá, hogy mi vezetett el a malomban dolgozók közötti feszültséghez? Történt-e lopás, megvesztegetés a molnár részéről a gyülekezet főgondnoka, Hésel Márton felé? De a legfőbb, hogy mindezek miatt a prédikátorok malomból való jövedelme négyszer kevesebb lett, mint előtte volt. Ami a beadvány szerint nem másból következett, mint Rétei Mártonnak, a malom ekkori gazdájának magaviseletéből, aki a tiszteletes urak malmából az őrlősöket annyira elszoktatta, hogy már kezdtek átmenni a csabai malomba őröltetni.²⁹¹ Az ügy kivizsgálására a konzisztórium tanúk meghallgatásával kívánt fényt deríteni. Egyértelmű válaszokat kerestek, hogy mi vezetett el ehhez az állapothoz. A leírásból kiderült, hogy a malomban dolgozó legény és inas a beadványon kívül jelentette a prédikátoroknak jövedelme csökkenését, akik Hésel Márton által megintették a molnárt. S állítólag a molnár ekkor „...ezen vakmerő engedetlen szókat szólotta volna: Ha a fejen járis soha sem parancsol nekem két pap.”²⁹² A beadványban azzal vádolták a molnárt, hogy tisztességtelenül elvett egyesek őrleményéből, s azt másnak adta, illetve némi borbéli ajándékért a tiszta búzát nem vámolta meg, „hanem a ketszer életet.”²⁹³ Azt is leírták, hogy időnként kétszer vette meg a vámot. Ugyanezen év április 6-án keltezett irat a tanúkhöz intézett kérdéseket és azok válaszait vette sorba,²⁹⁴ amiben a kérdés arra vonatkozott, hogy mi-
ben nyilvánult meg a malom gazdája, Rétey Márton ellen a legényének, Szabó Györgynek az engedetlensége, illetve mi okozta a kettejük viszálykodását, és milyen szavakkal becstelenítette.²⁹⁵

Nagyon ellentmondásos az egész ügy. Ugyanis míg néhány tanú vallomásából úgy tűnt, hogy tulajdonképpen a legény az okozója a malombeli viszálykodásoknak, más tanúk egyértelműen a molnár magatartását tették okának. Az első tanú válaszával arra mutatott rá, hogy a gazda és a legény között a malomkövek beállítása és az őrlemény minősége miatt támadt viszály, amit a legény tisztességtelensége idézett elő, és aminek következtében csúnya szavakkal illették egymást. A második tanú hasonlóan a legény gazdával szembeni engedetlenségéről számolt be és arról, hogy amikor a legény visszabeszélt a gazdának, az „ördög atya” szavakat használta, illetve az inast a gazda

²⁹¹ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

²⁹² Uo.

²⁹³ Uo.

²⁹⁴ Uo.

²⁹⁵ Uo.

ellen utasította. A harmadik tanú a gazda és a legény közötti nézeteltérésről nem tudott és nem is hallott. Viszont Hésel Márton és a gazda közötti villongásról volt tudomása. Hozzátette, hogy neki a gazda ellen semmi panasza nincs, mi több feleségének, aki peceket süt, mindig jó lisztet őrölt. A negyedik fül- és szemtanúja volt, amikor a legény felülbíráta a gazda inasnak adott parancsát, utasítva azt, hogy tegye, amit ő mondott neki. A tanú kérdésére, miszerint miért nem a gazdának engedelmeskedett, azt válaszolta, hogy félt a legénytől, aki azzal fenyegette meg, hogy ha a gazda szavát megfogadja, ő megveri.²⁹⁶ Azt is elmondta, hogy megfélemlítés által került be a neve a gazda ellen a konzisztóriumhoz benyújtott beadványba is, amelyben a legény lopással vádolta meg Réteit, pedig az inas saját szavaival mondta a tanúnak, hogy soha sem tapasztalta lopását, hanem a legény Héseléknél kényszerítette, hogy azt vallja.²⁹⁷ E tanú szavaiból az is kiderült, hogy „...nem leszen addig a malomban állandó gazda, valamig Hésel malom gazda leszen, mivel meg kívánnya, hogy a gazda őtet vendégellye vastagon, és ha nem cselekszi, azonnal el veszi becsületit...”²⁹⁸ Az utóbbira konkrét példát is hozott. Egy alkalommal, amikor Hésel és a gazda nem voltak jóban, egy öröltetni akaró embert Hésel leánya azzal beszélte le az itt örletésről, hogy ahhoz a gazemberhez ne vigye örletését, inkább vigye azt a vágóhely malomba.²⁹⁹

A prédikátorok malombeli jövedelmének lecsökkenéséért a molnárt hibáztatták, aki miatt különösen a piacra sütő asszonyok Csabára mentek örletni. A következő tanú saját tapasztalatát osztotta meg a bizottsággal. Egyszer, amikor örölni vitte búzáját, arra a kőre öntötte fel, amit a gazda felügyelt, és az a kő csak hasogatta a búzát.³⁰⁰ Elmondása szerint, amikor a legény ezt észrevette, búzáját erről a kőről leszedte és felöntötte arra, amit ő felügyelt, így „...mindjárt jobb lisztje járt...”³⁰¹ Ezért a tanú a molnárt hibáztatta. Egy következő tanú, Panyiti Sámuelné arra emlékezett, hogy amikor még az előző molnárnál öröltetett, a mostani gazda legényként dolgozott ott. A molnár „...mint legényét pirongatta és iránta versengettek...” A tanú észrevette, hogy a molnár a „kétszer életet” megvámolta, ellenben a tiszta búzát nem, de a legény „alattomban” a tiszta búzával is megtette. Így Panyiti Sámuelné állította, hogy tőle kétszer vette ki a vámot.

²⁹⁶ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

²⁹⁷ Uo.

²⁹⁸ Uo.

²⁹⁹ Uo.

³⁰⁰ Uo.

³⁰¹ Uo.

Egyszer a gazda, a legény pedig, aki a mostani gazda, alattomban még egyszer.³⁰² Szavai alapján az akkori legény, aki a mostani gazda, „igen rátartó”, nem foglalkozik sem az emberekkel, sem az őrléssel, ezért öröletnek inkább máshol. S hogy az egész eset mennyire nem egyszerű, mint ahogy az eddigiekből is kiviláglik, az a következő tanú elmondása alapján méginkább kiderül. Azt állította, hogy a molnár és a legény között abban is megmutatkozott az ellenségeskedés, hogy amikor a molnár megigazította a követ, a legény elállította, amikor a legény tette ugyanazt, a molnár állította el. A Panyiti Sámuelné által elmondott esetre is kissé másként emlékszik vissza, amennyiben azt állította, hogy a régi gazda megtámadta legényét (a mostani gazdát), amiért az nem vámolta meg Panyiti Sámuelné tiszta búzáját, amire a legény azt válaszolta, hogy „...csak hadjon békét kend, már én azt alattomba megvámoltam.”³⁰³ Ugyanakkor pedig a tanú látta, hogy a mostani gazda egy kulacs borért mégiscsak elengedte Panyitinének a vámot. Magával a tanúval megtörtént, hogy mikor egy alkalommal elvitte a maga búzáját öröletni, először az inas, utána a mostani gazda is kivette belőle a vámot. Észrevételére a gazda reakciója ez volt: „Mit nékem kend, nékem nem parancsol kend.”³⁰⁴ A tanúk vallomásaiban szereplő emberek és nevek között sokszor tapasztalható ellentmondás. Míg az eddigiekben Panyiti Sámuelné esetéről adtak számot, egy ugyanekkor kihallgatott tanú állította, hogy Panyiti úr leánya volt az, aki öröletett, s akit a legény (a mostani gazda) alattomban vámolta meg, csak a leánynak akart imponálni azzal, mintha nem vette volna ki a vámot. Arról nem tud, hogy ajándékot fogadott volna el. Fábián János, a következő tanú Szvarodáné asszonynak öröletett. Azt állította, hogy a gazda kétszer akarta kivenni az asszony lisztjéből a vámot, amit egy másik tanú is hallott.³⁰⁵ Kollát Judittól pedig azt tudták meg, hogy bár sokan jártak a Vágó malomba, ott sem öröltek jobban, mint ebben. Mindkét helyen „kutyául járattyák a lisztet”. Azt viszont saját kárán tapasztalta, hogy amit ebben a malomban öröletett, hiába száraz volt a mag, mégis elromlott az őrlés miatt.³⁰⁶ Molnár János felesége, Farkas Zsuzsanna is az előző esethez hasonlóról számolt be, amiért ő maga is több alkalommal máshová vitte búzáját. A többi megkérdezett is a gazda rossz őrléséről adott számot, míg a legényt dicsérték. Egy tanú nem csupán a gazdát, de a legényt és az inast is hibáztatta azért, hogy

³⁰² SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

³⁰³ Uo.

³⁰⁴ Uo.

³⁰⁵ Uo.

³⁰⁶ Uo.

elszoktak az emberek ettől a malomtól, mivel mindhárman rossz munkát végeznek.³⁰⁷

További tanúktól arról tudakozódtak, hogy valóban volt-e legény Rétei Márton az előző gazdánál, Orosz Andrásnál, illetve akkor milyen munkát végzett. E kérdéskörben az első tanú szerint legény korában is jó munkát végzett, pedig Orosz András sokszor akár négy hétig is magára hagyta a malomban, de ha ott tartózkodott is, mindig részeg volt. Állítása szerint neki mindig jó lisztet örölt Rétei Márton, és másoktól sem hallott panaszt rá sem legény korából, sem most. Úgy vélte, hogy akik más malomba járnak öröltetni, azok irigységből teszik.³⁰⁸ A következő tanú hasonlóan nyilatkozott annyi kivétellel, hogy voltak, akik szerint a régi gazda, vagyis Orosz András korában jobb lisztet öröltek. Azt azonban nem tudja, hogy miért mondják. Egy újabb megkérdezett sokat öröltetett a malomban, amikor Rétei még legény volt, és mindig meg volt elégedve vele. Ugyanezt az akkori gazdáról nem tudta elmondani. Az ugyanis egy alkalommal olyan részeg volt, hogy elrontotta az őrlését, és máshol kellett azt plusz pénzért helyrehozatnia. Hasonlóképpen dicsérte a következő tanú is a gazdát, akitől jobb lisztet még senki sem örölt neki. A legényt és az inast viszont elmarasztalta, akik egyértelmű jelét adták a gazdával szembeni engedetlenségüknek. Az inast annyiban mentette fel, hogy az nem mert ellentmondani a legénynek, aki állandóan a gazda parancsának megszegésére és megtagadására szólította fel. A többi megkérdezett is hűségesnek és kötelességtudónak ismerte legény korában is meg most is a molnárt. A legényre többeknek volt panasz, aki nemcsak hogy nem végzett jó munkát, de pimasz és trehány is volt. Van olyan, aki elmondta, hogy örölt rosszul is meg jól is a gazda, hiszen minden ember hibázik.³⁰⁹ Egy másik állította, hogy mióta Orosz András elment, ritkán van jó liszt, „mert babonaságot szenvedett a kő...”³¹⁰

A következő irat a molnár és Héssel Márton közötti „öszve háborodás”-ra és esetleges megvesztegetésre kérdezett rá, aminek következtében különféle terhelő mondatok hangzottak el Héssel Márton szájából. „...csak a Fő Curator az oka hogy Mólnár Gazdává lettel mert meg aranyoztad a markát...”³¹¹ „...pénzen vette Rétei a Gazdaságot.” „Mind a két Curatort meg aranyozta a mostani Gazda Rétei, és úgy lett Mólnár

³⁰⁷ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

³⁰⁸ Uo.

³⁰⁹ Uo.

³¹⁰ Uo.

³¹¹ Uo.

Gazdává.”³¹² A tanúk vallomása alátámasztotta a gazda és Hésel közötti gyakori veszekedést és viszálykodást, ami egyikük állítása szerint abból adódott, hogy Hésel úr a Papszeren olyan, mint egy gróf. Továbbá gyakran vetette a gazda szemére, ahogy nem tehetsége miatt lett gazda. Sőt egy másik tanú szerint Héselné is hasonló vádakkal illetve mások előtt a molnárt.³¹³

A leírások itt véget értek. Rendkívül szövevényes az ügy, amelyben sok vád, védekezés, rágalmazás, sértő, nem ritkán káromló szó hangzik el. A hasonló esetekben szinte minden alkalommal jelen van az italfogyasztás miatti rossz viselkedés, az ebből fakadó káromkodás, mely tárgyalt korszakunkban még erős büntetést vont maga után. Itt azonban a források hiánya miatt nem tudjuk, hogy történt-e bármilyen intézkedés, megrovás, vagy fegyelmezés. Csupán feltételezhető, hogy igen, mivel az egyház nem hagyhatta figyelmen kívül a részegeskedést, különösen pedig a lopás vétségét, esetünkben a saját megrövidítésének vétségét, akármi úton-módon történt is.

V.8. Káromkodás

S. Lackovits Emőke szerint az egymás szidalmazása, a káromkodás a 17. és 18. századokban még súlyos bűnnek számított.³¹⁴ Ugyanakkor Illyés Endre úgy véli, hogy azok a rendelkezések és kánonok, amelyek a 18. században születtek már nem az előző század szigorúságát és erejét hordozták. Példaként említi a Tarczali-cikkeket, amelyek a különféle vétkek esetén, így a káromkodókkal szemben is már általában a megintést, a világi tisztviselők elé utalást, vagy a kikebelezést helyezték kilátásba. Az excommunicációt pedig szinte teljes mértékben esperesi hatáskörbe utalták. Véleménye szerint mindez arra mutat, hogy a rendelkezéseket már nem az Isten szentsége iránti buzgóság fűtötte, sokkal inkább a múlt iránti kötelesség.³¹⁵

A korban alkalmazott káromló szavak az ősi hiedelmek jelenlétéről árulkodnak, amiben együttesen jelenik meg az ördöghit és a középkori egyház átokformulája.³¹⁶ „A korai időkben a káromkodások az ördöggel voltak kapcsolatosak. Az Istent és a szenteket káromló beszéd a törökellenes háborúknak, a felszabadító harcok során, az eldurvult zsoldoskatonák nyomában terjedt el, amikor „az Isten dicséretére teremtett nyelv-

³¹² SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

³¹³ Uo.

³¹⁴ S. LACKOVITS (200), 140.

³¹⁵ ILLYÉS (1941), 123.

³¹⁶ S. LACKOVITS (200), 140.

vel az ördög eszközévé vált a káromkodó”.³¹⁷

A források alapján valóban nyomon lehet követni a káromkodás vétkébe esettek büntetésének változását.

Számos káromkodással, sértő szóval találkozhattunk. Szinte válogatás nélkül hagyták el időnként az emberek száját a cifrábbnál cifrább kifejezések, amelyekben gyakori szófordulat a kurva, lélek kurva, huncut kurva, bestia, szajha, baszom és ezekhez hasonló szavak. „...a Lélek kurva anyja pitsája”.³¹⁸ „...ördög, kurva attával s teremtetével káromlotta, szajha, kurva nével betstelenítette ...”³¹⁹ „...leányát kurvázta, s ezen szókkal baszom a kurva lelkedet szidalmazta”.³²⁰ „...baszom a jószágod lelkit, az idvességedet, kutya teremtette kurvája...”.³²¹ „...baszom a teremtése, szentye, Krisztusa”... „baszom a szajha szented”.³²² Ezek a káromló szavak jól szemléltetik a korabeli társadalmi normák semmibe vételét, illetve az emberi tiszteletadás hiányát.

A konzisztórium nem tehette meg, hogy figyelmen kívül hagyja ezeket. A legtöbb esetben azonban nem jegyezték fel, hogy hogy mi volt a vétkesek büntetése. Mindazonáltal a jegyzőkönyvezésből kiderül, hogy szükségesnek találták megörökíteni ezeket a káromló szavakat, talán a jövő nemzedék elrettentéseként. Vélhetően, nem a világ javulásának a jele, hogy mára sokszor már azt sem értjük, mit találtak eleink olyan felháborítóknak az „attát” vagy „teremtettét” más szavakkal párosító szókapcsolatokban. Lácza Szabó József egyik prédikációja jelentheti a választ erre, ahol többek között ezeket mondta: „Az Isten káromlása, az Isten nevének illendő tisztelet nélkül való emlegetése annyival inkább az Isten szentségének s tökéletességének gondolattal, szóval vagy tselekedettel való kisebbitése, az Isteni munkáknak s tökéletességeknek más oktalán, vagy akár mely véges teremtett állatokra való ruházása. Istenkáromlás tehát másra az Isten nevével csak rosszat kívánni is, vagy az Istenről illetlenül, azaz tisztelet és alázatos félelem nélkül gondolkodni, avagy szóllani, vagy akármit olyat tselekedni, ami ezen Isteni tisztelettel s félelemmel ellenkezik. Sokkal durvább és gorbább neme pedig az Isten káromlásnak, midőn valaki az Isten nevét fajtalan, parázna vagy egyéb éktelen kifejezésekkel illeti, vagy az Istennek tagadhatatlan munkáit,

³¹⁷ NAGY Géza (1985): *Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből*, Budapest. 22-23.

³¹⁸ SRKTGyLt. R.B.I. 3/2.

³¹⁹ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

³²⁰ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

³²¹ Uo.

³²² SRKTGyLt. R.B.I. 5/5.

minémű a teremtés más tehetetlen állatoknak tulajdonítja: ide tartoznak amaz istentelen és más nemzetek közt hallatlan káromkodások, midőn valaki attával, teremtettével, parantsoltával szitkozódik, és ezeket ördögnek, disznónak, kutyának és egyéb alávalóságoknak tulajdonítja, holott nintsen neki, aki csak egy fejr vagy fekete hajszaat is teremthetne az egy élő Istenen a mennynek földnek teremtőjén kívül: akitől száll alá minden jó adomány, és akinek parantsolatja szerént esik raktunk mind a jó, mind a gonosz. Mert ha ugyan ezen káromkodásnak valami értelme van, egyéb nem lehet, mint vagy az, hogy aki ezt vagy amaszt adta, teremtette vagy parantsolta nem Isten, hanem ördög, kutya vagy más oktalan s tehetetlen állat, vagy ami még ennél is rettenetesebb, hogy a teremtő nem méltó, hogy Istennek neveztesen, hanem ebnek, ördögnek és más alávaló dolognak: aminél alábbvaló képtelenebb dolgot Istenről gondolni, annyival inkább kimondani lehetetlen.”³²³

Ezekből a szavakból is kitűnik, hogy eleink megküzdöttek akkor is a káromkodás problémájával a gyülekezetekben egészen annyira, hogy szószéki beszédekben is foglalkoztak vele. A jegyzőkönyveket lapozva feltűnik, hogy a miskolci konzisztórium is több káromkodásból fakadó esetet vizsgált. Ezek leírásánál a jegyzőkönyvet vezető igyekezett mindig az elhangzottakat szó szerint leírni. Mindez rendkívüli jelentőséggel bír, hiszen ezek alapján látható, hogy mely szavak emlegetése miatt kerültek egyházi bíróság elé a korabeli emberek, másrészt pedig összehasonlítást tudok tenni a jelen körunkban használt, de már bíróság elé nem kerülő szavakkal. Ugyanakkor, ha összehasonlítjuk a miskolci gyülekezetben előforduló káromló szavakat más gyülekezetben használtakkal, megállapítható, hogy a korabeli emberek ilyen szempontból nem különböztek egymástól még akkor sem, ha az egyik falun, a másik városon élt. Olaszliszka egyházközség egyházfegyelmi ügyeit vizsgálva a 18-19. században hasonló káromló kifejezésekkel és mentalitással találkoztunk. A büntetéseket ott sem jegyezték fel, de a gyülekezet vezetése foglalkozott az esetekkel, és pontosan, szóról-szóra jegyezték fel az elhangzottakat.³²⁴ A miskolci ügyek legtöbb esetében sem maradt feljegyzést arra nézve, hogy milyen büntetést szabtak ki káromkodás esetén. Találtunk ellenben olyan esetet, ahol a káromkodó nehezményezte, hogy jelenléte nélkül tárgyalták ügyét, és már a büntetést is kiszabták, de arra nézve, hogy miben állt ez a büntetést, semmit nem

³²³ LÁCZAI SZABÓ József (1813): *Különbözö textusokból készített prédikációi*, Sárospatak. 353-355.

³²⁴ MISÁK Marianna (2006): Egyházfegyelme a 17-18. századi Olaszliszkán, in: *Collegium Doctorum 2006*. 2/1. 148-161.

árult el a forrás. Mindazonáltal az ügyeket minden esetben kivizsgálták, ami a gyakorlatban úgy nézett, hogy miután a konzisztórium tudára jutott a káromkodás bűne, behívták a vétkest, megfeddték, jóra intették, és nyilván valamilyen büntetésben részesítették. Az általános gyakorlat szerint bűnbánatot kellett tartani, és a vétkeket eltiltották az úrvacsorától.

Arra nézve, hogy korábban milyen büntetést alkalmaztak a káromkodókkal szemben Olaszliszkról említek egy esetet. 1752-ben Nánási János összeveszett Asztalos Andrással, akit „Ördög atya, teremtette” szavakkal mocskolt.³²⁵ A forrásból kiderül, hogy Nánási nem először találtatott ilyen bűnben.³²⁶ Büntetését az 1563-ban Pozsonyban tartott országgyűlés 42. tc. alapján szabták ki, amely kimondta: „És minthogy a közelebb múlt években borzasztó szokásba jött az Istennek és szenteinek átkozódó szidalmazása és káromlása, nehogy az által az Isten haragját magunkra ingereljük, elrendeltetik, hogy azok, kik a teremtő Istent, keresztséget és lelket szidalmaznak, vagy más módon káromolják, feladatván illetékes bírók által, első ízben megvesszőztessenek, másodízben megpálcáztassanak, harmadízben pedig, mint emberölők, vagy más gonosztevők, halállal büntetessenek.”³²⁷ Bár a törvény 16. századi és országgyűlés által hozott, ennek ellenére a 18. században ez alapján jártak el a gyülekezetben. Nánásit ennek értelmében 40 pálcára ítélték, és kilátásba helyezték, hogyha legközelebb káromkodik, 300 pálcára fogják büntetni.³²⁸ Ezeknek fényében most lássuk, hogy milyen eseteket jegyeztek fel a miskolci eklézsiában.

Már korábban is tettünk említést arra, hogy a legtöbb kategóriába tartozó forrást tovább lehetne csoportosítani, hiszen a házassági perek, viszálykodások, székpercek, s ezekhez hasonló ügyek magukban hordozták a káromló szavak használatának lehetőségét, amivel az esetek nagy többségében meggondolatlanul éltek is az ügyben szereplő egyének.

A káromkodások illetve azok büntetése a magisztrátus idejéből származnak. Kóta Jánost káromkodása, feslett élete és nyelvessége miatt 1728. január 1-én kiűzték a városból.³²⁹ 1728-ban Kasza Györgyöt állították a törvényszék elé káromkodás végett. 100 pálcára ítélték. Barta Pál miskolci lakos szitkokkal gyalázta a város főbíróját elő-

³²⁵ SRKTGyLt. SE.VII.1/1.a.

³²⁶ Uo.

³²⁷ ILLYÉS (1941), 80.; MISÁK (2006), 148-161.

³²⁸ SRKTGyLt. SE.VII.1/1.a.

³²⁹ Uo.

szőr saját házánál, majd a városházán a tanácsosokat is minden ok nélkül egyetlen szavakkal mocskolta, becstelenítette, anyjukat „fertelmesítette”, és az Istent káromolta. Szavai a következők voltak: „Kurva legyen az anyja mind a Bírónak a ki hivat, mind pedig a ki hív, baszom mind bírátokat, mind magatokat. Az tanácsnak is és város szolgálainak is kurva legyen az anyyok, baszom az seggeket az ebattáknak.” 1729. december 22-én 150 pálcát kapott a város piacán.³³⁰ 1739 januárjában Lévai János felesége, Mártffi Erzsébet a város piacán Lipcsei György feleségét, Varga Katát nyilvánosan becsületében megsértette, amikor eb ágyából születettnek mondta, továbbá fekete ördögnek nevezte, „égessék meg a lelkedet az Meny Országban” szavakkal illette, mert nem adott meg neki hét kosár árát. 20 korbácsütésre ítélték. Ugyanebben az évben Debreczeni Mihály felesége, Szabó Erzsébet ördög és kutya attával és más becstelen szavakkal káromkodott. A város piacán 50 korbácsra ítélték. Kilátásba helyezték, ha nem változik, kiűzik a városból.³³¹

Találkoztunk egy igen kirívóan megbotránkoztató esettel is, amikor férj és feleség együtt szenvedte el a talán még akkor is megdöbbentő ítéletet. Az eset 1740-ben történt. Szentpéteri János és felesége súlyosan rágalmazták Csáji Mártont és zaklatták a családját, ezért eltiltották őket az úrvacsoravétel lehetőségétől. Mivel Szentpéteri elég merész kijelentést tett, miszerint „Kitsoda legyen azon személy, aki azon Szentségnek felvételétől éngemet eltiltson, meg látom? Armatis etiam manibus³³² oda fogok járulni”. Ezzel azt érzékeltetette, hogy nem tekinti hatalomnak maga fölött a konzisztóriumot. Minden bizonnyal az egyháztanács tekintélye és hatalma fokozatosan erősödött meg, s vált a hívek számára szankciókkal bíró fórummá. Szentpéteriék esetében valószínűsíthető, hogy még nem bírt kellő hatalommal, ezért a város főbírája segítségét kérte. Félték a botránytól, ezért az úrvacsora idejére a templom ajtajába öröket állítottak.³³³

1741-ből is több ügy maradt fenn. Kovács István káromkodott illetve megrogálta a város tulajdonát, amiért 100 pálcautés volt a büntetése. Egy Sára nevű asszony káromkodott. Férjét eb adta mondással szidta, amiért az emberek megfeddték, és figyelmeztették, hogy az Isten a férfit feljebbvalónak teremtette az asszonynál. Ezt követően még hangosabban kezdett káromkodni. „Veszzen el az az Isten a ki fellyebb valóvá teremtette az Asszony emernél a férjfiat”. A piacon 160 vesszőre, és a városból

³³⁰ MNL B-A-Z Megyei Levéltár, IV.1501/a.

³³¹ Uo.

³³² Fegyveres kézzel is.

³³³ SRKTGy. Kt. 4335.

való kiűzésre ítélték. Csordás Nagy Ferenc is káromkodott. A molnár legényt mocskolta. „Hú ökör ábrázatú disznó teremtette. Más becsületes embereket is ördög atta, ördög teremtette mondással szidott, amiért 150 vesszőütést kapott, és kiűzték a városból.³³⁴ Ezeket az ügyek még a városi magisztrátus tárgyalta, mivel erkölcsi bíróságként is működött.

V.9. Templomi magatartás

A templom az Isten háza, s az abban való viselkedésnek is megvoltak a maga normái. Már az eddigiek alapján is láthattuk, hogy ezeket nem mindenki tekintette magára nézve érvényesnek, ha csak a székek körüli veszekedéseket nézzük. Előfordultak azonban más megbotránkoztató esetek is, amelyekben a konzisztóriumnak megfelelő módon kellett eljárnia.

1751. október 31-én Kerekgyártó Varga János botrányos viselkedését tárgyalta a konzisztórium. Ez a nap ekkor vasárnapra esett, és Kerekgyártó Varga János az istentiszteletre részegen ment, ahol elaludt. „...álmából lött felserkenése után a prédikáló személyt három ízben becsületesen megszólította, kezével az ülőszéknek az eleit verte...”³³⁵ Ezzel az egész gyülekezetet megbotránkoztatta. Mindezzért méltó lett volna, hogy belső és külső törvények szerint³³⁶ megbüntessék. „Mindazonáltal életének megjobbíthatására való hajlandóságát, töredelmességét, öregségét és azt is, hogy *ex praeconcepta malitia*³³⁷ cselekedhette volna, fel nem tétethetik, *consideratioban* vévén, hogy hallatlan cselekedetért, mely által az egész keresztyén Ecclesiát megbotránkoztatta, közönséges Ecclesia követéssel s vétkének töredelmes szívvel való megvallásával, most az egyszer vétkét felváltsa, igazságosnak találtatott.”³³⁸ Kilátásba helyezték, hogy amennyiben legközelebb hasonló állapotban újra botránkozást okoz, a magisztrátus elé kerül.³³⁹ Kerekgyártó Varga János ezt követően egy beadványt nyújtott be, amiben a nemes konzisztórium édesatyai irgalmas, könyörülő szívére apellált. Elmondása szerint a varga céhnek, amelynek ő is tagja, halottja volt. Részt vett a temetésen, ahol ivott egy keveset. S mivel már éltes korú, attól a kevéstől is „megnehezedett”. A temp-

³³⁴ MNL B-A-Z Megyei Levéltár, IV.1501/a.

³³⁵ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

³³⁶ egyházi és állami törvények szerint

³³⁷ előre megfontolt gonoszságból

³³⁸ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

³³⁹ Uo.

lomi alkalmat azonban nem akarta kihagyni, mert Isten házát gyakorló ember, és ebben az állapotában is hűségesen elment meghallgatni az esti istentiszteleten prédikáló pataki diákot. A prédikáció alatt elszunnyadt, és azt álmodta, hogy máshol van. Mikor felriadt, még mindig abban a hitben volt, amiről álmodott, így történt, hogy álmosan az Isten házában hangosan elszólta magát, amin a gyülekezet egy része megbotránkozott. Mind a részegsége miatti gyengeségét, mind az ebből fakadó gyarlóságát, mind pedig a hangos szavakat, melyeket az istentisztelet alatt szolt, szíve legmélyéből megbánta és megsiratta. Szégyene és megbánása kétség kívül őszinte lehetett, hiszen az a tény, hogy a varga céhnek tagja volt, garantálta tisztességét. Ugyanakkor ebből az esetből már az is világosan látszik, és talán megbánását is motiválhatta, hogy a konzisztórium tekintélye ekkora már jelentősen megszilárdult.³⁴⁰

V.10. Rövid kiértékelés

Ebben a korszakban 33 normasértési ügyet találtunk. Ezek között 6 házassági ügyből, 6 paráznaságból, 6 székperből, 1 ispotálybeli esetből, 1 iskolai halálesetből, 2 a kántor magaviseletéből, 1 a molnár viselkedéséből, 9 káromkodásból és 1 templomban való viselkedésből származott. A házassági ügyek közül az első kettő a 18. század elején történt, és még a városi magisztrátus tárgyalta, amely rendszerint súlyos büntetésekkel szankcionált. A fennmaradó négy eset már a konzisztórium elé került, ahol a megfogalmazott levelekből ismertették az ügyet. Majd behívták a feleket, és a megbékélést szorgalmazták közöttük. Amennyiben valamelyik fél nem mutatkozott erre hajlandónak, és mindenáron válni akart, a szükséges okirat kiadását rendelték el. Bár a gyülekezet létszámához és az eltelt időhöz mérten a házassági esetek száma csekély, annyi mindenképpen megállapítható, hogy a házastársak között keletkezett viszályoknak több oka is volt. Míg az egyikben a fiatalasszony és szülei magatartása okozta, addig más esetekben a férj káromkodó, verekedő, feleségét halállal fenyegető viselkedése volt a feszültség forrása. A források hiánya miatt 1 esetben lezáratlan maradt az ügy, a konzisztórium azonban törekedett arra, hogy minden hasonló eset valamilyen eredménnyel végződjön. Ezek között találunk sikeres összebékeltetést, magisztrátus elé küldés vagy pálcázás kilátásba helyezését, 1 alkalommal egyházi fenyíték kiszabását, új esély felajánlását. 2 esetben fordult elő, hogy a házastársak saját kezű aláírással tettek ígéretet,

³⁴⁰ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

hogy békességben fognak élni. 1 alkalommal pedig bár a feleség kész volt visszafogadni férjét, az semmiképpen sem szeretett volna nejevel maradni, válni akart. A házassági viszályok, viták, veszekedések kezdeményezői szinte egyenlő arányban voltak a feleségek és a férjek.

A konzisztórium által tárgyalt esetek közül 1 lezáratlan maradt, 2 esetben a békeltetés sikeresnek bizonyult, amiről a felek saját kezű aláírást adtak, egy esetben szabtak ki egyházi fenyítést. Egyetlen esetben sem rendelt el a konzisztórium eklézsiakövetést büntetésként. Mindez egyrészt abból adódott, hogy mindegyik ügy a 18. század második felében történt. Ebben az időszakban a felvilágosodás hatására ez a gyakorlat megszégyenítő eljárásnak bizonyult, s a gyülekezet vezetői igyekeztek a házassági viszálykodások esetében a megbékélést kieszközölni. Továbbá a zsinati rendelkezések is ebbe az irányba mutattak. Ugyanakkor pedig a korszak hozta változások is egyre inkább a fegyelmezés enyhébb változatát idézték elő. A 18. század második felében az egyházfegyelem már korántsem csupán a büntetésről szólt, hanem arról a célkitűzésről, hogy a gyülekezetekben minden ékesen és szép renddel történjen. Nem az ítélkezés és a megszégyenítés volt a cél, hanem, hogy a bűnös megtérjen és éljen.³⁴¹ A lezáratlan ügyek esetében természetesen nem tudni, mi volt a végkimenetel. Ahol ellenben a férj rossz, verekedő, káromkodó magatartása okozta a panaszt, ott arra kérték az feleséget, hogy adja meg férjének az őt megillető tiszteletet, a férjet pedig, hogy hagyjon fel botránkoztató, feleségét üldöző magatartásával. Amennyiben a békeltetés sikertelen volt, a konzisztórium kénytelen volt a büntetés eszközét használni, vagy a váláshoz szükséglet iratokat kiadni.

A 18. század második felében a házastársak esetében alkalmazott békeltetés nem miskolci specificum, hanem általánosan elterjedt gyakorlat volt. Ruzsa-Nagy Zoltán Kecskemét esetében is hasonlóról számol be, amikor azt írja, hogy itt a 18. század második felében a fegyelmezés újabb módja jelent meg a házassági viszályok rendezésében, mégpedig a felek békességre intése, melyet az érintettek a presbitérium előtt ígéretet téve fogadtak meg.³⁴²

A parázsnasági eseteket e korszakban kivétel nélkül a magisztrátus tárgyalta, amiből következőleg a büntetések még a házassági viszályoknál kiszabottaktól is keményebbek voltak. A legkirívóbb ügyekben halálbüntetés volt az ítélet. Erre nézve 2

³⁴¹ RUZSA-NAGY (2017), 40.44.

³⁴² Uo. 44.

példát említettünk meg. Az egyiket végül nem hajtottak végre, mivel a férj megbocsátott parázna feleségének, és több közbenjárója is akadt. Végül vérdíjat fizetett a vétkes. A többiek esetében a város piacán való nyilvános pálcázás, korbácsolás és vesszőzés, majd kiűzés a városból, illetve pénzbüntetés volt az ítélet.

Annak fényében, hogy több tanulmány is úgy véli, miszerint a korszakban a legtöbbit elkövetett bűn a paráznaság volt, érdekes, hogy a konzisztórium felállása utáni időkből nem kerültek elő adatok ebben a vétségben. Ennek több oka lehetséges. Az egyik, hogy a források elvesztek, a másik, hogy az elkövetett vétkek nem kerültek napvilágra, s végül, hogy a korábban kiszabott büntetések keménységével a magisztrátus példát statuált. De természetesen az is előfordulhatott, hogy szándékosan nem kerültek lejegyzésre a megtörtént esetek, mert nem vetettek jó fényt a gyülekezetre. Ezt azonban nem valószínű annak fényében, ahogyan a többi kategóriába tartozó ügyeket kezelte a presbitérium. Természetesen ezek csak feltételezések, de feltűnő, hogy míg más helyeken³⁴³ a legtöbbször elkövetett bűnök között említik a paráznaságot, és azokból az időkből is akadnak, amikor a konzisztóriumok már léteztek, Miskolc tekintetben más képet fest. Nem feltétlenül azért, mert a gyülekezeti tagjai feddhetetlenek voltak, de elgondolkodtató, hogy mi lehetett ennek az oka.

A templomi székperek nem csupán miskolci jelenségek, hiszen hazánk minden gyülekezetében előfordultak. E korszakban összesen 6 esettel találkoztunk, amiből négyet még a magisztrátus tárgyalt. Egyik esetben a vitatkozó felek között a döntés értelmében megosztották a széket, 2 esetben kaptak másik helyet, míg 1 ügyben a botránkozást okozótól elvették ülőhelyet, visszaadva neki az azért kifizetett összeget, s oda többé nem ülhetett. A fennmaradt három esetben már a konzisztórium hozott ítéletet. 2 alkalommal eklézsiakövetésre ítélte a vétkes felet, 1 ügy pedig lezáratlan maradt.

A gyülekezet Ispotályában történt zavargásról egy esetet jegyeztek fel, aminek kivizsgálása után egyértelműen kiderült, hogy az emberi – ebben az esetben konkrétan asszonyi – rosszindulat milyen károkat okozhat. A bevádolt gazdáról egyértelműen kiderült, hogy a rosszindulat áldozata lett, s minden egyes ellene hozott vád alaptalan volt.

1758-ban az iskolában egy kisfiú halála miatt indult nyomozás. Sajnos az ügy lezáratlan maradt, mivel az őt bántalmazó tanítók esetében nem maradt fenn az ítélet.

³⁴³ Lásd S. LACKOVITS (2007), 142-143, ILLYÉS (1941), 129.134, BARÁTH (2011), 234.

Mindazonáltal az iskola törvényei szerint méltatlan dolgot követtek el a tanítók, amikor minden ok nélkül, vagy más gyerek hibája miatt testileg bántalmazták.

Mivel a kántor a gyülekezet fizetett alkalmazottja volt, szabályok és elvárások voltak irányában. Nyilván a gyülekezet elvárta, hogy magatartásában is példamutató legyen. Ennek ellenére előfordult, hogy a kántorok némelyike nem tett eleget az elvárásoknak. Ebből a korszakból két normasértési eset maradt fenn. Az egyik alkalommal a kirívóan rossz magaviselet miatt a konzisztórium felszólította a kántort a változásra, amiről ő kötelezvényt is adott. A kitétel az volt, amennyiben a változás nem következik be, azonnali hatállyal elbocsátják. A másik ügyben a kántor elleni panaszok sokaságát kellett tisztázni a konzisztóriumnak. S bár mindegyikre volt magyarázata a vádlott tisztségviselőnek, az ítéletet nem tudjuk, mivel az ügy lezáratlan maradt. Ellenben feltelezhető, hogy a megintés nem maradt el.

A gyülekezet életében és önfenntartásában fontos szerep jutott a malomnak, ahol rendszerint egy molnárt és egy-két legényt alkalmaztak. Ezeknek magaviselete időnként hagyott némi kívánnivalót maga után, amikor is az őrlős asszonyok anomáliákat tapasztalva, panaszt tettek a konzisztóriumnál. 1 ügyet találtunk ebben a korszakban, ami hosszan elhúzódott, s végül lezáratlan maradt. A panaszok között szerepelt, hogy a molnár ivott, káromkodott, megvesztegethető volt, lopott. Hogy ezek a vádak mennyire voltak megalapozottak és igazak, a konzisztórium tanúk kihallgatásával igyekezett tisztázni. Sajnos a forrás hiánya miatt nem tudjuk volt-e következménye a molnár magatartásának.

A káromkodás, egymás szidalmazása még e korszakban is súlyos bűnnek számított. A 9 eset közül 8 a magisztrátus elé került, a büntetés pedig pálcázás, korbácsolás, kiűzés a városból volt. 1 esetet a konzisztórium tárgyalt. S bár ekkor még csupán megszilárdítani igyekezett hatalmát ez a testület, mégis az úrvacsorától való eltiltást ítélte meg a szitkozódó, káromkodó esetében.

Egy forrást találtunk a templomban történő botránkozó magatartást illetően. Egy idős ember temetés után – ahol alkoholt fogyasztott –, részegen ült be a templomba és elaludt. Amikor felriadt oda nem illő szavakat és viselkedést produkált. Eklézsiakövetésre ítélték, de mivel idős volt és ígéretet tett, hogy többé hasonló nem fordul elő, sőt mások is kiálltak mellette, nem büntették meg.

1711-1780 között talált esetek

Év- szám	Esetek száma	Elkövetett bűn	Ma- gisztrát us tár- gyalta	Kon- zisztóri um tár- gyalta	Le- zárt	Lezá- ratlan	Büntetés
1724	2	Házasságon belüli vi- szály	2		2		A városból való kiűzetés kilátás- ba helyezése
1757	1	Házasságon belüli vi- szály		1		1	
1766	1	Házasságon belüli vi- szály		1	1		Békéltetés, reverzális
1767	2	Házasságon belüli vi- szály		2	2		Békéltetés, reverzális; Egyházi fenyíték
1727	4	Paráznaság	4		4		100 pálca a város piacán; pénz- büntetés; nyilvános megvessző- zés és kiűzés a városból; hóhér általi fejvesztés
1728	1	Paráznaság	1		1		60 pálca, és a gyerek eltartása
1730	1	Paráznaság	1		1		Halál, de férje megbocsátott, így csak pénzbüntetés
1720	1	Székper	1		1		Megosztották a széket
1728	2	Székper	2		2		Kaptak széket
1730	1	Székper	1		1		Elvették a széket
1758	1	Székper		1	1		Ekléziakövetés
1769	1	Székper		1	1		Ekléziakövetés
1770	1	Székper		1		1	
1774	1	Ispotály		1		1	
1758	1	Iskola		1		1	
1753	1	Kántor		1	1		Elbocsátás kilátásba helyezése
1763	1	Kántor		1		1	
1728	2	Káromkodás	2		2		Kiűzés a városból; 100 pálcaütés
1729	1	Káromkodás	1		1		150 pálcaütés
1739	2	Káromkodás	2		2		20 és 50 korbácsütés
1741	3	Káromkodás	3		3		100 pálcaütés, 160 vesszőütés és

							kiűzés, 150 vesszőütés és kiűzés
1740	1	Káromkodás		1			Úrvacsorától eltiltás
1770	1	Malom		1		1	
1751	1	Templomi magatartás		1	1		Eklézsiakövetés – de elmaradt

VI. A VALLÁSOS ÉLET FRUSZTRÁCIÓI ÉS FESZÜLTSGEI 1781-1848 KÖZÖTT

Az európai országokban a felvilágosodás következtében kialakuló új gondolkodás hazánkban is érezhető változások előidézője lett. A felvilágosodás egy szemléletmód volt, amelynek jellemzői főként abban fedezhetők fel, hogy nem az volt a fontos, mit gondolnak, hanem hogy hogyan gondolkoznak azok, akik e szellemiségnek a követői lettek. Gondolatvilágában meghatározó volt, hogy teljes mértékben az emberi észre támaszkodott. Hitte és hirdette, hogy az ember értelme által képes feltárni és megismerni a világot. A felvilágosodás hatására sokan elfordultak az addig természetesen elfogadott egyháztól. Angliában megerősödött a deizmus, megjelent egy új fogalom, az ateizmus. Az is a felvilágosodás terméke, hogy e szellemiség következtében több teológiai irányzat bontakozott ki, mint a megelőző ezerhétszáz év során.³⁴⁴ A racionalizmus, a liberalizmus, a teológiai liberalizmus mind a felvilágosodás termékei. Ezek az irányzatok befolyással bírtak az egyház életére, tanításaira, jelentőségére, továbbá negatív változások előidézői lettek az egyén és közösségek vallásos életére és az egyházi normák megítélésére, megtartására és a vétkek szankcionálására nézve.

III. Károly és Mária Terézia rendeletei hazánkban az egyházi élet ellehetetlenítése jegyében születtek. 1780-ban Mária Terézia meghalt. A trónon fia II. József követte, mint német-római császár és magyar király (1780-1790). II. Józsefet is – elődeihez hasonlóan – a központosító politika jellemezte. Abszolutista uralkodó lévén, ő is rendeletekkel kormányzott, a törvényhozást és igazságszolgáltatást saját hatáskörében tartva meg.³⁴⁵ Az új király ugyanakkor felvilágosult uralkodó is volt, akit a hasznosság elve vezérelt. 1781. október 25-én adta ki a Magyarországra és Erdélyre vonatkozó türelmi rendeletét. A királyság vallásügyi kérdését ebben a rendeletben a felvilágosult abszolutizmus elvei szerint rendezte. A rendelet több szempontból is kedvezett a protestáns és a görögkeleti alattvalóknak. Megengedte a templomépítést, kezdetben bizonyos kikötésekkel, amelyeket később feloldott. Hasonlóképpen a hivatalviselést is engedélyezte számukra. Megtiltotta, hogy bárkit hite miatt üldözzenek, a protestáns lelkészeket pedig felszabadította a katolikus püspökök ellenőrzése alól. Természetesen a türelmi rendelet kiadásával, nem vallásszabadságot teremtett a protestánsok és görögkeletiek számára,

³⁴⁴ KOVÁCS Ábrahám (2013): Karl Barth és a vallási pluralizmus – vallás, hit és hitetlenség, in: KOVÁCS Ábrahám (szerk.): *Vallási pluralizmus, vallásközi párbeszéd és kortárs ideológiák*, Kálvin, Budapest. 38.

³⁴⁵ ILLYÉS (1941), 141.

hanem gyakorlati megfontolásból lebontotta azokat a korlátokat, amelyek gátolták az uralkodó központosító törekvéseit. Ugyanis a felvilágosodás híveként a tolerancia híve volt. A birodalomban tett utazásai során is meggyőződött arról, hogy az életben lévő vallásjogi szabályozás egyfelől feszültséget szül az alattvalók között, másfelől pedig a kormányzat számára is hátrányos.³⁴⁶

Miközben egyik oldalról megkönnyítette a hazai protestantizmus életét, nyelvrendeletével nemzeti ellenállást váltott ki. Illyés Endre szerint törekvései közül csak a türelmi rendelet felelt meg mind az idő, mind pedig a magyar élet természetének. Ennek ellenére II. József uralkodásának idejét a reformátusok számára bizonyos mértékben a felszabadulás és megújulás időszakaként jellemezte.³⁴⁷ II. Józsefet II. Lipót (1790-1792) követte a trónon. Rövid uralkodása legmeghatározóbb eseménye a protestánsok szempontjából az 1790/91-es országgyűlés, amelynek 26. törvénycikke új alapokra helyezte a magyar református egyház alkotmányát.

A 19. század elején meginduló reformtörekvések az ország gazdasági, politikai felzárkózását, függetlenségét és a nemzeti megújulást tüzték zászlajukra. E törekvések számos eredményt hoztak nemcsak az ország, de az egyházak életében is. Ez az időszak egészen a szabadságharc kirobbanásáig tartott. Nyugalmas, erőszaktól mentes törekvések jellemezték mind a politika, mind a gazdaság, mind pedig a szellemi élet területeit. A reformok kezdeményezői, a nemesség legjobbjai a nemzet újjászületéséről álmodtak. A különböző törekvések, változások az egyházban is új törvények alkotásának szükségességét hozták magukkal. A folyamatosan és napirenden lévő küzdelem a vallási egyenlőségért, az országgyűlési küzdelmek ugyancsak meghatározták a protestáns egyházak életét. Korszakunkban ennek tett pontot a végére 1848-as 20. törvénycikk, amely kimondta a lelkiismereti szabadságot, a kölcsönösség és viszonyosság alapján a bevett hitfelekezetek közötti vallásegyenlőséget, állami finanszírozást az egyház és oktatási intézményei szükségleteinek fedezésére, a tábori lelkészi állás bevezetését, az unitárius hit bevett vallássá nyilvánítását.³⁴⁸ A törvénycikkben kimondott teljes vallásszabadság meghozta küzdelmük eredményét. Megszüntette Magyarországon a római katolikus egyház kiváltságos helyzetét.³⁴⁹ Ennek életbe léptetését a történelmi esemé-

³⁴⁶ TARJÁN Tamás: *II. József kiadja türelmi rendeletét*, in. Rubicon Online, <https://rubicon.hu/kalendarium/1781-oktober-25-ii-jozsef-kiadja-turelmi-rendeletet>, 2023.11.05.

³⁴⁷ ILLYÉS (1941), 141.

³⁴⁸ ZSILINSZKY Mihály (1907, szerk.), *A magyar protestáns egyház története*, Athenaeum, Budapest. 667-668.; BARÁTH Béla Levente (2013): *Egyházszervezet és politika*, in: BALOGH Margit–KÓKAI NAGY Viktor (szerk.): *Újszövetség és eszkatológia, tanulmánykötet Peres Imre tiszteletére, 60. születés-napja alkalmából*, DRHE, Debrecen. 305-306.; CSOHÁNY János (1979): *A Habsburg-önkényuralom változásai*, in: ZSEBŐK Zoltán (főszerk.): *Confessio 1979/3.*, Magyarországi Református Egyház, Budapest. 65.

³⁴⁹ CSOHÁNY (1979), 65.

nyek megakadályozták, hiszen kezdetét vette az 1848-as magyar polgári forradalom és szabadságharc.

Ugyanakkor sok nehézséggel is sújtott volt ez a korszak, még akkor is, ha a már említett rendelet, illetve 26. tc. könnyítette az egyház életén. Hiszen a napóleoni háborúk, majd az azt követő gazdasági válságok, az újabb és újabb európai forradalmak hazánkban is éreztették hatásukat. A háborúk okozta rombolás, romlás, betegségek, éhínség, rossz termés, szegénység, a korszak végén a jobbágyság felszabadulása utáni vágy, az erre irányuló törekvés táptalaja volt a normasértéseknek.³⁵⁰ Mindezekkel párhuzamosan pedig az egyházfegyelem elerőtlenedése is tetten érhető, amiben döntő szerep jutott a felvilágosodás szellemében megfogalmazott királyi rendeleteknek, amelyek kifejezetten megtiltották az egyén nyilvános bűnvallását, megszegényítését, továbbá a 19. századi teológiai racionalizmusnak és liberalizmusnak. Mindezek mellett pedig a jobbágyszabadítást követően a társadalom szerkezete is változáson ment keresztül.³⁵¹

A 18. századtól fokozatosan megjelenő irányzatok jelentősen alakították és befolyásolták az emberek gondolkodását. A teológiai irányzatok jelentős hatást gyakoroltak az egyház és annak tanítása megítélésére, amivel fokozatosan idézték elő az egyháztól való elidegenedést. Ez az elidegenedés azonban korántsem volt olyan arányú, mint ahogyan azt az egyes források említik. Inkább csak „templomkerülésben” mutatkozott meg, mint teljes, tudatos elszakadásban. 1895-ig felekezeten kívüliség jogilag nem létezett, az egyház minden reformátust tagjának tekintett. A hagyományos egyházfegyelmi ügyek, mint házasságtörés, káromkodás többször fordultak elő, mint a korábbi században. Más botrányos vétségek, a paráznság, a családon belüli viszály és egyéb erkölcsi vétségek azonban egyre ritkábbak lettek. De nem azért, mert nem történtek botrányos esetek, hanem mert az egyháztanács illetékességét ezekben már számosan megkérdőjelezték.³⁵² Továbbá azért, mert ez a korszak már kevesebb bűnt látott bűnnek, és amit látott, azt sem látta már annyira Isten ellen való vétéknek, mint inkább a közösség ellen való méltatlan, illetve elítélendő cselekedetnek. A különféle normaelhajlások esetében csak fenyegetőztek a büntetéssel, s még elmarasztalás esetén is többször feloldották az eljárást.³⁵³

A korszakban a normaelhajlásokra vonatkozó szemléletbeli változásokat tükrö-

³⁵⁰ CSOHÁNY (1979), 143.

³⁵¹ S. LACKOVITS (2007), 129.

³⁵² SRKTGy. Kt. d. 41,899.

³⁵³ ILLYÉS (1941), 163.

zik az országos szinten is meghatározó budai zsinat rendelkezései. Ezek megerősítése a felsőbb világi hatóság részéről ugyan nem történt meg, de előbb-utóbb egyházkerületi rendelkezések vagy határozatok helyi szinten is foganatosították őket. Az említett rendelkezések bevezetése a korábbi zsinatok rendelkezéseit visszhangozta, miszerint egyetlen társaság sem nélkülözheti a fegyelmet, de ennek igazodnia kell az illető közösség természetéhez és céljához. Majd pedig azzal folytatódott, hogy „Az egyházban is szükséges a fegyelem, de nem büntetés vagy gyalázat, hanem jobbítás és botrányok elhárítása végett gyakorlandó, ugyanezért szeretettel és szelídséggel mérséklendők.”³⁵⁴ Arra nézve, hogy a közbotránkozást okozókkal szemben milyen eljárást alkalmazzon az egyház, a budai kánonokban ugyancsak találunk útmutatást. A javaslat szerint az ilyen embert először a lelkipásztor négyszemközt, majd egy, később két személy és végül a presbitérium előtt intse meg. Ha mindez nem vezet eredményre, az egyházmegye által tiltsák el az úrvacsorától. Amennyiben a vétkes megbánja bűnét vagy bűneit, jelentkezik a lelkésznel, két-három presbiter jelenlétében vissza kell venni a gyülekezetbe. Ugyanakkor, ha az ilyenek „a maguk lelkiismeretének annál inkább lehető megcsendesítésére az egész konzisztórium, vagy pedig az egész gyülekezet előtt a templomban kívánnának penitentiát tartani, azt azoktól éppen meg nem lehet tagadni.”³⁵⁵ Ez utóbbi kitétele a kánonnak azt sugallta, hogy az ilyen penitentiát már az egyház sem igen támogatta.³⁵⁶ Mivel II. József az 1781-es rendeletében a penitentiát csak abban az esetben engedélyezte, ha az önkéntes volt, az egyház nem akart szembenenni vagy összeütközésbe kerülni a világi hatósággal, ezért az óvatosság jellemezte. Hogy ez utóbbi valóban így volt, az is alátámasztja, hogy a budai kánonokban már nem szerepel a temetéstől, lelkészi szolgálattól való eltiltás, de hallgatnak a testi büntetésekről is.³⁵⁷ A 49. kánon szerint az egyháznak jogában állt a botrányos életűeket kiközösíteni, ezt azonban az 1839. évi zsinat módosította, mégpedig úgy, hogy senkit a templomból kirekeszteni nem lehet, azonban a vétkes mindaddig nem élhet az úr vacsorájával, amíg meg nem követi a gyülekezetet.³⁵⁸ A fegyelem lanyhulását tükrözi az is, hogy a zsinati rendelkezések zöme ekkor már szinte csak az egyházi javak összeírására, annak megbecsülésére, a perselypénzre, a gondnoki számadásra helyezte a hangsúlyt. Ez ugyan-

³⁵⁴ ILLYÉS (1941), 148.

³⁵⁵ Uo.

³⁵⁶ Uo.

³⁵⁷ Uo. 148, 153.

³⁵⁸ NAGY (1999), 82.

csak arra mutat, hogy a gyülekezet életében, az emberi közösség megtartása egyre nagyobb szerepet kapott.³⁵⁹

Az 1781-1848 közötti időszakot sokan az egyházfegyelem hanyatlása korszakának nevezik. Míg egyik oldalról ezt a hanyatlást egyértelműen a felvilágosodás számlájára írják, Nagy Árpád másképpen vélekedik. Figyelembe véve mind a külső, mind a belső okokat számára nem világos, hogy mi lehetett a gyors hanyatlás igazi oka. Ugyanis meglátása szerint a felvilágosodás, a racionalizmus csak kísérői voltak az egyházban a fegyelem hanyatlásának. Sokkal valószínűbbnek tartja, hogy mindez a keresztyén hit és a hitvallásosság lanyhulásának a következménye.³⁶⁰

A gyakorlat illetve a jegyzőkönyvi feljegyzések is azt mutatják, hogy a szigor hanyatlott, és a büntetések mérséklése fontos szemponttá vált. Az úrvacsorától való eltiltást sok esetben már az egyházmegye hatáskörébe rendelték, az eklézsiakövetés megszégyenítő gyakorlatát pedig egyre inkább háttérbe szorították.³⁶¹ Ezt állapítja meg Illyés Endre is, amikor arról ír, hogy a fegyelem a 19. század első felének vége felé lecsökkent. Nézete szerint ennek elsődleges oka, hogy az egyház már nem az igéből táplálkozott, hanem kormányrendeletekből és hasznossági indítékokból. Következtetése, hogy pénzbüntetéssel, világi gondolatokkal, filozófiai alapozottsággal, evangéliumi komolyság nélkül egyházfegyelmet gyakorolni pedig nem lehetett és nem is lehet.³⁶²

Mindezek mellett az állam részéről is egyre határozottabban érvényesült az egyház társadalmi befolyásának háttérbe szorítása, ami egyházfegyelmi körbe tartozó kérdéseket is érintett. Mindez abban is megmutatkozott, hogy a vármegyék illetve magisztrátusaik mindinkább kezükbe vették a büntető igazságszolgáltatást, feleslegessé téve ezzel az egyház fegyelmező munkáját.³⁶³ Az idő múltával egyre világosabb lett, hogy az állam egyedül a tanítás feladatát szánta az egyháznak, míg a büntető eljárások, a büntetés végrehajtását saját hatáskörébe utalta. Az egyházi és politikai közösség elválasztása mind szellemi, mind anyagi téren egyre jobban erősödött ebben a században.³⁶⁴

Nem mehetünk el azonban amellett a tény mellett sem, hogy 1781 után még sok helyen igyekeztek komolyan venni az egyházfegyelem kérdését és gyakorlatát, s azt a

³⁵⁹ ILLYÉS (1941), 123.

³⁶⁰ NAGY (1999), 81-82.

³⁶¹ ILLYÉS (1941), 93.

³⁶² Uo. 164.

³⁶³ Uo. 148.

³⁶⁴ MISÁK (2006), 148-161.

megfelelő szigorral kezelni. Több helyen írta elő a város vagy az egyház a fegyelmezés külső eszközeinek felállítását a templom előtt. Így például a hajdúkerület 1785-ben rendelte el a káromkodók megbüntetésére szolgáló nyakvas felállítását a templom előtt. A serkei egyház a kalodát állította fel 1791-ben. 1816-ban Bercelen a konzisztórium elrendelte a kaloda felállítását a templom mellé, hogy megakadályozza a cégéres bűnök elszaporodását. A búdszenmihályi tanács nyakvasat készíttetett, hogy meggátolja a gyakori lopást a szőlőkben.³⁶⁵ Miskolc város esetében ebből az időszakból nincsenek források arra nézve, hogy hasonló döntés született volna a presbitérium részéről. Mindenesetre ezek az adatok azt mutatják, hogy bár az uralkodói rendeletek és a korszellem is a fegyelmezést az enyhülés irányába mozdították elő, az egyházközségek a különböző eszközökkel legalább az elrettentés látszatát igyekeztek fenntartani.

Ebben a korszakban a presbitériumok az úrvacsorát megelőző vasárnap tárgyalták a különböző eseteket, amennyiben voltak. A gyűlés alkalmával azontúl, hogy tisztázták ki fogja az úrvacsorához adni a kenyeret és a bort, azt a kérdést is felvetették, hogy van-e valakinek tudomása olyan esetről, ami miatt valaki botrányára lenne másoknak az úrasztalánál. Ha voltak ilyenek, azokat az egyházfi által behívták a presbitérium elé. Akik nem bizonyultak bűnösnek, mert sem tanúk nem igazolták, sem a vád ellenük nem állt meg, azok felmentést kaptak, s élhettek az úrvacsorával. Ellenben a templomkerülőket, az úrvacsorával régen nem élőket, templomi alkalmak elmulasztóit a lelkész már csak megintette vagy megfeddette, hanem figyelmeztette is őket kötelességükre. Miután ezek az emberek elismerték vétküket, ígéretet tettek a változásra, ügyük elintézett volt, élhettek az úrvacsorával. Voltak olyan helyek is, ahol már a vétkes személyeket a presbitérium nem is idézte maga elé, csupán felszólította őket a kúrator és a bíró által, miszerint, ha változást nem mutatnak, meg kell jelenniük előttük.³⁶⁶ Máshol³⁶⁷ már csak levelet küldtek a botránkozató személynek, amelyben elősorolták minden bűnét, hozzátéve, hogy amennyiben nem változtat életén, számártemetésben fog részesülni. „A megfeddett vagy megintett gyülekezeti tagoknak hittelt kellett magukat kötelezni, hogy eddig gyakorlott vétkeiket elhagyják és így az illetők magukról reverzalist (térítvényt, albát) is adtak, melyeket az egyház ládájában őrzött a gondnok.”³⁶⁸

³⁶⁵ ILLYÉS (1941), 151.

³⁶⁶ ILLYÉS (1941), 152. Erdőhorváti, 1811.; Poroszló, 1843.

³⁶⁷ Uo. 152. Visk

³⁶⁸ Uo. 153.

A legközvetlenebb felelősei a fegyelmezés munkájának továbbra is a lelkipásztorok, a főgondnokok és a presbitériumok voltak. Munkájukat az egyházmegye illetve az egyházkerület segítette. Ugyanakkor a fegyelmezés mértéke annyiban volt erős, amennyiben a lelkész határozott volt etekintetben. A gyülekezet fegyelmezési ügye belterjessé vált.³⁶⁹ A büntetések jobbára szóbeli feddésben, dorgálásban merültek ki. Időnként előfordult még, hogy a kompetenciáját felülmúló ügyeket a presbitérium átirányította a városhoz.

Az eklézsiakövetés, penitencia-tartás a korszakban több ok miatt is háttérbe szorult. Egyrészt II. József rendelete, másrészt a budai kánonok előírása miatt. Innentől kezdve az egyház nem ítélt senkit penitencia-tartásra, ha csak a vétkes nem akart önként vezekelni. A gyülekezeti bejegyzésekben, amennyiben erre a gyakorlatra sor került, ezt követően az „önkéntes” szó bekerült. Nem tudni, hogy ezek valóban önkéntesek voltak, vagy a bejegyző tette oda a kifejezést, hogy a rendeletnek megfeleljenek. Mindenesetre van példa arra, hogy egyesek valóban önként jelentkeztek, mert megbánták, amit tettek. Az ilyen személyek rendszerint vagy a templomban vasárnap reggel az egész gyülekezet előtt, vagy a parókián peniteáltak. Majd reverzalist adtak, amely ekkor már sem kemény hangvételű, sem olyan hosszú nem volt, mint korábban.³⁷⁰

Az a tendencia, ami az előző században elkezdődött, miszerint a nemes emberek egyházi fenyíték alá vonása egyre kevésbé volt jellemző, ebben a korszakban tovább folytatódott amellelt, hogy a fegyelmezés szigora is alábbhagyott egészen annyira, hogy nemes emberrel szemben a kor már alig mert fegyelmi eljárást indítani. Miskolc város esetében a nemesek nagy száma miatt, a legtöbb fegyelmezési esetet ők szolgáltatták. Ugyanakkor pedig az említett eljárásokban való változás is okozhatta, hogy ebben a korszakban sem találni olyan sok fegyelmi esetet, mint talán más városaiban az országnak. Azonban, ha akadtak, azok rendkívül megbotránkoztató, időnként ellentmondásosak voltak. Már a korábbi korszakban is feltűnő volt a tárgyalt ügyek számának alacsonysága Miskolcon. Ezek között nem beszélhetünk olyan vétkekről, mint templomi alkalmak elhanyagolása, lopás, babonaság, hamis esküvés, engedetlenség, stb. De van házasságon belüli viszály, amit legtöbbször a túlzott italfogyasztás, az egymástól való elhidegülés, a férj vagy a feleség magatartása, egymás meglopása, családon belüli erőszak, paráznság, vadházasság okozott. Megtaláljuk még a rágalmazást,

³⁶⁹ BARÁTH (2021), 237.

³⁷⁰ ILLYÉS (1941), 153-154.

és olyan egyéb vétkeket, amelyeket nem külön, hanem egy csoportban összesítettünk.

Ebben az időszakban azokat a személyeket, akik vétségeik miatt nem jelentek meg a presbitérium előtt, nemcsak az úrvacsorától tiltottak el, de világi hatóság kezére is adták. Olyan esetek is előfordultak, amelyekben az első szó nem a presbitériumé, hanem a magisztrátusé volt. Ilyen esetekben sem az úrvacsorától való eltiltásban, sem egyéb büntetésben a presbitérium nem hozhatott döntést. Ellenben a világi büntetés után a hatóság elküldte a bűnöst a lelkészhez bűnbánattartás végett. A súlyosabb ügyek az egyházlátogató esperes elé kerültek. Az egyházmegye az egyházlátogatások során is foglalkozott felmerülő fegyelmi ügyekkel, amelyeknek ügyében elvi döntéseket hozott, melyekkel irányította az egyházak közgondolkodását. A látogatás során feltett kérdések egyre inkább általánossá váltak, amikre az idő teltével sablonos bejegyzések születtek a jegyzőkönyvekben. Mindezzel párhuzamosan a fegyelmi eljárás, az egyházfegyelem szigorúsága tovább enyhült, és a sok más egyházat foglalkoztató kérdés között, a fegyelem kérdése alárendelt szerepet kezdett kapni.³⁷¹ Voltak helyek Illyés Endre szerint, ahol arra a kérdésre, hogy van-e fegyelem, a válasz nemleges volt. A gömöri egyházmegyében 1793-ban a megesett nők egyházkövetését eltörölték. Bűnösöket már csak az esperes engedélye után zártak ki a közösségből. A korszakban megtörtént az is, hogy a közbotránkoztató személyt bűnbánat után nem utalták a vármegyére, hanem pénzbüntetést szabtak ki, aminek megfizetésével rendeződött helyzete. Egyre több alkalommal fordult elő, hogy a presbitérium csak kilátásba helyezte a büntetést vagy a magisztrátus elő küldést, de mindez csak fenyegetés maradt. A kipurdikálás, a kirekesztés e korszakban már elmaradt. A normasértést elkövető fegyelmezése egészen leegyszerűsített formában ment végbe.³⁷² Sőt azzal is lehet találkozni, hogy a bűnbánatot tartókat az egyházi vezetők igyekeztek megvédelmezni a közvélemény megítélésének súlya alól mondván, hogy amit a könyörülő Isten eltörölt, azt az ember ne fedezze fel.³⁷³ Mindez a 19. századi racionalizmus következménye volt, aminek hatására sokkal nagyobb hangsúly esett az egyén jogaira és szabadságára, mint az általa elkövetett bűn nagyságára. A felvilágosult, racionalista gondolkodás minden erejével tiltakozott azok ellen a gyakorlatok ellen, amellyekkel az intézmények az egyént megalázták. Az egyház, a presbitérium pedig engedett, aminek végén sok esetben a fegyelmezést a pénzbüntetés

³⁷¹ ILLYÉS (1941), 147., 157.

³⁷² Uo. 157-159.

³⁷³ ILLYÉS (1941), 100.

váltotta fel.³⁷⁴

Bár ez a korszak sokkal több normasértési ügyet őrzött meg, Miskolc esetében mégsem beszélhetünk nagy számokról. Lapozgatva a forrásokat, előfordult, hogy évek teltek el úgy, hogy sem a gyülekezeti iratok között, sem a jegyzőkönyvekben nem találunk vétségeket, kihágásokat. A presbiteri jegyzőkönyvek közegyházi ügyekkel, pénz-ügyekkel, leginkább az egyházfenntartói járulék körüli tartozásokkal, iskolai, hivatali, ingatlan ügyekkel foglalkoztak.³⁷⁵ Más forrásoknál is hasonló volt a tapasztalat.³⁷⁶ Az előfordult esetek mellett, az iratok többsége az adományokkal, felajánlásokkal, ezeknek összegével és kimutatásaival foglalkozik. Akadt olyan lista, ami azokról készült, akik szegénységük miatt semmit sem tudtak felajánlani, vagy pénz helyett munkájukat ajánlották.³⁷⁷ Jelentős azoknak a forrásoknak a száma, amelyek az új templommal, annak renoválásával és a torony megépítésével foglalkozik.³⁷⁸ Mivel a gyülekezet legnagyobb gondja a helyhiány volt, új templom építésébe kezdtek, amit 1808. november 19-én fel is szenteltek. A felszentelés után, amellet, hogy az alkalmakat már tartották benne, a lakatos, a kovács és egyéb munkák még több mint tíz éven keresztül folytatódtak. 1843 júliusában egy nagy tűzvész súlyosan megrongálta az épületet, ami ezt követően renoválásra szorult.³⁷⁹

A továbbiakban ennek a korszaknak az ügyeit hasonló kategóriák és fejezetek mentén ismertetjük, mint tettük azt a korábbiakban.

VI.1. Házasság

A felvilágosult abszolutista uralkodói rendeletek ebben a korszakban is beavatkoztak az egyház fegyelmező munkájába. II. József bár nagyon sok mindenben elődeitől eltérő döntéseket hozott, ezen a téren keményen rendelkezett. 1781-ben hozott rendeletével megtiltotta a parázna személyek – legyen az akár nő, akár nőtlen – egyházi fenyték alá kényszerítését, panitentia tartását, az egyház által kiszabott más büntetések végrehajtását. A házassági ügyekben is minden irányítást és eljárást állami hatáskörbe utalt. Az egész pedig a házassági anyakönyvezetés szigorú vizsgálat alá helyezése tetőzte be. Az 1786-os Josephina Constitutio rendelte el, hogy csak abban az esetben lehetett

³⁷⁴ Uo. 101.

³⁷⁵ SRKTGyLt. R.A.I. 1/29.

³⁷⁶ SRKTGyLt. R.B.II. 3/1.

³⁷⁷ Uo.

³⁷⁸ Uo.

³⁷⁹ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

válópert indítani, ha a válni akaró személyek békéltetési bizonyítvánnyal rendelkeztek, amit a presbitérium és a lelkész adott ki a sikertelen békéltetési eljárás után.³⁸⁰ A Helytartótanács a református házassági bíraskodás „könnyelműségétől” tartva rendeletekkel igyekezett a református ítélkezési tevékenységet korlátozni. 1813-ban ugyancsak hozott egy végzést ez ügyben, amely kimondta, „...hogy minden református egyházi bíróság mellett is meg kell szervezni a házasságvédő tisztelet (defensor matrimonii).”³⁸¹ Minden egyes rendelet a református egyház ítélkezési autonómiájának a korlátozását jelentette. Ezzel kapcsolatban Gönci János megjegyzi, hogy miután a házasságügy az állam égisze alá került, annak kötelessége lett a vadházasságok elleni küzdelem is.³⁸²

Bár a rendeletek egyértelműek voltak, Illyés Endre szerint időnként ezek adtak alkalmat az egyház fegyelmező munkájának érvényesítésére. Ugyanis azokban a helységekben, amelyek messze estek a törvény szemétől, például a jegyességi ügyekben a 19. század első feléig megmaradt a helyi intézkedés.³⁸³

A korszakban messzemenően a házassági ügyek adták a legtöbb feladatot a presbitériumnak. Utalást találtunk arra, hogy sok panasz érkezett be, de ezeknek egyikét sem jegyezték fel, mivel a döntés értelmében megvárták a felsőbb rendelést. Ennek alapján valószínű, hogy sokkal több házassági ügy került az egyházi testület elé, mint amennyivel most a forrásokban találkozunk. Az esetek legtöbbször a családon belüli viszályokból, a családon belüli erőszakból, egymás meglopásából, kisémmizéséből, az alkohol miatti botrányokból, goromba káromlásokból, bántalmazásból, vadházasságok miatti keserűségből, az egyik vagy másik fél parázna viselkedéséből adódtak, amelyek miatt sokszor már helyrehozhatatlannak bizonyult egy-egy házasság, vagy a felek már nem akartak a másikkal együtt maradni, s a békéltető eljárás ellenére is a válás mellett döntöttek. A válásra vonatkozóan pedig a korábbi rendeletek mellett az újakat is minden esetben kihirdették a gyülekezetekben.

Több kategória szerint lehet csoportosítani azokat az ügyeket, amelyek végül fennmaradtak. A legtöbb bár házassági viszályként került a presbitérium elé, könnyen tárgyalhatnánk akár a paráznság, a rágalmazás, a káromkodás fejezet alatt is. Hiszen

³⁸⁰ BARÁTH (2021), 242.

³⁸¹ NAGY Péter (2019): *A házasság felbontásának dogmatikája, jogi normái és gyakorlata a 19. századi Erdélyben*, PhD értekezés, Budapest.
https://ajk.kre.hu/images/doc6/DOKTORI/Nagy_Peter_PhD_Disszertacio_20200124.pdf, 2023.11.07. 47.

³⁸² GÖNCI János (1895): Vadházasság és eklézsia-követés, In: *Protestáns Közlöny 1895/37*. 295-296.

³⁸³ ILLYÉS (1941), 155.

mindegyiknek van olyan vetülete, ami nyilván a megromlott házasságból, a felek egymást már elviselni nem bíró magatartásából következőleg szinte önként adódtak, mint az, hogy a férj vagy a feleség az italhoz nyúlt, vagy mást kerestek vigasztalódásra, vagy ingerültek, bosszúállók lettek. Az is előfordult, hogy szinte ismeretlenül mentek hozzá, vagy vettek el valakit, ami nagyon hamar a házasság megromlásához, veszekedéshez, verekedéshez, elköltözéshez, válni akaráshoz vezetett. A házastársak egymás szidalmazása, rágalmozása és mocskolása miatt a kutatók rendszerint a rágalmozás és szidalmazás kategóriájába sorolják a hasonló eseteket, ami a református egyházban már a kezdetektől fogva súlyos bűnnek számított, és szigorú eljárást vont maga után.³⁸⁴ Természetesen a korszakok változásával ennek súlyossága megítélése is alábbhagyott, és a 18. század végére, 19. század elejére már eltűntek azok az eszközök, amelyeket az egyház a megbüntetésre és megszégyenítésre alkalmazott, maradt a feddés és a megbékéltetés.

Sok gondot okozott az egyházközségekben – főleg a falusi közegekben, de nem volt ritka városban sem – a részegeskedés, a túlzott italfogyasztás, ami nemcsak a családi életet, de a gyülekezeti közösséget is bomlasztotta, s aminek nyomában sokszor durvaságok jártak.

A különböző ügyeket olvasva feltűnik, hogy szinte kivétel nélkül mind nemesi származású emberek tettek panaszt. Az első kettőben emellett a paráznaság és vadházasság tényével is szembesülünk. 1794. május 25-i gyűlésen olvasták fel Nagy Mihály levelét, melyben elpanaszolta, hogy felesége, Tóth Anna őt elhagyta, teherbe esett, és nem akar többé vele házassági életet élni. Mindkettőjüket behívták meghallgatásra.³⁸⁵ Azt azonban, hogy a meghallgatás eredménye mi volt, nem tudni. Minden bizonnyal elsőként a megbékéltetésre törekedett a presbitérium. Ugyanakkorra rendelték be egy másik hasonló eset tagjait is, ahol a feleség szintén elhagyta férjét és más férfival élt.³⁸⁶ A vadházasságok elleni küzdelem ebben az időben már nemcsak a presbitériumok, de az állam feladata is volt. Ezért több mint valószínű, hogy az ügyet a városi magisztrátushoz küldték.

A következő eset kissé elhúzódott, s ugyanakkor ellentmondásos is. Éppen ezért biztos döntést a konzisztórium a teljes kivizsgálásig nem hozott. Nemes Szalontay Nagy István felesége, Soltész Judit 1794 augusztusában tett panaszt rossz házassági

³⁸⁴ S. LACKOVITS (2007), 140.

³⁸⁵ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

³⁸⁶ Uo.

életük miatt, ami a feleség saját bevallása szerint férje túlzott italfogyasztása miatt alakult ki. Férje nem válogatott az alkoholfajták között, s amikor részeg volt, viszálykodott, káromkodott, nem törődve semmivel és senkivel. Őt szüntelen nyilvánosan vén boszorkánynak, illíriai, purgatóriumi, kolostorbéli, dombi kurvának kiabálta.³⁸⁷ Mostanáig kilenc alkalommal hagyta el, de ő mindannyiszor visszafogadta. Jelenleg már öt hónapja van távol. Mindent megpróbált házasságuk érdekében. Még egy nemes személyt is elküldött hozzá, hogy megtudja, akar-e erkölcsében megváltozni és rendes házaseletet élni, amire nemleges választ kapott. Ezt követően ő sem hajlandó tovább férje kínzásait, veréseit elviselni. A konzisztóriumtól azt kérte, hogy miután mindkettőjüket behívatta, állapítsa meg rossz házasságuk okát. S ha úgy találja, ő okozta azt, elfogadja a következményeket. Ám, ha férjéről derül ki ugyanez, büntessék meg őt. További kérése volt, hogy fiztessék meg férjével tulajdonának azt a részét, amit elhordott és eladott otthonról. Végül pedig saját meglátása szerint kettejük helyzete a válással oldódhat meg, ennek elősegítését kérte.³⁸⁸ Október 26-án Soltész Judit újabb panaszos levelet írt, amiben férjétől való elválásztásának kérését erősítette meg. A konzisztórium azonban az elváláshoz szükséges iratok kiadása helyett a békés együttélésre intette őket, amelyről reverzálist kért mindkét féltől. Még ebben az évben, december 21-én újra előkerült a házaspár ügye, mivel a feleség szavai szerint férje nem engedelmeskedett a konzisztórium rendelkezésének. „...ötet mind maga egyetlen mocskokkal s bánásokkal úton s út félen illeti, mind másokat ezeknek el követésére ingerel...”³⁸⁹ Nem volt hajlandó visszamenni és együtt lakni a feleségével, illetve az adósságokat, amiket együttélésük idején felhalmoztak, nem akarta fizetni, és a hitelezőket minden esetben feleségéhez küldte. A feleség munkát akart vállalni, és hogy senki se bánthassa, írást kér arról, hogy nem ő hagyta el férjét, hanem fordítva.³⁹⁰ A határozat szerint még egy esélyt kaptak, hogy bizottsági tagok közbenjárása által kibéküljenek egymással. Döntés addig nem született, míg a bizottsági tagok jelentése ez ügyben be nem érkezett. A bizottsági jelentés nem maradt fenn, így nem ismerjük a határozatot. Ellenben a bevett szokás és rendeletek értelmében a feleség minden bizonnyal megkapta a szükséges dokumentumot.

Gyöngyi Mária férje ügyében sem került elő az ügyet lezáró határozat. A feleség

³⁸⁷ SRKTGyLt. R.B.I. 4/5.

³⁸⁸ Uo.

³⁸⁹ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

³⁹⁰ Uo.

benyújtott panasza ritka szörnyűségekről árulkodik a férj részéről, aminek igaz vagy igaztalan voltát az ügy kivizsgálása nyilván kiderítette. Annyi ismeretes, hogy a férj nem ismerte el az ellene benyújtott panaszokat, sőt feleségét állította házasságuk megromlása okának. Ügyüket 1794. október 26-án ismertették a presbitérium előtt. A feleség levele szerint tizennégy éve éltek együtt. Az eltöltött idő alatt a férje nagyon sokat kegyetlenkedett vele és sokféle módon kínozta, továbbá parázna életet élt.³⁹¹ Több alkalommal fél lábát és fél kezét összekötötte, felkötötte a gerendára, és hosszú ideig kínozta. Aztán nagy láncot tett a lábára, a kezét lakatos satujába beszorította egészen annyira, hogy kihasadozott a bőre, ami miatt annyira megbetegedett, hogy eret is kellett rajta vágni. Szörnyű káromkodások között szüntelenül kurvának bélyegezte, holott ő volt az, aki megcsalta, mert saját házukban egy nap rajtakapta Katonánéval. S azért, hogy rájuk ment, a férje bocsánatkérés helyett, hogy hallgasson és senkinek se szóljon a történekről, megfogta és addig kínozta, amíg azt nem mondta, hogy semmit sem látott. Mivel azoknak a kínzásoknak, amelyeket férje rajta elkövetett, száma végeláthatatlan, nem sorolta tovább. Azt azonban megjegyezte, hogy nem ok nélkül tették ki munkájából, nem ok nélkül volt már több ízben törvényes fórumok előtt, ahol ígéretet tett a változásra, amit írásbeli ígérettel is megerősített. Elismerte, hogy ő sem hiba nélküli, de férje messze felülmúlja őt, mert neki még egy alkalommal sem kellett törvény előtt reversalist adni. Amikor a konzisztórium elé behívták őket, a férj tagadta az ellene felhozott vádat, viszont feleségét gyakori elszökéssel és lustasággal vádolta meg. Sem egyik, sem másik állítását bizonyítani nem lehetett, ezért a békés házasságra intették őket. A férj azonban erre már nem hajlott.³⁹²

1796. március 7-én nemes Kis Mihály panasza, amelyben szíve keserűségét öntötte ki, szintén lezáratlan maradt. Miután beszámolt arról, hogy tizennyolc éve él feleségével, Ketskeméti nemes Nagy Erzsébettel, leírja, milyen méltatlanság esett rajta. Amikor elvette Erzsébetet, gyalázatos hírből és névből emelte ki, amit az együtt töltött idő alatt ő igyekezett magában eltemetni. Hozzá és gyermekeihez, akik az első férjétől voltak, mindig tisztességesen viszonyult. Nevére vette, segítette, támogatta, becsületesen nevelte és taníttatta őket. Mégis mindezek ellenére „A tékozló szolgánál tsúnyábban és veszedelmesebben bánnak [vele], testemet keservesen törrik, verik, képmet vérezik, fejemet hajam tépésével hamarébb mint az Úr Isten rendelné

³⁹¹ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

³⁹² Uo.

kopaszíttyák.”³⁹³ Mivel már nagyon nehezen viselte sanyarú sorsát, el akart válni, és a konzisztórium segítségét kérte. Nem tudjuk hogyan oldódott meg Kis Mihály helyzete. A források hiánya miatt csak feltételezésre támaszkodhatunk. Nyilván, ha a megbékéltetés nem sikerült, és a férfi semmiképpen nem akart már feleségével, és annak gyermekeivel maradni, az eljárás sikertelenségéről szóló és a váláshoz szükséges okiratot ki kellett adni, hiszen ezt írták elő a rendeletek.

Újabb ellentmondásos esetre derült fény 1796-ból. Miután a férj előtartha panaszait, a feleség is leírta az övéit. Ezek szöges ellentétben álltak egymással. A történet csúnya házassági viszályról, veszekedésről, verekedésről, lopásról, orgazdaságról, káromkodásról és egymás, sőt mások veszélyeztetéséről is szól. A házassági ügyeken belül tárgyaljuk az esetet, de mint látni fogjuk más kategóriába is besorolható. A presbitérium ez év áprilisában nemes Csató István panaszát ismertette, aki több pontban foglalta össze sérelmeit. Először is aziránt emelt szót, hogy felesége három hete elhagyta, s egy nap, amikor ő temetésen volt, lakatossal kinyitatta háza ajtaját, és anyjával meg nényével mindenét elvitte, még a ruházatát is. Az eltulajdonított javakat e két személynél helyezte el, akikről egyébként azt állította, hogy nagyon rossz tanácsadói feleségének. Folyamatosan a házasság felbontására unszolták. Másodszor megemlítette, hogy felesége rossz nyelve miatt gyakran voltak köztük feszültségek, mivel őt állandóan huncutnak és akasztófára valónak bélyegezte, amiket nagyon nehezen viselt el.³⁹⁴ Április 15-én a felesége nényével együtt elment hozzá, s azonnal rút, mocskos szavakkal kezdte illetni őt. Megpróbálta lecsitítani, de ekkor „mérges indulatyával egy fejszéhez kapott és aztat belém szegezni nem iszonyodot”.³⁹⁵ Miután látta, hogy rajta nem tudja mérget csökkenteni, az egyik albérlőjükre, Bekény Károly feleségére támadt. Az ajtót fejszével csapkodta. A házban lévő Bekény Károlyné és gyermekei pedig rettegésben voltak. Mindeközben pedig a bent lévő asszonyt „rút mocskos szókkal illette, te kurva bestia nyisd ki az ajtót, mert minden gyermekestől öszve vagdallak.”³⁹⁶ Amikor ezt látta, hogy a vérontást elkerülje, a feleségét a földre lökte, mert a fejszét nem tudta kivenni a kezéből. S mivel a felesége nénye beleavatkozott, ő megverte, mert neki az egészhez semmi köze nem volt. A konzisztóriumtól azt kérte, hogy hívassa maga elé mindkettőjüket. Feleségét keményen intse meg, és vegye rá, hogy visszamenjen hozzá.

³⁹³ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

³⁹⁴ Uo.

³⁹⁵ Uo.

³⁹⁶ Uo.

Anyját és nénjét pedig mint orgazdákat, rosszra ingerlőket kemény fenýtse meg, illetve adassa vissza velük mindazt, amit elhordtak tőle.³⁹⁷ Még ugyanebben az évben a feleség, Tót Borbála a saját szemszögéből szintén a konzisztórium elé terjesztette az történeteket. Leírta, hogy „negyedfél” éves házassági idejükből egy napot sem töltöttek békeségben. Ahogy összeházasodtak, férje rögvest kért tőle kétszáz forintot, hogy vállalkozását kiterjessze. Ebből azonban semmi sem lett, sem nyereség, sem tőke. Sőt, ami a szőlőből és más bérleményből befolyt, azt is másokkal eltékozolta. Két hét házasság után állandóan „te vén fene” névvel illette. Szüntelen verte, üldözte, hol bottal, hol meg fejszével. Azzal fenyegette, hogy összeköti kezét lábát, haját meggyújtja, és éheztetni fogja.³⁹⁸ Mindezekkel annyira elidegenítette, és megrémítette, hogy nem mert a saját házukban maradni. Ugyanakkor attól tartott, hogy férje mindent elherdál. Sőt az is tudomására jutott, hogy kölcsönöket vett fel másoktól. Ő józanabbul gondolkodott, és kérte, hogy gondoljon öregségükre, meg arra, hogy meg is betegedhetnek. Férje mindegyre csak azt válaszolta, hogy „baszom a lelked s eb atta míg egy garasra érő jószágot tanálok az házadba, nem koplalok addig.”³⁹⁹ Eddig elszenvetde férjét, mert azt gondolta, hogy mint minden házaspár, ők is közösen fognak gyűjteni. Mostanra egyértelművé vált számára, hogy férjével ez nem lehetséges. Hiszen aki „az vóttbul nem tudott valamit szerzeni ki, az nintsbül hogy tudna. Ez az szava, hogy vagy megéget, vagy agyon lő s katonának megyen.”⁴⁰⁰ A konzisztórium segítségét kérte férjétől való elválasztásában. Bár az ügy itt lezárul, annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy időnként nem volt könnyű dolga a presbitériumnak. Hiszen miután mindkét fél oldaláról ismertté vált a helyzet, azonnali döntést nem hozhatott az egymásnak ellentmondó panaszok miatt. Többszörösen is súlyos vétkek elkövetéséről van szó, ezért minden bizomnyal bizottsági kivizsgálást rendelt el, s döntését csak azt követően hozta meg.

Már a korábbiakban is látható volt, hogy a presbitérium békéltetési szándéka, gyakorlata ebben a korszakban már kevés esetben járt sikerrel. Ha adtak is reverzálist a felek az egymással való csöndes életre és életvitelük megváltoztatására, időnként az ígéret csupán ideig-óráig tartott. 1797. április 9-én K. Nagy Erzsébet fiaival és leányával együtt folyamodott a konzisztóriumhoz gyermekeinek mostohaapja kegyetlenkedései miatt. Tizenhét éve éltek együtt. Ez idő alatt nagyon sok sérelem halmozódott fel

³⁹⁷ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

³⁹⁸ Uo.

³⁹⁹ Uo.

⁴⁰⁰ Uo.

bennük a férfi káromkodó és kegyetlen magatartása miatt, amit tovább már nem bírtak elviselni.⁴⁰¹ Több oldalon keresztül ismertették helyzetüket. Többek között, hogy feleségét a szomszédok előtt bestiának, égetni való vén szajhának kiabálta kiabálta. Többször fordult elő, hogy feleségét és leányát éjszaka összeverte, és sűrűn teremtette szitkokkal illette őket.⁴⁰² Április 1-én ugyancsak éjjel, tizenkét órakor, amikor mindenki aludt, házuk két ablakát betörte, majd miután a bejárati ajtón mozgást nem tapasztalt az ablakot törte be, gondolván, hogy azon közlekednek a bent lévők. Másnap, amikor számon kérték, tettét nem ismerte, sőt újabb fenyegetéseket helyezett kilátásba, nem félvén még a börtöntől sem. Az asszony másik fia, Sámuel arról panaszkodott, hogy miután tizenegy évig tartó vándorlásból hazatért, szeretne volna szülei szárnya alatt megvalósítani céljait. El is kezdte mesterségét, de az apja lépten-nyomon akadályozta, s ahol csak tudta, aláásta becsületét. Erre nézve több példával szolgált. A múlt év decemberében förtelmes káromkodások között egy kötelet keresett. Rákérdezett, hogy miért kell mindezt káromkodva tenni, majd bement a házba. De az apja hátulról elkapta és a hajába markolt mind a két kezével. Egy becsületes férfi, aki ott volt és látta mindezt, csendességre intette. Véleménye szerint magától nem is csendesedett volna le, ha ez a férfi nem szól rá, és nem védelmezi meg őt. Dániel szintén beszámolt apja irányába tanúsított magatartásáról, illetve arról, miként gázolt bele becsületébe. Apja kijelentette, hogy addig nem házasodhat meg, amíg ő meg nem engedi. Ennek ellenére meg-nősült. Az elmúlt lukácsi vásárban a cérnások előtt úgy megalázta, hogy egy személy, aki fültanúja volt, az illetékeshez fordult, számon kérve őket az országos vásárban egy ilyen ifjú „földig való letaposásáért”. Egy másik vásárban anyjával együtt mocskolta őket, amin egy katolikus vallású férfi felháborodott. A következő eset eljegyzése alkalmával történt, amikor az ott lévőknek olyan alattomos hazugságokat mondott, amivel meg akarta akadályozni boldogságát. Hasonlóképpen leánya, Tartsi Erzsébet is kiöntötte bánatát. Leírása szerint mindenhol és mindenki előtt mocskolta, neve nem volt más, mint „szajha, kurva, tolvaj etc.” A feleség és a gyermekek állítása szerint a férj semmit sem vitt a házhoz, mégis úgy követelözött, mintha ő tartotta volna el a családot. Sőt gyakorta kiabálta, „hogj ha egj koplalóból való kurvát el vett volna, most hintóba járna”.⁴⁰³ S bár már túl voltak egy összebékeltetésen, az általa adott reversálist földbe

⁴⁰¹ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁴⁰² Uo.

⁴⁰³ Uo.

taposta. Levelük végén hozzáfűzték, hogy nem írtak le minden esetet, amelyet a család fő rajtuk elkövetett, mivel sem botránkoztatni, sem a konzisztórium tagjait megterhelni nem akarták. Könyörületért esedeztek, hadd élhessenek ezután jobban, mint éltek eddig.⁴⁰⁴ A presbitérium békéltetési eljárása, illetve a felek által adott reverzális sem volt záloga a további békés együttélésnek. A család története a forrásokban itt véget ért, de úgy véljük a valóságban nem, hiszen ezt mindenképpen rendezni kellett. Annál is inkább, mert a férj visszaeső, reverzalist földbe taposó magatartása nem maradhatott szankció nélkül.

A század végén még egy eset került elő, ahol nem maradt fenn a határozat, csupán a levél a panaszostól. Vásárhelyi Judit, Kardos József felesége 1799. április 21-én levelében azokra a vádakra reflektált, amelyeket férje és anyósa hoztak fel ellene. A vádak a következők voltak. Erőszakkal kényszerítették férjét a házasságra. Amikor elment hozzájuk, addig nem engedték el, amíg be nem adta a derekát. A férjhezmenetellel az volt a célja, hogy kontyot tegyen a fejére, és Balog Antallal szabadabban társaloghasson. A házasságuk után két hét múlva elidegenedett a Balog Antalhoz fűződő vonzódása és kapcsolata miatt. Az első vádpontra nézve írta, hogy Kardos Józsefet nem is ismerték. Ő volt az, aki ismeretlenül elment hozzájuk, hogy feleségül kérje és eljegyezze őt. A második vádnál úgy vélte, hogy így csakis egy rosszindulatú ember gondolkozhat. Hiszen, amikor ő hozzáment Kardos Józsefhez, tiszta szeretettel tette. Azt nem tagadta, hogy elhidegült férjétől, de azt igen, hogy Balog Antal miatt lett volna. Sőt, amikor férje házukhoz költözött fiával együtt, semmije nem volt. Ennek ellenére ő anyjával együtt tisztességesen gondoskodott róluk. Férje azontúl, hogy semmi hálát nem mutatott, ideje nagy részét kóborlással töltötte, s a ház körül semmit sem csinált. Rendszerint mindennap kora reggel elment, és csak délben tért haza. Ebéd után újra elment, s késő éjszaka tért újra haza, amikor is csak mocskolta és káromló szavakkal illette, sőt néhány alkalommal minden ok nélkül megverte és megkínózta. S mikor az édesanyja segítségére sietett, őt is taszigálta és illetlen szavakkal szidta. A család értékeinek nem gyarapítója, hanem prédálója volt. Javaikat elvesztegette, állandóan részegen járt haza, aminek számos bizonyítékát nyújthatja. Ezek voltak azok, amik miatt elhidegült, mert túl korán megtapasztalta, hogy vele szerető, békés családi életet nem fog tudni élni. S akit kezdetben szeretett, azt most gyűlöli. A Balog Antallal kapcsola-

⁴⁰⁴ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

tos vádat, ami szerint ő titkos és törvénytelen kapcsolatot folytatott vele már házasságuk előtt és alatt is tagadta. Erre nézve úgy vélte, férjének sincs semmiféle bizonyítéka, csupán a rosszindulata. Sőt a Balog Antallal való barátságát is megszüntette, hogy ne adjon okot a téves következtetésekre. Férje azonban nem neki, hanem azoknak hitt, akik irigyelték őt. Azóta is fenyegeti, leveleket küldözget neki, amelyekben szidja és mocskolja, szüntelen háborúságot okozva ezzel neki.⁴⁰⁵ Kérte a konzisztóriumot, hogy derüljön fény Kardos József feslett életére, igazságtalan vádjaira, hogy az ő mocskolása, meghurcolása megszűnjön végre. Férjét pedig igazítsák a törvény útjára. Ez utóbbi kérése és kijelentése a feleségnek minden bizonnyal a presbitériumot is döntésre készítette. Végére kellett járni az igazságnak, és a kérelmező számára megnyugtató, vagy legalábbis elfogadható döntést hozni, amennyiben a két fél közötti békesség kieszközése már nem mutatkozott megoldásnak.

A most következő ügy jó példája annak, hogy a 19. század elején már nem mindenkinek a presbitérium előtt kellett megállnia, hanem a fegyelmezés a lelkipásztorok előtt való megjelenésre redukálódott. Abban az esetben, ha azt követően az életvitel nem változott, a következő fórum már a presbitérium volt. 1821 augusztusában Pálóczi László felesége sorolta el 19 évnyi szenvedését férje mellett, akinek sok illetlen, kíméletlen, sőt még büntetést is maga után vonó kegyetlen bánásmódja párosult az emberi és keresztyéni indulatból való kivetkőzéssel és erkölcstelenséggel. Őt és szüleit számtalanszor szidalmazta, becstelentette, kíméletlenül megverte. Két ízben hitetlenül elhagyta, saját gyermekeit az ő gondviselésére hagyta. Nem akarta polgári törvény útjára vinni az ügyet, mert sem magának, sem gyermekeinek nem akart rosszat. Hanem, mivel már a lelkészek előtti megjelenése sikertelen volt, azt kérte a konzisztóriumtól, hogy ő is hívassa maga elé, dorgálja meg, és békés úton bírja rá férjre és apai kötelességének teljesítésére, az erkölcstelen élettől való elfordulásra, családjához való visszatérésre és gyermekei nevelésére.⁴⁰⁶

A céhek tulajdonosai illetve a céheknél dolgozók életvitele, magatartása külön megítélés alá esett, ezért ügyelniük kellett arra, hogyan vélekedik, és milyen képet formál róluk a nyilvánosság. Kopcsó Mária férje 1821. november 4-én fordult a konzisztóriumhoz, mert felesége – akivel három évig élt házasságban – viselkedése végett féltette a reputációját. Leírta, hogy a három év alatt egyre világosabb lett előtte felesége

⁴⁰⁵ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁴⁰⁶ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

másokkal folytatott buja élete, aminek következtében el is hagyta. Egy évig itt-ott csavargott, aztán, amikor a ruhái elszakadtak, egy barátjuk közbenjárására „magát hozzám visszaszerettette”. Miután azt ígérte megváltozik, vett neki ruhákat, de ígéretét nem tartotta meg, ismét elhagyta egy Varga István nevezetű szabadságos katonáért. Azóta két gyermeket szült. Mivel ő céhbeli kalapos mester, szeretne ügyelni a nyilvánosságra és arra, hogyan ítélik meg őt, nem utolsósorban munkáját egyedül vinni nem tudta, arra pedig reménysége, hogy felesége megváltozik nincs, kérvényezte a konzisztóriumtól a váláshoz szükséges iratokat, mert szeretne egy tisztességes nő elvételével majd újraraházasodni.⁴⁰⁷ Nem tudjuk milyen döntés született, mindazonáltal feltételezzük, hogy a feleség ilyen életvitele mellett a konzisztórium határozata egyértelmű volt.

Hajnal Erzsébet, Suhai György felesége kérelme ügyében sem ismerjük a végkimenetelt, csupán a panaszlevelet, amelyben magát szerencsétlen feleségnek titulálta, és 1821. december 27-én írt. Először köszönetet mondott a presbitériumnak, hogy férjét hathatósan megfeddette és a jobb életre serkentette. Mindez azonban, illetve a városi magisztrátus előtt való megjelenése is hiábavalónak bizonyult. Ugyanis nemhogy meghunyászkodott volna, de azóta részegeskedése, éjszakázása, és vele ok nélküli illetlen bánásmódja megszorodott. Őt azóta naponta megverte, kegyetlenkedett vele, amit már nem bírt elviselni. A válóper megindításához szükséges összebékeltetés gyakorlata végett, kérte férje maga elé állítását, és neki a szükséges bizonyáglevél kiállítását.⁴⁰⁸

1822 elején érkezett a presbitériumhoz reflexió egy panaszos levélre, amely nem maradt fenn. Így a vádakra reagáló levél tartalmából tudjuk felépíteni az ügyet. A levélíró nemes Idrányi János felesége reflektált férje ellene benyújtott panaszaira. Tizennégy éve éltek házasságban. Ez idő alatt megszámlálhatatlan azoknak a tetteknek a száma, amelyeket férje ellene elkövetett. Nemcsak előtte, de mások előtt is nyilvánvaló, hogy férje fajtalan életű, zsvány, országos vásárokat járó zsebelő, káromkodó, préda, verekedő, szinte gyilkolni is képes ember. Amikor ő ezek miatt dorgálta, csaknem megölte. Hogy életét mentse, elhagyta, azóta tisztességes munkából tartja el magát. Amennyiben híret veszi, hogy férje szent életre tért, s a konzisztórium előtt reverzálist adott erről, kész folytatni vele a közös életet. Ellenkező esetben nem szeretne visszamenni hozzá, inkább marad egyedül. A konzisztórium bölcs döntésére bízta a továbbiakat.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁴⁰⁸ Uo.

⁴⁰⁹ Uo.

Ugyanebben az évben küldte el levelét Beke József is, aki 8 éve élt házasságban feleségével, Babos Sárával. Egybekelésüket követően apja házában laktak. Egy év után azonban felesége elhagyta, visszament anyjához. Esküvését megtartandó, utánament, hogy hazahívja. Felesége nem volt hajlandó visszamenni, így ő, hogy a békesség megmaradjon, költözött oda hozzájuk. Keresetét mindig hazaadta nejének, aki nem a háztartásra, hanem arra fordította, amire neki éppen tetszett. Hogy fenntartsa magukat, elment aratni. Mire hazament felesége 20 forint adósságot halmozott fel, s a búzát, amit arató munkájáért kapott, kénytelen volt odaadni az adóság fejében. Italozása folytán újabb harminc vagy negyven forint adóssága volt, amiért a hitelezők lefoglalták kevés vagyonukat is. Mindezek kedvét szegték, és szavakkal megdorgálta. Ezt követően mind a felesége, mind anyósa meggyűlölte, a házból kiűzték, ruháit az utcára szórták, és megtiltották, hogy bárikor visszamenjen. Ennek már egy éve. Ő azóta várta, hogy felesége visszamegy hozzá, de nem történt meg. Mindezek mögött anyósa rossz természetét látta, ezért arra kérte a konzisztóriumot, hogy anyósát tiltsa el mindenféle törvénytelen dologtól, amelyekkel eddig is megkeserítette az életét, rendelje el felesége visszaköltözését, és azt, hogy őt, mint férjét illendően becsülje meg. Levele végén még egy bejegyzés található, amiből megtudjuk, hogy volt egy leánya, aki feleségével élt és három hete meghalt. Miközben haldoklott, őt gyakran szólította, de felesége nem értesítette. Amikor elment a temetésére, goromba szavakkal elküldte. Most pedig az egész temetési költséget rá akarja terhelni. Ebben is a konzisztórium bölcs döntését kérte.⁴¹⁰

Bernát Sámuel és Szepesy Franciska szintén folyó évben fordult a presbitériumhoz, mert úgy látták, hogy már nem tudnak együtt házasságban maradni, és ellenséges indulatuk egymás iránt napról napra nő. A királyi pátensnek megfelelően akartak eljárni, ami kimondta, hogy valóper csak akkor indítható, ha a konzisztórium elvégezte a békéltetést. Ezért a hiteles igazolás kiadását kérték a békéltető eljárás után.⁴¹¹ Ez az ügy bár nem tudjuk, hogy megkapták-e az okiratokat, mégis egyértelműnek látszik, hiszen a házaspár feltett szándéka volt a válás. Ugyanakkor arra is példa, hogy a gyülekezet tagjai ismerték a rendeleteket.

A következő két eset abból a szempontból érdekes, hogy nyomát találjuk a közösség összefogásának, és a közösség igazságérzetének, illetve rálátásunk nyílik a közösségi értékekre és normákra is. Mert bár az első ügyben az asszony panaszai hihető-

⁴¹⁰ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁴¹¹ Uo.

nek tűntek, de ezt az utca közössége, saját kezű aláírásával megcáfolta, sőt teljesen más képet festett a feleségről. A másik ügyben, csaknem 30 évvel később, ugyancsak egy utca közösségének összetartását láthatjuk, amikor nyilatkozatot tettek egy ott lakó, sokat szenvedett nő érdekében. 1796. június 11-én nemes Kádas István felesége, Somodi Sára férje vele szemben tanúsított kegyetlen bánásmódja miatt tett panaszt, amit nem először, hanem már több ízben elkövetett rajta. Sokáig nem panaszkodott, de a június 5-én éjszaka történtek arra vezették, hogy leírja sanyarú sorsát. Azon az éjszakán, 10 óra körül, amikor már ágyban feküdt és énekelgetett, férje hazament, és minden ok nélkül előbb a nála lévő bunkósbottal elkezdte verni, utána pedig egy nagy, ökörhöz való ostorral, amit összehajtogatott, annyira megkínozta, hogy kénytelen volt rokonaihoz Zsércre menni, hogy elpanaszolja a rajta esetteket, illetve hogy tanácsot kérjen tőlük.⁴¹² Gyermekei, kiváltképpen pedig a fél éves kislánya miatt azonban egy hét múlva hajlandó lett volna visszamenni, de férje azt üzenté, hogy neki már nem kell. Úgy vélte, férje igazságtalan vele. Ő sohasem károsította meg semmivel, vele ellentétben, aki rossz életű asszonyokkal barátkozott, és velük tékozolta vagyonukat, s miattuk őt szinte halálra üldözte. Kérte a konzisztóriumot, hogy vizsgálja meg keserves sorsát, és tegyen igazságot. Június 15-én a férj szomszédjai és utcabelije egy levelet írtak a konzisztóriumnak, amelyben védelmükbe vették őt, mivel gyerekkora óta ismerték. Viselkedését nemes emberhez méltóként jellemezték. Sosem tapasztalták, hogy részeges vagy feslett életet élt volna. „Ami pedig a felesége természetét illeti, hogy a részegeskedésnek egy tökéletes summája, a férjének gyászsza, az udvarba lakóknak pedig botránkozó köve, ki részegségében azt sem tudgya, mit tselekszik ... hol magát fel akasztani készül, hol az ördögöket kiabálja, hogy vigyék el. Nehéz nyavalyásnak is tette magát, fukar, férje javatskájának molya, férjének öreg szüleit nem betsüli, azokat és másokat is átkozza, ugyan férjének szüleit gúnyolgya, köpdösi, egy szóval a rossz természettől setéttségbe ülő hitván személy, kinek sem a jó tanács, sem férje intése nem használ, egy tökéletes rossz foglalatosságú asszony lévén, jó férjét már második ízbe hagyta el.”⁴¹³ A levél végén tizenkét sajátkezű aláírás található. Nem ismerjük sem az ügy végkimenetelét, sem azt, hogy kinek volt igaza, és ki volt vétkes, illetve rossz életű, annyit mindenképpen sejtethünk, hogy a közösségi normarendszer, amely az egyházfegyelem enyhülésével ellentétben még ekkor is erős volt, amellet állt ki, akit jól ismert, és igazságtalanul

⁴¹² SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁴¹³ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

került vád alá.

1822 végén Nyéki Faragó János felesége, Püspöki Mária írt levelet a presbitériumnak. 28 éve éltek házasságban, amiből csak az első kettőben éltek békében. A többi sok mártíromsággal telt el, amit a körülötte élők is láttak. Két év után férje olyan italozásba kezdett, hogy a legtehetősebb ház is pusztulásba ment volna miatta. Gyerekeit csecsemő koruktól bántalmazta, aminek jegyeit halálukig viselni fogják. Sajat apját is bántalmazta, aki még a végrendeletéből is kizárta. A legalkalmatlanabb időkben kiűzte a házból. Nem akart vele tovább élni.⁴¹⁴ Püspöki Mária a Szirmai utcában lakott. Az itteni lakosok, mint ahogy ő is leírta, látták szenvedését, ezért kérésére nyilatkozatot fogalmaztak meg az ő erkölcsös és rendes magaviseletéről. Leírták, hogy férje végett állandó veszekedés van köztük. S bár az asszony szorgalmas, férje mocskolja őt, és neki emiatt sok méltatlanságot kellett már eddig is elszenvednie. Az asszony jó természetű, másokat is jó útra vezetni akaró, jó erkölcsű, jó lelkű. Ezeket a tényeket nemcsak írásban, de bármikor szóban is készek bizonyítani. A bizonyágtevők aláírásukkal adtak hitelt szavaiknak.⁴¹⁵

Adódtak olyan esetek is, ahol a családon belüli erőszak, a verekedés, a veszekedés, a gyermekbántalmazás, az emberi élet veszélyeztetése, a túlzott alkoholfogyasztás, a káromkodás okozta házassági viszályok után is a presbitérium mindent megtett a házasság megbékéltetésére annak ellenére, hogy nyilván ő maga is tudta, hogy erre már kevés az esély. A 19. század első felére kialakult eljárás és gyakorlat, illetve a különböző rendeletek fényében feltételezhető, hogy miközben a presbitérium törekedett és feladatának tekintette a családok egyben- és összetartását, az nem volt érdeke, hogy meghosszabbítsa az emberi szenvedést, vagy életveszély ellenére is egybentartsa a feleket. Kevés azoknak az eseteknek a száma, ahol a presbitérium döntése egyértelmű, és a kérelmező megkapta a váláshoz szükséges dokumentumot, mert ebben a korszakban már csak legvégső esetben született ilyen döntés. Az alábbi eset ezek közé tartozik. Továbbá először találkozunk azzal a jelenséggel, ami ebből a korszakból szokatlan, miszerint a feleség távolságtartást kért férjétől. 1796. március 26-i dátummal Bajnok Sára tett panaszt második férjére, nemes Rózsa Györgyre, aki elől már első felesége is gyakran menekült. Először is arról számol be, hogy miként csábította őt el rövid idő alatt mindenféle álnok mesterkedésekkel, szép ígéretekkel, s mostanra már kiderült

⁴¹⁴ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁴¹⁵ Uo.

hazugságokkal, hogy a házasság hamar megtörténjen. A sok szép ígéret és a gyors házasság mögött a férfi beteg leányának eltitkolása állt. Nem akarta, hogy a hosszas udvarlás során tudomást szerezzen a beteg gyermekről. Utólag úgy véli, ennek tudatában nem ment volna hozzá feleségül még annak ellenére sem, hogy neki is volt egy még pici gyereke. Mindezek felett három nappal házasságkötésük után részegen ment haza, majd elkezdte mindenféle atya, szette, vette kurvája szavakkal illetni, és követelte, hogy adja elő a pénzét, egyébiránt nem hajlandó tovább tartani gyermekét. Ezt követően kiharagadta kicsi gyermekét a kezéből, kivitte az udvarra, ahol a fejénél fogva az arcát a sárba verte, őt pedig hajánál fogva vonszolta, fojtogatta, aminek nyomait hosszú ideig viselnie kellett. Ezekhez hasonló megszámlálhatatlan kegyetlenséget vitt véghez rajta, ami miatt elidegenedett tőle, és elhagyta a házát. Később azonban engedett szép szavainak és ígéreteinek, amelyekkel visszacsábította. Visszament, s amint bement a házba, bezárta rá az ajtót, majd a saját gyermekének ezt kiáltotta: „attza a fejszemet (a melly már akkor el volt készítve, s kezébe is kapta) had darabojjam fel a kuttya ilyen olyan szette vette kurváját.”⁴¹⁶ Saját bevallása szerint agyba-főbe verte, s ha az Isten csodaképpen ki nem szabadítja, belehalt volna sérüléseibe. Később elvitte holmiját, s testvérénél kapott helyet. Később egy alkalommal, mikor nem tartózkodtak otthon testvérénél, férje mindenét elvitte, így semmije sem maradt. Még annyi sem, hogy gyermekéről a ruhát leváltsa. Számos bánalmazást szenvedett el, amiket beszámolójában nem közölt, mert szégyellte azokat. Arra nézve reménysége, hogy férje megváltozik, nem volt. Sőt szomszédjai is könyörögtek neki, hogy még a házát is kerülje el. Ezért segítségért fordult a konzisztóriumhoz. Két dolgot különösen kért. Egyrészt, hogy visszakaphassa javait, másrészt távortartást férje ellen, illetve elváló levelet.⁴¹⁷ Július 23-án Bajnok Sára újabb levélben fordult a hivatalhoz. Eldöntötte, hogy férjével „egy sót, kenyeret” nem eszik, s még azt is hozzátette, hogy „azt a szemem látását is sajnálom, a mellyel reá kellek nézmem”.⁴¹⁸ Ugyanebben az évben Rózsa György a maga oldaláról nézve szintén leírta a történeteket. Bajnok Sárát másfél éve vette feleségül, és csak egyszer egy hibájáért ütötte pofon. Emiatt felesége elhagyta, és mindenütt csapong megszegyenítve őt ezzel.⁴¹⁹ Ezt követően összebékítették őket. Egy ideig együtt éltek, majd felesége újra elhagyta. Okát nem tudta, mert ő nem bántotta. Megjelentek a konzisztórium előtt,

⁴¹⁶ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁴¹⁷ Uo.

⁴¹⁸ Uo.

⁴¹⁹ Uo.

ahol újra a békés együttélés mellett döntöttek, de felesége részéről az ígéret nagyon rövid életű volt. Mert még akkor, mikor kimentek a konzisztórium elől, felesége más irányba indult. Jelenleg is a Papszeren van. Mikor vissza akarta vinni, az asszony kijelentette, hogy „se testének, se lelkének nem kellek, és kész leszs inkább az idejét az tömlöczben eltölteni mintsem hozzám vissza jönni”.⁴²⁰ Pár nap múlva az utcán találta, és erőszakkal hazavitte. Meg is akarta ütni, de megtartóztatta magát. Az asszony másoknak mégis azt híresztelte, hogy fejszével akarta agyonvágni, és leszaggatta róla minden ruháját. S mikor e sorokat írta, már szintén nincs otthon, cselleng valahol. Elment érte pünkösöd második napján, ahol annyian keltek védelmére, hogy őt csaknem megverték. Maga is úgy látta, hogy az életük az Úr Isten előtt is utálatos, neki lelki gyötrellem, másoknak pedig botránkoztatására van. Reménysége a békés együttélésre nem volt, ezért a konzisztóriumhoz fordult. „Alázatosan azért az Sz. Eklésiának jelen-tem és magamat declárálom, hogj soha többé egj sót és kenyeret illy hiti hagjott, és motskos nyelvű fertelmes személlyel és kurvával egj átallyán fogva nem eszem és nem lakom, ahogj viselte magát, úgj vegje hasznát.”⁴²¹ A folyamatról és annak kimeneteléről a férj hivatalos írást kér, mivel felesége nem ment vissza hozzá. Ügyük hosszan elhúzódott, mivel csak 1797. július 23-án született határozat. Bajnok Sára a hathatós ösztönzés ellenére sem volt hajlandó férjével együtt élni, ezért annak kiadták a hivatalos igazolást.⁴²²

A következő ügy tartogat némi meglepetést, s ugyanakkor homályos foltokat is. Időnként a panaszt tevő fogalmazása némi szövegértési kérdéseket is felvet, mert nem lehet eldönteni, mit is szeretne levelében megfogalmazott mondataival, szavaival közölni. 1820. december 15-én Fekete Györgyné Salamon szavaival kezdte beszámolóját, miszerint megnyerte a jót az, aki jó feleséget talált. Majd arról írt, hogy sokak szemében a házasság nem nagy dolog. Véleménye szerint azonban semmi nincs olyan nagy dolog, mint a házasság. Mert „ha az boldogtalan, egyenesen a szerencsétlen házasság az oka a boldogtalanságnak, ha pedig szerentsés, nagy enyhítője a világi nyomorúságos életnek”. Ezt követően rátért a tárgyra. 1819-ben „a mint törvényes házassági életre léptem, valamint leányi szüzességemet meg tartani fő gyönyörűségem volt; úgy – az ólta is férjem ránt tartozó kötelességemet a leg tisztábban meg tartani fő kötelességem-

⁴²⁰ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁴²¹ Uo.

⁴²² Uo.

nek esmértem. De óh melly szeméremmel kényteleníttem azt panasz képen elő terjeszteni, a mellyet noha férjem neveztetik, de leányi szüzességem megtartásával – házasságunk zsengejéül el követett kínzásai férjemnek, elég okokat adtak volna a panaszolkodásra: de az ő gyalázattyát – a magam szemérmességem fel fedezése! mind ez ideig mint olyan feleség, a ki a hit törvénye szerént tartottam magam életét folytatni, szenyvedésemet elfedezte...”⁴²³ Ezek miatt elhidegült tőle. Most pedig már nem csak őt bántalmazta, hanem anyját is megverte. Az elmúlt hónap 10-én ittasan ment haza, s minden ok nélkül megkínozta. Válni szeretne. Fekete György 1820-ban szintén írt egy levelet a konzisztóriumnak, amelyben felesége válási szándékára reflektált. Felesége viselkedése végett ő is elhidegült, ezért a válás nincs ellenére, sőt szívből szabadulni szeretne tőle. Azt is leírta, hogy felesége illetlenül bánt vele, most azonban nem kívánta ezeket ecsetelni, hanem majd azt a maga idejében és helyén be fogja bizonyítani. Hozzájárult a váláshoz, sőt kinyilvánította, hogy ő sem akar többé vele élni, sőt visszafogadni sem. Azt kívánta, hogy éljen mással nagyobb megalégedéssel, mint vele élt, és legyen szerencsésebb, mint ő volt, míg ővele élt. A kérvényező számára, mivel döntését a válást illetően nem másította meg, Szathmáry József lelkész-püspök a szükséges írás kiadását rendelte el.⁴²⁴

A fegyelmezés alkalmi voltak időnként a püspöki látogatások is. Ez nem gyakran fordult elő, de találkozunk olyan feljegyzéssel is, ahol utalást tesznek rá, mint ahogy a következő bejegyzésben is. 1791. január 9-i gyűlésen határozatot hoztak, mivel nagyon sok panaszt adtak be a hívek házassági kötelességüknek megsértése ügyében, illetve hogy sokan elhagyták és elűzték egymást, „világos botránkozató életet élnek.”⁴²⁵ Elrendelték, hogy míg magasabb helyről ezekkel kapcsolatban utasítás nem jön, ezeket a megbotránkozató életű egyéneket behívadják, és a püspök, a lelkészek és még néhány gyülekezeti tag jelenlétében az egymással való békés együttélésre intik őket. Ebből a bejegyzésből azt is megtudjuk, hogy több eset volt a gyülekezetben, mint amennyiről a források árulkodnak. Nem tudjuk, hogy az itt szereplő „sok panasz” mennyi ügyet takart, minthogy azt sem, kiket takart a „világos botránkozató” megjelölés, csak azt, hogy ezek a botránkozást okozó személyek meg kellett jelenjenek a püspöki látogatás során. Az azonban árulkodó tény, hogy miután megjelentek a nevezett

⁴²³ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁴²⁴ Uo.

⁴²⁵ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

személyek előtt, a békés együttélésre intették őket. Ezt a gyakorlatot ebben a korszakban a viszálykodó házastársak esetében alkalmazták.

A konzisztórium döntése bizonyos helyzetekben időnként tartogatott meglepetéseket is, amikor a két vétkes fél közül csak az egyiket hívatta maga elé. 1798 pütkösdi havában Orbán Péter ellen panaszt nyújtottak be panaszt, aki Takácsi Judittal törvénytelen életet élt.⁴²⁶ Bár mindketten vétkesek voltak, a konzisztórium csak Takácsi Juditot idézte be maga elé.

Ebben a korszakban csak kevés esetben döntött úgy a presbitérium, hogy a városi magisztrátus elé küldi a viszálykodó feleket. S bár az esetek egyre durvábbak, egyre több bennük az erőszak, a kegyetlenkedés és talán a hazugság is, a megintés és a békéltetés eszközén túl nem találunk kemény szankciókat. Amikor a kezdeti békéltetés sikeres volt, és a házastársak ígéretet tettek az egymás mellett maradásra, nem feltétlen azért történt, mert megbocsátott egyik vagy másik, hanem sokkal inkább talán a gyülekezeti, közösségi elvárásoknak való megfelelés motiválta azt. Ez utóbbit igazolja, hogy az esetek nagy része végül mégsem végződött jól. Amikor azonban a presbitérium egyértelműen úgy ítélte meg, hogy a megintés és a békéltető eljárás nem vezet eredményre, a vármegyei törvényszék elé utasította a házaspárokat. A következő két esetben is ez történt. 1797-ben nemes Kormos János felesége, nemes Takáts Judit arról panaszkodott, hogy öt évvel ezelőtt jobb oldala szélütést kapott. Azóta gazdaszonyi és egyéb teendőit nem tudja úgy elvégezni, mint azelőtt, de lehetőségeihez képest törekedett rá. Férje mégis mindennap hol veréssel, hol pedig kimondhatatlan káromkodásokkal kínozza és mocskolta. Egyik alkalommal úgy megkínozza, hogy „semmi tagjaimban épesség nem lévén, még az vass fogót is számban dugta, hogy ne sikolthassak, más ízben pedig oly sérelmes esetekben az ostor nyelet dugta szájamban, mely miatt könnyen (ha mások nem lettek volna) talám meg is fulhattam volna ... kurvának, boszorkánynak nevez, Isten nyilával üttet, sótt mostanában azt ígerte, hogy meg nem öl ugyan, de öszve tör, hogy sem Istennek, sem embernek nem szolgálhatok.”⁴²⁷ Mivel már nem bírta elviselni, visszaköltözött az édesapjához. Még nyomorult állapotában is igyekezett, és bár férjétől a család fenntartására soha egy fillért sem kapott, mégis mindig előteremtette a betevőt. Férje most már más asszonnyal él. Szeretne hozzájutni a házasságból neki járó részhez, hogy nyugalomban élhessen tovább, de fél tőle. A konzisztó-

⁴²⁶ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

⁴²⁷ Uo.

riumtól azt kérte, hogy egyrészt hozzon döntést ügyében, másrészt csendesítse le férjét. Ez utóbbi saját bevallása szerint még az egyházkormányzóknak sem lesz könnyű feladat, mivel a férje kijelentette, hogy „ő neki sem Szolgabíró, sem baszom a Pap lelkét nem parantsol”.⁴²⁸ Az év folyamán, július 10-én Takáts Judit újabb, és egy sokkal hosszabb és terjedelmesebb levelet írt férje rajta és családján elkövetett kegyetlenkedéseiről.⁴²⁹ A konzisztórium ügyükben meghozta döntését. A határozat szerint, amennyiben az egyházi gyűlés előtt nem tudnak megegyezni, a vármegyei törvényszékhez kell fordulniuk.

1790. december 20-án olvasták fel Szűts István instantiáját, amelyben veje, nemes Kátay József ellen tett panaszt, aki a feleségét hitetlenül elhagyta, megfenyegette, hogy összetöri és összevagdolja, ezeken felül sok förtelmes káromkodásokkal szidalmazta, őt pedig házából kihúzta és megverte, és s az öreg anyósát is fojtogatta.⁴³⁰ Külső magisztrátusi büntetésre határozták tetteiért. Házassági hűtlenségének ügyét is a külső magisztrátusra bízták. Előtte azonban még az eklézsia próbát tett a felek megbékéltetésére.

Az is előfordult, hogy maga a panaszt tevő már egyenesen a városi törvényszékhez fordult levelével, mivel a konzisztórium előtt már voltak, és helyzete változatlan maradt. 1820. december 10-én Sonkoly Borbála, Gere János felesége ezt tette. Férje elviselhetetlen természete és magatartása végett panaszkodott, ami miatt neki nagyon sok kínt kellett már eddig is elszenvednie. Férjhezmenetele első évében teherbe esett, ami miatt a férje csaknem megölte. S talán meg is tette volna, ha anyósa szép szavakkal nem hat a lelkére. Egy ideig nem is háborgatta. Később azonban, amikor egy nap több nemes és egy Elekné nevezetű asszony társaságában hazament, őt Elekné előtt hajánál fogva megfogta és földhöz csapta. Majd megkötözte, s a többiek füle hallatára káromkodni kezdett. „...el veszítsd magadat te kurva!”⁴³¹ Ezt követően közölte vele, hogy ő Eleknét veszi feleségül. Életét mentve, kénytelen volt elhagyni őt, de sajnos a nyomorúság és kétségbeesés olyan társaságba sodorta, ami miatt a törvény kezére jutott. Büntetése letelte után elköltözött Miskolcra Komáromba, ahol bizonyág levelei szerint tisztességes életet él, bár a szolgálat kenyerét ette. Abban a reményben tért vissza hat hete, hogy láthatja két árván ott hagyott gyermekét, illetve hogy férje megváltozott.

⁴²⁸ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁴²⁹ Uo.

⁴³⁰ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

⁴³¹ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

Azonban azzal a szörnyű hírral szembesült, hogy Elekné unszolására egyik fiát négy, a másikat egy éve férje elűzte otthonukból. Senki sem tudta merre vannak. Férje állítása szerint a fiúk éppolyan kóborlók voltak, mint anyjuk, ezért nem elűzte őket, hanem maguktól mentek el. Azt, hogy férje nem mondott igazat, a szomszédok által bármikor kész volt bizonyítani. Sok év után sem volt hozzá egy kedves szava sem, sőt azt üzenté neki, hogy csak addig látja a csillagos eget, amíg elé nem kerül. Gyermekai és saját sorsa felett siránkozott, idegeneknél nyomorgott. S míg ő ezt tette, elvadult férje az ő ruhái árán és verítéken vett házát elcserélte egy másikra, és abban „vétkes társával, Eleknével a feslett élet veszett örömeit minden sok botránkoztatására éli.” Azt kérte, hogy hívják be férjét és békéltessék össze őket, mivel a konzisztórium békéltetés korábban sikertelen volt.⁴³²

Sok szó esett már arról, hogy a presbitérium előtt megjelent, és egymással megbékélt személyek saját aláírásukkal hitelesített reverzálist adtak, amivel igazolták, hogy készek az abban leírtak alapján folytatni az életüket. Minden bizonnyal ennek formulája a korábbi időszakokban is meg volt, a miskolci iratok között azonban csak 1821-ben találtunk egyet. 1821. augusztus 6-i dátummal látott napvilágot a következő irat. A konzisztórium előtt megjelent felek nyilatkoztatták ki, hogy miután részben írásban, részben szóban panaszkodtak egymásra, megjelentek a testület előtt, ahol minden általuk felhozott ok az egymástól való különélésre elégtelennek bizonyult, ezért a konzisztórium az összebékéltetés végén reverzálist íratott velük. „...a tisztelt Consistoriumnak interessére, feddésére és tanátságára hajolván, s egymás eránt engesztelődvén.” „Én Ns Palóczy László tartozó engedelmisségemnek jeléül, más külömben ártatlan gyermekeim eránt vonszó édes Atyai indulatbul, a tisztelt Consistorium előtt magamat arra ajánlottam, hogy ha a Feleségem Ns Ketskemeti Nagy Susanna magáru írásbeli reversalist ad arrúl, hogy velem ezentúl nagyobb kémélléssel fog bánni, mint bánt akkoraig, ha engemet mint férjét illendő betsben és tartozó tiszteletben fog tartani, s méltatlan gyanuval, kissebbitésekkel és rágalmasokkal nem fog illetni, hozzá s gyermekeimhez önnön Házamba lakni vissza térek, vele békével és hűségesen élni, s ezentúl nagyobb kémélléssel báni kívánok.” „Én is pedig ns Ketskemeti Nagy Susanna nevezett férjemnek ezen erántam való meg engesztelődését, engedelmisségét, ajánlását és meg békéllését úgy nézvén, mint jövendőbeli boldogabb és békességesebb házassági éle-

⁴³² SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

tünknek senge reményei, ezennel én is szorosan lekötölelem magamat arra, hogy nevezett férjemet ezentúl én is illendőbb betsben fogom tartani, s eránta nagyobb tekintettel és tisztelettel fogok viseltetni, méltatlan gyanúkkal, betstelenítésekkel, nyelvelésekkel és rágalmazásokkal nem fogom illetni, egy szóval arra, hogy többé elhagyni kéntelenítessen leg kisebb okot sem fogok szolgáltatni, hanem eránta mint hűséges feleséghez illik, illendő nyájassággal, szelidséggel, engedelmességgel és tisztelettel kívánok viseltetni.” Végül Szathmáry József lelkész előtt mindketten kezük vonásával erősítették meg ígéretüket.⁴³³

Bár egyértelműen az iratból nem állapítható meg a besorolás, mégis ezen a fejezeten belül helyeztük el a következő ügyet. Ugyanis az eddigi példák azt mutatták, hogy házassági esetekben a váláshoz ragaszkodva folyamodott egyik vagy másik fél hasonló eljáráshoz. Ifjabb Beke József, Szabó Sára férje rossz életű ember volt. Hogy ezt igazolni tudja, férje egyik munkáltatóját megkérte, adjon nyilatkozatot viselkedésére, magatartására és erkölcsére nézve. A munkáltató 1822. február 22-i dátummal állította ki nyilatkozatát, amelyben leírta, hogy folyó évben két hétig alkalmazta Bekét kocsisnak. Ez alatt az idő alatt azt tapasztalta, hogy szilaj indulatú, elvetemedett erkölcsű ember.⁴³⁴

Ez a korszak egy újabb furcsa esetet őrzött meg számunkra. Egy panaszos visszavonja korábban férje ellen megfogalmazott vádjait. Első olvasatra nem lehet eldönteni, hogy a levélíró igazat mond-e, vagy valamilyen külső kényszerítő erő vonatja vissza az előző levélben leírtakat. 1822 novemberében Telegdy Erzsébet Tóth Sámuel felesége arról panaszkodott, hogy még egy éve sincs, hogy összeházasodtak, de férje már sok iszonyú és gyilkos tetteket vitt véghez rajta. Szüleinek szeme előtt három alkalommal úgy megverte, hogy az állatot nem szokták annyira. Első alkalommal miután kutya teremtette káromlásokkal illette, felvett egy bunkós botot, őt a földre lökte, s azal úgy megverte, hogy egy hétig feküdt, de még két hét után is alig bírta magát vonszolni. Másodszori megverése után elvetélt. Harmadszori verése közepette sikerült elszabadulnia, és azóta, hogy életét mentse, nem is ment vissza. Férje folyton fenyegető szavakkal üzengetett neki. Mivel töltött puskával várta vissza, úgy döntött inkább apja házánál marad. Egy alkalommal, amikor férje a házuk elé ment, apját kihívta, és ezt mondta: „No baszszom a vén teremtésedet, baszszom a huntzfut gaz ember lelkedet tud

⁴³³ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁴³⁴ Uo.

meg azt az edjet, hogy mihelyest meg látom a lányodat azonnal adjon lövöm, azután tégedet baszom teremtetedet, utolyára pedig magamat, vagy pedig ha be foghatom a leányodat fel kötöm a gerendába, mérget veszek mind neki, mind nekem el kell veszni, vagy pedig meg ölöm, még 300 botot én is elbírok, három esztendőtt kitöltök.” Félt a férjétől, ezért a konzisztórium segítségét kérte.⁴³⁵ November 23-án Telegdy Erzsébet egy másik levelet küldött. Ebben arról írt, hogy az előbbi levelet édesapja az ő tudta és engedélye nélkül írta a konzisztóriumnak. Így az abban foglaltakat hamisaknak, koholmányoknak és bosszúvágyból eredteknek nevezte, és most visszavonja. S ha férjét tiszteletlenséggel megbántotta bocsánatot kér, és fogadja, hogy a jövőben békés, csendes életet fog élni, amit férje részéről is kíván. Eddig is békességben éltek, ezután is így fognak. Kérte, hogy az előző levélben foglaltakat tekintse a konzisztórium tárgytalannak.⁴³⁶ Amikor a két levelet, de különösen az írást és az aláírást összehasonlítottuk, azok nem egyeztek. Így minden bizonnyal a feleség apja írta az előzőkben foglaltakat anélkül, hogy a leányával egyeztetett volna. Kérdés, mi volt ennek az oka, és egyáltalán volt-e bármi oka az apának, hogy vejét a konzisztórium előtt ily mértékben bepanaszolja, s ennyire rossz színben tüntesse fel. Nyilvánvalóan, bár nem ismert az ügy vége, a felelősségre vonás a hamis rágalom miatt nem maradt el.

A fejezet végén még egy ügyet ismertetünk, amiből kiderül, hogy az egyház minden erőfeszítése ellenére sem tudta egyben tartani a házaseleket, amennyiben részükről már még a hajlandóság sem volt meg. Nem volt olyan egyszerű a döntés sem, hiszen a felek nem voltak csak ideiglenesen miskolci lakók. 1838. március 6-án Bakos Sára, Tóth János felesége fordult a püspökhöz. Férje emődi származású. 9 éve éltek együtt, de viselkedése miatt elidegenedett tőle. Férje összekelésüktől kezdve kegyetlenül verte, ezért négy éve a megye fogházába került. Amíg ott volt, amennyire tudta segítette, táplálta, ennek ellenére soha nem volt iránta szeretettel. Három év tömlöcben töltött idő után nem régen kiszabadult, elment hozzá Miskolcon bérelt szállására, ahol az iránta való vonzódását úgy mutatta ki, hogy megverte és a fejét betörte annyira, hogy az orvos hét hétig gyógyította. Ezt követően abban a reményben, hogy megváltozott, visszament hozzá, mert hívta. De sem enni, sem más szüksége betöltésére nem adott neki semmit. Azzal az elhatározott szándékkal hagyta el, hogy többé nem akar vele élni. Miskolci születésű lévén visszaköltözött szülőhelyére. Férje az emődi kon-

⁴³⁵ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁴³⁶ Uo.

zisztórium elé akarta hívatni, hogy amint ott megjelenik, haragját rajta kitölthesse. Ő azonban, mint miskolci születésű, itt kívánta válását elindítani. Ebben kérte a püspök segítségét.⁴³⁷ A püspök javaslata az volt, hogy mivel Tóth János az egyházmegyei vizi-táció során megátalkodva úgy nyilatkozott, hogy a miskolci konzisztórium elé ő soha nem fog bemenni, felesége pedig férje kegyetlen viselkedése miatt Emődre nem megy el; továbbá, mivel meg van győződve róla, hogy a feleség csak rövid ideig fog Miskol-con tartózkodni, mert igazi lakhelye Igriciben van, ahol apja is lakik, s ahol össze is házasodtak, jónak látta, hogy az egyházlátogatás során Igricibe idézzék be mindkettő-jüket, és ott végezzék el a megbékéltetés munkáját.⁴³⁸ Ezt követően Tóth János is levél-ben kereste meg a püspököt. Leírta, hogy felesége rossz cselekedetei miatt megjelent a szent szék előtt, ahol ő belement az igaz pároséletbe és abba, hogy hazaviszi feleségét és vele egy koszton fog élni azzal a kitételrel, hogy ami kis vagyona van nejének, azt is elviszi hozzá. Az azonban újra elhagyta. Innentől kezdve nem szeretne többé vele élni, el akart válni.⁴³⁹

VI.2. Paráznaság

A házasságtörés vagy paráznaság a legtöbb helyen még ebben a korszakban is a legszi-gorúbban megítélt és büntetett vétek volt. A szégyenkő, a szégyenpad, fekete szék és terítő sok helyen fennmaradtak⁴⁴⁰ annak ellenére II. József, illetve később a helytartótá-nácsi rendeletek megtiltották ezek alkalmazását, hiszen a felvilágosodás korában az efféle megszégyenítő eszközök már nem illettek bele a közgondolkodásba. Később pedig a rendelkezések méginkább enyhítették az eljárásokat, s ezekkel együtt a bünte-téseket is. A Miskolc városából fennmaradt források nem árulkodnak szigorú bünteté-sekről, sokkal inkább a humánusabb eljárásoknak lehetünk tanúi még a paráznasággal kapcsolatos esetekben is.

A korábbi fejezetben érzékelhető volt, hogy a házassági ügyek többségénél a házastársak közötti vita és panasz abból is adódott, hogy valamelyik fél szeretőt tartott, vagy megcsalta a másikat. A soron következő eset szereplői nem házastársak, hanem egy hajadon leány és egy köztisztviselőben álló személy. 1790 decemberében Szathmáry

⁴³⁷ SRKTGyLt. R.B.II. 7/1.

⁴³⁸ Uo.

⁴³⁹ Uo.

⁴⁴⁰ S. LACKOVITS (2007), 142.

Julianna írt a konzisztóriumnak. A múltban vele, illetve anyjával megesett méltatlanságról számolt be, aminek mai napig viselik következményét. Három évvel ezelőtt ismerkedett meg Komjátý Ábrahám professzorral. Elmondta, hogy egy nap, amikor a professzor házához ment, ő egyedül volt otthon. Miután bement, az ajtót becsukta, és erőszakoskodni kezdett vele. Buja indulatainak ő nem akart engedni, de az letépte a ruháit, megfosztotta ártatlanságától, elvette szüzességét, amivel őt megbélyegezte és világ csúfjává tette. Ezt követően megígérte, hogy elveszi feleségül, továbbá, miután meghallotta, hogy teherbe esett, ígéretet tett, hogy apja lesz a gyermeknek, és fizeti eltartását. Mindezek csak ígérek maradtak. Sőt 1788-ban édesanyjától száz forintot kért aszú bor készítésének költségeire azzal íz ígérettel, hogy a hasznából pedig részesíteni fogja őket is. Sem a hasznából nem részesültek, sem pedig a kölcsönként pénzt nem adta meg. Őt világ csúfjává tette, anyját pedig becsapta. Azt kérte a konzisztóriumtól, hogy kötelezzék Komjátý professzort tőle született gyermeke tartására, illetve adóssága megadására. Ha a professzor az állításokat letagadja, tanúkat ígért igazá bizonyítására.⁴⁴¹ A lelkész, a főgondnok és az iskolatanító jelenlétében megkezdődött a vizsgálat. Számos kérdés feltevését igényelte az ügy pontos részleteinek a megismerése. A kérdésekre adott válaszokból megtudjuk, hogy a két felet 1787-ben ismertette össze Kováts Ferencné, a lány nénye azzal, hogy a professzor varrással szeretné megbízni. A professzornál több ízben megfordult, mint ahogy az is a leány és szülei házában. Sőt szüleinek bort is vitt. Először csak ölelgette és nem erőszakoskodott vele. Később, amikor már erőszakosságra került a sor, azt a lány száját befogva tette, hogy ne tudjon kiabálni. Teherbe esett, a professzor megígérte, hogy feleségül veszi. Ezt az ígéretet azonban rajta kívül senki sem hallotta. Időnként küldött néhány dolgot, mint pl. egy véka búza, néhány palack bor, egy viseltes selyemkendő. Néha-néha, ha elment hozzájuk, adott egy rénes forintot, amikor pedig megszült, az anyjával küldött egy aranyat. Ruházkodására egyszer adott néhány viseltes darabot.⁴⁴² A professzort is kikérdezték, aki előbb tagadta az egészet, de aztán megvallotta, hogy közösült a leánnyal, de nem az ő, hanem a leány atyja házában, és akkor az már terhes volt.⁴⁴³ Más tanúkat is meghallgattak. Az első tanú azt mondta, hogy a professzor általa üzent Szathmáry úrnak, hogy küldje fel leányát, mert varrni való munkát adna neki. A leány felment. A

⁴⁴¹ SRKTGyLt. R.B.I. 5/6.

⁴⁴² Uo.

⁴⁴³ Uo.

másik tanú arról számolt be, hogy a professzor megjelent Szathmáryék házánál, s ott az asszony kérdőre vonta a leánya megrontásáért. Elismerte tettét és kérte, hogy még egy évig hallgassanak róla, aztán elveszi feleségül, dajkaságért pedig évi negyven forintot fog fizetni. Mindebből semmi sem valósult meg. A következő tanú a kölcsön adott száz forintról beszélt. Szathmáryné valóban azzal a céllal adta kölcsön, ahogy a leány már beszámolt róla. Írás is készült a kölcsönadásról. S mikor sem az eladott szőlő hasznából nem juttatott a professzor, sem a pénzt nem látták viszont, akkor Szathmáryné megszólította őt. A kölcsönadási papírral együtt magához rendelte, tíz forintot adott neki, amivel rendezni vélte adósságát, a papírt pedig elvette. Az asszony csodálkozó tekintetére közölte, hogy levonta belőle a borokat, meg mindazt, amit eddig vitt nekik, s végül a kölcsönadott összegből tíz forint maradt.⁴⁴⁴ A vizsgálati bizottság tagjai december 21-én írásba foglalták a felek között megkötött megegyezést. Bár Komjáty Ábrahám továbbra is tagadta Szathmáry Julianna állítását, illetve adóssága rendezetlenségét, mindazonáltal kész volt az ügyet úgy lezárni, hogy fizet a családnak százötven forintot, aminek fejében többet semmilyen követelést nem támasztanak felé. Erre mind Szathmáryné, mind a leánya ígéretet tett. A professzor a bizottság tagjai előtt adott ötven forintot, a maradékra pedig kijelentette, hogy Szent György napjáig megfizeti. A két nő fenntartotta magának azt a jogot, hogy ha ígéretét addig nem teljesíti, a törvény útjára viszik az ügyet. Az írás végén a bizottság minden tagja, illetve az egymással szemben álló felek is aláírásukkal hitelesítették az abban foglaltakat.⁴⁴⁵

Komjáty Ábrahám magaviselete ügyében december 27-én hallgattak meg tanúkat, akik közül többen állították, miszerint gyakorta látták őt különböző személyekhez éjszaka lámpás nélkül menni. Ugyanígy látták pincékbe menni is. Volt közöttük, aki a bodrogkeresztúri Bertalan napi vásárban találkozott a demecseri mesterrel, aki afelől érdeklődött, hogy Komjáty professzor még Miskolcon van-e. Igenlő válasza után a mihályi tudakozva elmondta neki, hogy Demecserbe költözött egy menyecske, aki ott szülte meg gyermekét, akinek ő lett a keresztapja. A gyermek apja után érdeklődött, s a menyecske Komjáty Ábrahám miskolci professzort nevezte meg. Egy másik tanú szerint egy alkalommal, amikor Szathmáry úr nagyon beteg volt, Komjáty úr elment hozzájuk, és Szathmáryné a leányával együtt bezárta őt az oldalsó szobába, ahol nagyon sokáig voltak. Amikor pedig rosszallását fejezte ki emiatt, Szathmáryné közölte vele,

⁴⁴⁴ SRKTGyLt. R.B.I. 5/6.

⁴⁴⁵ Uo.

hogy semmi gond nincs, mert a professzor el fogja venni a leányát.⁴⁴⁶

A történet itt lezárult. Mégsem tekinthetjük lezártnak, mivel nem tudjuk, hogy a professzor állta-e a szavát, miszerint kifizeti a család felé az összes adósságát. De azért sem zárhatjuk le ezt a történetet, mert Komjáty Ábrahám (1743-1827) személyében nem egy átlagemberrel van dolgunk, hanem egy elismert, külföldet megjáró professzorral.

Komjáty Ábrahám a Tiszáninneni Református Egyházkerület közismert és köztiszteltben álló egyéniség volt a 18-19. század fordulóján. Tekintélyét és elismertségét műveltségével és munkájával érte el.⁴⁴⁷ Abaújszántón született 1743-ban. Középkolai tanulmányait a sárospataki kollégiumban végezte, ahol 1760. máj. 2. iratkozott be az akadémia togatus hallgatóinak névsorába. 1770–73-ig Sárospatakon könyvtárnok volt, és 1774 januárjában szeniorrá választották. 1775-ben külföldi tanulmányútra indult, ahol több egyetemet is meglátogatott. Bernből Párisba, majd Brüsszelbe, Utrechtbe és Londonba ment, ahonnan ismét Utrechtbe. Ez utóbbi helyen 1782-ben jogi doktori fokozatot szerzett.⁴⁴⁸ 1785-ben hazatért és az egyház szolgálatába állt. Nyolc éven keresztül tanított a miskolci gimnáziumban,⁴⁴⁹ majd 1792-ben lemondott hivataláról, és az igrici református gyülekezet lelkipásztora lett.⁴⁵⁰ 1799-ben már paraszniai lelkész lett. Jelentősen kivette részét a felső-borsodi egyházmegye ügyeiből, aminek következtében 1800-ban előbb az egyházmegye főjegyzőjévé, majd 1807-ben esperesnek választották. E tisztségét nem sokkal halála előtt tette le.⁴⁵¹ 1827. február 7-én Parasznyán halt meg. Külföldi tanulmányútjáról gazdag könyvgyűjteményével érkezett haza, amely még életében meghaladta a kétezer kötetet.⁴⁵² Rendkívüli szervezőképessége, az ügyintézés területén való jártassága aktív egyéniségévé tette egyházának. A gyülekezeti és egyházat érintő kérdések mellett leginkább az iskolázással és a lelkészképzéssel kapcsolatban maradtak fenn állásfoglalásai.⁴⁵³

Életpályája valóban arról árulkodik, hogy méltán elismert egyéniség volt. Így

⁴⁴⁶ SRKTGyLt. R.B.I. 5/6.

⁴⁴⁷ UGRAI János (2008): Komjáty Ábrahám a gyermekek neveléséről, in: *Széphalom 18.* Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely. 309.

⁴⁴⁸ SZINYEI József (1899): *Magyar írók élete és munkái, 6. köt.*, Hornyánszky Viktor Kny., Budapest. 832. co.

⁴⁴⁹ UGRAI (2008), 309.

⁴⁵⁰ SZINYEI (1899), 832. co.

⁴⁵¹ UGRAI János (2004): „*Kis világnak világos kis tüköre*”: *északkelet-magyarországi református lelkészek önéletrajzi nyilatkozatai 1807-1808-ból*, Debrecen, 82.

⁴⁵² SZINYEI (1899), 832. co.

⁴⁵³ UGRAI (2008), 309.

jogosan merül fel a kérdés, olvasva a jegyzőkönyv által ismertetett ügyét, hogy van-e ezeknek bármiféle igazságalapja, vagy csupán bemocskolták a professzor jó hírnevét. Szathmáry Julianna 1790 decemberében írta a levelet. Állítása szerint a professzossal való megismerkedés 1787-ben indult, mivel az varratni szeretett volna vele valamit. A jegyzőkönyv rögzítette mindazok vallomását, akiket az esettel kapcsolatban megkérdeztek, az ügyet viszont nem zárta le. Az egyházmegyei iratok között nem találtam utalást arra nézve, hogy az eset a megyei közgyűlés elé került volna. Azt tudjuk, hogy a leány Demecserben szülte meg a gyermeket, de apaként egyértelműen a professzort adta meg. A demecseri mester a bodrogkeresztúri vásárban érdeklődött egy miskolci lakostól aziránt érdeklődött, hogy Miskolcon van-e még Komjáthy professzor? Minden bizonnyal nem véletlenül. Szathmáry Juliannáék körül többen alátámasztották Komjáthy Ábrahám kapcsolatát a leánnyal. Talán az egyházközségi vezetők, illetve az iskola vezetése előtt nem volt mindez nyilvánvaló, így állásából nem mozdították el. Később, amikor a leány levélben feltárta a dolgokat, a lelkész, a főgondnok és az iskolatanító jelenlétében a professzor mindent tagadott. Majd ugyan elismerte, hogy közösült a leánnyal, de azt állította, hogy akkor már terhes volt. Két év múlva azonban történik valami érdekes. 1792. november 18-án,⁴⁵⁴ a tanév kellős közepén Komjáthy lemondott tanári állásáról. Ez utóbbi információ sejtet valamit a vádak igazságtartalmából, mert, ha semmi sem történt, miért mondott le. Miért ment el egy jogi doktorátussal rendelkező, rangos gimnáziumi professzor Igricibe, feladva egy ígéretes és felfelé ívelő pályát. További kérdésként merül fel, hogy ha a vádak valóságnak bizonyultak, miért kapott gyülekezeti lelkészi állást, majd választották meg először egyházmegyei főjegyzőnek, később esperesnek? Miért nem alkalmazták rajta is az egyházfegyelem eszközeit?

Számos kérdés, amire a források hiánya miatt nincs válasz, csupán hipotézis. Két lehetőség van. Az egyik, hogy hamisan vádolták, a másik pedig, hogy a vádak igazak voltak, s miután már széles körben ismertté vált az ügy, helyzete a gimnáziumban tarthatatlan volt, és közös megegyezés révén lemondott. Elismertsége, szaktudása, műveltsége, köztiszteletben álló volta miatt azonban nem indult eljárás ellene. Feltételezem, hogy a fent említettek miatt az egyház sem akart drasztikus lépést alkalmazni vele szemben, ezért megengedte, hogy elfogadja az Igrici lelkészi állást. Később pedig képességeit, rátermettségét nem akarták parlagon hagyni, s miután Parasznyára költözött

⁴⁵⁴ SZINYEI (1899), 832. co.; UGRAI (2008), 309.

egyre inkább visszakapcsolódott a nagy egyházi életbe.

Természetesen az is feltételezhető, hogy Komjáthy megnősült. Családtörténetére vonatkozóan Sziklaváry Károly *Az Egressy család származástörténeti krónikája* című tanulmányában nagyon érdekes adatot találtam. Szerző Egressy Galambos Pál (1771–1827) életének eseményeit tárgyalja. Ezek között említi, hogy Egressy Galambos Pál kétszer kötött házasságot, és csupán második házasságkötésének dátuma ismert. Nem is a dátum a lényeges, hanem akivel Pál házasságot kötött. 1806. június 24-én Komjáthy Ábrahám, Parasznyán szolgáló, tudós lelkész nevelt leányát, az abaújszántói születésű Juhász Juliannát (1787–1842) vette el.⁴⁵⁵ Juhász Julianna születési éve egybeesik azzal a dátummal, amikor Szathmáry Julianna megismerkedett a professzorral. Talán túl messze merészkedek, ha azt mondom, nagyon nyilvánvaló az egybeesés. A vezetéknév azonban más. Újabb spekuláció gyanánt feltételezhető, hogy Szathmáry Julianna férjhez ment egy Juhász nevezetű emberhez, aki később nem volt hajlandó nevelni más gyermekét, ezért a professzor maga mellé vette. Itt azonban meg is állok, és inkább tekintem az évszám egybeesését csupán érdekességnek. Mert a jegyzőkönyv szerint Szathmáry Julianna Demecserben szülte meg gyermekét, és nem tudjuk, hogy fiúnak, vagy lánynak adott életet. Sziklaváry szerint Juhász Julianna abaújszántói születésű volt. Mivel maga Komjáthy Ábrahám is Abaújszántón született, talán sokkal valószínűbb, hogy egyik szerencsétlenül járt rokon gyermekét fogadta be, s nevelte sajátjaként.

Ellenben az is nagyon érdekes és elgondolkodtató ebben az ügyben, hogy miért három évvel az események után írt levelet Szathmáry Julianna és az anyja. Miért nem a dolgok megtörténtét követően. Talán imponált nekik a rangos doktorral való ismeretség, és annak reménye, hogy majd elveszi a leányt, amit az anya még elő is segített a maga sajátos módján. Talán bíztak a közismert ember szavahihetőségében, hogy eltartja majd a gyermeket. S miután az ígéretek megvalósulását nem tapasztalták, eldöntötték az egész ügy nyilvánosságra hozatalát. Ma már sajnos egyértelmű választ ennek a történetnek egyetlen kérdésére sem tudunk adni.

Szintén ebben az esztendőben esett meg, hogy Dudás Miklósné, Kutasi Erzsébet „...nős, parázna, maga hitetlen paráznaságát önként való megvallásával Ns Eklésiánknak megkövetése által akarta el[?].”⁴⁵⁶ A gyülekezet vezetősége külső tör-

⁴⁵⁵ SZIKLAVÁRY Károly (2011): Az Egressy család származástörténeti krónikája, in: *Lymbus*, 385. https://epa.oszk.hu/01500/01500/00009/pdf/Lymbus_2011_19_SziklavariKaroly.pdf 2023.02.28.

⁴⁵⁶ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

vényszék elé küldte, ahol méltó büntetését vehette. Ugyanekkor tárgyalták nemes Szalontay Nagy Pál és nemes Vay Kovács Klára törvénytelen együttélését is, ahol a férfi békés együttlakásuk engedélyéért könyörgött.⁴⁵⁷

Kutasi Erzsébet azzal, hogy saját magát jelentette fel a presbitériumnál és az eklézsiakövetést is vállalta volna, minden bizonnyal a világi törvénytelen együttélést akarta elkerülni. Az ő esete rámutat arra, hogy még létezett az önkéntes penitentia, amire ő is jelentkezett, illetve az eklézsiakövetés is. S nemcsak létezett, de ott volt az emberek tudatában, hogy elkövetett vétkük, milyen büntetést érdemel. Vagyis az egyház azon gyakorlata, hogy a lelkész újra és újra kihirdette a rendeleteket, normákat, nem volt hiábavaló és eredménytelen még akkor sem, ha ez a korszak már nem igazán gyakorolt szigorú büntetéseket. A másik esetben pedig feltűnő, hogy bár vadházasságban, paráznságban éltek együtt a felek, a férfi mégis azért folyamodott, hogy így, ebben az állapotban maradhassanak meg. Persze a békés együttlakás jelenthette azt is, hogy hajlandók voltak akár a házasságra is, de azt is, hogy csupán az együtt lakást, és nem az együttélést kérvényezte. Ez azonban csak spekuláció.

Juhász Mihály feleségének, Hubai Évának levelét 1792. december 17-én olvasták fel, aki J. Ferenc rajta elkövetett becsstelenségeiért elégtételt kért.⁴⁵⁸ Sajnos a jegyzőkönyvből nem derült ki, hogy mit takart a megbecstelenítés ebben az esetben, de valószínű, komoly ügy lehetett,⁴⁵⁹ mert a leírás azzal folytatódott, hogy „Ezen panasznak bánatoságos complanatiójára Tiszteletes Toót András és Fő Bíró Nemzetes Barkasi András Uraknak recomendáltatik, mely ha nem succedálna, az Instans a Törvény uttyára igazíttatik.”⁴⁶⁰

1795-ben csak egy esetet találtam. Nemes Szűcs Zsuzsannánt és Bényei Erzsébetet a presbitérium július 19-én idézte be, és „eleikbe adatott feslett és bűnös s büntetést érdemlő életek, s egyszer s mind kéretteket sőt tiltattak, hogy továbbá is ilyen tisztátalan életet élni ne merészellyenek.”⁴⁶¹ Az ügy irataiból nem derült fény a feslettség mibenlétére. Feltételezhetően azonban parázna nők voltak. Mint olvasható a sorokból,

⁴⁵⁷ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

⁴⁵⁸ Uo.

⁴⁵⁹ A korabeli megfogalmazások alapján parázna tett, közelebből pedig az erőszak egy fajtája lehetett. A magyar értelmező szótár szerint egy nőnek közöszülésre való kényszerítése, egy nő meggyalázása. Lásd <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/m-3C77D/megbecstelenites-3D5AE/>, 2023.11.17.

⁴⁶⁰ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

⁴⁶¹ Uo.

nincs büntetés, csak behívás és tiltás. Nyilvánvalóan nem maradt el a feddés sem. De míg korábban a parázna nők súlyos büntetésben részesültek, most hasonlóval nem találkozunk.

Ezt követően csak a 19. században tűnik fel egy forrás, ami még a korszakhoz képest is szokatlan történetet tár elénk. Nem csupán a paráznaság tényét, de a csalást, a hazugságot is megtaláljuk benne, ugyanakkor a szégyenérzet és a megbánás is kiérződik belőlő. 1821 augusztusában a gyülekezet egyik nőtagja, Túróczy Mária – a Szentírás néhány ígéversét idézte, ahol arról olvasunk, hogy Isten a kevélyeknek ellenáll, az alázatosokat pedig megjutalmazza, továbbá, hogy senki sincs bűn nélkül – vezette fel paráznaságát. Majd rátért arra, hogy ő is bűnös, mert jegyesét, nemes Kementzky Dánielt hamarabb „megismerte”, mint ahogy törvényes házasságuk megtörtént volna. Eből ez év márciusában született egy fia, akit megkereszteltetett, de nem saját nevükre, hanem szüleinek Tóth Istvánt és Szabó Klárát nevezte meg, magát pedig keresztanyjaként diktálta be az anyakönyvbe. A gyermeket ez alapján Tóth Istvánnak anyakönyvezette. Jól tudta ez utóbbi tétével vétett mind az egyházi, mind a világi törvények ellen. Bűnét elismerte, s abban bízott, hogy Jézus szavai alapján – ha megbocsátjátok az embereknek a vétkeiket, nektek is megbocsátatnak a ti vétkeitek – ő is bocsánatot nyer. Végül pedig az volt a kérése, hogy ha törvénnyel nem ütközik, gyermekét írják át az ő és férje neve után Kementzky Józsefnek. Keresztszüleinek pedig Szentiványi Jánost és feleségét Saray Esztert jegyezzék be.⁴⁶² E levelet követően előkerült egy nyilatkozat is, amelyben a férj, Kementzky Dániel minden felesége által leírtat igazolt azzal a kiegészítéssel, hogy ami abban szerepelt, az ő tudtával is történt. Elismerte, hogy a gyermek még házasságuk előtt fogant, s hogy helytelenül tettek, amikor idegenek nevén anyakönyveztették, de most már házasok, és szeretnék saját nevükre venni.⁴⁶³ Illés Endre a hasonló esetek kapcsán írja, hogy azokat a párokat, akik már a házasság előtt „gonoszul éltek”, az egyház csak előzetes penitencia-tartás után eskette meg. Az is előfordult, hogy az ilyen párok előbb egyházfegyelmi eljárás alá kellett adják magukat, és ezt követően házasodhattak össze.⁴⁶⁴ Sajnos mivel a forrásokból a leírtakon túl semmi mást nem tudunk, így arra sem kapunk választ, hogy kiderült-e egyáltalán a házasság előtti viszony, mielőtt az egyház összeeskette volna őket. Az mindenképpen árulkodó tény,

⁴⁶² SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁴⁶³ Uo.

⁴⁶⁴ ILLYÉS (1941), 156.

hogy mások nevén anyakönyveztették gyermeküket, amit nyilvánvalóan azért kellett megtenni, mert a vadházasságból születetteket nem keresztelték meg. A házaspár csaláshoz és hazugsághoz folyamodva vezette félre az egyházat. Nem tudjuk, hogy a presbitérium hogy döntött ügyükben, de a megbánásuk mindenképpen enyhítő tényező lehetett. S mivel ekkor már az eklézsiakövetés, nyilvános bűnvallás nem létezett, minden bizonnyal azt, hogy a lelkészek vagy a presbitérium előtt tegyenek bűnvallást, ők sem kerülhették el.

VI.3. Rágalmazás és tiszteletlenség

A rágalmazást és tiszteletlenséget már kezdettől fogva súlyos bűnnek tekintették, különösen, ha azt hivatalos személlyel vagy szülővel szemben alkalmazták, illetve követték el. Emiatt sok helyen akár szégyenkőre vagy pellengérré kerülhetett az elkövető. S. Lackovits Emőke megemlíti, hogy az ilyen személyek egyrészt sosem kerülhették el a büntetést, másrészt a legenyhébb büntetésük az volt, hogy a lelkipásztor az egész közösség előtt kipurkáltatta őket a vasárnapi istentiszteleten. De büntetésként alkalmazták az összebékeltetést és a megfeddést is. Ez utóbbit rendszerint házastársak esetében alkalmazták.⁴⁶⁵ A kipurkálást ez a korszak már nem alkalmazta. Még akkor sem, ha néhány forrás arról árulkodik, hogy hazánkban néhány településen az 1810-es évek után a fegyelmezésnek egy szigorúbb áramlata jelentkezett.⁴⁶⁶

A következő ügyben nem csupán a rágalmazás, de a paráznaság, a rosszindulat, a vadházasságra utaló jelek is tetten érhetők. Ezt az esetet először a paráznaság kategóriájába soroltam, mert az első beszámoló szerint egy fiú saját édesanyját ebben a színben tüntette fel. Átolvasva a teljes történetet, azonban kitűnik, hogy vádaskodása alapján sokkal inkább rágalmazásnak tűnik minden általa említett dolog. Éppen ezért a történetet minden oldalról körüljártam, minden érintett személy levelét és történetét ismer tettem, hogy a valóságra fény derüljön. 1795. április 26-án ifjabb Doma István özvegy édesanyjának nemes Püspöky Török Istvánnal való megbotránkoztató életére panasz kodott. Páratlan az a megfogalmazás, ahogy az egész ügyet felvezette. „Minthogy az Anyaszentegyház és az Eklésiák Feje, mind maga viselésével, mind tudományával a tiszta életnek követését gyakorolta; egy Fundamentumos jónak lenni hagyta és parantsolta a tiszta életnek követését; de ha ezt világosan a maga Hivei nem tapasztal-

⁴⁶⁵ S. LACKOVITS (2007), 140.

⁴⁶⁶ ILLYÉS (1941),160.

nák is, a természet rendi bizonyította, mivel minden teremtett állatok között, csak az ember az aki különbséget tud tenni a jó és a rossz között.”⁴⁶⁷ Ezt követően tért rá a tárgyra, mert kötelességének tartotta jelenteni és megismertetni. Véleménye szerint anyja és a megnevezett férfi olyan életet élnek, amely a gyülekezet tisztaságát beszenyenezi. Tisztában volt azzal, hogy a levelében lévő sorok nem bizonyítják ezt a tisztatlanságot, mindazonáltal olyan információkat közölnek, amelyekből a törvénytelen élet egyértelműen kiviláglik majd. Levelét a lelkipásztoroknak, mint a szent egyház fejének és szolgálóinak címezte. Anyjáról azt írja, hogy az egész utcában nyilvánvaló gyanús és utálatos él. Azt kérte, hogy emiatt intsék meg, és ha az intés nem használna, vigyék a konzisztórium elé. A feddést a következőkéért kéri. Először, ha ő még ilyen fiatalon olyan életet élne mint anyja, az őt már régen megfeddette volna, s nem ő tartozik felé figyelmeztetéssel. Másodszor, hogy miután rájött anyja ilyen életfolytatására, megfeddette. Az azonban nem ismerte el vétkét, sőt parázna társának elmondta, aki elment hozzá, s ha mások nem segítettek volna, talán meghalt volna kezei között. Az egyház tiszta élete érdekében kérte, hogy anyját válasszák el Püspöky Török Istvántól, aki bár külön lakik a feleségétől, de ettől még anyjával való kapcsolata bűnös és gyanús.⁴⁶⁸ Ugyanebben az ügyben akadt egy másik panaszos is. Április 26-án Tóth András tett panaszt Püspöky Török István ellen, hogy elhagyta a feleségét, és a Fábíán utcában lakó Doma István özvegyével botránkoztató életet él.⁴⁶⁹

Ha csak az iménti két levél tartalma lenne ismeretes előttünk, azt gondolnánk, mennyire felelőtlenül viselkedett ez az édesanya, hogy még nevetlen gyermeke mellett bűnös viszonyban élt, sőt társával megverette. Egy másik levél alapján azonban kiderült, hogy bármennyire is páratlanul fogalmazta meg panaszát ifjabb Doma István, a helyzet egészen másként fest. 1795. május 11-én Püspöky Török István írt egy levelet, amelyet egyenesen a konzisztóriumnak címzett.⁴⁷⁰ Ebben a levélben kezdetektől fogva teljesen más megvilágításba helyezte a történeteket. Leírása alapján 1792-ben vette meg azt a házat, ahol jelenleg lakik. Ez egy udvaron volt azzal a házzal, ahol özvegy Doma Istvánné is élt fiával. Egy kapun jártak ki és be. Nagyon szépen elvoltak egymás mellett, látogatták egymást. Télen, amikor ő fűtött be, akkor Domáék mentek át hozzá, s amikor amazok, akkor ő ment át melegedni. S mivel egyedül élt, még az is előfordult,

⁴⁶⁷ SRKTGyLt. A.XXV. 9336.43.

⁴⁶⁸ Uo.

⁴⁶⁹ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

⁴⁷⁰ SRKTGyLt. A.XXV. 9345.52.

hogy ott is aludt náluk, amikor mindenki otthon volt. A jó kapcsolat ott romlott meg, amikor ifjabb Doma Istvánt – akinek anyja tartozott tizenegy forinttal – az anyja, mivel egy kenyéren éltek, külön kenyérre tette, mert meg akarta neki tanítani, mit jelent „...tsak meleggel is fel tartani az házat, az maga házában nem fűtött, hanem az Enyembe.”⁴⁷¹ A fiú úgy vélte, hogy Török István lázította ellene az anyját, így innentől kezdve mindent megtett, hogy ellene és anyja ellen rágalmakat terjesszen, és tanúkat keressen ezek alátámasztására. Elhíresztelte, hogy gonosz, tisztátalan és gyanús életet élnek együtt. S hogy ezt be is bizonyítsa, előfordult, hogy amikor az anyja átment Török Istvánhoz, rájuk zárta az ajtót, és az utcában lakókat hívta bizonyosággul. „...így ingerlett bosszúságra s kereste miképen ejthetne s keverhetne mind engem s mind pedig az anyját gyalázatba.”⁴⁷² Ezek után dühében a fiút pofon ütötte. Mivel ifjabb Doma István azzal is vádolta Püspöky Török Istvánt, hogy külön él a feleségétől, a férfi ennek megindoklására is írt levelet a konzisztóriumnak ugyanazzal a keltezéssel.⁴⁷³ Feleségét 13 évvel ezelőtt vette el. Mióta összeházasodtak, kimondhatatlan nyomorúságokat szenvedett el tőle annyira, hogy házasságuk után nem sokkal saját apjától rámaradt fekvő és ingó jószágát elvesztegette, majd bútorát és ruháját titokban elvitte és eladta. Ha nem lett volna elég, hogy ezeket elpredálta, szerszámait is ellopta és zálogba adta. Mindet neki kellett kiváltani a zálogból. Esetüket már a szolgabíró Böller József és Csomós Mihály úr megismerte. Elmondta azt is, hogy felesége munkakerülő, henye, galád és tunya, hogy még a tetű is ellepte annyira, hogy emiatt a haját is le kellett nyírni, és télnék idején még saját rokonsága sem adott neki szállást. Guba darabot varrt a lábaira, és úgy koldult, sertésólakban aludt. Most pedig már olyan emberhez nem méltó életet él, ami miatt ő nemhogy egy házban, de egy ágyban sem kíván vele lenni. Ezért ő már kérvényezte a válást és saját állításai bebizonyítását.⁴⁷⁴ Sajnos az ügy lezárásával kapcsolatos forrást nem találtam.

Mint láthatjuk a történetek nem egyértelműek. Az is kitűnik, hogy Doma István fondorlattal szerette volna bepiszkítani anyját. Ez az ügy azért került a konzisztórium elé, mert Doma István paráznsági ügyet akart belőle kreálni. Anyjával, és az udvarban lakó Török Istvánnal való rossz kapcsolata indította minden bizonnyal levele megírására és arra, hogy a két embert rossz színben tüntesse fel. Nyilvános teret keresett, hogy

⁴⁷¹ SRKTGyLt. A.XXV. 9345.52.

⁴⁷² Uo.

⁴⁷³ SRKTGyLt. A.XXV. 9346.53.

⁴⁷⁴ Uo.

ebből az ügyből ő kerülhessen ki jól, illetve a maga oldalára döntesse el az ügyet. Leveleiben arra törekedett, hogy a konzisztórium illetékességét egyértelműen kihangsúlyozza. A konzisztóriumot azzal igyekezett a saját pártjára állítani, hogy kihasználta azt, ami a korban a társadalmi megítélés szerint nem volt helyes. Nevezetesen, hogy egy férfi, aki külön élt a feleségétől egy özvegyasszony házában gyakorta időzött, mi több időnként ott is aludt, és saját anyja is időzött a férfinál. Az ő meglátása szerint a paráznaság bűne egyértelmű még akkor is, ha arra hivatkoztak, hogy a fűtés végett történt az egymásnál való időtöltés. Az tény, hogy ebben a korban gyakori szokás volt, miszerint a család minden tagja egy szobában élt és aludt. Ha vendég érkezett, az is abban a szobában volt velük. Tehát, ha Török István ott is aludt időnként Doma Istvánéknál, levele szerint csak akkor tette, amikor mindenki otthon volt. Talán a fűtésre való hivatkozás gyenge alapokra helyezi az ügyet, ugyanakkor pedig meglehetősen igyekeztek spórolni. Sem tanú, sem forrás a tényleges paráznaság bebizonyítására nincs, csak Doma István szava. Ebből kiindulva pedig nem egyértelmű a vád megalapozottsága.

VI.4. Székperek

A templomi székek birtoklásáért folytatott küzdelem ennek a korszaknak is a sajátja. A miskolci gyülekezet kinőtte korábbi templomát. Újabb építésére pedig Mária Terézia ideje alatt nem igazán volt lehetősége. Azt követően azonban, hogy II. József császár kiadta türelmi rendeletét, lehetővé vált, amivel megoldódott a hívek által is problémásnak tartott helyhiány. „A Kádas utcai, újvárosi és tetemvári lakosok kérelmet nyújtottak be az egyház és a város vezetőségéhez még egy templom építése iránt 1783-ban. Még ebben az esztendőben kérvényezte az eklézsia a Helytartótanácsnál és az uralkodónál az építés engedélyezését. Az indoklásban hangot kapott, hogy 1782-ben a reformátusok száma 8.201 fő volt, akik az ünnepeken nem fértek el a két templomban, mindössze kétötödük vehetett részt az istentiszteleteken. Igazolta azt is az eklézsia, hogy a 21 ezer Rajnai Forintra becsült építkezéshez megfelelő anyagi alapokkal rendelkeztek. Az építkezés 1786-ban indulhatott el, s a templomot 1808. november 19-én szentelték fel. Azonban lakatos, kovács és egyéb munkák sora folyt még több mint tíz éven át ezután is.”⁴⁷⁵

Hasonlóan a korábbi korszakhoz, a székek körül támadt viták most sem nevez-

⁴⁷⁵ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

hetők pereknek, hiszen legtöbbször abban merültek ki, hogy kiszorítottak valakit a székből, aki jogosan ült ott, vagy a gyülekezeti tagok egymás elleni ellenszenvüket fejezték ki, vagy egyszerűen csak az erősebb és erőszakosabb jogtalanul is úgy ítélte meg, hogy neki ahhoz a székhez jussa van.

Ebben a korszakban egy új bizottsággal bővült az eklézsia, mégpedig a székbizottsággal. Azokat az ügyeket, amelyek bizonyos jogi helyzet megítélését, vagy egy jogi állás jegyzőkönyvezését igényelték, a presbitérium rendre ehhez a bizottsághoz delegálta.

Amíg az új templom, amitől a presbitérium a helyhiány megoldottságát várta, nem készült el, addig továbbra is akadtak olyanok, akik, bár bírtak hellyel, mások miatt időnként bosszúságot kellett elszenvedniük. Az 1785. április 10-i dátummal feljegyzett ügy is ezt támasztja alá. Óvári István arról panaszkodott, hogy a felesége székének túlsó végéről ülők nagyon beültek, és ezáltal szinte kiszorították asszonyát.⁴⁷⁶

1787-ben egy istentisztelet alatti békétlenség miatt a presbitérium újabb határozat hozatalra kényszerült az ülőhelyek ügyében.⁴⁷⁷ Nem volt ritka a székekért való küzdelmekben, hogy a felek egymást sértegették, kitaszították a padból, s mindezt az istentisztelet alatt az ott lévő tagok megbotránkozására. Ugyancsak ekkortájt történt, hogy Gombkötő György panaszt tett nemes Ráczy György felesége, Kenyeres Zsuzsanna ellen az édesanyján és a húgán a templomban történt botránkozó tette miatt. A vizsgáló bizottság, amely az ügynek alaposan utánajárt, azt határozta, hogy Kenyeres Zsuzsanna „...azon el követett vakmerő cselekedetért, melyet Gombkötő Györgyné asszonyt ... Isteni Tiszteletnek helyén boszorkánynak mondani, s a Lányát pedig a székből mások botránkoztatásával ki taszítani bátorkodott, a megsértett személyeket a Ns Consistorium előtt lejendő megkövetésekre ítéltetett.”⁴⁷⁸ Viszonzásul nemes Csontó Mária, Gombkötő György özvegye ugyancsak panaszt tett 1790 júniusában Ráczy Györgyné templomi viselkedése miatt, aki a leányát a székből úgy kitaszította, hogy ha kötényénél fogva meg nem akad, a mellette való székbe a feje is betört volna.⁴⁷⁹ Vele szemben is illetlenül viselkedett. „Magamat pedig Úr vatsorája vétele alkalmatosságával be nem botsátván, öszve boszorkányozott.”⁴⁸⁰ A gyülekezet protokolluma egyér-

⁴⁷⁶ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

⁴⁷⁷ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

⁴⁷⁸ Uo.

⁴⁷⁹ SRKTGyLt. R.B.I. 5/6.

⁴⁸⁰ Uo.

telmüen bizonyította a székhez való jogukat. Mivel Rác Györgyné ezt a megbotránkoztató cselekedetét minden templomba menés alkalmával gyakorolta, ezért kérte, hogy illetlen magaviselete miatt feddjék meg. A konzisztórium bizottságot rendelt ki az ügy tisztázására.⁴⁸¹ Még június hónap 22-én megszületett a bizottság írásos jelentése. Ebből megtudjuk, hogy Rác Györgyné Kenyeres Zsuzsanna elismerte, hogy kitaszította a székből a leányt, s azt is, hogy nyavalya ütötte vén boszorkánynak nevezte Gombkötő Györgynét, ezzel megbecstelenítve őt. Tette okának azt adta, hogy Gombkötő Györgyné harmadmagával járt abba a székbe, holott neki csak egy hely járt a gyülekezet nyilvántartása szerint. Mivel Kenyeres Zsuzsanna megkerülte e dolog elintézésének hivatalos útját, és önhatalmúlag intézkedett, ezzel az istentisztelet idején megbotránkoztató módon viselkedett, fenyítésre ajánlották.⁴⁸² Úgy tűnik, hogy a gyülekezet eme két fenn említett tagja régtől fogva viszálykodott a templomi ülőhelyért. Egymást vádolva akartak maguk számára önhatalmúlag igazságot szolgáltatni. A presbitérium feladata volt véget vetni ennek a viszálynak azáltal, hogy a panaszokat alaposan kivizsgálhatta, és meghozta döntését. Bár az utóbbi esetben nem tudjuk, mit takar a „fenyítésre ajánlották”, feltételezzük, hogy a presbitérium előtti megjelenés alkalmával való megfeddést.

1795. március 7-én Donoval József foglalta írásba panaszát. Ő és testvérei még szülei után örökölték széket a nagytemplomban. Feleségét bátorította, hogy nyugodtan üljön abba a székbe, de háborítatlanul nem tudta megtenni. Mi több abban a székben megszerezte örökös birtoklásra Pongrácz István helyét is, aki elköltözött Miskolcra. Leveléhez csatolta az ezt igazoló okiratot, s kérte, hogy a gyülekezet anyakönyvébe iktassák be, és azokat, akik jogtalanul birtokolnak abban a székben helyet, tiltsák el, vagy adják tudtukra, hogy feleségét abban a székben ne háborgassák.⁴⁸³ Még ez év március 22-én a székhez való jussukat anyakönyvezték, azoknak ügye rendezését pedig, akik nem jogosan használták a széket, a székbizottsághoz rendelték.⁴⁸⁴

Nemes Tóth János felesége templomi helye ügyében 1796. május 22-én írt, aki az egyik ünnep másodnapján templomba ment, és ott leült az egyik padnak a végére. Bement Lakatos Györgyné, és mivel nem kelt fel előtte mindjárt, elkezdte rángatni, lökdösni, ami nagy lármával járt, és a körülülők mind felfigyeltek. Ő maga úgy értesült

⁴⁸¹ SRKTGyLt. R.B.I. 5/6.

⁴⁸² Uo.

⁴⁸³ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁴⁸⁴ Uo.

a dolgról, hogy az ott lévő asszonyok elmondták neki megkérdezve, hogy hogy hagyhatja, hogy ez történjen a feleségével, akiről köztudott volt becsületes életű. Egyesek szerint talán az irigység adott okot a botrányt okozó asszonynak, hogy ezt tegye. Egyébként ezen az istentiszteleten három ehhez hasonló eset is történt, de leghangosabb Lakatos Györgyné volt.⁴⁸⁵ A másik két eset nincs megemlítve, s ebben a helyzetben sem tudjuk, hogy mi lett a végkimenetel, lett-e következménye Lakatos Györgyné viselkedésének.

Azok az ügyek, amelyek a presbitérium határozatával zárultak, jól mutatják, hogy volt következménye a helytelen viselkedésnek, még akkor is, ha a büntetés csupán a feddésben nyilvánult meg. 1797-ben Ónodi Szabó András arról írt a konzisztóriumnak, hogy már két ízben „ki motskolatott” templomi székéből. Ezek közül a legsúnyább Sonkoly András tette volt. Mivel nyomorék, és nehezen közlekedik, nem tud akárhová ülni. Ezért kérte a konzisztóriumot, hogy mint minden más rendes adófizetőnek, szolgáltatassanak neki igazságot.⁴⁸⁶ Ugyanezen év szeptember 9-én foglalták írásba a szeptember 5-i gyűlés határozatát, amelyben Ónodi Szabó András panaszát vizsgálták ki. Megállapították, hogy a panaszt tevő a Sonkoly András székében egy másik család engedélyével ült, akik a kistemplomba járnak. Abban a székben öt emberre elegendő hely lévén, a „ki motskolása” jogtalan volt. Az ilyen és hasonló botrányoztatások elkerülése érdekében Sonkolyt megfeddették.⁴⁸⁷

Ugyancsak ebben az esztendőben Császár István egyházi templomi székért esedezett felesége számára a nagytemplomban, és általában oda ült le, ahol hely adódott. Legtöbbször azonban azoknak a székeknek tulajdonosa, ahová beült, kitesékelték vagy kirángatták abból a székéből. Jogtalan beülése miatt különböző csúnya szavakkal mocskolták és szidalmazták, ami végett rendszerint olyan lelki állapotba került, hogy az istentiszteletet sem tudta úgy végigülni, ahogy azt kellett volna.⁴⁸⁸ Szolgálatára nézve, amelyet mint egyházi végez a gyülekezetben, reménykedett, hogy kérése meghallgatásra talál. A forrás azonban azt, hogy kérése teljesült-e, nem árulja el. Mindazonáltal feltételezhető, hogy a konzisztórium kedvező választ adott.

⁴⁸⁵ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁴⁸⁶ Uo.

⁴⁸⁷ Uo.

⁴⁸⁸ Uo.

VI.5. Ispotály

Az ispotály a gyülekezet fennhatósága és fenntartása alá tartozott. A szegény, nincstelen és kiszolgáltatott tagok kérhették felvételüket ide. Rendszerint levélben fordultak a presbitériumhoz, amelyben részletesen körülírták helyzetüket, illetve azt, hogy hogyan jutottak arra az állapotra, amiért felvételüket kérték. Az ispotály vezetőjével néhány bentlakó nem jött ki jól, és időnként valós, míg máskor koholt vádakkal jelentették fel a presbitériumnál. Akadtak olyan helyzetek is, amikor bentlakók ellen érkeztek panaszok. Egyik ilyen ügy 1783-ban történhetett. 1784. január 20-i gyűlésen tárgyalták azt a levelet, amelyet egy ispotályban lakó személy, Lóczy Erzsébet, néhai Marusi János özvegye levelét, aki az ispotály akkori gazdája, Kincses István ellen tett panaszt. Rendetlen magaviselettel, italozással, a szegények alamizsnájából való lopással vádolta. Az asszony saját megfogalmazása szerint a gazda viselkedése miatt „...mint Lóth Sodomából kimenni kívánkozna.”⁴⁸⁹ A jegyzőkönyv leírja, hogy amikor kiszálltak az ügy kivizsgálására, mindenkit kikérdeztek a gazda viselkedéséről, de senki semmilyen panaszt ellene nem emelt. Dicséretére még azt is kiemelték, hogy feladatán túl mindennap köztük van, könyörgést tesz, továbbá, hogy vasárnaponként és ünnepnapokon még prédikációkat is szokott olvasni. Mindenki pozitívan nyilatkozott róla, kivéve Vincze Mihálynét, aki azt mondta „...hogy mostani Újj Esztendőkor a szegényeknek egy máriást hoztak, és mind krajtzár volt; még-is mikor a perselybe vetette, csak háromszor koppant...”⁴⁹⁰ Miután a vizsgálatot lefolytatták, külön beszéltek a panaszt tevő Vincze Mihálynéval és a gazdával. Előbbit újra felkérték, hogy tanúkkal bizonyítsa állítását. Tanúk azonban nem voltak, így a vizsgálatot befejezettek tekintették. A határozat szerint maradhatott az ispotályban, de azzal a kikötéssel, hogy igyekezzen mindenkivel csendességben, békességben és minden viszálykodás nélkül élni.⁴⁹¹ Ugyanekkor a gazdának is meghagyták, hogy feladatait minden illendőséggel és becsülettel végezze.

Egy alkalommal az ispotályban lakó szegényekre érkezett panasz, miszerint egymás között sokat veszekednek. Nemes Fúzi Andrást és Soltész Nagy Györgyöt delegálta az eklézsia azzal, hogy az ispotálybeli szegényeket a viszálykodások miatt keményen intsék meg, és ott a szegények előtt az inspectornak adják parancsba, hogy ha

⁴⁸⁹ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁴⁹⁰ Uo.

⁴⁹¹ Uo.

ezt követően újabb vizálykodások lesznek, a botrányt okozó személyeket korbácsolják meg.⁴⁹² A miskolci gyülekezet eljárása időnként tartogat meglepetéseket. Ebben az ügyben hozott döntés még akkor is nagyon szigorúnak tűnik, ha csak kilátásba helyezték. A korbácsolást, mint büntetést a magisztrátus idejében alkalmazták. S mivel a 18. századi zsinati határozatok nyomatékosan felhívták a figyelmet, hogy az egyház nem élhet azokkal a büntető eszközökkel, amelyeket a világ alkalmaz, megdöböntő a határozat. Valószínű, hogy a vizály visszaszorítása érdekében, illetve a rend fenntartása, és az egyházi testület, illetve annak küldöttei szavának komolyan vétele miatt hozták ezt a döntést, hiszen ez mindenki számára elrettentő dolog volt.

Ha nem is minden esztendőben, de több alkalommal is bizottságot küldött a presbitérium az ispotályban támadt zűrzavar kivizsgálására. Időnként ezek a tagok egy-egy bentlakó személy esetében több olyan helytelen magatartást is feltártak, ami nem csak annak ispotálybeli életére vonatkozott, de a közösségre is, amennyiben istentiszteleti keretek között történt közbotrányról volt szó. 1791-ben újabb ügy adódott az ispotályban. A defektusok kivizsgálására kiküldött személyek március 25-i dátummal jegezték fel az ott tapasztaltakat. Külön pontokba szedték az egyes eseteket, amelyek végeredményben mind egy személyhez kötődtek, mégpedig egy Katica nevű lányhoz, aki egy obsitos katonával éjfélig részegeskedett.⁴⁹³ Miután a bentlakók egyöntetűen ezt állították, ő maga is elismerte. „Mivel pedig a részegség mindenféle gonoszságnak kútfeje, az is igazán meg esett, hogy több mocskos nyelvességei között az Sz. Ecclesiánál való pénzével is kérkedett, hihető azért, hogy azzal is a többiek felett való hatalmasb s érdemesebb voltát mutogassa.”⁴⁹⁴ Ugyanez a személy az úrvacsoraosztáskor is részeg volt, amivel közbotrányozást okozott. Ha adományt kaptak, igazságtalanul járt el, mert a jobb dolgokat magának vette ki. A bor szeretete miatt szinte mindennap veszekedést generált. Az adományok szétosztásánál mocskolódtott, veszekedett. Magaviselete gyakran okozott háborgást, így „méltó azért, hogy a Szent Ecclesia a botrányozásnak követ, vagy éppen ki mozdítsa, vagy érdeméhez képest illendően meg büntesse.”⁴⁹⁵ Hogy milderre sor került-e, a forrásból nem derült ki.

A következő évben az ispotályban lakók egy terjedelmes levélben írták le panaszukat az egyik újonnan bekerült lakó ellen, akit gazda uramként neveztek meg. Úgy

⁴⁹² SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

⁴⁹³ SRKTGyLt. R.B.I. 5/6.

⁴⁹⁴ Uo.

⁴⁹⁵ Uo.

jellemezték, mint „Egy megtestesült ördögöt, amelyben legyió lakik, és pokolbéli fenegyő vadat akiis az ispotálynak gyalázattya, motkol és motkol Istent, embereket, angyalokat, eklésiát, de kivált a szegénységet elevenén koporsóban jutatóját, Vitarius Katát.”⁴⁹⁶ Attól kezdve, hogy bekerült az ispotályba, három napon keresztül részeg volt. Háborgatta a bentlakókat, különösen Dienes Istvánt mocskolta. Több alkalommal összeszó-lalkozott az asszonyokkal. Az állandó részegeskedése és veszekedése, káromkodó, mocskolódo és összeférhetetlen magatartása megkeserítette az ott lakók életét.⁴⁹⁷ Minden bizonnal az utóbbi két esetben bepanaszolt, mások számára kellemetlen, mit több, botránkozást okozó, rossz magatartású egyéneket nem hagyhatta szó nélkül a presbitérium, hiszen ha korábban a viszálykodók esetében korbácsolást helyezett kilátásba, a későbbiek során ebben az ügyben is határozott. A döntés lehetett feddés, szidás, vagy esetleg az ispotályból való kizárás.

VI.6. Kántor

A kántori tisztség kezdettől fogva jelentős volt a gyülekezetek életében. Nagyobb helységeken, mint Miskolc városa is, több személyt alkalmaztak ennek a feladatkörnek a betöltésére, hiszen nemcsak az istentiszteleteken való éneklés, de a temetési és egyéb szolgálatok is munkájuk részét képezték. Városban pedig a temetések száma is több volt, mint falusi közegben. Ahogy korábban, úgy most is feladatát képezte a kántornak a lányok tanítása is.

1797-ben indult kivizsgálás a kántor Dávid József káromkodása, részegeskedése, illetlen viselkedése és gyanús társalkodása ügyében. Ónodi Szabó Pál „teremtettézni” nem hallotta, de legközelebb, András napjának estéjén együtt mulatott a kántorral. A mulatozás tánccal kötötték egybe, s körülbelül éjfélig tartott. Mivel másnapra a kántor még nem józanodott ki, templomba menés alkalmával egy gyülekezeti tagot hamis lelkűnek, paráznának mondta, s teremtettével szidalmazta.⁴⁹⁸ Részegeskedésére nézve többen látták és tapasztalták, hogy a kántor több személy pincéjéhez is jár, s ott iszik. Egy valaki pedig még azt is állította, hogy egyik este a templomba is pincézés után ment. Gyanús „társalkozását” Kis Jánosnéval is többen látták, de azt nem állították, hogy kapcsolat lenne köztük, mindenesetre bizonyára nem imádkozni ment

⁴⁹⁶ SRKTGyLt. R.B.I. 4/5 .

⁴⁹⁷ Uo.

⁴⁹⁸ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

hozzá.⁴⁹⁹ December 30-án Kis János özvegye, Bagaméri Judit írt levelet a gyülekezet elöljáróinak, mivel hírért vette, hogy többen megbotránkoztak azon, hogy a kántor, Dávid József megfordult nála néhányszor. A kántor férjével volt barátságban. Míg férje élt, többször látogatta meg őket, amit férje halála után sem hagyott abba. Legtöbbször feleségével együtt ment. Ezeken az alkalmakon barátságosan elbeszélgettek. Ha valaki ezt gyanúsnak tartja, akkor véleménye szerint minden férfi és nő hajótörést szenved, aki hasonlóan beszélget egy ellenkező nemű személlyel. Köztudott, hogy a férje nagyon „szemes” ember volt. Mindenkinél hamarabb vette volna észre, ha a kántor a felesége iránt többet érez, mint barátságot. Most viszont a kántor feleségének is nyilván feltűnne, ha ez igaz volna. Nem tudja, mit láttak a tanúk, de az ő lelkiismerete tiszta. Egyébként Szalai úr, aki mindezzel vádolja a kántort, maga is járt rendszeresen hozzájuk. Nyilván ő sem imádkozni, hanem hogy barátságban éljenek együtt. A vádatat – véleménye szerint – nem hallomásokra kell alapozni, hanem tettekkel kell bizonyítani. Ezt a levelet pedig azért írta, hogy a gyülekezet irattárában a hamis vádak mellett ott szerepeljen az igazság is.⁵⁰⁰ Szalay János 1798. április 22-én küldött egy levelet állítása igazolására, miszerint Dávid József nem bontotta fel szoros barátságát Kis Jánosnéval, mint ahogy azt megígérte a konzisztóriumnak. Több bizonyítéka is volt, de ebből csak egyet említett. Április 3-án éjszaka tizenegy órakor nem csak hogy borozott Kis Jánosné pincéjében, de Jets Ferencsel össze is vezett, sőt Jets Ferencet összeugrasztotta feleségével. Ezt nem csak ő állítja, hanem az egymás ellen szított házaspár is, akiknek egyébként is szándékában állt bepanaszolni Dávid Józsefet. Azt kérte, hogy Dávid Józsefet kötelezzék korábbi ígéretei megtartására, és a Jets házaspárt hallgassák meg az ügyben.⁵⁰¹

A gyülekezet által előírt feladatok végzésében úgy tűnt nem mindegyik kántor jeleskedett, és ebben az esetben egy másik társának kellett helyettesíteni. Nyilvánvalóan ebből feszültségek keletkeztek. A következő levél, ha nem is annyira a feszültségről, de mégis panaszként íródott az említett ok miatt. 1821. október 6-án Molnár Ábrahám, a gyülekezet egyik kántora írta ezt a levelet, amelyben arról számolt be, hogy mindannyiszor, amikor kántor barátja kertje mellett elment, amit hivatalával együtt kapott, és látta annak bő termését, eszébe jutott, hogy az övé is lehetne olyan, ha nem kellene

⁴⁹⁹ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁵⁰⁰ Uo.

⁵⁰¹ Uo.

annyit helyettesítenie társát. Mert kántor barátja a gazdálkodás miatt sokszor nem végezte el a hivatalával járó teendőit, s olyankor neki kell helyettesíteni. A másik dolog, amiért írt, hogy barátja kvártélyba adta ki lakása egy részét, és időnként őt zavarták az éjjel-nappal hangoskodó lakók. Barátjával ellentétben ő nagyon rossz házban élt, amit időnként saját pénzből javíttatott, holott azt költhette volna magára és gyermekeire is. Hitte, hogy „a jó Atya, aki az én Barátomat olyan állapotba helyeztette, az én Atyám is. A ki mint mászszor úgy most is az én fogyatkozásaimat ha nem egybe másba ki pótolhattya, s ki is fogja pótolni.”⁵⁰² Az alázat köntösébe rejtette fájaldalmát, miközben felhívta a konzisztórium figyelmét kántortársa hanyag munkavégzésére, és arra a hátrahagyásra, amit neki amiatt kellett elszenvednie.

A következő évben 1822. június 2-án a korábban panaszt tevő Molnár Ábrahám kántor szállásán nagy lárma volt, amiről ő maga számolt be a presbitériumnak, mivel az egész eset nagyon bántotta őt. Leginkább azért volt szomorú, mert eddig nem tapasztalt viselkedés volt ez a részéről. Mostanáig, bárhol élt, panasz nem volt rá, sem konzisztórium, sem pedig megyei közgyűlés előtt még nem állt. Minden bizonnyal a püspök elé került az ügye, mert azt írta, hogy a püspökkel való beszélgetés során, annak szavai nagyon szíven ütötték. Az is valószínű, hogy a gyülekezet emiatt meg akart válni tőle. Ugyanis azt kérte, hogy ha még egy évig a többiekkel együtt megtartják hivatalában, úgy azalatt az év alatt ő el fog gondolkodni helyzetéről. Azt a bánásmódot szerette volna magával szemben, mint amit a könyörülő Atya tanúsít az ő eltévedt fiával. Levele végét azzal zárta, hogy örömmel hallaná a vezetőség részéről, miszerint „Boldog vagy, ismét fiammá fogadtalak Tégedet”.⁵⁰³ Mint ahogy a korábbi levelében, most is azt láthatjuk, hogy Isten igéjére támaszkodva, azokat idézve próbált jóindulatot kieszközölni önmagával szemben a presbitériumnál. Ezzel a sajátossággal a levélírók között nem először találkozunk, amiből arra következtethetünk, hogy a kor sajátossága lett a vallásos színezetben való burkolózás. Mindez nyilvánvalóan annak köszönhető, hogy a polgári fejlődés ugyan magával hozta a vallásos élet formálissá válásának jelenségét, de vallásosságot illetve az abban való tetszelgést felerősítette.

⁵⁰² SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁵⁰³ Uo.

VI.7. Malom

A malom fontos bevételt jelentett az eklézsianak. Nem véletlen nevezték pap malmának, hiszen jövedelme a lelkész fenntartásához nagyban hozzájárult. Így, amennyiben a molnár gazda és legényei, vagy a malom személyzete és az őrlősök között veszekedés támadt, azt ki kellett vizsgálni. Még inkább ez volt a helyzet, amennyiben akár a molnár gazdát, akár valamelyik legényt azzal a váddal illették, hogy eltulajdonítottak az eklézsia részéből, vagy megkárosították az őrlősöket. Ez ugyanis a lopás kategóriájába tartozott, aminek valódiságáról meg kellett bizonyosodni, hogy a kellő büntetést kiszabhassák. Egy-egy eset kivizsgálása során kiderült, hogy a legtöbb egyenetlenség itt is a túlzott alkoholfogyasztásból, és az ebből fakadó agresszív magatartásból eredt.

A malom személyzete nem volt állandó, hiszen az alkalmatlan, vagy munkáját nem végző tagokat a gyülekezetnek jogában állt elbocsátani, és a helyükre újakat alkalmazni. Ebből adódott, hogy a különböző esetekben más-más nevekkel találkozunk.

1790-ben az eklézsia malmában újabb villongás volt a molnár gazda, Lossonczi Sámuel molnár gazda és legénye, Jets Ferenc között. A június 4-i dátummal keltezett irat szerint, mely az előző évi eseményeket rögzítette Debreceni Mihály és Kóródi László kiküldött bizottsági tagok által, az eset abból indult ki, hogy gazda megintette legényét a malom körüli hűtlen viselkedése miatt. Eszerint a legény nincs mindig a malomban, nem alszik ott, amikor pedig kellene, ezért a gazda elküldését helyezte kilátásba. A legény rossz néven vette mind az intést, mind pedig a gazda szavait, és illetlen szavakkal szólt vissza: „De bizony ked engem innen soha ki nem mér, nem kenden áll az s.a.t. attul nem félek.”⁵⁰⁴ Az ugyancsak ebben az esztendőben született iratokból úgy tűnik, hogy Jets Ferencet elbocsátották, mert Lossonczi Sámuel egyik levele szerint újból szeretne volna visszakérni magát a malomba. – Levelében felsorolta azokat az okokat, amik szerinte alkalmatlanságát bizonyítják. Van, hogy egy hétig sem aludt a malomban, csak akkor ment, amikor neki tetszett. Amikor az elmúlt évben a bizottsági tagok előtt megfeddte, nem mutatott megbánást, sőt felfuvalkodott és illetlenül visszabeszélt. Ha hibáiért megfeddte, minden esetben illetlenül szólt, és közölte vele, hogy nincs az ő nyakába kötve a malom. Az elmúlt télen a gazda Parasznyára ment fát vágni.

⁵⁰⁴ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

Megbízta a legényeket, hogy a kereket fogazzák meg, amíg távol van. Visszaérkezésekor ugyanúgy találta a kereket, mint mielőtt elment. Számon kérte, majd megfeddte őket. Ezt követően Jets szavait, miszerint már bánja, hogy nem verte meg, elárulta a gazdának.⁵⁰⁵ Tomka György kukoricája őrlése alkalmával, mivel a másik legény nem úgy örölte meg, ahogy Jets mondta neki, az a keze ügyében lévő fejszével fejbe vágta. Miután a fejszét kivették a kezéből, pofon csapta, amitől a legény elszédült. – Tudta jól, hogy voltak az őrlősök közül néhányan, akik szerették volna, ha az eklézsia visszavenné Jets Ferencet. Ugyanakkor felhívta a konzisztórium figyelmét, hogy Jets milyen viszályt keltett közte és az őrlősök között, mikor elhitette velük, hogy a gazda a konzisztórium határozata ellenére több vámot vesz ki tőlük. Holott a határozat szerint egy köből után három ficsór a vám. Jets pedig állította, hogy két ficsór, csak a gazda vesz el tőlük többet. Ő azonban mindig csak azt vette el vámként, ami elő volt írva.⁵⁰⁶ A forrás eddig ismerteti az ügyet. Nem tudni hogyan zárult, voltak-e szankciók, következmények.

1793. január 3-án kelt irat újabb veszekedésről ad hírt a malomban. Ennek alapján a pap malmában dolgozó nagyobb legény összeveszett a másik legénnyel. Veszekedés közben a nagyobb legény magát a molnárt is különös módon mocskolta és becsületenítette, és „azért satisfactiót kívánna.”⁵⁰⁷ Az ügy kivizsgálására két személyt deputáltak. A kiküldött tagok minden valószínűség szerint elvégezték a rájuk bízott feladatot, amiről jelentést is készítettek.

A következő ügy, amely 1797-ben robbant ki, hosszan elhúzódott, mivel egyrészt a kivizsgálás során minden tanúvallomásra szükség volt, másrészt pedig az ügy menete során sok mindenre fény derült, ami az elején még nem volt ismeretes. Ezt az ügyet ugyancsak besorolhatnánk más fejezet alá is, hiszen jó példája az emberi tisztelenségnek, rágalmazásnak, verekedésnek, mocskolódásnak, amit, mint már olyan sokszor, így most is az ital szeretete és mértéktelen fogyasztása idézett elő. De annak is, hogy a helytelen viselkedés újabb hasonló magatartást szül. Ez év február 24-én Balázs András a következő történetet írta le. Február 21-én este a pap malmában Szabó Mihálynéval összeszólalkoztak az őrlés miatt. Szabó Mihályné férje, hogy a feleségén esett sértést megbosszulja, elment a malomba, ahol a molnár gazdával őt lefogták,

⁵⁰⁵ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁵⁰⁶ Uo.

⁵⁰⁷ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

szörnyű káromkodások között annyira verték, miközben rajta térdeltek, hogy ha Berczi István kapitány nem járt volna arra, véleménye szerint megfulladt volna. Szabó Mihály teljes erejéből úgy rátérdelt a nyakára, a molnárgazda pedig a derekára, hogy szinte magán- kívül volt.⁵⁰⁸ Azt kérte, hogy a nevezett személyeket káromkodásukért, illetve a rajta elkövetett kegyetlenkedésért büntessék meg. Még ezen év március 1-én felállt a bizottság, amely az eset kivizsgálását, illetve az arról szóló jelentést volt hivatva elkészíteni. Március 3-án a tanúk vallomásai alapján a jelentés elkészült. A történet szerint az említett estén Balázs András a kovácstól ittasan ment haza, amikor is a Szabó Mihályné mostohaleánya éppen örölt. Balázs András káromkodva közölte vele, hogy ma többet a kő nem forog, és meg is állította azt. A leány kérésére, hogy legalább csak addig járjon a kő, míg egy puttony lisztet őröl, azt felelte, hogy „nem jár úgymond baszom a lelkedet, elég volt már annak járnai”.⁵⁰⁹ A leány anyja éppen akkor ért a malomhoz, amikor Balázs a „leányát kurvázta, s ezen szókkal baszom a kurva lelkedet szidalmazta”.⁵¹⁰ Az asszony válasza sem késett: „baszod a kutyának a lelkét, nem pedig az én leányomét”.⁵¹¹ Erre Balázs magát Szabó Mihálynét kurvázta le, aki közölte vele, hogy itt nem ő a principális. A legény közölte, „baszod a principális seggit, a principális meg a tiédet, baszom az urad lelkit, meg a vintzójét is”.⁵¹² Miután Szabó Mihályné hazament, a férje megjelent a malomban, ahol a gazda és mások jelenlétében csendes szóval megkérdezte Balázs Andrástól, hogy mit vétett neki az ő felesége, hogy azt „öszve kurvázta.” Közölte vele, hogy az ügyet a magisztrátus vagy a konzisztórium elé viszi.⁵¹³ S miközben beszélt, erősen gesztikulált, és valószínű véletlenül megütötte ujjaival a legény orrát, de ezt a tanú nem látta, csak arra lett figyelmes, hogy Balázs András felugrott, fejszét ragadott, káromló szavakkal illette Szabó Mihályt, leányát pedig a fejsze fokával vállon ütötte, aminek következtében a lány elesett. A gazda rászólt, ezért azt is átlökte a tűzön. Maga a tanú ezt látva odaszaladt, de őt is fellökte. Szabó Mihály felesége elment a férjéért, hogy hazavigye. Mikor elindultak, Balázs utánuk ment, s Szabó Mihályt hátba ütötte a fejszével, aki nem volt hajlandó annyiban hagyni a dolgot, és visszaüött. Ezt követően lépett közbe a molnár gazda. Lefogta Ba-

⁵⁰⁸ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁵⁰⁹ Uo.

⁵¹⁰ Uo.

⁵¹¹ Uo.

⁵¹² Uo.

⁵¹³ Uo.

lázs Andrást, és kicsavarták kezéből a fejszét. Mindeközben Szabó Mihály leánya, a felesége meg a molnárgazda felesége hívták Berczi István kapitányt, aki strázsákkal együtt eljött, és véget vetett a verekedésnek. A kapitányt is kihallgatták. Elmondása szerint, amikor a helyszínre érkezett, Szabó Mihály Balázs András nyakán térdelt, aki arccal a föld felé ájultan feküdt. A molnárgazda rugdosta Balázs lábait, és közben káromló szavakkal illette: „meg mondtam baszom a lelkedet, hogy így jársz, hamis lelke van, tsak el ájultá teszi magát”.⁵¹⁴ Mindeközben a kapitány a földön fekvő Balázs András körül rossz szagot érzett, amiről úgy gondolta, „hogy bizonyosan a nagy szorongatásban a ganéjt nyomták ki belőle”.⁵¹⁵ Minden bizonnyal így is volt, mert Balázs feleségével hozattak neki tiszta ruhát, ugyanis nem bírták elviselni a szagot. A kapitány vallomása szerint mind a három férfi részeg volt. Valószínű ez volt az oka, hogy az esemény verekedésig fajult. Koncz János tanú éppen akkor érkezett a malomba, amikor Balázs András Szabó Mihálynét „kurvázta”. Mindketten kölcsönösen szidalmazták egymást. Mikor az asszony a jószágára hivatkozott, Balázs közölte vele, „baszom a jószágod lelkit, az idvességedet, kutya teremtette kurvája, mit hányod szememre, nem fizeted te azt”.⁵¹⁶ Majd Szabó Mihályné tudára adta, hogy a nem ő a malomnak a gazdája, ezért neki ott nincs hatalma. Balázs erre közölte vele, hogy „baszod a gazdád principálisod seggit ő meg a tiedet”.⁵¹⁷ Majd fejszét ragadott, de hogy azzal mit tett, a tanú már nem látta, mert hazament a malomból.

Még ebben az évben, május 14-én a molnárgazda ügyében egy elég terjedelmes irat született, ami több oldalon keresztül részben a legény, részben a tanúk kihallgatása által kívánt fényt deríteni arra, hogy igaz-e, miszerint a molnárgazda, Lossonczi Sámuel saját szakállára nyereszkedett, és hogy időnként ittasan végezte munkáját. Először magát Lossonczi Sámuel volt kérdőre, aki elismerte, miszerint néha a vámot először a padon lévő ládába töltötte, s majd ezekből öntötte át a hombárba.⁵¹⁸ Tette okának magyarázata az volt, hogy a „legényeknek a vámolásban néminemű csalárdságokat vévén észre, az legények csalárdságokat az által akarta meg gátolni.”⁵¹⁹ Továbbá önként megvallotta azt is, hogy gazdasága ideje alatt több ízben szedett be életet nyereség

⁵¹⁴ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁵¹⁵ Uo.

⁵¹⁶ Uo.

⁵¹⁷ Uo.

⁵¹⁸ Hombár = Gabonatartó láda

⁵¹⁹ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

végett, amelyet az őrlősöknek a gyülekezeten felül ki is osztott.⁵²⁰ Majd azt is elismerte, hogy néhány őrlést elrontott, ami nem az ő, hanem a malomkő hibája volt. A következő megkérdezett a molnárlegény, Basa István volt, aki szinte ugyanazokat adta elő, amit a gazda elmondott, kiegészítve azzal, hogy megtörtént, miszerint a padon álló ládákban kivámolt éleket az őrlősök azon módon visszalopták.⁵²¹ Elmondása szerint gyakran előfordult, hogy amikor ő ügyelt a malomban, sem a legények sem a gazda nem voltak ott, és emiatt az őrlősök a helyettes kurátorhoz mentek, hogy a vizet eresztesse meg.⁵²² A gazda viselkedésére nézve úgy nyilatkozott, hogy napjában rendszerint kétszer megy a pincébe, és ritkán jön úgy vissza, ahogy elment.⁵²³ Azért, hogy az őrlősök otthagyták a malmot, és nem vásárolták az egyház búzáját, a molnár feleségét hibáztatta. Ezt követően több tanút kérdeztek meg, akik közül néhányan csak jót, míg mások sok rosszat mondtak a molnár gazdáról. K. Nagy András tapasztalta, hogy a molnár ittas volt, de nem annyira, hogy feladatát ne tudta volna ellátni. Tudott arról is, hogy időnként távol volt a malomtól, de minden esetben a kurátor általi kiküldetésének tett eleget. Arra nem emlékezett, hogy bárkinek elrontotta volna a búzáját. Ez ügyben egyetlen panaszosról tud, mégpedig Tomka Györgyről. Szarka István felesége, Molnár Katalin őrlős társaival együtt több ízben látta olyan részegen, hogy munkáját képtelen volt ellátni. Gyerekkorától abba a malomba járt, de soha nem látta a gazdát akár csak egy szöveget faragni, vagy egy követ vágni. Később átjárt a város malmába örletni, mert a pap malmában „sem jól nem őrltek, sem az őrlősökön semmi betset nem attak.”⁵²⁴ Az elmúlt télen előfordult, hogy amikor a malomba ment, sem legény, sem gazda nem volt ott. Több ízben történt, s nem csak vele, de más őrlősökkel is, hogy olyan rosszul őrlték meg búzájukat, hogy sem fátyolon, sem kenyérszítán nem lehetett átszítálni, ami miatt tetemes kárak keletkezett. Szabados Maris is azt állította, hogy mielőtt a gazda megbetegedett, többször látta őt olyan részegnek, „hogy világát sem tudta”.⁵²⁵ Gyakran rontotta el az őrlést, ami miatt sokan elpártoltak másik malomba. Arról, hogy sem gazda, sem legény nem tartózkodott volna a malomban, nem tud. Azt viszont saját esete alapján mondta, hogy mikor éjszaka ment örletni, a legény munka közben elaludt, és

⁵²⁰ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁵²¹ Uo.

⁵²² Uo.

⁵²³ Uo.

⁵²⁴ Uo.

⁵²⁵ Uo.

hiába költögette. A követ ő igazította meg, hogy jól őrljön. S mikor felébredt a legény, „ebattával meg szidván a zsilibre akarta taszítani”.⁵²⁶ Nemes Bentsik Márton felesége, nemes Letsei Judit szintén saját tapasztalata alapján vallotta, hogy többször találta nem csak a gazdát, de a legényt is részegnek a malomban. Sőt a gazda káromló szavakkal illette, és a vámot becsúszta tőle. Ezért onnantól kezdve ő a pap malmában nem őrltetett.

Még ugyanebben az évben összefogtak az őrlős asszonyok, és a molnár gazda védelmében levelet írtak a konzisztóriumnak. A levél végén 12 aláírás, illetve „És többen” hozzátoldás van. Először is leírták, hogy ők a nehéz időkben is, és most is a pap malmába jártak, és minden esetben rendesen megfizették a vámot, amit a molnár gazda vett ki. Tudomásukra jutott azonban, hogy a tavalyi legénye, Balázs András, aki már katonának állott, annyira haragudott mesterére, hogy mindenféle vádakkal illette, mint pl. részeges, nem végzi jól a munkáját, az őrlős asszonyokat sértegeti, ezért sokan otthagyták a malmot, ami az eklézsia kárára van. Ezzel szembe akarta állítani egymással a gyülekezet kurátorát és a malom gazdáját. Az asszonyok régtől fogva ismerték a molnárt, ezért bizonyoságot tettek felőle, miszerint őket még soha nem kisebbítette meg, sőt annyira nemes lelkű, hogy sokaknak, így nekik is, a drágaság idején pénzen szerzett életet adott, hogy a malomnak hasznát szaporítsa, ne pedig fogyassza, így téve eleget az eklézsiának. Úgy tartják, hogy nekik atyjuk helyett atyjuk volt, akinek még mai napig is tartoznak búza árával.⁵²⁷ Szerintük csak néhány asszony és a mostani legény, Basa István rosszindulatúsága miatt vannak még ezek a hamis vádak életben. Ők, akik nevüket is aláírták, teljes mértékben elutasítják a gazdát ért vádakat, és ellentmondanak azoknak. Hozzájuk mindig rendes volt, tisztelettel, becsülettel bánt velük. Ezért azt kérték, hogy a konzisztórium tartsa meg, és vegye szárnya alá továbbra is a molnár gazdát, aki már nagyon sok éve szolgálja a gyülekezetet és őket.⁵²⁸ Bár ebből a forrásból nem derült ki, de egy későbbiből igen, miszerint Lossonczi Sámuel elbocsátották. A következő molnár gazda ügyének megvizsgálásakor az őrlős asszonyok levélben álltak ki az akkori molnár mellett, és megemlézték, hogyha mégis elküldik, Lossonczi Sámuel hozza vissza.

1798-ban egy másik ügy tarkította a malom körüli eseményeket. Lovasi István-

⁵²⁶ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁵²⁷ Uo.

⁵²⁸ Uo.

né tett panaszt az akkori molnár gazda, Basa Gergely ellen.⁵²⁹ A vádak ismertették a gazdával, aki még ugyanezen év március havában többoldalas levelében reflektált azokra.⁵³⁰ A vádsorozat tíz pontból állt. 1. Amióta ő lett a gazda a malomban, tizenhét őrös asszony hagyta ott a gyülekezet malmát. Magaviselete miatt nem gondolja, hogy bárki elment volna, hacsak nem azért, mert minden esetben kötelességének érezte a vámot mindenkitől úgy kivenni, ahogy kell, nem pedig aszerint, ahogy az őrösök gondolták. Ha mégis előfordult, hogy valaki elment, huszonzét másik jött helyette. Miatta tehát a gyülekezet hiányt nem szenvedett a bevételben. 2. Mivel nem ért egyet a legényekkel, azokat szüntelen becsteleníti. A molnár – feelve a vádra – kijelentette, ő a gazda a malomban, kötelessége a legényeket hibáik miatt időnként meginteni. Ez azonban csak rá és a legényekre vonatkozik, az őrösökre nem. 3. Lovasi Istvánnét „lánczos teremtettével meg szidván azt mondtam volna, hogy addig sem a malombul, sem a városbul ki nem menek, míg említett Lovasi Istvánnén tsint nem teszek.”⁵³¹ Erre nézve először is azt mondta, a becstelenítést Lovasiné kezdte, amit az egész utca hallott, és amit bizonyítani is tud. „Huntzfutnak, akasztófára valónak, részeges disznónak” kiabálta el. Majd újabb mocskolódásokkal folytatta.⁵³² Arra nézve, hogy az általa mondottakat Lovasiné be tudja bizonyítani, nem volt kétsége. 4. Lovasiné leánykáját március ötödikén, amikor a malomban volt, „kurvának, bestiának” nevezte, s csaknem megütötte. A leány a nevezett napon valóban a malomban járt, és összeveszett a legénnyel a vámon. A legényt huncutnak és akasztófára való nevezte, ezzel rendkívüli lármát csapva a malomban. A lárma a gazda felesége kiment, és megkérte, hagyja abba, mert ez nem illik egy leányzóhoz, mire az így szólt vissza a molnárnéval is hasonlóan beszélt, őt is huncutnak és akasztófára valónak nevezve.⁵³³ A molnár hallva, hogy beszél a feleségével, dühös lett, és valóban felemelte pofonra a kezét, de nem ütötte meg, sem kurvának, sem bestiának nem nevezte. 5. Egy vasárnap este üresen volt a malom, sem ő, sem a legények nem tartózkodtak ott. Ezt ugyancsak tagadta, mert bár ő valóban nem volt ott, de a fia igen, amit maga a kurátor is igazolhat. Azon az éjszakán a víz annyira alacsony volt, hogy egy malomban sem örültek. Ha otthon lett volna, sem tudtak volna örölni. 6. Az őrösök zsákjaiból lopták az ételt. Mivel maguktól az őrösöktől még

⁵²⁹ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁵³⁰ Uo.

⁵³¹ Uo.

⁵³² Uo.

⁵³³ Uo.

ezzel sosem vádoltatott, kérte ennek bebizonyítását. 7. Kocsmázik, részegeskedik. Az ő pincéjében ital nincs. Elismerte, hogy időnként elfogadja mások meghívását, azt viszont nem, hogy részeg volt, és emiatt bárkinek is kárt vagy botránkozást okozott, és ezért otthagyták a malmot. 8. Az őrlősöket kofáknak csúfolja. Azt nem tagadta, hogy időnként tréfából használja ezt a szót, de nem csúfolódásként. Éppen úgy, mint ahogy időnként őt is illetik olyan szavakkal, amikért megsértődhetne, de nem teszi a békesség kedvéért. 9. A legények és ő másképpen hagyják a sort. Elismerte, hogy olykor előfordulhatott, de nem szántszándékkal. 10. Szándékosan készít rossz lisztet. Ezt a vádat szintén elutasította. Abból eredeztette, hogy amikor Lovasi Istvánné öröltetett, látta, hogy hiányos lisztet őröl, s igazítani akart a kövön, amikor is a Lovasiné leánya rászólt, hogy ne nyúljon hozzá, mert elrontja a lisztet. Mindez neki rosszul esett, mert látta, hogy rossz liszt lesz. Legényeit is kérdőre vonta, hogy miért nem igazítottak a kövön, azok azt felelték, hogy megérdemelte, ha nem hagyta a követ megigazítani. A leánynak is szóvá tette, de a kövön nem állított, ahogy kérte. Annál is inkább, mert Lovasi Istvánné azt mondta, hogy neki otthon sokféle szitája van, s a molnár ne aggódjon. Legényeire nem panaszkodik, mert ha még úgy is lenne, hogy ő nem tud odafigyelni az őrlésre, ők megteszik, hiszen azért vannak a malomban. A vádat megalapozatlannak tartotta, és csupán Lovasi Istvánné rosszindulatúságának tudta be. Minden egyes ellene felhozott vádra megadta a saját magyarázatát, ezt követően a konzisztórium jóindulatára bízta magát.⁵³⁴

Még ez év augusztus 22-én néhány őrlős asszony újabb levélben kereste meg a konzisztóriumot a molnárgazda ügyében. Azt kérték, hogy az egyház tartsa meg Basa Gergelyt tisztségében legalább addig, míg más munkát nem keres magának. Ha azonban már elvégzett dolog, hogy menesztik, akkor Lossonczi Sámuel helyezzék vissza a molnár tisztségbe. Elismerték, hogy Basa Gergely ellen több panasz ment be, de – véleményük szerint – sokkal kevesebb azoknak száma, mint azoké, akik a molnárgazda mellett az utolsó szempillantásig maradni készek. Azt is elismerték, hogy a mostani gazdának vannak hibái, mindazonáltal azok olyanok, melyek a helyébe lépő „Jets Ferenczbe mind egyenkint, tíz annyi mértékbe nem tsak, hogy fel nem találtnak, sőt azon felül számtalan és elszenyedhetetlen vétkekkel terheltetik...”⁵³⁵ Jets Ferenc még az őrlősök levele előtt ajánlotta magát a konzisztóriumnak, mint molnárgazda, mivel

⁵³⁴ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁵³⁵ Uo.

tudomására jutott, hogy Basa Gergelyt el akarják bocsátani.⁵³⁶ A kétoldalas írás további részében felsorolták az általuk ismert eseteket, melyekkel Jets Ferenc alkalmatlanságát bizonyítani akarták. Korhelynek, részegesnek, veszekedősnek, verekedősnek, tolvajnak mondták. Az asszonyok kijelentették, hogy ha a konzisztórium úgy dönt, hogy Basa Gergelyt elmozdítja hivatalából, és Jets Ferencet helyezi oda, mind a legények, mind pedig ők otthagyják a malmot. Tudják jól, hogy Losonczy Sámuel a múltban nagyot hibázott, amiért méltán távolították el, vele mégis jobban megbékélnének, mert úgy vélik, az az eset nagy tanulság volt számára.⁵³⁷ 1798. szeptember 16-án foglalták írásba a Jets Ferenc ügyében felmerült vádak vizsgálatának eredményét.⁵³⁸ Azokat az őrlős asszonyokat hallgatták ki, akik a Jets elleni panaszt és a Basa melletti kérvényt benyújtották. Leginkább a lopásra kérdeztek rá. A megkérdezettek közül hatan azt állították, hogy már legénykorában több ízben tapasztalták, miszerint meglopta az őrlősöket, míg négyen minderről semmit sem tudtak.⁵³⁹ Ugyanezen dátum alatt a vizsgálóbizottság tagjai elkészítették jelentésüket. Ennek alapján az a döntés született, hogy a leveleket és a vallomásokat a magisztrátushoz továbbítják.⁵⁴⁰ Már korábban is tapasztalhattuk a közösség egy részének kiállítását a molnár mellett, amit ez esetben is láthatunk. Az őrlős asszonyok meghatározó szerepet töltek be a gyülekezet életében, nem utolsósorban a bevételében. Nyilván nem rajtuk állt, hogy megtartanak-e egy molnárt vagy sem, de szavuknak volt jelentősége. Különösen is igaz ez az utóbbi ügyben, amikor olyan valaki szerette volna megnyerni a malomban a molnári feladatkört, aki korábban sok vizsaly okozója volt, s aki az őrlős asszonyoknak számos negatív tapasztalatot szerzett. Bizonyára ennek volt köszönhető, hogy a tisztségre jelentkező Jets ügyét magisztrátus elé küldték.

Időnként az őrlős asszonyok is megoszlottak aszerint, hogy ki, kit tartott alkalmasnak a molnári tisztre, és kit nem. Mert míg egyik részük Jets ellen, másik részük mellette foglalt állást. Ennek megfelelően ez a történet tovább folytatódott, amikor 1798. szeptember 21-én a miskolci kenyérsütő asszonyok másik csoportja Jets Ferenc védelmében ugyancsak egy terjedelmes levél született. Több pontban foglalták össze, hogy azokat a vádak, amelyeket ellene hoztak fel, mert véleményük szerint, ha meg is

⁵³⁶ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁵³⁷ Uo.

⁵³⁸ Uo.

⁵³⁹ Uo.

⁵⁴⁰ Uo.

történtek, már elavultak. A múltban történt hibák miatt nem lehet egy ember útját derékba törni. Úgy vélték, hogy a vádak mögött esetleg bosszú vagy rosszindulat rejlik. Ezért a büntetést inkább a tanúk érdemelnék, nem pedig Jets.⁵⁴¹ Az ügy előrehaladását mutatja, hogy 1798 októberében Jets Ferenc levelet írt a konzisztóriumhoz, miszerint tudomására jutott, hogy Basa Gergely idejét egy hónappal meghosszabbították, hogy tartozását a gyülekezetnek törleszthesse. Mivel úgy látta, hogy egy hónap alatt ez nem fog teljesülni, „alázatosan jelentem, hogy én Basa Gergely gazdátul által venni restantiáját kész vagyok, és a malomba való bemenetelemel a szent eklésiát egészen ki fizetem.”⁵⁴² Basa Gergely bár minden ellene felhozott vádpontra magyarázatot adott, úgy tűnt az egyházközség nem kívánta megtartani. Emögött talán az állt, hogy megkisebbitette az ekléziát, ezért egy hónapot kapott, rendezze ügyeit, illetve törlessze tartozását. A gyülekezet megrövidítése szankciókkal járt. Azt nem tudjuk, hogy Jets Ferencet végül alkalmazta-e a presbitérium vagy sem, ő mindenesetre kész volt kifizetni Basa tartozását, hogy megszerezze az állást. Mint ahogy arra sem kapunk választ, hogy Jets Ferenc ügye felkerült-e a magisztrátus elé, vagy sem. Csupán feltételezés, hogy miután az asszonyok másik csoportja pártfogásába vette, illetve ismét jelentkezett az állásra, valószínűsítjük, hogy igen.

VI.8. Káromkodás

A káromkodás, a káromló szavakkal való szidalmazás és mocskolódás sokáig nagyon sok helyen súlyos bűnnek számított. Ugyanakkor az ebben a bűnben találtakat korszakunkban az egyház már csak akkor vette elő, és vetette vizsgálat és ítélet alá, ha az nagyon kirívónak számított, vagy mások botránkoztatására történt. Az is előfordult, hogy az esetek többségét a konzisztórium dorgálásával és pénzbüntetéssel intézték el.⁵⁴³ A korábbi korszakon belül tárgyaltakhoz képest, most jóval több azoknak a száma, akik időnként nem fogták vissza magukat attól, hogy akár házastársukat, szomszédjukat, vagy más embereket káromló szavakkal illessék. A mögöttes okok között talán elsőként a napóleoni háborúk erkölcsromboló hatása mutatható ki.⁵⁴⁴ Továbbá a korszak szellemiségével és gondolkodásával együtt járó tendencia, miszerint ebben az időszak-

⁵⁴¹ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁵⁴² Uo.

⁵⁴³ ILLYÉS (1941), 147.

⁵⁴⁴ BARÁTH (2021), 234.

ban már alig észrevehető a fegyelmezés ereje etekintetben is. Gyakran következmény és büntetés nélkül maradtak azok, akik káromkodtak. Az egyházi iratok között kevés azoknak az ügyeknek a száma, amelyekben az embereket káromkodás miatt hivatott be az egyház. Ellenben, a már említett házassági és egyéb ügyek nem hagytak minket etekintetben sem forrás nélkül.

Meg kell azonban említeni, hogy bár az egyház életében a káromkodó személyek elleni eljárás megenyhült, Miskolc városában a magisztrátus tudtára jutott, hasonló ügyekben még kemény büntetések voltak. Rendszerint pálcaütést szabott ki a törvényszék.⁵⁴⁵

Az idő változásával a káromló szavak és azok használata nem változott, csupán az esetek sokasodtak meg. A korábban használt kifejezések továbbgyűrűztek, beépülve ezzel a kor emberének is a szókincsébe, illetve újabb kifejezések kerültek elő.

1790-ben Szűts István feleségét sok förtelmes káromkodásokkal szidalmazta.⁵⁴⁶ 1792. október 27-én Ráczy György az ellene bepanaszolt, de vele nem ismertetett vádak ellen védekezett. Tudomására jutott, hogy október 21-én a konzisztoriális gyűlésen egy szolgáló szavaira építve azzal vádolták meg, hogy a lelkipásztort, Szathmáry Józsefet és az özvegy püspöknet illetlen szavakkal illette.⁵⁴⁷ Véleménye szerint ez a vád teljesen alaptalan. Továbbá sérelmezte, hogy mielőtt őt értesítették volna, már tárgyalták ügyét, és büntetését is kiszabták. A történetekre nézve írta, miszerint ő a Szathmáry József lelkész szolgálójával beszélt. Azt mondta neki, hogy úgy bánjon a kályhával és az ablakkal, hogy ha kitöri, az ő béréből kell megcsináltatnia. Ha feltöri a konyhát, neki kell megtapasztani, mert neki a gyülekezet ilyenekkel nem tartozik.⁵⁴⁸ Úgy vélte, ezekkel a szavakkal senkit sem bántott meg. Azt pedig, hogy a szolgáló előtt kijelentette, miszerint a nagy parókiának újonnan bevakolt és bemeszelt oldalszobájában károsnak vélte a földdel befedett krumpli létét, elismerte. De minden más, amivel ezt megtoldották, csupán pletyka és vád.⁵⁴⁹ Sérelmesnek tartotta, hogy jobban hitelt adtak egy szolgáló szavának, mint neki. Hivatalát mindeddig hűséggel végezte, amiről most lemond. A gyülekezethez azonban továbbra is hűséggel fog ragaszkodni. Az illetlen szavak nem feltét-

⁵⁴⁵ MNL B-A-Z Megyei Levéltár, IV.1501/a. Miskolc város tanácsának iratai, tanácsülési jegyzőkönyvek 1569-1849

⁵⁴⁶ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

⁵⁴⁷ SRKTGyLt. R.B.I. 4/5.

⁵⁴⁸ Uo.

⁵⁴⁹ Uo.

lenül takartak káromkodást, ennek ellenére ezen a fejezeten belül került ismertetésre ez az ügy, abból a megfontolásból, hogy a gyülekezet elöljáróját, illetve az elhunyt püspök özvegyét érintették a kifejezések talán az őket nem megillető tisztelettel.

Az 1786 és 1789 közötti időszakban jegyezték fel egy Kun János nevű gyülekezeti tag esetét, aki a malomban való őrlésekor nem csak „összelármázott” a molnárlégnnyel, de „teremtette” káromló szavakat is használt.⁵⁵⁰

Gyöngyi Máriát 1794-ben férje rettentő káromkodások között szüntelenül kurvázta.⁵⁵¹ Ugyanebben az esztendőben Soltész Judit panaszolta el, hogy férje szüntelenül viszálykodik, verekszik, káromkodik. Őt ok nélkül kurvázta, vén boszorkánynak, illíriai, purgatóriumi, kolostorbeli, dombi kurvának kiabálta el.⁵⁵²

1796 nemes Csató István felesége férje albérlőjét és feleségét így mocskolta: „te kurva bestia” „baszom a lelked, eb atta.”⁵⁵³ Rózsa György feleségét sértegette, amikor ezekkel a szavakkal illette: „kuttya ilyen olyan szette vette kurvája.”⁵⁵⁴

Az 1797-es esztendőben több ügy is káromló szavakat őrzött meg. A legtöbbet a malomban történt események kapcsán jegyezték fel. 1797-ben Balázs András molnár legény írta, hogy egy alkalommal Szabó Mihályné férje és gazda őt szörnyű káromkodások között nagyon megverték.⁵⁵⁵ A tanúk vallomása alapján maga a legény is gyakran káromkodott. Tetten is érhető nála először, amikor Szabó Mihályné leánya kérésére, hogy a kő járjon, amíg némi liszt megőrlődik, így felelt: „nem jár úgymond baszom a lelkedet, elég volt már annak járnai”.⁵⁵⁶ Majd a leány „kurvázta, s ezen szókkal baszom a kurva lelkedet szidalmazta”.⁵⁵⁷ A káromkodás az asszonyoktól sem állt távol. Szabó Mihályné a leányát illető szavak után megfelelt a legénynek: „baszod a kutyának a lelkét, nem pedig az én leányomét”.⁵⁵⁸ Amikor az asszony közölte vele, hogy itt nem ő a főnök, a legény újra káromló szavakkal válaszolt „baszod a principális seggit, a principális meg a tiédet, baszom az urad lelkit is”.⁵⁵⁹ Miután tudtára adták a legénynek, hogy szavainak következménye lesz, ő közölte „baszom a jószágod lelkit, az

⁵⁵⁰ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

⁵⁵¹ SRKTGyLt. R.B.I. 4/5.

⁵⁵² Uo.

⁵⁵³ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁵⁵⁴ Uo.

⁵⁵⁵ Uo.

⁵⁵⁶ Uo.

⁵⁵⁷ Uo.

⁵⁵⁸ Uo.

⁵⁵⁹ Uo.

idvességedet, kutya teremtette kurvája”.⁵⁶⁰ K. Nagy Erzsébet férje sok atta teremtette szavait szüntelen szórta családtagjaira. Leánya neve nem volt más, mint „szajha, kurva, tolvaj etc.”⁵⁶¹ Takáts Judit, Kormos János felesége betegsége miatt gazdasszonyi és más teendőit nehezen tudta elvégezni, amiért férje kimondhatatlan káromkodásokkal kínozza és mocskolta, ... kurvának, boszorkánynak nevezte. Attól sem riadt vissza, hogy előljáróit mocskolja: „ő neki sem Szolgabíró, sem baszom a Pap lelkét nem parantsol”.⁵⁶² Még ugyanebben az évben Dávid József kántort vádolták meg káromkodással és teremtettézzel, illetve azzal, hogy az egyik gyülekezeti tagot hamis lelkűnek, paráznának mondta, s teremtettével szidalmazta.⁵⁶³

1798-ban Lovasi Istvánné Basa Gergely molnár-gazdát „Huntzfutnak, akasztófára valónak, részeges disznónak” kiabálta el. Majd újabb mocskolódásokkal folytatta: „én tettelek a malomba, de meg mutatom azt akasztófára való, hogy kiis szarlak onnan te huntzfut, átkozom a huntzfut lelkedet.” Lovasiné állítása szerint ezt azért tette, mert a molnár „kurvának, bestiának” nevezte a leányát, aki összeveszett a legénnyel a vámon. A lármára figyelmes lett a gazda felesége. Miután kiment, és megkérte a leányt, hogy csendesedjen, az így szólt vissza a molnárnénak: „Halgas te is olyan huntzfut vagy mint az urad az akasztófára való”.⁵⁶⁴

A következő évben Vásárhelyi Judit, Kardos József felesége vádolta meg férjét, hogy őt szüntelenül mocskolta és iszonyú káromlásokkal illette.⁵⁶⁵

VI.9. Adósság, párbér

A protestáns egyházak kialakulásával annak anyagi alapjait is tisztázni kellett. Az egyházfenntartás kérdése szoros összefüggésben állt a párbér, vagy más néven ágybér, kepe, lecticalé fogalmakkal. Timon Ákos 1885-ben adott ki egy kötetet ebben a témában *A párbér Magyarországon* címmel.⁵⁶⁶ Szerző főként a katolikus egyházat illetően tárgyalja a párbér történetét, néhány szóval azonban megemlíti a protestáns vonatkozást is. A néprajzi kutatások illetve lexikonok hasonlóképpen foglalkoznak ezzel a témával.

⁵⁶⁰ SRKTGyLt. R.B.I. 4/3.

⁵⁶¹ Uo.

⁵⁶² Uo.

⁵⁶³ Uo.

⁵⁶⁴ Uo.

⁵⁶⁵ Uo.

⁵⁶⁶ TIMON Ákos (1885): *A párbér Magyarországon*, Pallas Irodalmi és Nyomdai RT., Budapest. 411 p.

A párbér, mint egyházfenntartási eszköz sokkal korábbról eredeztethető, mint tárgyalt korszakunk, a fennmaradt források értelmezése érdekében ezért érdemes némi visszatekintést tenni. A párbér az egyházi adó egyik fajtája. Kezdetre a középkorig nyúlik vissza, amikor is a római katolikus egyházban a plébános ellátását szolgáló egyházközségi adó volt, ami az önkéntes adakozásokból fejlődött ki. Mibenlétét és mértékét a plébános alapítólevele, a *canonica visitatio*, vagy a jogszokás állapította meg. Különbözik a stólától, mivel azt kifejezetten liturgikus cselekményekért ellenszolgáltatásként fizették. Nagyobb részét természetben, kisebb részét készpénzben fizették. Behajtása állandó vita és konfliktus forrása volt a plébános és az egyházközség között.⁵⁶⁷ A 17. században az 1647-i országgyűlés többek között a párbér dolgát is hivatott volt rendezni. Az itt hozott törvénycikkek közül a 12. kimondta, hogy a párbér a jobbágyi renden, a *misera plebsen* nyugvó szolgáltatás. Természetesen erre vonatkozólag még sok mindenben rendelkezett, amely mind a protestáns, mind a katolikus felet érintette.⁵⁶⁸ Ez a katolikus gyakorlat a protestáns egyházak létrejöttével, átöröklődött, és ugyanazt a funkciót töltötte be. Bár kezdetben a legfőbb támaszt a földesurak, patrónusok jelentették a protestánsok számára, később az ebben bekövetkezett változások, illetve az uralkodói rendeletek miatt ki kellett alakítsák saját anyagi bázisuk alapjait. A katolikus egyházzal szemben a protestáns egyházaknak sohasem voltak számottevő birtokaik. Majd, amikor az előjáróságok sem segíyezheték az egyházközségeket, az anyagi fenntartás rendszerét teljesen át kellett alakítani. A 18. századra az önkéntes adományok egy részéből fejlődött ki a párbér. Az elnevezés arra utal, hogy általában házaspárok adták, mégpedig mindenki egyenlő mértékben.⁵⁶⁹ Az egyedülállók nem voltak kötelesek fizetni, ők önkéntes alapon adhattak továbbra is. Azt a korábbi döntést és gyakorlatot, miszerint a protestánsok a katolikus papnak akár készpénzben, akár természetben, akár munkával fizetett stóla és párbért szolgáltatását az 1790. 26. törvénycikk eltörölte.⁵⁷⁰

⁵⁶⁷ *Vallások és egyházak a polgári Magyarországon*, <https://mek.oszk.hu/01900/01905/html/index5.html>, 2023.11.16.; Magyar katolikus lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/P/p%C3%A1rb%C3%A9r.html>, 2023.11.16.

⁵⁶⁸ TIMON (1885), 105-117.

⁵⁶⁹ *Magyar néprajzi lexikon VII. kötet*, <https://mek.oszk.hu/02100/02152/html/07/323.html>, 2023.11.16.

⁵⁷⁰ TIMON (1885), 160-161.; *Párbér*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/p-1434B/parber-14767/>, 2023.11.16.

A gyülekezeteknek kezdettől fogva fenn kellett tartani magukat. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek⁵⁷¹ tanúsága szerint, nagyon hamar kialakultak a járandóságok vagy fizetségek akár a lelkész, akár – ha volt – a tanító munkájáért. Reditus vagy proventus pastoris és reditus rectoris megjelöléssel sorolták fel, hogy ki, milyen fizetést köteles évente beszolgáltatni. Nagyon sokáig természetbeli és pénzbeli kötelezettségek volt ezek a járandóságok.

A korábbi időszakban arra nézve, hogy ennek megfizetéséből gondja akadt volna a konzisztóriumnak, nem találtunk. Ez a jelenség ebben a korszakban jelenik meg, amikor is néhány forrás szerint sok feladatot adott ezeknek a beszédese a presbitériumnak. A begyűjtéssel az egyházfiakat bízták meg, akik a beszédett összeg bizonyos százalékát megkapták. Miskolcon ebben a munkakörben tárgyalt időszakunkban 10 embert alkalmaztak.⁵⁷²

Ugyanakkor tudunk arról is, hogy a 18. században a gyülekezet életében kialakult egy szokás, amivel részben saját, részben pedig a gyülekezeti tagok egzisztenciális fennmaradását segítették elő. A gyülekezet tőkéjéből minimális kamatra kölcsönt adtak a tagoknak, amit meghatározott időn belül vissza kellett fizetni. Ezért e korszak második felében már, lapozgatva a gyülekezeti iratokat, presbitéri jegyzőkönyveket vagy egyházlátogatási jegyzőkönyveket, ezek nagy része az egyházközség anyagi helyzetének rendezésével, a kintlévőségek – egyházadó, kölcsön – beszédésével vagy beszédettetésével foglalkozik. Az a gyakorlatot, miszerint a gyülekezet a pénzadóságok begyűjtésénél előszeretettel vette igénybe a városi magisztrátus segítségét, egyre inkább tetten érhető. A források között több olyan is van, amely egyenesen a magisztrátushoz íródott. Ezekben leírták az adósok neveit, adósságuk összegét, illetve az előzményeket, hogy a magisztrátus tisztában legyen az eddig megtett lépésekkel.⁵⁷³

A pénzügyeket a főpénztáros kezelte. Fontos és komoly felelősséggel járó pozíció volt, s mielőtt valaki e tisztséget betöltötte volna, esküt tett. 1821. január 29-i keltezéssel fennmaradt egy irat, ami saját tanúsága szerint az 1790-es főpénztárosi esküszö-

⁵⁷¹ Lásd bővebben DIENES Dénes (2008, szerk.): *Zempléni vizitációk 1629-1671*, Sárospatak. 472 p.; DIENES Dénes (2003, szerk.): *Református egyházlátogatás a Borsod-Gömör-Kishonti Egyházmegyében 1665, 1668, 1669*, Sárospatak. 141 p.; DIENES Dénes (2003, szerk.): *A Zempléni Református Egyházmegye összeírása 1782*, Sárospatak. 149 p.

⁵⁷² SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁵⁷³ Uo.

veg korrigált változata. „Én N.N. esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú, Szent Lélek, egy örökké való Isten, hogy én ezen Miskolczi Rfta Szent Eclának Gralis Perceptorává választatván minden névvel nevezendő Eclésiát, oskolát, ispitályt és új Templom cassájit illető pénzbeli jövedelmeket, mellyeket hivatalom szerint percipiálni kelletik, akár benefactoroknak pium oblatuma, akár a publicumot illető jószágoknak jövedelmibül származandók legyenek, azok a mikor kezemhez adódnak, minden hiba és fogyatkozás nélkül quietálom, azonn kívül pedig magam privatum diariumába naponként be írom, egyszóval hivatalom instructiojában nyilván kifejezett minden kötelességeimet híven betöltöm. A fent említett cassákban kezemhez veendő pénzbül pedig a szokott rendes költségeken kívül, az Tettes Consistorium determinatiója vagy az curatoratorság avagy ennek távol léte esetében egyik tisztelendő prédikátor úrnak commissiója nélkül nem erogálok, magam szükségeire pedig semminémű szín és praetextus alatt azonn pénzbül nem fordítok. Az esztendőnek végével, vagy a mikor kívántatik instructióm szerint számot adni és az cassát remonstrálni köteles lések. Isten engem úgy segéllyen.”⁵⁷⁴

Valószínűleg megsokasodott azoknak az eseteknek a száma, amelyek az időben nem fizetők, vagy az egyáltalán nem fizetők miatt adódott. Időnként, miután a konzisztórium megelégette az állandó felszólítást, határozatot hozott. „Hogy pedig a jövendőre valaki az fizetésbe vagy engedetlennek vagy ellenkezőnek lenni tapasztaltatnék: az Pap szeri Bírónak és hiteseknek szabadság és erő adatik, hogy az ilyen renitens személyeket törvények szerint bátran zálogolhattyák; hogy ha pedig ez sem használna, vagy ennek ellent állana valamelyike, azt az Nemes Eclésiának referálni köteleztetnek.”⁵⁷⁵ Ebből a határozatból érthető meg néhány ügy kapcsán, hogy a gyülekezet elzálogosította, vagy az adóssal eladatta tulajdonát a kölcsön megfizetése érdekében.

A források zöme nem annyira a párbér megfizetése, mint inkább a kölcsönök meg nem adása ügyéről maradtak fenn. Jelentheti ez azt, hogy a 19. század első felében az emberek szívesen megadták az egyházi adót, vagy papbért, a kölcsönök visszafizetésével azonban nem siettek. 1792. december 8-án olvasták fel Czakó Márton panaszlevelét, melyben J. Ferenc ellene elkövetett illetlen viselkedését adta elő. J. Ferenc minden bizonnyal az az egyházfi volt, akit kirendelt a presbitérium a kintlévőségek beszedésére. Czakó azt panaszolta, hogy amikor megszólította őt az egyházfi adóssága vé-

⁵⁷⁴ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁵⁷⁵ Uo.

gett, illetlen káromló szavakkal tette azt.⁵⁷⁶ A következő év október 15-én az egyik bizottsági tag lemondása alkalmával jött elő újra, hogy a kubulus beszédese személyes „gyűlöléssel van összeköttetve”,... „minthogy akik Cubulusban rossz és nem valóságos mustot adnak, ha azokat meg szólíttya ... betstelenkedésre szoktak fakadni.”⁵⁷⁷ E két eset rávilágít arra, hogy nem volt egyszerű az egyházi munkája. Mivel személyesen érintkezett az emberekkel, időnként dühös indulatokkal találkozott, s maga sem viselkedett bizonyos esetekben helyesen, vagy éppen nem figyelt szavaira. A párbér vagy az adósságok beszédese nem volt hálás feladat.

1821. február 6-i dátummal jegyeztél fel a következőket. Kun Jánosné 1816 októberében a professzorok fizetésének alapjából 100 rénes forintot adott kölcsön Szabó Józsefnek. Ebből 30 forintot már megadott, de kétséges volt, hogy a maradék adósságát rendezni tudja-e. Szabó József azt állította, hogy már visszafizette, amit Kunné tagadott, mi több a visszafizetett összegről írásos bizonyítékot is mutatott. Az ő kimutatása szerint 70 forintra volt még adós. Szabó József ragaszkodott saját verziójához, illetve hozzátette, hogyha kap még 50 forint kölcsönt, akkor a 70-t is elismeri. Miután az egyik egyházi tudakozása folytán megtudták, hogy Szabó másoknak is adósa, kérdésként merült fel, adjanak-e Szabónak még 50 forint kölcsönt, vagy a törvény útján fizetessék vissza vele a 70-t.⁵⁷⁸

Balogh Ferenc és Túri István ügye 1821. január 18-i dátummal került feljegyzésre. A két férfi kölcsönt vett fel az egyháztól, és mivel még nem fizették vissza, a presbitériumnak döntést kellett hozni. Az elmúlt év Boldogasszony havában úgy határoztak, hogy kezes mellett Balogh Ferencnek legkésőbb azon év Szent György napjáig, Túri Istvánnak pedig szüretig adnak haladékos adósságuk törlesztésére. Amikor az egyházi közölte Baloggal a határozatot, az köszönet helyett az egyházfit illetlenül korholta. Majd megvizsgálták Balogh anyagi helyzetét, és adóssága végett perbe fogták és elmarasztalták. Sőt később még a perköltséget is háza eladattatásával vele fedeztették, hogy emiatt a gyülekezetet anyagi kár ne érje. Amikor viszont adóssága kifizetésére felszólították, azt ismét nem tudta megfizetni, és időhaladékosat kért. Túri Istvánt is ugyanazon egyházi látogatta meg felkérve adóssága törlesztésére. Mivel azt mondta, hogy neki van keze, aki megfizeti, a konzisztórium várt. A kifizetés nem történt meg,

⁵⁷⁶ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁵⁷⁷ Uo.

⁵⁷⁸ Uo.

s miután Túri vagyoni helyzetét megvizsgálta, kiderült, hogy ő nem lesz képes a törlesztésre, a kezes felkeresése következett, aki nem volt hajlandó rendezni a tartozást. Túri azonban újabb kezes ígéretével állt elő, de abból sem lett semmi. A presbitérium úgy döntött, hogy mindkét esetet a törvény útjára viszi, hátha a per költségeitől megijednek, és inkább készek lesznek az adósságot kifizetni.⁵⁷⁹

Az esetek nagy részében a gyülekezet elöljárósága igyekezett házon belül intézni az adósok helyzetét. Adódtak azonban olyan ügyek, ahol már tehetetlen volt, így a vármegye segítségét vette igénybe. 1821. január 19-én Soós Sámuel Borsod vármegye fő szolgabírája adóssága miatt beidézte nemes Hajnal Gergelyt, akinek két rendbeli adóssága volt. Mivel azonnal megfizetni nem tudta, március 11-én pere elkezdődött. Ott keze vonásával (egy x) ígéretet tett, hogy ha haladékot kap, akkor vagy kezeset keres, és azáltal, vagy más úton megtéríti adósságát. A haladékot május hónapig kérte, hozzáfűzve, hogy ha addig semmilyen úton nem rendezi adósságát, aláveti magát a konzisztórium büntetésének.⁵⁸⁰

Ugyanebben az évben a főgondnok két házaspárt és egy kezeset utalt a miskolci fő szolgabíró elé a céllal, hogy az említettek adósságát a törvény útján visszakapja a gyülekezet. Az első Galli Mihály és felesége Petrik Sára még 1787 januárjában vettek fel 102 vonás forintot, a második pedig Csalló Dániel és felesége Pap Erzsébet és kezesük, Pap József, akik saját kezű aláírásukkal bizonyították, hogy 1809 márciusában 191 magyar forintot vettek fel.⁵⁸¹ Mivel mindeddig a gyülekezet még semmit sem kapott vissza a kölcsönvett összegből, a főgondnok kénytelen volt a törvény útjára vinni az adósokat.

Folyó év februárjában a gyülekezet főgondnoka, Tomka Miklós arról számolt be, hogy nagyon sok a gyülekezet kintlévősége.⁵⁸² Hogy ez a nagyon sok mennyit takart, azt a forrás nem árulta el, mindenesetre azok az iratok, amelyek fennmaradtak is bizonyosságai annak, hogy a gyülekezeti tagok éltek a kölcsön lehetőségével, a visszafizetésében azonban nem jeleskedtek.

A következő ügy a párbér megfizetésével kapcsolatos. Nemes Kozmitter György felesége, nemes Laxay Sára írt levelet, aki férjnél volt, de férje sosem adott haza semmi pénzt, ő maga betegágyban fekvő nyomorék volt. Azért fordult a konzisztóriumhoz

⁵⁷⁹ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁵⁸⁰ Uo.

⁵⁸¹ Uo.

⁵⁸² Uo.

1821 decemberében, hogy engedje el számára az egyházi adó megfizetését, amelyet teljességgel képtelen, hiszen arra sincs elég pénze, hogy leányával együtt megéljen. Ennek elutasítása esetén azt kérte, hogy vagy az özvegyasszonyok kategóriájába sorolják be őt, vagy férjét hívassák be, és vele fiztessék meg a tartozást.⁵⁸³ Az özvegyasszonyok az egyházban már a 17. században is más besorolást kaptak. A jegyzőkönyvekben a pásztornak járó fizetségek között velük kapcsolatban csak annyit olvasunk, hogy özvegyasszonyok 3 sing vásznat fizetnek.⁵⁸⁴ Laxay Sára előtt nyilván ismert volt, hogy az özvegyasszonyok nem fizettek egyházadót, vagy csak nagyon minimálisat, így nem véletlen, hogy elsőként ezt a lehetőséget kérte a presbitériumtól.

Időnként a gyülekezet bizottságot rendelt ki a kintlévőségek áttekintésére, kivizsgálására, beszédésére, és arról a jelentés elkészítésére. Erről tanúskodik az az irat, amely az 1822-1824 évek közötti bizottsági munkáról számol be. A jelentést tevő leírta, hogy akiket hatalmában állt megintett és megfeddett, másokról kimutatást készített.⁵⁸⁵ A leírtak szerint úgy tűnik, hogy az egyház igyekezett az adósokat először a maga eszközeivel fegyelmezni, s talán a hosszabb tartozást követően, vagy legvégső esetben utalta csak a külső törvényszékre őket.

A következő évből csupán egy eset maradt fenn. 1822. szeptember 5-én jegyezték fel, hogy Kemény János adós maradt tanítás és fa pénzzel, mintegy 70 forinttal, amelyet többszöri felszólításra mindeddig nem fizetett meg.⁵⁸⁶ A jelentést tevő a konzisztóriumra bízta az ügy elintézését.

VI.10. Tanító

Szilvási János tanító 1835-ben megfogalmazott levele azt mutatja, hogy a 19. század első felében, ha egy pedagógus megbetegedett, és ez a betegség olyan állapotba juttatta, hogy hivatalát kénytelen volt feladni, az egész családja életét, megélhetését fenyegette, mivel jövedelem nélkül kiszolgáltatott állapotba kerültek. Szilvási részben szélütés, részbe elmezavar következtében ágyhoz kötött lett, így tanítói hivatalát nem tudta folytatni. Nyilván sok gyermeke volt, mert úgy fogalmazott, hogy emiatt népes családjával ínségre jutott.⁵⁸⁷ Ez a súlyos helyzet kényszerítette őt arra, hogy a presbitériumhoz for-

⁵⁸³ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁵⁸⁴ Dienes (2003), 31., 43., 44., 45., 49., stb.

⁵⁸⁵ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁵⁸⁶ Uo.

⁵⁸⁷ SRKTGyLt. R.B.II. 7/1.

duljon segítségért. A korszakban a nők, feleségek előtt a munkába állás, a munkalehetőség, és ennek következtében a pénzkereseti lehetőség nem állt nyitva. Felesége így nem tudott hozzájárulni a család fenntartásához. Nem világos, hogy az egyszeri anyagi segélynyújtáson túl, hogyan lehetett segítségére a presbitérium. Az egyszeri juttatás csupán ideiglenes segítség, nem jelenthetett hosszú távú megoldást. Mivel nincs adat róla, nem tudjuk, hogyan oldódott meg a lábáról leesett tanító családjának a helyzete.

Korábban is tettünk már említést arra, hogy bár a törvények nem engedték meg a tanítók számára diákjaik testi fegyelmezését, időnként mégis előfordult, hogy a presbitériumnak foglalkozni kellett egy-egy ilyen ügygel is. 1844-ben is hasonló eset került eléjük. A panaszt Török Lajos tanító ellen nyújtották be, aki hanyagul tanított, illetve kegyetlenkedett gyenge tanítványain. Amikor erre fény derült, a gyülekezet elbocsátotta. A helyettes gondnok, Nagy János leveléből tudjuk mindezt, mert ezt követően ő fordult levélben az espereshez, és kérte, hogy alkalmas emberrel tölthessék be a pozíciót.⁵⁸⁸

VI.11. Leányok tanítója

A korszakban az iskolázás nagy lendületet vett, mert a kormány és a vármegyék is sürgették az oktatási intézmények felállítását. Az egyház pedig mindent megtett, hogy az iskolabajárást kieszközölje. Illyés Endre megemlíti, hogy voltak helyek, ahol azokkal a szülőkkel is megfizették a tandíjat, akik nem járaták gyermekeiket, sőt azokkal a szülőkkel szemben, akik nem küldték gyerekeiket iskolába, a számártemetést is kilátásba helyezték. Annak érdekében, hogy biztosítsák a tanítás menetét és szellemiségét, az iskola látogatását előírták a lelkészeknek, ami mellett az egyházmegye is folyamatosan látogatta azokat. A Geleji Katona István által összeszerkesztett kánonok vonatkozó részei, illetve a szuperintendenciák végzései egy kötetben foglalva minden iskolában el voltak helyezve, és amikor tanítóváltás következett be az intézmény életében, a tanítónak kötelessége volt azokat a maga mihez tartása végett átolvasni.⁵⁸⁹ Ez minden bizonynyal minden iskolatípusra vonatkozott, így a leányiskolákra is. A nőnevelés hazánkban a 18. század első felétől egyre inkább kiszélesedett, miután a gyülekezetek is sorra alakították ki leányiskoláikat. A 19. század elején már nemcsak egyházi keretek között

⁵⁸⁸ SRKTGyLt. R.B.II. 7/1.

⁵⁸⁹ ILLYÉS (1941), 145.

fogalmazódott meg az igény a leányiskolák felállítására, hanem az uralkodók rendeleti úton is igyekeztek előmozdítani azt.

Az 1777-ben Mária Terézia által kiadott Ratio Educationis még nem írta elő a lányok oktatását, viszont megadta a lehetőséget az oktatásban való részvételre.⁵⁹⁰ Ezzel ellentétben a II. Ratio (1806) már külön rendelkezett a leányiskolákról.

A 18. század végén az egyre több helyen megszervezett, kialakított leányiskolák az iskolaépületek számának bővülését eredményezték. A leányiskolák kisiskolák voltak, amelyekbe – különösen az indulásnál – nemcsak a leányok, de az iskolaépület utcája környékén lakó fiúgyermekek oktatását is ellátták. Bajkó Mátyás szerint⁵⁹¹ az ún. leányiskolák a század elején terjedtek el főként a nagyközségekben és a városokban. Ezekben – véleménye szerint – kezdetben nagyon „vérszegény” oktatást kaptak a leányok, ugyanis a fő cél az olvasás és a katekizmus megtanítása, valamint a kézimunkának és a háztartási ismereteknek az elsajátítása volt. Színvonalasabb leányiskolának számított, ahol az olvasás keretében a bibliaolvasást, a katekizmus keretében a zsoltár-éneklést tanították. Pontosán azért, mert a református fiúiskolákban ezek fontos elemei voltak az alapfokú képzésnek, s ugyanakkor az egész népoktatásnak.

Tudomásunk van arról, hogy Miskolcon már az 1790-es években külön iskolákat szerveztek a leánytanulóknak.⁵⁹² Ez azt bizonyítja, hogy a mezőváros protestáns egyházának tagjai a leánynevelésben élenjáró szerepet vállaltak. 1794 januárjában Miskolcon a Szirmai utcai gazdák fordultak kéréssel a főkurátorhoz, hogy már két éve nincs tanító a 70-80 apró leány számára, s kérték, hogy a templomban eddig éneket diktálót bocsássa tanítóul.⁵⁹³ 1800-ban indult szintén Miskolcon a Kishunyad utcai leányiskola, amely a környékbeli szülők adakozásából 150 forintért vásárolt házban kezdte meg működését, s mintegy ötven gyermek tanítását tette lehetővé. 1801-ben a Medgyes alján lévő Gyöngyvirág utcaiak kérték leányok tanítójának a Patakról jött Mózes Györgyöt, hogy a gyermekek tisztességes tudományokba nevelkedhessenek.⁵⁹⁴

⁵⁹⁰ MISÁK Marianna (2019): „Minden oskolába járó leány gyermektül...”, református nőnevelés a 16-19. századi Felső-Magyarországon, Sárospatak. 106-107.

⁵⁹¹ BAJKÓ Mátyás: *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 28.

⁵⁹² FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története III/2., 1702-1847-ig*, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és a Miskolci Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2000. 742.

⁵⁹³ SRKTgyLt. R.B. I.4/5.

⁵⁹⁴ FARAGÓ, 2000. 742-743.

A leányiskolák népszerűségét mutatja, hogy a 19. század elején az egyházlátogatási jegyzőkönyvek több leányiskolát említenek Miskolcon. 1832-ből részletes kimutatás készült ezekről az oktatási intézményekről. Innen tudjuk, hogy ekkor már 5 leányiskolába⁵⁹⁵ 203 leány járt. Vallási ismeretek mellett olvasást, írást, számolást és Magyarország ismeretét tanulták ekkor. Ezeken túl működtek kisiskolák is, amelyeknek a helyzete a 19. században nem változott. Az itt tanulók száma összesen 180-200 fő körül mozgott a század első felében. Később a fiúk elemi oktatását is ezekben végezték, kivéve a Kádas utcai iskolát, ahol továbbra is csak lányok tanultak.⁵⁹⁶

Amikor a vizitáció során egy-egy iskolát meglátogattak, felmérést készítettek az intézmény életéről, a tanító viselkedéséről, a diákok létszámáról, előmenetelükről, illetve ha voltak, a nehézségekről is. Erre vonatkozólag csupán egy forrás maradt fenn. 1821-ben a Kádas utcai iskola vizitációja alkalmával a bizottság az iskola helyzete és a tanulók Czakó István tanító vezetése alatti előmenetele után érdeklődtek. Amikor az istentisztelet után bementek az iskolába csak nagyon kevés leányt találtak. A létszámcsökkenés után érdeklődve, a tanulóktól megtudták, hogy sokan átmentek a Hunyad utcai iskolába. A leányok tudományokban való előhaladását illetően is csalódtak. Biztak benne, hogy a következő vizitáció alkalmával ennek ellenkezőjével találkoznak majd.⁵⁹⁷ Ezt követően Czakó Istvánt minden bizonnyal elbocsátották, amit egy 1822-ből származó levél – amelyet maga Czakó István írt – alátámaszt, aminek tanúsága szerint nem fogadta meg a presbitérium tanácsait.

A következő évből származó forrás nem annyira normasértési ügy, mint inkább a presbitérium számonkérése ígérete megtartását illetően. Molnár Ábrahám⁵⁹⁸ lett a leányok tanítója, akinek miközben a presbitérium szép lakást ígért, az iskola épülete romokban hevert. Nem tartotta helyesnek ezt az állapotot, ezért tollat ragadott, és 1822. november 1-én írt levelében egyfelől a leányok tanításának fontosságáról értekezett, másrészt szóvá tette, a leányok iskolája épületének szörnyű állapotát. Leírta, hogy rongyos a teteje és a fala is. S bár a gyülekezet ígéretet tett a felújításra, az elmaradt. Most pedig, amikor a hideg idő elkövetkezett, félő, hogy a szülők a betegségtől féltve gyermekeiket, kiveszik az iskolából. A leányok egészségi állapotára, illetve a tudományokban való előmenetelére nézve arra kérte a presbitériumot, hogy tartsa meg ígéretét,

⁵⁹⁵ Újvárosi, Hunyad utcai, Meggyes aljai, Torony aljai, Szirma utcai.

⁵⁹⁶ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

⁵⁹⁷ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁵⁹⁸ Aki egyébként a gyülekezet kántora is volt.

és tegye rendbe az iskolát.⁵⁹⁹

VI.12. Harangozó

Korábban már volt arról szó, hogy megürült a harangozói állás az eklézsiában, ugyanis Kaposi Mihály, aki ezt a feladatot ellátta, meghalt. Özvegye, nemes Vadnai Zsuzsanna 1822. április 9-én levelet írt a presbitériumnak, amiből megtudjuk, hogy férje 14 évig volt a gyülekezet harangozója. Hosszú és súlyos betegség után azonban az elmúlt héten meghalt. Munkáját mindig hűséggel végezte. Most, hogy eltávozott Ő ottmaradt három árva leánnyal. Leírta, hogy férjét, a harangozói szolgálaiért sokszor nem fizették ki, emiatt gyakran voltak nagy ínségben. Gyakran enni és ruházkodni is alig volt miből. Férje a Gordon utcában ugyan el kezdett építeni egy házat, de nem tudta befejezni, s abban még nem tudnak lakni. Azt kérte, hogy mivel férje őt a harangozás feladatára megtanította, maradhassanak meg jelenlegi lakhelyükön, a toronyban, továbbá fizessék ki, amivel férjének adósak maradtak, illetve tartsák meg őt a harangozói tisztségben, ezzel segítve nyomorúságos sorsukon.⁶⁰⁰ A következő hónapban a gyülekezet gondnoka elrendelte a harangozó özvegye állítása szerinti pénzbeli kintlévőségek kivizsgálását. Az ezzel megbízottak összevetették a volt harangozó és a gyülekezet kimutatását, s a ki nem fizetett részt az özvegynek megtérítették. Valószínű, hogy sem a lakásban nem maradhattak, sem pedig a harangozói hivatalra nem tartották meg, mivel azt kérték, hogy minden eszközt, amit férje alkalmazása kezdetén a gyülekezettől kapott, szedje össze az özvegy az új harangozó munkába állásáig, és adja át.⁶⁰¹

Czakó Istvánt, a gyülekezett egyik volt tanítóját elbocsátották állásából. Tudomására jutott, hogy megürült a gyülekezet harangozói állása, és annak elnyerésért folyamodott 1822-ben. Tudta jól, hogy több akadály is van annak, hogy ezt a hivatalt neki ítéljék. Egyrészt, hogy mások is pályáztak, másrészt saját becstelen neve. A becstelen jelzővel azért illették egyesek, mert visszajött Morvaországból, ugyanis véleményük szerint, hogyha becsületes ember lett volna, nem jött volna vissza. Mások úgy vélték, hogy bármely hivatalra alkalmatlan és lusta ember. Továbbá, hogy nem is emberek közé való. Tanúkkal tudta igazolni, hogy Morvaországban becsületes volt. A másik két vád állítóinak kívánta, hogy Isten őrizze meg őket attól a szomorú állapottól,

⁵⁹⁹ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁶⁰⁰ Uo.

⁶⁰¹ Uo.

amibe ő került, hogy családja megélhetéséért koldulnia kellett. Arra, amit vádként, vagy rágalomként ellene felhoztak, szomorú állapota miatt jutott. Egy jótévője segítségével azonban talpra állt, és most dolgozni akart.⁶⁰² Nyilvánvalóan azzal tisztában volt, hogy tanítói állásába nem kerülhet vissza, ezért folyamodott a harangozói hivatal betöltéséért. Sajnos forráshiány miatt nem tudjuk, hogy Czakó Istvánt alkalmazta-e az egyház.

VI.13. Egyéb

Vannak ügyek, amelyeket egyértelműen egyik kategóriába sem tudunk besorolni, ezért őket összegyűjtve az egyéb fejezet alatt tárgyaljuk. Ezek az esetek bár különbözőek, de megtörténtük ugyanabból az emberi gyarlóságból származott, ami az eredendő bűn következményeként időnként embertelen tettekre hajlamos. Ebben a fejezetben találkozunk szülői bántalmazásra, házvásárlási ügyre, mezsgyékre, kerítésekre, bekötőutakra, zene-bonás emberekre, lelkeszek számonkérésére, egyházi szolgálat nélküli temetésre, öngyilkos temetésre, vandalizmusra, templom feltörésre, templomban való viselkedésre vonatkozó eseteket.

A következő ügynél érdekes megfigyelni, hogy a levél nem a presbitériumnak szólt, hanem egyenesen magának a főkurátornak, Vay Józsefnek. Minden bizonnyal a levél írója ismerte a főgondnokot, ezért a legnagyobb bizalommal fordult hozzá. Farkas Zsuzsanna, néhai Molnár János özvegye 1784. augusztus 24-én fordult a főgondnokhoz, hogy elmondja neki, miszerint egyik fia és annak felesége mindenéből ki akarták forgatni, és állandóan szomorúságot okoznak neki, illetve becstelenítik őt.⁶⁰³ Arra kérte a főkurátort, legyen segítségére, hogy a még hátralévő életét csendességben tölthesse azáltal, hogy fiát és menyét elköltözésre szólítja fel. A határozat a felek megbékéltetését írta elő. Amennyiben azonban ez az út nem járható, akkor az ügyet az első, soron következő konzisztoriális gyűlés alkalmával tárgyalásra tűzik.⁶⁰⁴

A konzisztórium elé kerültek időnként házvásárlási esetek is. 1787-ben Becskeházy István fordult a nemes testülethez, hogy az azon a telken – amit itteni gyülekezeti tagoktól megvásárolt – élő „zenebonás emberek” miatt építkezése „semmivé

⁶⁰² SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁶⁰³ SRKTGyLt. R.B.I. 5/1.

⁶⁰⁴ Uo.

vétetett és az által tetemesen károsított.”⁶⁰⁵ Saját kárának orvoslását kérte.

Gyakori volt az egyháztagok között a földek között húzódó mezsgyék, kerítések, bekötőutak, földek körüli tisztázatlanság, illetve a szomszédok egymás közötti vitája, veszekedése. 1787-ből jegyezték fel egy ügyet, amiben két szomszéd között vita támadt, mert az egyik nagyon ráhordatta a földet a másik kerítésére, és félt, hogy az bedől. Ebben a „gyűlölséges villongás”-ban egyik fél sem akart engedni, ezért az ügy rendezése érdekében elrendelték a papszeri bíró kiszállását néhány személlyel.⁶⁰⁶

1821. május 13-án az egyik gyülekezeti tag, először arról írt, hogy szülei halála után nemcsak árvaságra jutott, de mostoha kezekre is, ami miatt sok kárt szenvedett örökségében. Több évi kényszerű bujdosása és vándorlása után újra visszatért Miskolcra, és szomorúan tapasztalta, hogy az Ispotály mellett, szüleitől örökölt házához vezető szekérutat lezárta a konzisztórium, s így még bérbébe sem tudja adni. A szekérút megnyitását kérte.⁶⁰⁷

Az egyházfegyelem munkájában a lelkipásztor kardinális részt vállalt. A papmarasztás gyakorlata még tárgyalt századunkban is szokásban volt. „A papmarasztás – a körülményektől függően egyébként megalázó módon is alkalmazható szokása – Miskolcon az igényesség és a kölcsönös tisztelet jegyében folyt le a legtöbb esetben.”⁶⁰⁸ Ugyanakkor a miskolciak attól sem riadtak vissza, hogy a püspök magatartása vagy viselkedése ellen is panasszal éljenek, mint ahogy azt a következő történetből láthatjuk is. A prédikátorok megmarasztásának ügyét tárgyalták az 1790. december 9-i gyűlés alkalmával. Amellett, hogy Szalay Sámuel szuperintendens prédikátort dicsérték mind a gyülekezetben, mind pedig az iskolában végzett munkájáért, némi panasz is felmerült ellene. Nevezetesen, hogy főtisztelendő szuperintendens úr nem teljesíti a nép kívánságát, miszerint az úrvacsora vétele előtti bűnbánati alkalmak egyikén sem jelenik meg a külső templomban. Bízunk benne, hogy a panasztétel után a püspök átgondolja a dolgokat, és a gyülekezeti tagok akarata szerint fogja igazítani magát, és megtalálja a módját, hogy teljesítse kívánságukat.”⁶⁰⁹ Ugyanezen gyűlés alkalmával felolvasták a népnek azt a panaszát, hogy a prédikátor urak „...a prédikációval temetendő halottak tisztes-

⁶⁰⁵ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

⁶⁰⁶ Uo.

⁶⁰⁷ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁶⁰⁸ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

⁶⁰⁹ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

⁶⁰⁹ Uo.

ség tételével a Halottas Háznál meg jelenni nem szoktak; amint ennek előtte szokásban volt és a Canon is némi nemű képen tartja...”⁶¹⁰ „...és a Betegekhez való menetelbe néha egymást utasítanak.”⁶¹¹ Elrendelték a prédikátoroknak, hogy ezeket a dolgokat rendezzék maguk között. S miután ezeken felül semmi más panasz nem volt rájuk, megmarasztásukat határozták.

A korszakban már az is előfordult, hogy vétkes fél a presbitérium felszólítására sem jelent meg a nevezett napon a testület előtt. 1792. január 8-án – valószínű már nem először – elővették Horváth János ügyét, aki „...maga halottját szokott Ceremonia nélkül temette el...”⁶¹² Mivel egy korábbi gyűlésen a behívás ellenére nem jelent meg, most úgy döntöttek, hogy újra beidézik a következő presbiteri gyűlésre. Gyakorlatban volt ilyen eseteknél, hogy azokat a személyeket, akik ügyüket nem rendezték a presbitérium előtt, vagy nem jelentek meg annak felszólítására, nem csak eltiltották az úrvacsorától, de további sorsukat világi bíróság kezére adták.⁶¹³

A következő eset érdekességét az adja, hogy egy másik felekezet tisztségviselője elleni panaszt vizsgálta ki a református egyház vezető testülete. 1793. június 9-én az egyik református egyháztag katolikus káplán ellen nyújtott be panaszt. A 18. század végén még nem voltak ritkák a protestánsok sértegetései katolikusok részéről. Ugyan már túl vagyunk az 1791-es országgyűlésen, ahol megszületett a 26. törvénycikk, amely a protestánsok részére több engedményt is megfogalmazott és fogantatosított, ez azonban nem jelentette, hogy a katolikusok részéről megszűntek az atrocitások. Ez a panasz is emiatt született meg. „Ezen Ns Miskolczi R. Catholica Ecclesia káplánnya N.N. igen motskos és Vallásunkat tetemesen sértegető s betstelenítő predikációt mondott volna a piac közepén.”⁶¹⁴ Saját berkeiben a konzisztórium csak annyit tudott határozni, hogy jelenti az egyházkerület vezetőségének az esetet, és kérvényezi a helyzet rendezését magasabb fórumokon.

1793 augusztusában Nagy Mihály panaszt tett főbérője viselkedése miatt. Folyó év pünkösd hetében Debreczeni Sámuelné házába költöztek úgy, hogy ő is ott lakott. Az alku szerint a lakbért egy évre előre ki kellett fizetni, s a ház fűtésére elegendő fát is neki kellett adni. Alighogy beköltöztek, csúfos szavakkal kezdte őket illetni, amit min-

⁶¹⁰ SRKTGyLt. R.A.IV. 1/15.

⁶¹¹ Uo.

⁶¹² Uo.

⁶¹³ Illyés (1941), 157.

⁶¹⁴ Uo.

dennap egyre több szóval újra és újra megtett. Nem akarták tovább elviselni ezt a szüntelen becstelenítést, ezért otthagyták a házat, augusztus 1-én máshová költöztek, ami nekik nem kevés kárt és hátrátételt okozott.⁶¹⁵ Nagy Mihály ekkor akart vállalkozásba kezdeni, amit a lehetetlen helyzet miatt nem tudott megvalósítani. Mindezen felül Debreczeni Sámuelné leányával együtt sokak füle hallatára tolvajnak, gyilkosnak kiabálta, s mindaddig a napig úton-útfélen, bármerre járt, mindenki előtt becstelenítette. Az aszszony méltó büntetését kérte.

1821-ben a gyülekezetben egy férfi öngyilkos lett, felakasztotta magát. Május 25-én a temető felvigyázásával megbízott Molnár József leállította a sírásókat, akik ennek a férfinak ásták a sírt. Tette mindezt azért, mert ilyen esetben a házastársnak írásos engedélyt kellett kérnie a főgondnoktól arra nézve, hogy temethető-e az ilyen halált halt ember „a több előttünk elhunyt érdemes tagok közé”. Kötelessége teljesítéséért a vármegye egyik nagyérdemű személyétől feddést kapott. Ezért, hogy hasonló esetekben igazolni tudja magát, írást kért az alkalmazásáról, illetve annak kezdetéről.⁶¹⁶ Ez egy nagyon sajátos helyzet volt, hiszen a törvények és a gyakorlat szerint az önhatalmúlag életüket kioltó személyek nem kaptak egyházi temetést és helyt a rendes temetőben. A temetőőr ezzel tisztában volt, s csak a kötelességét tette. Azonban feltételezhető, hogy etekintetben is voltak már engedmények, s talán a vármegye embere ezért szólította meg a temetőőrt.

Nagyon kevés példáját találjuk még korszakunkban annak a jelenségnek, hogy valaki egy szent helyet, mint a templomot megrongál úgy, hogy betöri az ajtaját vagy ablakait. Miskolcon ez megtörtént 1821-ben, amikor is feltörték a deszkatemplomot. A kiküldött bizottság észlelte, hogy az ajtót felfeszítették, ellenben a tettes vagy tettesek ismeretlenek voltak. A tanúk azt állították, hogy amikor már nyitva volt az ajtó, többször látták benne a város egyik kutyapeccérét, a Kopcsó fiút egy cigányasszonnyal illetlen dolgot művelni. A bizottság, mivel egyiket sem tudta előkeríteni, az ügyet a városi magisztrátus elé utalta, hogy ott méltó büntetésüket vegyék.⁶¹⁷ Ugyancsak a vandalizmus keretébe tartozik egy 1822. szeptember 5-én íródott jelentés, ami szerint az iskolai osztályokban és a kamrákban összetörték az ablakokat, székeket, ajtókat, asztalokat. Nyilván a tettesek ismertek voltak, mert a jelentést tevő aziránt érdeklődött, hogy mi-

⁶¹⁵ SRKTGyLt. R.B.I. 4/5.

⁶¹⁶ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁶¹⁷ Uo.

képpen legyen a károknak a megtérítése. Ezt a konzisztóriumra bízta.⁶¹⁸

A fiatalok templombeli viselkedése is feladatot adott időnként a presbitériumnak. 1822. március 16-án kelt bizottsági jelentés szerint az előző év sátoros ünnepén az új templom karzatában a kapás legények istentisztelet alatt rendetlenül viselkedtek, és beszédükkel zavart okoztak. A vizsgálat eredménytelen maradt, mivel sok idő telt el az eset megtörténte óta, és a legények nem akartak emlékezni elkövetett tetteikre és szavakra. Nemes Boros János emlékezett arra, hogy a karzat déli feléből hangos zajt hallott, de hogy kiktől azt a kőlábtól nem látta. Ellenben a bizottság vizsgálata mégsem volt eredménytelen, mert amikor a templomban a helyszínt nézték meg, a karzatban a drága pénzen elkészített padokon rengeteg „ocsmány csintalanságokat”, vettek észre. Jónak látták volna ajtóval lezárni a karzatot, vagy pedig átadni azt valamelyik becsületes nagyszámú céh legényeinek vagy társaságának, mivel azok megbecsülnék a padokat. A dolog kivizsgálását, javaslatuk eldöntését a konzisztóriumra bízta.⁶¹⁹

Átnézve az 1830-1846 közötti alsóborsodi egyházlátogatási jegyzőkönyveket,⁶²⁰ illetve más feljegyzéseket nem találtunk normasértési ügyeket. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek már csupán azt jegyezték meg, hogy a gyülekezetben minden rendben folyik. A vallásszabadságról szóló országos törvényeket felolvassák, az egyházfegyelmet a konzisztórium gyakorolja. Az 1830. évben még találtunk arra vonatkozó beírást, hogy a botránkoztatókat megintik, megfeddik, és jóra intik, a nem engedelmeskedőket a megfelelő helyre bejelentik. A következő évben pedig, hogy a cégéres botránkoztatót a konzisztórium maga elé idézi, megdorgálja, jobb életre inti. Legközelebb pedig már csak azzal találkoztunk, hogy az egyházfegyelmet a konzisztórium gyakorolja. Ezt követően azonban még ehhez hasonlók sem kerültek a jegyzőkönyvekbe. A leglényegesebb beírások a lelkészek fizetésére, az új liturgia és énekeskönyv bevezetésére, a tiszteletes és tisztelendő szent egyház tagjai és az egyházi szolgák között kölcsönös tiszteletre, szeretetre és bizodalomra, az egyházra, annak intézményei állapotára, tanítókra, a különböző alkalmakra, diákokra, anyakönyvekre, pénzügyekre, illetve arra vonatkozott, hogy egyébként pedig minden a legnagyobb rendben van.

⁶¹⁸ SRKTGyLt. R.B.I. 5/2.

⁶¹⁹ Uo.

⁶²⁰ SRKTGyLt. Kgg. II. 12.

VI.14. Rövid kiértékelés

Az 1781-1848 közötti időszakban összesen 91 esetet dolgoztunk fel. 26 házasságággal, 7 paráznasággal, 1 rágalalmazással, 7 templomi ülőhellyel, 4 ispotálllyal, 3 kántorral, 4 malmommal, 13 káromkodással, 10 adósság és párbérrrel, 1 tanítóval, 1 leánytanítóval, 2 harangozóval és 12 egyéb ügyel volt kapcsolatos.

Messzemenően a legtöbb a házassági viszályokból adódó ügy ebben a korszakban. Hasonlóan az előzőhöz, most is akadtak olyan ügyek, amelyeket a presbitérium, miután minden általa lehetséges eszköz használata sikertelennek bizonyult, a magisztrátushoz utalt. Ez csupán 4 esetben történt meg, mivel a presbitérium célja a családok egyben tartása volt. Természetesen azok esetében – 2 házaspárt érintett –, akik mindenképpen válni szerettek volna, sor került a váláshoz szükséges okirat kiállítására. Érdekes esetet is tartogatott ez a korszak az olvasó számára. Találtunk egy olyan levelet, amelyben hamis vádak kerültek megfogalmazásra, amiket később az a fiatalasszonyt vont vissza, akinek nevében saját apja tett feljelentést lánya férje ellen. Olyanok is akadtak, akiknek ügyét a püspök egyházmegyei gyűlés keretében rendelte el tisztázni.

A házassági ügyek közül 7 esetben született döntés, 19 azonban lezáratlan maradt, mivel a források hiánya miatt nem tudjuk milyen döntés született. Panaszok mind a férjektől, mind pedig a feleségektől érkeztek. 8 esetben feleségük magatartását panaszoló férjek írtak, 16 esetben pedig a férjeik miatti sanyarú életüket elpanaszló feleségek ragadtak tollat. 2 esetben pedig párok nyilatkoztak úgy, hogy már nem tudnak együtt élni.

A túlzott alkoholfogyasztás, az ebből fakadó rossz magatartás, verekedés, veszekedés, paráznaság, egymás meglopása, szidalmazása, káromlása volt a legtöbb megromlott házasság oka. Az is egyértelműen kiderül a levelekből, hogy esetenként hosszú évekig túrtek egymásnak a házastársak, míg végül egyik vagy másik részéről betelt a pohár, és a válás vagy az egyedül maradás vonzóbbnak tűnt. Néhány esetben a két fél által írt levelek ellentmondásossá tették az ügyet, ezért a konzisztóriumnak körültekintőnek kellett lennie, mielőtt döntését meghozta.

A paráznasággal foglalkozó fejezeten belül 7 ügyet találtunk. Ebből 2 esetben külső törvényszék elő utalták a vétkeket, 5 ügy pedig lezáratlan maradt. A korszakban a paráznaság bűnét még a legtöbb helyen szigorúan ítélték és büntették meg, Mis-

kolc városában azonban nem találtunk utalást szigorú büntetésre. Ugyanakkor az esetek némelyike nagy sajtós. Egyikben egy nagy nevű, külföldet is megjárt professzor és egy miskolci hajadon esete tárul fel, míg a másikban a paráznság maga után vonta a hazugságot, a világi és egyházi hatóság félrevezetését. Egyik esetben sem ismerjük a dolgok végkimenetelét.

A rágalmazás és az ezzel együtt megjelenő tiszteletlenség még ebben a korszakban is súlyos bűnnek számított, kiváltképpen, ha azt egyházi személy vagy szülő ellen követték el. Egy eset maradt fenn, amit első olvasatra a paráznság kategóriájában helyeztünk el. Miután azonban az egész ügyre fény derült, döntésünket felülbíráltuk.

A székperek ennek a korszaknak is velejárói. A helyekért való civódás, amit kevés kivételtől eltekintve, asszonyok vittek végbe, 7 alkalommal fordult elő. Ezek a civódások rendszerint lökdösődéssel, oda nem illő szavak használatával szidalmazásokkal jártak együtt. A tárgyalta ügyek közül 2 alkalommal feddésben részesültek a tagok, 1 alkalommal fenytésre ajánlották a vétkest, 1 esetben a vétkes meg kellett kövesse a sértetteket, s ugyancsak 1 alkalommal székbizottsághoz rendelték a panaszost, míg 2 esetben az ügy lezáratlan maradt.

Érdekes volt megfigyelni, hogy milyen szigorú büntetést helyezett kilátásba a presbitérium az ispotályban előfordult egyik ügy kapcsán. Minden bizonnyal elejét kívánták venni a hasonló lármáknak, és elrettentési céllal született ez a határozat. A másik eset kapcsán egyértelműen kiderült a gazda ártatlansága.

A kántorokkal kapcsolatos ügyek mindegyike lezáratlan maradt a források hiánya miatt, mint ahogy a malomban történt, időnként megbotránkoztató esetek is. Ennek ellenére feltételezhető, hogy a gyülekezet vezető testülete minden ügyet kivizsgált, s a szükséges lépéseket megtette. Ezt igazolja, hogy néha egy-egy alkalmazott elbocsátásával járt az ügyek felgöngyölítése.

A káromkodásra vonatkozó bejegyzéseket a már korábban említett esetekből emeltük ki, mivel e korszakban külön ilyen ügy alig került a presbitérium elé. Akár a házassági, akár a malombeli ügyek fejezeteit elolvassuk, számos káromló kifejezéssel, mondattal találkozunk. Ennek a fejezetnek a célja az volt, hogy bemutassuk, miszerint a korszak, a korszak jellem változásával az emberi mentalitás nem változott, és a káromló kifejezések éppúgy jellemezték e korszak embereit is, mint az előző időszakokban élőket. A kifejezések nem változtak, legfeljebb tovább bővültek, és beépültek az emberek

mindennapjaiba.

Új jelenség volt ebben a korszakban az egyházi adó illetve a kölcsönvett pénzek meg nem fizetése, és az ezek miatti panaszok. 10 esetet dolgoztunk fel, melyekből 4 esetben kerültek az adósok a törvény útjára, 6 pedig lezáratlan maradt. Nem annyira a párbér megfizetése, mint inkább a kölcsönök visszafizetése okozta a miskolci gyülekezeti tagok számára a gondot, s ebből adódtak a presbitérium gondjai is. A kölcsönök visszafizetésében e kor – amennyiben szükség volt rá – alkalmazta a világi hatóság segítségét.

A gyülekezetnek időnként szembesülnie kellett volt alkalmazottai nehézségével is, akik a legnagyobb bizalommal fordultak a presbitériumhoz. A tanító fejezet alatt tárgyalt 2 eset egyikből egy magatehetetlen alkalmazott fordult segítségért, aki tisztét betölteni már nem tudta, de népes családjával az ínség szélére jutott. Nem tudjuk meg a forrás hiánya miatt, hogy kérése halló fülekre talált-e. A másik ügyben a tanító részben hanyag volt, részben pedig arra panaszkodtak, hogy kegyetlenkedett diákjaival. Az iskola törvényei a hasonló magatartást tiltották, így a presbitérium helyesen járt el, amikor elbocsátotta a tanítót.

A leányok tanítója sem jeleskedett munkájában, amire a kiküldött iskolalátogató bizottság derített fényt. S bár az iskolákban a tanítók életét szabályzó rendeletek el voltak helyezve, és azokat minden oktatónak ismernie kellett, ez nem jelentette, hogy aszerint is viselkedtek. Nem kétséges, hogy hasonló helyzetben a gyülekezet vezető testülete új tanító után nézett.

A harangozó fejezet alatt 2 esetet tártunk fel. Az egyikben a volt harangozó özvegye levelének tartalmát vizsgálták ki, és szolgáltatott neki igazságot, a másikban egy volt leánytanító jelentkezett a harangozói állásra. Minekutána tanítói állásából hanyagsága miatt elbocsátották, minden valószínűség szerint erre a tisztségre sem alkalmazták.

Az egyéb kategórián belül több különféle, összesen 11 eset került tárgyalásra. Ezek között a legszembetűnőbb a deszkatemplom feltörése, egy öngyilkos férfi temetése körüli helyzet, egy civil temetés és vandalizmus volt. Ebben a korban a megyei levéltár jegyzőkönyveit lapozva szinte napirenden voltak a földek, szőlők, mezsgyék, házak körüli viták. Az egyházi jegyzőkönyvekben nem sok ilyen maradt fenn, mivel a korban már csak ritkán foglalkozott az egyház hasonló gondokkal. Az viszont érdekes,

hogy 2 esetben is találtunk panaszt a helyi lelkipásztorok ellen. Az egyiket kifejezetten a püspök ellen emelték.

Összességében elmondható erről a korszakról, hogy jóval több normasértési ügyet őrzött meg az utókor számára. Nyilván a valóságban több volt, de nem maradtak fenn. A fegyelmezéssel kapcsolatban egy enyhülési tendencia mutatható ki, amit részben állami, részben egyházi beavatkozások segítettek elő. A különböző normaelhajlási ügyek a gyülekezet belügyeivé váltak, és a szóbeli megfeddésre, megintésre, megdorgálásra redukálódtak. A legtöbb esetben azonban még ezekre sincs utalás, mivel a panaszos leveleken kívül nem maradt fenn más.

1781-1848 közötti esetek

Év	Esetek száma	Elkövetett bűn	Lezáratlan	Lezárt	Határozat
1790	1	Házassági vizsály		1	Magisztrátus elé utalták
1794	4	Házassági vizsály	4		
1796	4	Házassági vizsály	3	1	Megkapták a szükséges iratokat
1797	2	Házassági vizsály	1	1	Magisztrátus elé utalták
1798	1	Vadházasság	1		
1799	1	Házassági vizsály	1		Kötelezték adóssága rendezésére
1820	2	Házassági vizsály	1	1	A váláshoz szükséges irat kiadását rendelte el a püspök
1821	4	Házassági vizsály	3	1	Reverzálíst adtak
1822	6	Házassági vizsály	5	1	A feleség visszavonta a vádakat
1838	1	Házassági vizsály		1	Igricibe a megyei közgyűlés elé kell őket beidézni
1790	4	Paráznaság	3	1	Külső törvényszéki ítélet
1792	1	Paráznaság		1	A törvény elé utalták
1795	1	Paráznaság	1		Nincs büntetés
1821	1	Paráznaság, hazugság	1		
1795	1	Rágalmazás, tisztelenség	1		Nincs döntés
1785	1	Székper	1		
1787	1	Székper		1	A vétkesnek meg kel-

					lett követni a sértetteket
1790	1	Székper		1	Fenyítésre ajánlották
1795	1	Székper		1	Székbizottsághoz rendelték
1796	1	Székper	1		Feddés
1797	2	Székper	1	1	Feddés
1784	1	Ispotály		1	A gazda tisztázódott, a panaszt tevők maradhattak bizonyos feltételek mellett
é.n.	1	Ispotály		1	Korbácsolás kilátásba helyezése
1791	1	Ispotály	1		
1792	1	Ispotály	1		
1797-1798	1	Kántor	1		
1821	1	Kántor	1		
1822	1	Kántor	1		
1790	1	Malom	1		
1793	1	Malom	1		Nincs döntés
1797	1	Malom	1		
1798	2	Malom	1	1	Elbocsátás
1786-89	1	Káromkodás	1		
1790	1	Káromkodás	1		
1792	1	Káromkodás	1		
1794	2	Káromkodás	2		
1796	2	Káromkodás	2		
1797	4	Káromkodás	4		
1798	1	Káromkodás	1		
1799	1	Káromkodás	1		
1792	1	Adósság	1		
1793	1	Adósság	1		
1821	6	Adósság	2	4	A törvény útjára kerültek
1821	1	Párbér	1		
1822	1	Adósság	1		
1835	1	Tanító	1		
1821	1	Lányok tanítója		1	Elbocsátották
1822	2	Harangozó	1	1	Kifizették a tartozást
1784	1	Anya fia kapcsolat	1		
1787	1	Építkezés miatti csendháborítás	1		
1787	1	Ház- és kerítésügy	1		
1821	1	Ház- és kerítésügy	1		
1790	2	Lelkész elleni pa-		2	Felszólítás

		nasz			
1792	1	Temetés	1		Nem jelent meg a vét- kes
1793	1	Vallásügy	1		Az egyházkerület elé került
1793	1	Albérleti ügy	1		
1821	1	Öngyilkos temetés	1		
1822	2	Vandalizmus	1	1	A törvény elé utalták

VII. A VALLÁSOS ÉLET FRUSZTRÁCIÓI ÉS FESZÜLTSGEI 1848-1900 KÖZÖTT

A 18. század vége és a 19. század eleje Magyarországon is a racionalizmus kibontakozásának az ideje, ami átformálta a gondolkodást, befészkelte magát az oktatásba, s meghatározta a tudományt. A racionalizmusból természetszerűen következő liberalizmus, majd teológiai liberalizmus hazánkban nyugathoz képest, a 19. század közepén lezajló történelmi események miatt, kissé megkésve bontakozott ki, hiszen csak a század második felében fejtette ki hatását. Ennek az eszmeiségnek, pozitivistá szemléletnek a realitására az első világháború cáfolt rá.

Az 1848-1900 között eltelt idő mindössze ötvenkét év. Mégis, ezalatt a viszonylag rövid idő alatt számos olyan esemény történt, amely mind történelmileg, mind politikailag meghatározó volt Magyarország életében. Mindezek mellett nem elhanyagolhatók az egyházpolitikai, egyháztörténelmi események és tanulságok sem. A korszak legfontosabb jellemzői a polgári állam megjelenése, a szekularizáció előretörése, a hagyományos társadalmi keretek felbomlása. Ezek mind alapvetően új helyzetet teremtettek az ország és az egyházak számára. A 19. századra nyúlnak vissza a gyökerei annak a modern világnak is, amelyben az egyházak ma is élnek és működnek. Ekkor jelentek meg azok a főbb teológiai irányzatok, az egyház új működési és megjelenési formái, amelyek jórészt jelenleg is alkotják az egyházi életet.⁶²¹

A 19. század első felében a vallási egyenlőségért folytatott küzdelem legnagyobb eredménye mindenképpen az 1848. évi 20. törvénycikk, ami a szabadságharc kitörését majd leverését követően nem lépett életbe. 1848-ig az egyházak szervezeti és kormányzati kérdéseibe az állam nem szólt bele, ami inkább megtűrt, mint elfogadott állapot volt. A szabadságharc leverése után Bécs napirendre tűzte a magyar protestánsok egyházkormányzatának átalakítását. A centralizáló kormány rendeletei a protestáns egyházakat az állam szoros megfigyelése alá kívánták vonni. Megtiltottak minden gyülekezést, gyűjtést, egyesületi munkát, az istentisztelet keretein túlmenő tevékenységet, amivel megbénították az egyház működését.⁶²² Később az 1859. szeptember 1-jén kiadott császári nyílt parancs és az azt követő miniszteri utasítás a protestánsok háromszáz éves alkotmányát akarta megszüntetni, és létüket egy teljesen, az uralkodótól füg-

⁶²¹ KERTÉSZ Botond (2014): *Az evangélikus egyháztörténet 19. századi forrásai az Evangélikus Országos Levéltárban*, <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/KERTESZ.HTM>, 2014.12. 29.

⁶²² ILLYÉS (1941), 165.

gő alapra helyezni. A protestáns pátens elleni küzdelmet a nemzet és az egyház együttes összefogása vitte sikerre. Teljes mértékben állíthatjuk, hogy a pátensküzdelem nemzeti küzdelem volt. 1867-ben megtörtént a kiegyezés, majd az oktatás ügyének rendezésére megjelent az 1868-as Eötvös-féle népiskolai törvény, amely 6-12 éves korig minden gyermek számára kötelező iskoláztatást írt elő. 1895 újra nagy vízválasztó volt, hiszen az anyakönyvezést az állam saját hatáskörébe utalta.

Az 1848-49-es események a korszakos besorolás szempontjából ugyan még a korábbi fejezethez tartoznak, de a megszavazott, illetve azokból életbe lépett döntések eredményei már a szabadságharc leverését követően kerültek felszínre. Ilyen volt a jobbágyszabadítás is, ami akkor hazánkban a legnagyobb változást eredményezte. A főként agrár Magyarországon ekkor az emberek mintegy 70-80 százaléka élt úrbéres függőségben. Az azonnali hatállyal megtörtént jobbágyszabadítás, egy 800 éve fennálló feudális rendszert szüntetett meg. Ez akkor mindenkit felkészületlenül ért, és rengeteg át nem gondolt és megoldatlan kérdést hozott felszínre, ami azt eredményezte, hogy a törvény által teremtett helyzet megoldása nem egyik napról a másikra ment végbe, hanem évtizedeket vett igénybe.⁶²³ Ugyanakkor pedig a parasztság történetének korszakalkotó eseménye, a társadalom és gazdaság polgári átalakulásának kulcskérdése volt.⁶²⁴ Ez a sok területen változást eredményező döntés, mind az ország társadalmában, mind az egyházak társadalma szempontjából is változást hozott.

Döntő eseménye ennek a korszaknak az 1881-es debreceni alkotmányozó zsinat, aminek lehetősége a kiegyezést követően teremtődött meg, illetve vált belső szükségssé a református egyházkerületek egységének megteremtése, autonómiájuk viszonylagos megőrzése mellett. A 19. század második felében végbement folyamatok tették mindezt szükségessé. Az iparosodás, a rosszul fizetett mezőgazdasági munkától való menekülés, a jobbágyszabadítás és a demográfiai robbanás létrehozta a proletariátust. Egyes városok lakossága megnőtt. A városokban élő mesterek kiköltöznek a városból, így az egyházból is. A gyülekezetek tagjai sok esetben a megélhetéséért küzdtek, miközben az egyház vezetői, teológusok, tanárok és lelkészek elméleti harcokba

⁶²³ SÁNDOR Pál (1996): Jobbágyszabadítás és birtokrendezés Magyarországon 1848-1864, in: *Századok 1996.*, http://real-j.mtak.hu/13747/1/Szazadok_1996.pdf, 2023.00.18.; ANNÁSI Ferenc: *A jobbágyszabadítás ügye Heves és Külső-Szolnok Megyében az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején II.*, 215. http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/1761/1/215-251_Annasi.pdf, 2023.11.18.

⁶²⁴ EGYED Ákos: *Vázlatok a jobbágyszabadítás és zsellérkérdés történetéről Háromszéken (1848-1896)*, https://epa.oszk.hu/03300/03316/00004/pdf/EPA03316_aluta_1971_235_279.pdf, 2023.11.18.

ölték energiáikat. Az emberek eltávolodtak a templomoktól.⁶²⁵ Az 1848-as forradalmat követően sokan az okokat keresve, abban vélték megtalálni, hogy a lelkészek az úri osztályhoz való tartozás végett nem azonosultak a néppel. A másik gond a néptömegek iskolázatlansága volt. Születtek törvények, de a szülők nem nélkülözhatték gyermekeiket a mezőgazdasági munkákban. S bár az 1848-ban hozott törvény egyenlővé tette a jobbágyot a nemessel, a legtöbb helyen a nemesek nem voltak hajlandók még úrvacsorát sem venni a köznéppel. A jobbágyság megszüntetése az egyházi tizedet is megszüntette, így sok esetben az emberek nem akartak részt vállalni az egyházi közteherviselésből. „A köznemesség a felvilágosodás egyes eszméitől áthatva az egyházat, mint a társadalmi rend változatlanságának garanciáját, szükségesnek tartotta, de hogy vallását ő maga gyakorolja, szégyenletes és maradi dolognak tekintette.”⁶²⁶ Mondhatjuk, hogy a társadalomban megindult átrendeződési folyamatokra az egyház nem reagált időben és kellően, s így a gyülekezeti tagok kapcsolata az egyházzal meglazult, sok esetben megszűnt. Voltak olyanok, akik az egyházi állapotok javulását egy, az egyház intézményét megerősítő zsinattól remélték.⁶²⁷ Ennek a zsinatnak az ideje 1881-ben érkezett el, aminek eredményeképpen létrejött a Magyar Református Egyház.

Illés Endre ezt a korszakot a lassú enyészés idejének nevezi. Első olvasatra talán túlzásnak tűnhet a megállapítás, de Nagy Árpád szerint korunkat, korunk egyházfegyelmét szemlélve mégiscsak találó.⁶²⁸ Hiszen a korábbi kánonok, zsinati rendelkezések tekintetében a fegyelmezésnek még a látszata is alig található. Az 1861. évi zsinat 87-es rendelkezése már egyértelműen kimondta, hogy a tisztességes temetést senkitől sem lehet megtagadni. Már csak az úrvacsorától való eltiltás maradt meg.⁶²⁹

A kor igehirdetése a racionalizmus szellemében, a hasznosság jegyében születtek. Kulturális, gazdasági, földművelési gondolatok körül forogtak. A református egyház keretein belül a hitélet elsekélyesedett.⁶³⁰ A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy kiürültek a templomok, az emberek elidegenedtek az egyháztól. Az értelmiséget a felvilágosodás szellemisége hatotta át, melynek következtében elidegenedett az egyháztól.

⁶²⁵ MOLNÁR János (2007): Az 1881-es debreceni alkotmányozó zsinat emlékezete, in: *Egyház és világ* Mediárium, 2007.1/3-4. 83. <https://epa.oszk.hu/01500/01515/00002/pdf/13.pdf>, 2023.11.23.

⁶²⁶ MOLNÁR (2007), 84.

⁶²⁷ Uo.

⁶²⁸ NAGY (1999), 82.

⁶²⁹ GÖNCI (1895), 296-296.

⁶³⁰ Lásd bővebben BÍRÓ Sándor–BUCSAY Mihály–TÓTH Endre–VARGA Zoltán (1995): *A Magyar Református Egyház története*, Sárospataki Református Theológiai Akadémia, Sárospatak, 1995. 351-359.

Ezek az állítások azonban némileg túlzóak. Bizonyára előfordult, hogy Magyarország egyes helyein valóban kiüresedtek a templomok, de ez nem volt igaz minden vidékre. Az is előfordult, hogy az emberek eltávolodtak az egyháztól, a lelkipásztortól, azonban ez is általános megállapítás, mert vannak források, amelyek ennek az ellenkezőjéről tesznek tanúbizonyságot. Miskolccal kapcsolatban Dienes Dénes írja, hogy „az egyházlátogatási jegyzőkönyvek évről-évre azt jegyezték meg, hogy a „közvasárnap és ünnepnapokon az istentisztelet evangéliumunk szellemében rendesen megtartatik, a hívek által kellő buzgósággal gyakoroltatik.”⁶³¹ Nem sokkal később pedig így nyilatkozik: „...Miskolcon tömegesen jártak templomba, úgyhogy az úrvacsorát az ünnepek második napján is ki kellett osztani, mert egy alkalommal nem fértek el a templomokban az úrvacsorázni kívánó hívek.”⁶³² A hivatalos szöveg mögött azonban tradicionális egyházi élet rejtőzött. Hiszen minden bizonnyal nem a spirituális vágy vitte az embereket a templomba, hanem a tradíció. Hogy ez mennyire így van, hadd idézzünk újra e tanulmányból. „Az istentiszteletre járás a tisztességes polgári élet velejárója volt, egyfajta társadalmi esemény. Ebben igen fontos szerepe volt a templomban elfoglalt helynek. ... nem csak az ifjabb mestereket” kellett meginteni „az őket nem illető üléseknek általok való elfoglalása” miatt, hanem „az asszonyi renden lévőket” is el kellett igazítani „az őket és kit-kit a maga rangjához képest illelhető hely foglalásra, közhirdetés által... és egyenes nyilvános kifejezéssel.”⁶³³ Talán a felvilágosodás, talán a kor hozta magával, hogy a templomlátogatások szokássá, társadalmi eseménnyé degradálódtak. Mindenesetre nem az a lelki szükséglet jellemezte már az embereket, ami tapasztalható volt a korábbi századokban. Háttérbe szorult az ígéret, az igehirdetésre való odafigyelés. Mint „szokást”, tehát hosszabb ideje meglévő gyakorlatot igyekezett megszüntetni az egyháztanács a század első harmadában, „hogy a templomban egyik székül a másikba, sőt a harmadikba is a bokréták az asszonyok és leányok által, susogás és nevetkezés közbe, által nyújtogattatnak”.⁶³⁴

Illyés Endre írja, hogy a templomok elnéptelenedésével egyenes arányban az istentiszteleti alkalmak is lecsökkentek.⁶³⁵ Miskolc városa ennek is ellentmondani látszik. Ugyanis a század második felében kétezer főt meghaladó adófizetője volt az egy-

⁶³¹ DIENES Dénes (2000): Református egyház, in: *Miskolc története 1702-1847-ig. 3/2. köt.*, Miskolc. 865.

⁶³² Uo. 865-866

⁶³³ Uo. 865.

⁶³⁴ Uo. 865.

⁶³⁵ ILLYÉS (1941), 166.

házközségnek, tehát a templom nem ürült ki. Az egyháztól való elidegenedés fokozatosan erősödött ugyan a 19. században, de korántsem volt nagyarányú. Inkább „templomkerülésben” mutatkozott meg, mint teljes, tudatos elszakadásban. 1895-ig felekezeten kívüliség jogilag nem létezett, így az egyház minden reformátust tagjának tekintett. Továbbra is mindennap, reggel és délután tartottak istentiszteletet, énekléssel és könyörgéssel, vasárnap pedig teljes, vagyis prédikációs istentisztelet volt délelőtt és délután.⁶³⁶ A különböző irányzatok és azok hatása ellenére is láthatjuk, hogy a templom megtelt vasárnaponként, a gyülekezeti tagok aktívan gyakorolták vallásukat, még akkor is, ha mindez megszokásból történt, vagy a polgári élet velejárójaként.

A korábban megépített és használatba vett templomnak nem volt tornya, aminek megépítését ebben a korszakban határozták el. A munkálatokat 1864-ben kezdték meg. A torony megépítéséhez a pénzalapot a gyülekezet tagjai adták össze, akik rendkívül adakozóak voltak. Ugyanakkor külön alkalmakat is szerveztek. A torony megépítésére, hogy összegyűjtsék az anyagi részt, táncvigalmat tartottak. A következő esztendőben a torony felépült, a reformátusok önkéntes adakozása messze túlszárnyalta a báli bevételt.⁶³⁷ A század második felében mindezek mellett, hasonlóan az előző félévhez, gyakori témái a jegyzőkönyveknek és gyülekezeti iratoknak az istentiszteletek, alkalmazottak, iskolaügyek, pénzügyek, bevételek, kamatok, tartozások, segélyek, illetve ezek visszavétele, végrendeletek, egyházi ingatlanok, tanári állások, tanulmányi ügyek, adományok, egyházi földek, szőlők, illetve a malom körüli feladatok.⁶³⁸

A korábban említett intézmények, mint az ispotály, amit századok óta tartott fenn az egyház, ebben a korszakban megszűnt. Lakóinak száma már nem érte el a 10 főt, így 1892-ben az egyházközség felszámolta.⁶³⁹

A 19. század második felében már nem voltak a gyülekezet életében olyan kiemelkedő egyéniségek, akik meghatározták annak életét. Az önkényuralom idején a veszély ösztönző erő volt az összetartásra, később azonban a politikai enyhülés következtében ez az összetartás megszűnt, és teret engedett a belső feszültségek felszínre kerülésének. Az 1860-as évek utáni gyülekezeti közéletet Kovács Gábor szemléltette. „...a miskolczi ev. ref. egyház... nagyon hanyatlani kezdett, részint a politikai pártszinezetnek a presbyteriumba való bevitelére, részint és főleg több vagyonos, de

⁶³⁶ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

⁶³⁷ Uo.

⁶³⁸ SRKTGyLt. R.D. III. 6/5.

⁶³⁹ DIENES (2001), 39.

műveletlen és szájas demagógnak minden jó és művelt egyéntől eredő tanács iránti gyűlölete miatt. Az évről-évre kivetett, és be nem fizetett egyházi adó tartozásból eredt anyagi zavarok aztán azt eredményezték, hogy a lelkesedéssel minden jót tervező főgondnokok, minthogy látták munkájuk sikertelenségét, rövid idő múlva egymás után hagyták el az azelőtt nagy tekintélyt adó tiszteleti állást, melynek tekintélyét egyes szájas bujtogatók, az egyháztagek műveletlenebb része és az adózni nem szerető nép előtt teljesen alászállították”.⁶⁴⁰ Mindez nem fest jó képet a presbitériumról, amit ekkoriban már egyháztanácsnak hívtak, aminek létszáma megközelítette a 200 főt, hiszen csaknem minden jobb módú református családfő tagja volt.⁶⁴¹

A presbitérium átszerveződött az 1881. évi alkotmányozó zsinat rendelkezése alapján. Azok, akik az adózás megtagadására buzdítottak már nem kerültek be a testületbe, így annak létszáma lecsökkent 166 főre.⁶⁴² Főgondnoknak 1883-ban Mikuleczky István ügyvédet választották, akinek rendkívüli szervező munkája során a gyülekezet kiemelkedett „veszedelmes állapotából”.⁶⁴³

A gyülekezet tagjai korszakunkban is ragaszkodtak a sákramentális szolgáltatásokhoz, mint a keresztség és az úrvacsora. Az úrvacsoravétel, mint kegyes gyakorlat erőteljesen élt az emberekben. Azt ellenben, hogy kik és hányan maradtak el az úrszaltától, már nem tartották számon. A konfirmáció általános lett. Az iskolák felszereltség és látogatottság tekintetében a kiegyezés után fellendültek.⁶⁴⁴ Ellenben az egyházfegyelem kérdése, a normaelhajlasi vagy normasértési ügyek már csupán néhány panaszos levélre korlátozódtak. Mindennek az oka talán az lehetett, hogy a gyülekezeti tagok már nem tartották fontosnak ezeket jelenteni, illetve az, hogy a konzisztórium veszített jelentőségéből. Ezt a magatartást és hozzáállást vélhetően a kor szellemisége idézte elő.

A lelkipásztori munka csak a hagyományos formában, a szószék magasságából érintette az embereket.⁶⁴⁵ A gyülekezet vezető lelkésze egyben az egyházkerület püspöke is volt, akinek idejét az egyházkerületi ügyek kötötték le, így a gyülekezeti szolgálatokból nem igazán tudta kivenni részét. Bár rajta kívül még három pásztor volt az

⁶⁴⁰ KOVÁCS Gábor (1895): *A Miskolczi Ev. Ref. Főgimnázium története. II. rész*, Miskolcz. 15.

⁶⁴¹ A Miskolci Helv. Hitv. Reformált Egyház Évkönyve 1874. Sárospatak 1875. 4-6. pp.

⁶⁴² KOVÁCS (1895), 16.

⁶⁴³ Uo.

⁶⁴⁴ ILLYÉS (1941), 166-167.

⁶⁴⁵ DIENES (2001), 40.

egyházközségnek, azok is alig győzték a rengeteg szolgálatot. Ráadásul az 1850-es években anyagiak miatt megszüntettek egy lelkészi állást.⁶⁴⁶ A segédlelkész alkalmazása pedig nem pótolta a hiányt.

A korábbi korszakhoz képest – a fent említett okok miatt – a mostaniban elenyésző a normasértési ügyek száma.

VII.1. Orgonista lakhatása

Hegedűs Gyuláné, Bakos Julianna Miskolcon az Alsóposta u. 3. szám alatti házat a gyülekezetre hagyta azzal a kikötéssel, hogy annak utcai részében az orgonista ingyen lakhasson. A presbitérium azonban nem hajtotta végre teljes mértékben a végakaratot. Mert ugyan a házat megkapták, az orgonista bele is költözhetett, de később a presbitérium 100 forintban állapította meg ott lakhatását. Az akkori orgonistája a gyülekezetnek Ruttkay Menyhért volt. 1885. szeptember 5-i levelében a döntés ellen fellebbezett, mert az szembement a végrendelettel, amely szerint a haszonélvezet a gyülekezeté, de használati joga az orgonistáé. Úgy vélte, megsértették a végrendelező akaratát, amennyiben lakbért kértek. A döntést nem csak igazságtalannak, de méltánytalannak is tartotta. Ezért az eddig levont pénzösszeg visszatérítését kérte.⁶⁴⁷ Nem tudjuk, hogy döntött a későbbiekben a presbitérium. Arra nézve, hogy milyen jövedelme illetve kötelezettségei voltak az orgonistának, csupán érdekességként csatolom ide a gyülekezet egy korábbi álláshirdetését erre a tisztségre. 1876. november 30-án írták ki a pályázatot, amely megjelent a Borsod hetilap az évi 49. számában. Eszerint: évi készpénzfizetés 178 forint 50 krajcár, gyülevész bor ára 37 forint 80 krajcár, lakbér 100 forint, a gimnáziumnál énektanításért 20 forint, 6 köböl gabona, 6 köböl tiszta búza, 8 m bikkfa, vagy annak folyó ára, 3 hold föld használata. Temetésdíjak: búcsúztató nélkül 50 krajcár, búcsúztatóval 1 forint. A halottak száma évenként kb. 300. Szolgálati kötelesség: a templomi és temetési szolgálatokon kívül a helybeli református főgimnáziumban hetenként 3 óra énektanítás. A temetések alkalmával hetenként váltják egymást a másik énekvezetővel.⁶⁴⁸ Ebből azt látjuk, hogy bár a készpénzfizetés nem volt olyan magas, az egyéb jövedelemből még szép bevétele lehetett. Az évi 100 forint lakbér ennek fejében nem tűnik soknak.

⁶⁴⁶ SRKTGyLt. B.LXXVI. 36149-36152.

⁶⁴⁷ SRKTGyLt. R.B.II. 7/1.

⁶⁴⁸ Uo.

VII.2. Adósság, párbér

A 19. században a protestáns egyházak komoly anyagi válságba kerültek, mert megszűnt a patrónusi támogatás, és a jobbágyfelszabadítást a hívek egy része a párbér eltörlésére is értelmezte. Az egyenlő fizetés az egyre mélyülő társadalmi különbségek miatt különben sem volt igazságos, az általános szekularizációs hangulat nem kedvezett új egyházfenntartói rendszer bevezetésének, az állami támogatás pedig hosszú ideig csak ígéret maradt. Az egyházi adót, párbért be nem fizetők esetében az egyházközségek vezetése ebben a korszakban is igénybe vette az állami adóvégrehajtást. A helyzet némileg változott, amikor az 1850-es évektől folyamatosan zajló tagosítások alkalmával kisebb-nagyobb földbirtokokat kaptak az egyházközségek, és a kiegyezés után rendszeressé vált az államsegély.⁶⁴⁹

A korszakban fennmaradt esetek, kevés kivételtől eltekintve, az egyházi adófizetéssel kapcsolatosak. Érdekességként figyelhető meg a levelekben, hogy az egyháztagok rendkívül járatosak az egyházjogban, s mint ilyenek, időnként a presbitérium eljárását felülbírálták. Az egyik házaspár a gyülekezetből, név szerint Miskolczy Pál és felesége, Horváth Borbála 1890. november 15-én egyenesen az esperesnek írt, mivel a presbitérium új egyházadót vetett ki, aminek következtében az eddig fizetett 11 forintból 16 lett, s ehhez járult még hozzá az országos közalapba fizetendő 1 forint. A tekintetben, hogy állítsák vissza az összeget, korábban, 1890. november 4-én már nyújtottak be kérvényt, de azt minden indoklás nélkül elutasították. Úgy vélték a presbitérium törvénytelenül járt el, mert nem kérte ki az egyházközségi közgyűlés határozatát, hanem önhatalmúlag döntött, és így 50 százalékkal megnövelte a hívek terhét. Továbbá az új kivetést nem a megelőző évben, hanem évközben döntötte el, és úgy rendelkezett, hogy 1890-ben már az új rend szerint kell fizetni. Ez az eljárás ellentmond annak a törvénynek, amely előírja, hogy a költségvetést a presbitérium köteles jó előre elkészíteni, és azt az esperesi hivatalnak bemutatni. Törvénytelenül járt el a presbitérium, amikor ezt nem tette meg. De akkor is törvénytelen volt, amikor az adót nem mindenki nézve és nem arányosan vetette ki, csupán 150-200 tagot kiszemelve, mintha az adókulcs fogalma ismeretlen lenne előtte. Az esperestől azt kértél, hogy vizsgálja

⁶⁴⁹ *Magyar néprajz*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/vii-nepszokas-nepit-nepi-vallasossag-A33C/nepi-vallasossag-ABA5/protestans-egyhazias-szokasok-es-magatartasformak-AE93/az-egyhazkozseg-szervezete-es-intezmenyei-AEDE/egyhazfegyelem-AEEE/>, 2023.11.18.

felül a presbitérium döntését, és az adókat állíttassa vissza a korábbi pénzösszegre.⁶⁵⁰

A másik levél, ami szintén az egyházzal kapcsolatos, ugyancsak a presbitérium döntése elleni fellebbezés, amit Dr. Molnár Gyula ügyvéd nyújtott be. Panaszát valószínű 1889-ben adta be, amikor ügyvédi irodáját is megnyitotta. A presbitérium úgy vélte, hogy ebből a munkából kifolyólag, jövedelme megengedi, ezért önhatalmúlag kiszabott rá egyházi adóként 5 forintot. Molnár Gyula több levelet, illetve fellebbezést is írt. Az 1890-ben megfogalmazott írásában jelezte, hogy még az elmúlt évi fellebbezésére sem kapott választ, s már a mostani évi meg nem fizetett egyházzárulék is kamatostól kiszámításra került neki, amiért most újra fellebbez. Mivel a presbitérium nem törölte az 1889-es évi tartozását, újra fellebbezést nyújtott be. Kérte, hogy mutassák be azt a törvényt illetve zsinati rendelkezést, amely egyrészt az egyházat felruházta ilyen joggal, másrészt őt arra kötelezi, hogy a jogtalanul kirótt adót befizesse. Mivel a presbitérium az anyagi helyzetére hivatkozva utasította vissza fellebbezését és adóssága törlését, nem világos előtte, honnan tudnak anyagi helyzetéről, mivel azt egyedül ő tudja. Nem ismerte az adókiivetés szervezetét, de egyébként is úgy vélte, hogy ebben a városban minden egyházi dolgot a titokszerűség leple takar, amiről egy közmondás jutott eszébe a zavarosban halászásról. Véleménye szerint az adózót nem hallgatják meg, miszerint az amúgy is „önkéntes adakozás”-hoz mennyivel tud hozzájárulni. S ha valaki időben nem fizet, mindjárt a városi hatóság általi két végrehajtóval fenyegetnek, 8 nap múlva pedig zálogosítani akarnak. Úgy gondolta mindez nem a tiszteletet és megbecsülést erősíti meg a hívőkben, sokkal inkább az ellenkezőjét. Egyébként is ismeretei alapján ez az egyházi adó „pár bér”, amit házasoknak kell megfizetni, így az egyedülállókra nem vonatkozik, legalább is ő erre vonatkozó szabályt nem ismer. Eddigi vélt adósságát törölni kérte. Ugyanakkor nem akarta teljesen kivonni magát a közteher viselése alól, ezért önként és nem kényszerből, 1890-től kezdve felajánlott 5 forintot. A presbitérium nem akart precedenst teremteni, hogy egy fellebbezésre elengedi a tartozást, ezért az espereshez fordult.⁶⁵¹

⁶⁵⁰ SRKTGyLt. R.B.II. 7/1.

⁶⁵¹ SRKTGyLt. R.B.II. 7/1.

VII.3. Lelkész elleni feljelentés

A 19. század második felében az a tény, hogy az egyházfegyelem gyakorlata és gyakorlása már alig-alig tapasztalható, nem abból adódott, hogy az emberek megváltoztak és nem követtek el bűnt, hanem abból, hogy ez a korszak már másként tekintett a bűnre és annak megítélésére. Annak ellenére, hogy nincs sok normasértési ügy, amit a források megőriztek, azok rendkívül sajátosak. Olyan eseteket őriztek meg, amelyek korábban talán nem fordulhattak volna elő. A következő ügy hasonló eseményekről szól. 1878-ban Bató István, miskolci lakos és egyháztanács tag, fellebbezést nyújtott be egy határozat ellen, amit 1878. április 10-án az Igriciben tartott egyházmegyei közgyűlés hozott. Bató feljelentést tett Kis Károly lelkipásztor ellen, aki véleménye szerint illetlenül viselte magát, amikor kávéházban töltötte idejét, illetve hitelben fogyasztott. A feljelentést az egyházlátogató küldöttséghez nyújtotta be, amelyben leírta, hogy nevezett lelkész úgy saját, mint az egyház tekintélyére nézve szennyfoltot hozott. Ezért a hívek érdekében, és azért mert a tekintélye elveszett, tanítását mindenki csak megvetéssel veszi, elmozdítását kérte. A közgyűlés úgy értékelte, hogy mindez csupán Bató ellenséges indulatának és ellenszenvének eredménye. Az ő meglátása szerint az egyházmegye az általa felderített bűnt el akarta palástolni, ezért inkább őt tüntette fel rossz színben. Miközben őt rosszindulatúnak bélyegezte a megyei közgyűlés, Kis Károlyt azon szavaira, hogy többé nem fog illetlenül viselkedni, csak megfeddte és tovább engedte szolgálni. Bató úgy látta, hogy az egyházmegyét Kun Bertalan „meg kell törni Batót!” szavai messzemenően befolyásolták döntésében. A püspök ellenszenvét iránta néhány korábbi eseményre vezette vissza. A presbitériumból kizárták részben a feljelentése, részben pedig amiatt, mert Kun Bertalan püspökkel az akkori papválasztásra nézve nem volt egy véleményen. Ugyanis a püspök az unokaöccsét, Simon Andort akarta, ő pedig Gyöngyössy Sámuel szerette volna miskolci lelkésznek. A püspök ezt követően alkalmat keresett, hogy ezt az ellentétet valamiféleképpen éreztesse vele. Ilyen alkalomnak kínálkozott a júliusban lefolytatott egyházi közgyűlés, amikor ő a költségvetés néhány tételével kapcsolatban felszólalt. A püspök ezt úgy értékelte, hogy ő a népet az egyháztanács ellen lázította, s az egyháztanácsot pazarlással vádolta. Kun Bertalan kijelentette, hogy amíg szabályt nem alkotnak arra nézve, hogy az egyháztanácsban ne csak egy ember beszéljen, addig ő nem kíván részt venni a gyűléseken. Ez azonban csak pusztába kiáltott szó maradt, mert, azóta is részt vett minden tanácskozáson és

közgyűlésen, saját szavának mondva ellent. Nem titkolta, hogy Kun Bertalan püspökkel mindaddig testi-lelki jó barátok voltak, amíg a lelkészválasztás kérdésében ellent nem mondott neki. Sokszor saját és családja érdekeinek háttérbe szorításával is az ő előmenetelét igyekezett elősegíteni. Most azonban nem csodálkozott, hogy mikor fellebbezésében ezekről beszélt, a püspök ingerült lett.⁶⁵² Sok más dolgról is beszámolt még a levélíró a püspök és az ő kapcsolatát, illetve annak megromlását illetően, amelyeket személyes jellegük miatt nem ismertetünk. A forrás végén nem tudjuk meg, lett-e folytatása a fellebbezésnek, szolgáltattak-e neki igazságot később vagy sem. Feltételezhető, hogy az Igriciben hozott döntést nem változtatták meg. Már csak azért sem, mert Spitz Adolf, a kávéház tulajdonosa nyilatkozatot tett Kiss Károly mellett, illetve méltánytalannak tartotta, hogy neve felhasználásával vádolták meg őt. Leírta, hogy 1877-ben megjelent a rendőrkapitányságon, hogy Kis Károly kávéházi tartozásáról referáljon. Ott jegyzőkönyvet vettek fel az általa elmondottak alapján. De abba a jegyzőkönyvbe olyan mondatok kerültek be, amelyeket ő nem mondott. Amint ez tudomására jutott, óvást emelt, mert nem akart egyetlen rossz életű ember gonosz eszköze sem lenni. Tagadta, hogy az ő szájából elhangzottak volna azok a mondatok a kapitányságon, amivel most a lelkészt rossz életűnek állítják be. Levele végén még hozzátette, hogy személyesen akart meggyőződni a jegyzőkönyvben foglaltakról, de amikor később bement a kapitányságra azt nem tudták előadni, illetve hollétéről sem tudtak semmit.⁶⁵³

VII.4. Rövid kiértékelés

Ebben a szakaszban nagyon kevés ügy került tárgyalásra, mindössze 4. Ennek oka, hogy a 19. század második felében mind a történelmi, mind a politikai és egyházpolitikai események, illetve a társadalomban végbement változások meghatározták az egyház mindennapjait. Nem került már olyan hangsúly az egyházfegyelem gyakorlására. A nagy egyház figyelmét a politikai és egyházpolitikai események kötötték le, míg a helyi egyházak az anyagi helyzetük rendezésével foglalkoztak.

Az orgonista panasza, miszerint jogtalanul fogták le tőle az évi 100 forint lakbért, nyilván a végrendelet értelmében érthető volt. Ugyanakkor a gyülekezet kiírt pályázata egészen világos kimutatást adott egy orgonista javadalomára nézve. Az évi 100 forint lakbér az ő részéről nyilván sérelmes volt, a gyülekezet részéről azonban megfi-

⁶⁵² SRKTGyLt. R.B.II. 7/1.

⁶⁵³ Uo.

zethetőnek tűnt.

Az a pár eset, ami e korszakból fennmaradt, elenyésző a korábbiakhoz képest. Az adósság és párbér kapcsán 2 ügyet tártunk fel, de minden bizonnyal sokkal több volt. Hiszen, amikor arról olvasunk, hogy összeírták az adósok listáját, vagy felküldték a városi törvényszék elé az adósok neveit, akkor joggal gondolhatunk több adósra.

A lelkipásztor elleni feljelentés ezen formájával a korábbiakban nem találkoztunk. Az említett eset nem mentes a személyes indulattól, illetve a kor erkölcsi normákra sokat adó jellemzőjétől sem. A levélíró sértettsége hasonlóan szerepet játszott levele megfogalmazásában.

A feltárt ügyekből láthatjuk, hogy valójában ezek már nem a szorosan vett egyházfegyelem tárgykörébe tartozó esetek. Valódi normasértési ügyeket ez a kor már nem tárgyalt. Nem azért, mert nem voltak, hanem mert ekkor már az egyénre sokkal nagyobb hangsúly esett, mint annak bűnére. A világi törvényszék azonban továbbra is keményen megbüntette a paráznákat, tolvajokat, káromkodókat.

VIII. VÉGSZÓ GYANÁNT

Miskolc városa a 18. századra mind társadalmilag, mint vallásilag tarka képet mutatott. A 16. század eleji jobbágytelepülés a 17. századra átalakult, lakosságában a különböző gazdasági, kereskedelmi és egyéb lehetőségeknek köszönhetően megemelkedett a nemesi szabadsággal élők száma. Ezt a rétegződést tovább színesítette a 18. század folyamán a korábbinál jóval nagyobb mértékű foglalkozási sokrétűség kialakulása. A nemesek és nem nemesek, birtokosok, bérlők és birtoktalanok mellett a famíliák körülbelül 20 százaléka a 18. század végén már rendszeresen ipari tevékenységet folytatott, sőt a 19. század elején határozott növekedésnek indult az értelmiségi/hivatalnok csoportba tartozó népesség is. Társadalmában azonban a nemesek magas aránya megmaradt.

A népesség a 18. század közepére 8-9000 főre, majd a század végére 14 000 főre emelkedett. Lakosságát a 18. század eleji pestis több mint felére csökkentette. Majd a 19. század első felében országunkban először pusztító kolera szintén érintette a várost. Az itt élők közül sokan bevándorló ősökkel rendelkeztek. A bevándorlók nem csak különböző társadalmi réteghez tartoztak, de felekezetük és nyelvezetük szerint is különbözőek voltak. Így például a római katolikus és az evangélikus egyházhoz tartozók számottevő részükben, a görögkatolikusok, görögkeletiek, izraeliták pedig teljes egészében más nyelvűek, más etnikumúak voltak. Miskolc eredeti lakossága ezzel nagymértékben kiegészült máshonnan jött magyar és nem magyar, katolikus, evangélikus stb. felekezethez tartozókkal. A város társadalmi, felekezeti, etnikai és nyelvi összetétele változáson ment keresztül. Növekedett a nemesek száma, a nemes családok több mint 90 százaléka református, míg a nem nemesek közel felerészben más felekezethez tartoztak. A felekezetek felől nézve a képet azt látjuk, hogy a református egyház híveinek több mint 40 százaléka nemes, míg a többi felekezet esetében a privilegizáltak aránya nem érte el a 10 százalékot

Kutatásunk során a három korszakban összesen 168 esetet dolgoztunk fel. Más kutatásokkal összevetve a Miskolc városában feltártakat, néhány lényeges kérdés vetődött fel. Először is, mennyire tekinthetők ezek az esetek gyakori jelenségeknek a gyülekezetben, vagy csupán néhány kihágásról van szó? A gyülekezet létszámát tekintve elszigetelt esetekről beszélhetünk, vagy csupán egy kis rész magaviseletéről? Csupán a miskolci társadalom sajátja volt a hasonló ügyek előfordulása, vagy az általános magyar mentalitást szemlélhetjük az itteni helyi társadalom életében? A házassági viszá-

lyok és válások kezdeményezésében, paráznaságban, káromkodásban, templomi viselkedésben az asszonyok vagy a férfiak voltak inkább élenjárók?

Az 1781-es összeírás alapján Miskolcon a reformátusok száma 8727 fő,⁶⁵⁴ egy két évvel későbbi adat szerint pedig 8817 lélek.⁶⁵⁵ A 19. században pedig még ennél is több.⁶⁵⁶ Ha a lélekszámot tekintjük, és mérleget vonunk feltűnik, hogy az 1711-1780 közötti években sokkal kevesebb ügyet tárgyalt a konzisztórium, mint az 1781-1848 közötti időszakban. Míg az előbbiben 33-t, az utóbbiban 91-t, s végül a harmadikban, 1848-1900 között mindössze 4 eset került elő. Ez szembetűnő különbség. Ha külön vesszük az egyes ügyeket azt látjuk, hogy a házassági viszályokból származó esetek száma nagyon megnövekedett a második korszakban, csakúgy, mint minden más kategóriába tartozó is. Újként jelentkezett 1781-1848 között a rágalmozás, az adósságok és párbér, illetve a harangozó állás körül kialakult helyzet. A tanító, illetve leánytanító magaviseletét is csak ebben a korszakban tárgyalták. Az egyéb kategória is tartogatott meglepetéseket az ügyek tarkaságát illetően. A harmadik korszakban újra találkozunk az adósság, párbér ügyével.

A gyülekezet létszámát, illetve az eltelt évtizedeket, évszázadokat tekintve a feltárt 161 ügy semmiképpen sem tekinthető gyakori vagy általános jelenségnek a gyülekezet életében. Hiszen, ha összevetjük más hasonló városokban történetekkel – mint ahogy tettük is –, a miskolci normasértési ügyek összesen nem tesznek ki annyit, mint máshol esetleg a paráznaság kategóriájában összegyűjtöttek. Természetes csupán azzal a forrásanyaggal tudunk dolgozni, ami a város magisztrátusi, illetve később az egyházlátogatási, presbiteri jegyzőkönyvekben, gyülekezeti iratokban maradtak fenn.

A feltárt esetek között a házassági ügyek száma kétségkívül a legnagyobb. A nemek megoszlására nézve azt lehet mondani, hogy a felek vegyesen panaszkodtak egymásra. Mikor a feleség, mikor a férj volt valami miatt elégedetlen a társával. Időnként előfordult, hogy az anya a gyermekeivel együtt fogalmazta meg levelét. Amennyiben a feleség részéről érkezett a panaszos levél, úgy rendszerint a férj iszákos, verekedő, káromkodó, szeretőt tartó magatartása volt a legfőbb gond, ami miatt a család szenvedett. A férj általában arra panaszkodott, hogy a felesége hűtlen, nem viselte gondját a háztartásnak és neki, tékozolt, elcsavargott, állandóan elszökött otthonról, elhagyta őt

⁶⁵⁴ SRKLT. A.XIX.6955.

⁶⁵⁵ MARJALAKI KISS Lajos [é.n.]: *Régi népszámlálások Miskolcon*, Miskolc. 5.

⁶⁵⁶ BALOGH (1999), 49. A szerző a táblázatban, ahol a reformátusok számát közli, a tényleges szám elé minden bizonnyal véletlenül odaírt egy 4-est. A szövegösszefüggésből ez egyértelműen kiderül.

több ízben, visszament a szüleihez, szeretőt tartott. Ha abból a szempontból vizsgáljuk a történeteket, hogy a felek közül kik voltak többen, akik a válást kezdeményezték, első látásra úgy tűnik, hogy az asszonyok. Ám ez nem annyira egyértelmű, mert csaknem hasonló a férfiak száma is, akik úgy döntöttek, nem kívánnak tovább feleségükkel élni.

Míg 1711-1780 között a konzisztórium mindenképpen a megbékéltetésre törekedett, addig a következő korszakban már többször olvassuk, hogy azokat a párokat, akik megbékélésre már nem voltak hajlandók a magisztrátus elé küldték. Voltak olyanok, akiknél a helyzet tarthatatlanná vált, ezért szükséges okirat kiadását rendelték el. A felvilágosodás emberekre és a gondolkodásra gyakorolt hatása az erkölcsök lazulásában is megmutatkozott. A második korszakban a házassági ügyekben egyre durvább eseteket tárgyalt a konzisztórium, és annak ellenére, hogy a válást a legvégső esetben engedélyezték, egyre több esetben már az első behívás alkalmával kiadták a váláshoz szükséges iratokat. A kor közgondolkodását tekintve azt mondhatjuk, nem véletlen a válni kívánók számának felszaporodása. A megváltozott gondolkodás talán abban is megmutatkozott, hogy az emberek nem akartak már békülni egymással, nem akartak túrni a másiknak.

A templomi ülőhelyek vagy székperek körüli vitákban az asszonyok jártak élen. Egy-két esetben férfiakról is beszámolnak a források, de ők nem viselkedtek botránnyosan a templomban. Ezt minden esetben az asszonyokkal kapcsolatban említik. Sajnos nagyon súlyos esetek is megtörténtek. Az ülőhelyekért való küzdelem időnként kifordította a nőket önmagukból, aminek következtében nem csupán botránkozás, sértődés, de testi sérülés is bekövetkezett. A panaszok száma a két korszakban összesen 13. Bár a miskolci gyülekezet templomba járó volt, s mint láthattuk is, alig fértek a padban, mégsem a lelki éhség és a komoly keresztyéni vágy vitte őket oda. Nem a lelki szükséglet, mint azt a korábbi századokban lehetett tapasztalni, hanem, hogy a templomlátogatás szokássá, társadalmi eseménnyé vált.

Vajon a miskolci reformátusok életében jelen lévő feszültségek és frusztrációk elszigetelt jelenségek voltak a korabeli átlag magyar mentalitás részének? Mint láthattuk a korábbi fejezetekben bemutatott más kutatások alapján is, hogy a normasértési ügyek hazánk gyülekezeteiben nem voltak elszigetelt esetek, hiszen számtalan ügy kerül elő napjainkig is a gyülekezetek életéből. Az említettek mellé, hadd álljon előttünk példa más helyről is. Pár évvel ezelőtt feldolgoztuk Olaszliszka község 17-18. századi

történetét hasonló szempontból. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek ott is egyértelmű bizonyítékai a gyülekezetben előforduló feszültségeknek és frusztrációknak. A havi rendszerességgel vezetett jegyzőkönyvekben a házassági, paráznasági ügyek magasan vitték a pálmát nem csak a korábbi, hanem a 18-19. században is. De a 19. században, mint új jelenség ütötte fel a fejét a templomba járás és úrvacsorázás elhanyagolása miatti becitáltak száma, a lelkeszi és az egyházi javadalmakat be nem fizetők számának megnövekedése. Az esetek tartalmukra nézve kevésbé foglalkoztak „cégéres” bűnökkel, sokkal inkább az egyháznak, illetve előjáróinak kijáró engedelmességre, gyülekezeti közmunkára, az egyházi adófizetésre, az egyházi tisztségviselők fizetésére, s ezek beszolgáltatásában hiányosságot mutatókra koncentráltak. A legtovább bűnök tartott bünt, a káromlást e korszakban már csak akkor vették vizsgálat alá, ha az nagyon kirívó eset volt.⁶⁵⁷ Látható a hasonlóság annak ellenére, hogy nem mezővárosról van szó. Vagyis azt lehet mondani – szinte önmagunkat ismételve – hogy a miskolci gyülekezet életéből feltárt esetek elmaradnak más gyülekezetekben történetektől, ellenben az előforduló vétkek ugyanazok.

Úgy véljük, hogy a Magyarországi Református Egyház gyülekezetei szinte mindegyikében voltak és lesznek olyanok, akik nem törődtek a hivatalos egyházi normákkal, ami a legtöbb esetben egyházfegyelmi eljáráshoz vezetett. Vagyis a miskolci református gyülekezetben tapasztalt esetek nem egyediek, nem elszigeteltek a nagy egyházon belül, hanem azt a fajta általános szellemiséget tükrözik, ami jellemezte a magyar mentalitást a múltban, és talán jellemzi a mában is.

Az, hogy a város népességéhez viszonyítva az erkölcsi kihágások nem tekinthetők gyakori jelenségnek, sőt kifejezetten ritkán fordultak elő, minden bizonnyal a városi tanács, majd a konzisztórium szigorúságának volt köszönhető. A jegyzőkönyvek és a számadatok erről tanúskodnak. Nyilván maradhattak titokban különböző események, amelyek azonban így a közösséget nem sértették. „A keményen fellépő előjáróság szerepét nem lebecsülve felvethetjük, hogy az erkölcsös magatartás gyökerezhetett egy általános normát adó, a város társadalmát példaszerűen átható kegyességben is. Ezen a ponton vagyunk a legnehezebb helyzetben, mert a pietas, a kegyesség, a belsővallásosság dokumentálható a legkevésbé.”⁶⁵⁸

⁶⁵⁷ MISÁK (2006), 148-161.

⁶⁵⁸ SRKTGy. Kt. d. 41,899.

ÖSSZEFOGLALÁS

A magyarországi polgárosodás rendkívül kutatott területe a történetírásnak. A különböző tanulmányok, amelyek e témakörben születtek, körültekintő alapossággal járják körül a társadalmi fejlődésnek ezt a folyamatát. A 18-19. században a felvilágosodás jelentős mértékben kezdte éreztetni hatását, ami alól a helyi közösségek, lokális társadalmak sem vonhatták ki magukat. Az a fejlődés, amit a felvilágosodás eredményezett, kihatott a politikai, gazdasági, egyházi, ideológiai stb. életre és gondolkodásra, aminek következtében kézzelfogható eredményei és következményei csakúgy végigkövethetők egy helyi társadalom életében, mint az ország mindennapjaiban. A polgárosodás folyamatában számos elem mellett a helyi társadalmak életében a vallási hagyományok és szokások, valamint az abból hagyományszerűen kiformalódott normák meghatározó jelleggel bírtak. Éppen ezért izgalmas volt egy közösség életéből fennmaradt korabeli levéltári források feltárása és elemzése, és azoknak az összefüggéseknek a vizsgálata és summázása, amelyek meghatározták a vallási életet, azon belül is a hagyományokat és a szokásokat, feszültségeket és frusztrációkat.

A munka két fő részből áll. Az elsőben, egy általános történeti áttekintés keretében, a demográfiai, a társadalmi mozgások, változások kerültek röviden kifejtésre, amelyek a régi társadalmi rend és értékek hanyatlását, illetve az újak létrejöttét eredményezték. Az új társadalmi értékek meghatározóit, illetve a társadalom rétegződésének legfontosabb sajátosságait jártuk körbe. Az egyház élete a 18-19. században ugyancsak változásokon ment keresztül a történelmi, politikai és egyházpolitikai folyamatok, illetve a különböző szellemi és teológiai irányzatok miatt. A teljességre való törekvés nélkül igyekeztünk ezeket bemutatni, hiszen mint a korszak meghatározói az egyház életére, működésére is rányomták bélyegüket.

A fejezet részeként Miskolc városa történetének legfontosabb elemeit emeltük ki. Miskolc a Tiszáninneri Református Egyházkerület egyik sajátos helyzettel bíró mezővárosa volt. A város elnevezését, földrajzi elhelyezkedését, a birtokviszonyok alakulását a társadalmi rétegződés legfontosabb meghatározói követték. Rátérve az egyházi élet alakulására a reformáció utáni folyamatokat, majd az ellenreformáció, az abszolutista uralkodói magatartásból származó rendeletek, országgyűlési határozatok protestáns egyházakra gyakorolt hatását ismertettük szintén csak röviden. Miskolc sok tekintetben – helyzeténél fogva – különbözött más mezővárostól, hiszen a városban és a

gyülekezetben egyaránt szokatlanul magas volt a nemesek aránya. A város történelmének rövid bemutatása után a református egyház kialakulása, intézményesedése, majd a katolikus restauráció alatt a fennmaradásért folytatott küzdelme bemutatása következett. A város vallási élete is sajátosan alakult, amennyiben hosszú ideig sikerült megőriznie vallási homogenitását.

A felvilágosodás hatására kibontakozó irányzatok és mozgalmak, a racionalizmus és liberalizmus minden tekintetben rányomták bélyegüket nem csak a társadalmi, tudományos, de az egyházi életre is. Sok szempontból mindez hátrányt jelentett az egyházak mindennapi életére nézve. Egyes vélemények szerint az új gondolkodásnak köszönhetően az emberek eltávolodtak az egyháztól, ami megmutatkozott annak megítélésében, a vallásos élet és a templomlátogatások terén is. Miskolc városa ebből a szempontból nem mondható tipikusnak. Itt ugyanis a források alapján az emberek életének továbbra is része maradt a templomba járás. Nem feltétlenül a mély kegyességi élet gyakorlásaként, mint inkább az új társadalmi berendezkedés részeként, amennyiben hozzátartozott a kor vallásos mentalitásához.

Munkánk másik fő részében már a konkrét téma kibontására törekedtünk. A város történetén belül a helyi társadalom és vallási normák összefüggéseit, egymáshoz való viszonyulását három nagyobb fejezeten keresztül elemeztük. Azt vizsgáltuk, hogy Miskolc város lokális társadalmán, gyülekezetén belül hogyan alakultak a vallási normák, illetve mi befolyásolta e normák feszültségeit és frusztrációit. Továbbá, hogy miből adódtak ezek a feszültségek és frusztrációk, és milyen eljárási módokat alkalmazott az egyház ezeknek kezelésére és visszaszorítására. Ezek a feszültségek konkrét norma-elhajlásokban, normasértésekben öltöttek testet, amit a helyi közösség vezető testület vizsgált, és a korban született zsinati, illetve világi törvények figyelembevételével szankcionált.

A vallásos feszültségek és frusztrációk ügyekben való lecsapódásának palettája rendkívül színes a gyülekezetben. A fennmaradt források betekintést engedtek a gyülekezeti tagok mindennapjaiba. Kezdetben a városi tanács, később a konzisztórium hatásköre volt a normasértési ügyek kivizsgálása és szankcionálása. A városi tanács rendkívül komolyan vette a nyilvános vétkek megbüntetését, és kemény eszközöket alkalmazott. Nem volt ritka, hogy a paráznákat pálca- vagy korbácsütésre ítélte, amit a város piacán hajtottak végre, ezt követően pedig kiűzték a városból. Időnként

pénzbírságot is kiszabtak. A legkeményebb döntés a hóhér általi halál volt. Ezt azonban nagyon ritkán és rendkívül nyomós esetben alkalmazták.

A presbitérium megalakulása a miskolci gyülekezetben egyben azt is jelentette, hogy onnantól kezdve az ügyek a testület elé kerültek. A gyakorlat szerint a vétkes feleket behívták, ahol annak megfelelően, hogy milyen vétket követtek el, megintették, megbékélésre szólították fel. Általában a házastársak egymás közötti viszályát az utóbbival igyekeztek megoldani, hogy az eddigi közös életük ne válással érjen véget. Amennyiben ez sikertelennek bizonyult, a presbitérium kiadta a szükséges iratokat a válás megindításához. A parázna, káromkodó embereket a legtöbb esetben megintették, és életük megváltoztatására kötelezték. Abban az esetben, ha az ügyek meghaladták a konzisztórium kompetenciáját, és a törvény erejére volt szükség, továbbították azokat a városi magisztrátushoz. A templomi székek körüli viszálykodást eklézsiakövetéssel büntették.

Az 1781-1848 közötti időszakból sokkal több ügy maradt fent, mint a korábbiakból. Ezek között a legtöbb a házassági viszályokkal kapcsolatos. Előfordulnak nagyon sajátos paráznasági, rágalalmazási, malombeli, templomi székek körüli esetek. Az ügyek számának növekedésével nem volt egyenes arányos a fegyelmezés. Ugyanis ebben a korszakban már nem találkoztunk eklézsiakövetéssel, kiközösítéssel, csupán feddéssel, jóra intéssel. Ennek számos oka lehetett. A polgári állam megjelenése, a szekularizáció előretörése, a romantikus korszak hozta változás, a hagyományos társadalmi keretek felbomlása. A 18. századtól fokozatosan megjelenő irányzatok jelentősen alakították és befolyásolták az emberek gondolkodását.

Az utolsó korszakban (1848-1900) az ügyek száma elenyésző. Ebben nyilvánvalóan az adott történelmi, egyháztörténelmi és politikai tényezők játszották a legnagyobb szerepet. Az 1848 utáni megtorlás, majd a protestáns pátens, amely az egyház több évszázados alkotmányát akarta semmissé tenni, a jobbágyszabadítás következtében előállt helyzet, a kiegyezés és az azt követő időszak lekötötték az egyházak figyelmét, s mindemellett saját belső ügyeik rendezése is feladat volt. Míg a korábbi évtizedek nehézségei összetartó erő volt, addig a 19. század második felében a nehézségek elmúltával a miskolci gyülekezetben is felszínre törtek a belső viszályok. Az újonnan választott presbitérium és gondnok munkája következtében rendeződtek az egyházközség nehézségei, amelyek között a legégetőbb a pénzügyek rendbetétele volt.

Az egyházfegyelem kérdése napjainkban sok tudományterület által vizsgált téma lett. Nem csupán az egyháztörténészek, de a néprajzi, illetve bizonyos szempontból a jogtörténet kutatói is előszeretettel szentelnek időt ennek a témának. Sőt a helytörténészek kutatásában is előtérbe került a különböző fegyelmezési eszközök révén.

Az egyház életében az egyházfegyelem megtartó erő és gyakorlat volt. Az egyháznak ezt a munkáját zsinati rendelkezések segítették a reformáció századától kezdve. Ezek a zsinatok az egyházfegyelem szinte minden területével és kérdéseivel foglalkoztak, ami voltaképpen lefedte az élet teljességét, mint ahogy a büntetéseket, a bűnbánatot és a visszafogadás módját is. Ezek a rendelkezések irányadóként bekerültek az egyházközi jegyzőkönyvekbe, és felállítottak egy értékrendet, és egy normarendszert határoztak meg mind az egyén, mind pedig a közösségek számára, amelyben megfogalmazódtak az erkölcs, az illem és a közrend feltételei. Azzal, hogy egy közösség vagy annak tagjai betartották ezeket a szabályokat, a saját életüket könnyítették meg, hiszen nyugalmat, békét teremtettek maguk számára.

A közösségek működőképességére nézve a különböző történelmi, politikai, egyházpolitikai viszonyok, háborús helyzetek között, a szigorú vagy később kevésbé szigorú egyházfegyelem egyik hatásos eszköze volt. Hiszen arra törekedett, hogy megőrizze a gyülekezeteket az erkölcsi zülléstől, a széthullástól, formálja az erkölcsi érzéket, a közösségi értékeket, és annak tudatát, hogy a bűnnek következményei vannak még akkor is, ha később ebben bizonyos szempontból megkötötték a kezét. Mint az Isten igéjének talaján álló intézménynek nemcsak feladata, de kötelessége is volt tisztán tartani, és tisztán megőrizni a közösséget. Az Isten igéje alapján megfogalmazott Heidelbergi Káté 81-85., és Második Helvét Hitvallás 14-18. részei ugyancsak zsinórmértékül szolgáltak református egyházunkban tekintetben, hogy megítélje, ki számított bűnösnek, hogyan és milyen fegyelmező eszközt alkalmazzon az eredményes fegyelmezés munkájában, hogy tagjait megőrizze a bűnöktől az idő, a közjó és szükség elvárásai szerint a tagok épülésére.

A törvények, normák betartása és betartása felett együttesen ügyeltek a lelkipásztor, a gondnok, a presbitérium, az esperes, püspök, az egyházi vizitációk. Tették mindezt úgy, hogy közben egymás életét is figyelemmel kísérték, hiszen az egyház vezető tisztségviselői sem estek kívül a törvény hatályán.

A vétkeket koronként változó módon fegyelmezték és büntették, mint ahogy a

szabályok és normák is változtak idővel. Kezdetben a legsúlyosabb büntetés az excommunicáció volt. Azok részesültek ebben, akik Isten és az egyház ellen nyilvánosan vétkeztek. Őket az egyház a gyülekezet előtti vezeklésre, bűnbánatra, vagyis eklézsiakövetésre ítélte. A kirekesztés eszközét is alkalmazták, amikor is a vétkes tag egy ideig nem vehetett részt a gyülekezeti alkalmakon és nem élhetett úrvacsorával. Amennyiben az ilyen ember bűnbánatot tartott és nyilvánosan megkövete a gyülekezetet, az visszafogadta magába, amit a lelkész a szószékről hirdetett ki. Az eklézsiakövetésnek voltak tárgyi eszközei is, mint a fekete szék és fekete terítő. Ha a vétkes nem gyakorolt bűnbánatot, és egymás után többször nem élt vagy nem élhetett úrvacsorával és időközben meghalt, megfosztották a rendes temetéstől és temetőtől. Az eklézsiakövetés szertartásának módját Méliusz Juhász Péter 1563-as ágendája adta meg az egész magyar nyelvterületen az alapját.

A fennmaradt források és a kiszabott büntetések alapján könnyen meg lehet rajzolni az egyház fegyelmező erejének és gyakorlatának ívét, illetve csökkenő tendenciáját. Hiszen a 19. század első felének közepétől tapasztalt eszközök már csak a megintés, megbékkeltetés, legfeljebb a feddés, időnként tiltás vagy az ezekre tett kísérlet maradt a presbitérium kezében. Ellenben megjelent a pénzbírság, mint fegyelmező eszköz, ami az elkövetőket igen érzékenyen érintette, s talán éppen ezért bizonyos mértékben visszatartó erő volt. A pénzbüntetés kiszabásában és annak egyre gyakoribbá válásában az egyházat minden bizonnyal az motiválta, hogy ennek beszédében a világi hatalom segítségét igénybe vehette. Ugyanakkor pedig az egyház fegyelmező munkája mögött fel kell fedeznünk azt az igyekezetet, amely korábbi erőteljes pozíciója elvesztése után is abban nyilvánult meg, hogy a családi élet tisztaságára, a családok egyben tartására minden erejével törekedett, felhasználva lehetőségeit és tekintélyét.

S bár az egyház fegyelmező tevékenysége külső és belső hatások következtében liberálissá és engedékenyebbé vált a vétket elkövetőkkel szemben, a közösségnek fontos volt a régi normák, a regulákhoz való ragaszkodás, ezért szigorúbban ítélte. Az, aki meg akart maradni ebben a közösségben, annak a szabályokat be kellett tartani, vagy legalább is igazodni kellett hozzájuk.

Az egyházfegyelem alakulásának több évszázados ívét tekintve elmondható, hogy a bibliai, reformátori alapokból kiinduló egyházi fegyelem a 19. század végére szinte elvesztette erejét, a későbbiekben pedig meg is szűnt, hiszen napjainkban már

alig találunk valamit abból a szigorból és következetességből, ami a kezdetekben jellemezte egyházunkat. Ami kezdetben az egyház kezében összpontosult és zsinati határozatok szabályozták, fokozatosan átkerült a világi hatóságokhoz. Az egyház elerőtlenedését etekintetben ott is tetten érjük, hogy aki nem akarta alávetni magát az egyházfegyelemnek, az a 19. század végére kitért abból. E század végére sem lényegében, sem gyakorlatában nem volt már az egyházi fegyelem az, ami kezdetben volt. Ennek természetesen több oka is van. Az első mindenképpen az, hogy az uralkodói, helytartótanácsi rendeletek fokozatosan nyirbálták meg az egyház jogait ezen a téren. A felvilágosodás hozta korszellem következtében megváltoztak és „elavultak” a büntetési módok. Továbbá a polgárosodás, a polgári büntetőjog, a polgári anyakönyvezés, a házasság általánosává válása, a közösségek életmódjának megváltozása együttesen szüntették meg a fegyelmezés hagyományos módjait. Mindezek mellett a 19. század második felében már tetten érjük az egyháztól és a vallástól való eltávolodást is. Az egyháztagok életében egészen más szempontok kezdtek érvényesülni, aminek a gyökerei a felvilágosodás, a teológiai racionalizmus és liberalizmus eszméiből táplálkoztak. Természetesen nem állíthatjuk egyértelműen, hogy nem voltak törekvések az egyházi fegyelem megőrzésére, vagy a gyülekezetekben a fegyelmezés helyreállítására és érvényesítésére, ezek azonban ekkor már nem voltak olyan hatásosak. Abban az esetben láthatunk eredményt, ha a világi hatalom támasza volt ebben az egyháznak.

Összehasonlítva a türelmi rendelet előtti és utáni időszakot elmondhatjuk, hogy az 1781-t követező időszakban az egyházfegyelem gyakorlatában tetten érhető hatások, mint a felvilágosodás eszméi által áthatott uralkodói rendeletek, illetve egyházi rendelkezések, a napóleoni háborúk és azok következményei, a feudális társadalmi rend felbontására irányuló törekvések és azok társadalmat átalakító hatásai, mind a fegyelem szigorának enyhülést hozták, s végül szinte teljesen megszüntették. Az állam egyre inkább tudtára adta az egyháznak, hogy milyen szerepet szánt neki a fegyelem és büntetés terén, és mi az, amit saját jogkörének tekintett. Ezt érvényesítendő rendeleteivel avatkozott bele az egyház életébe. A fegyelmezés különböző területeit szabályzó rendeletek megkötötték a presbitériumok kezét. Később pedig a racionalizmus hatására az egyház törvényei is szemléletváltozáson mentek keresztül, amiben a büntetés méréklése fontos szemponttá vált.

S mi maradt mindebből mára? Erre a kérdésre válaszként hadd idézzük Ifj.

Fazakas Sándort. „A XIX. és XX. század a világtörténelem legnagyobb kulturális, szellemi és társadalmi átalakulását hozta magával, amely kiegészült előbb az ipari forradalom, majd az információs forradalom térhódításával. Ugyanakkor megnőtt a nem keresztyén vallások iránti hihetetlen nagy érdeklődés. A régi „hagyományos egyházaság” helyére többé-kevésbé az önkéntességre alapuló egyházmodell lépett és a szekularizáció, pluralizmus, modernitás és tömegtájékoztató eszközök által erősen befolyásolt társadalom szinte megoldhatatlan problémák elé állította az egyházfegyelmet – mind szervezeti-szociológiai, mind pedig pszichológiai szempontból. Egy ilyen világban az egyházak többé nem számíthatnak az állam segítő kezére, ami az egyházfegyelmet illeti ... Egy szekularizált, szabadelvű társadalomban senki nem érzi magát különösebben a pokol tornácában, ha egy egyház excommunicálta: „vannak más felekezetek, más vallások, Istenhez több út vezet.” Teológiai tanárok, professzorok, akiket az egyház tévtanítás miatt tilalom alá helyez, továbbtanítanak magánegyetemen, a média pedig „sztárokká” kiáltja ki őket. Az egyház egy ilyen világban nem tudja elhallgattatni kritikusait és az önkéntes egyháztagságból és adományokból élő gyülekezet pedig nem szívesen riasztja el támogatóit a „haszontalan egyházfegyelmezés által”.⁶⁵⁹

⁶⁵⁹ FAZAKAS, IFJ. (1998), 4.

SUMMARY

Civilization in Hungary is a highly researched area of historiography. The various studies that have been written on the subject have explored this process of social development in great detail. In the 18th and 19th centuries, the Enlightenment began to make its impact felt to a considerable extent, and local communities and local societies could not escape this. The development of the Enlightenment had an impact on political, economic, ecclesiastical, ideological, etc. life and thought, with tangible results and consequences that can be traced in the life of a local community as well as in the daily life of the country. Among many elements in the process of civilization, religious traditions and customs, and the norms traditionally formed from them, have been a determining factor in the life of local societies. It has therefore been fascinating to explore and analyze the surviving archival sources from the life of a community and to examine and summarise the contexts that have determined religious life, including traditions and customs, tensions and frustrations.

The work consists of two main parts. In the first, within the framework of a general historical overview, the demographic and social movements and changes that led to the decline of the old social order and values and the emergence of new ones are briefly explained. The main determinants of the new social values and the main features of the stratification of society were discussed. The life of the Church in the 18th and 19th centuries also changed due to historical, political, and ecclesiastical developments and to different spiritual and theological trends. We have attempted to present these without aiming to be exhaustive, as they were the defining factors of the period and left their mark on the life and work of the Church.

As part of the chapter, we have highlighted the most important elements of the history of the town of Miskolc. Miskolc was one of the most peculiarly situated towns of the Tisza Inner Reformed Diocese. The name of the town, its geographical location, and the development of its land tenure followed the most important determinants of social stratification. Turning to the development of church life, we have briefly described the post-Reformation developments, followed by the impact of the Counter-Reformation, the decrees, and parliamentary decisions of the absolutist rulers on the Protestant churches. In many respects, Miskolc differed from other field towns in that it had an unusually high proportion of nobles, both in the town and in the congregation.

After a brief introduction to the history of the town, the development of the Reformed Church, its institutionalization, and its struggle for survival during the Catholic Restoration were described. The religious life of the town was also fortunate in that it managed to maintain its religious homogeneity for a long time.

The trends and movements of the Enlightenment, rationalism, and liberalism, left their mark in every respect, not only on social and scientific life but also on church life. In many respects, this was to the detriment of the daily life of the churches. In some quarters, the new thinking has led to a distancing of people from the church, which is reflected in the way it is perceived, in religious life, and church attendance. The town of Miskolc is not typical in this respect. Sources indicate that church attendance remained a major part of people's lives. Not necessarily as a practice of deep piety, but rather as part of the new social order, insofar as it was part of the religious mentality of the time.

In the other main part of our work, we have sought to unpack the specific topic. Within the history of the city, we have analyzed the interrelationship and interdependence of local society and religious norms in three major chapters. We examined how religious norms were shaped within the local society and congregation of Miskolc, and what influenced the tensions and frustrations of these norms. Furthermore, what caused these tensions and frustrations, and what procedural methods did the church use to deal with and contain them? These tensions took the form of concrete norm violations, which had to be examined, dealt with, and sanctioned by the local community leadership in light of the synodal and secular laws of the time. The palette of religious tensions and frustrations in the congregation of Miskolc is extremely colorful. Surviving sources have provided insights into the daily lives of church members. Initially, the city council, and later the consistory, had the power to investigate and sanction cases of violation of the norm. The town council was also very serious about punishing public offenses and used harsh means. It was not uncommon for fornicators to be sentenced to caning or flogging, which was carried out in the town square, after which the culprits were expelled from the town. Sometimes a fine was also imposed. The most severe sentence was death by hanging. This was, however, very rare and in severe cases.

The formation of the presbytery in the Miskolc congregation also meant that from then on, matters were brought before this body first. According to the practice, the guilty parties were summoned, where they were reprimanded and called to reconciliation according to the sins they had committed. Usually, the latter was used to resolve the discord between the spouses so that their life together would not end in divorce. If this proved unsuccessful, the presbytery issued the necessary documents to initiate the divorce. In most cases, the fornicators and swearers were reprimanded and ordered to change their lives. In cases where cases were beyond the competence of the consistory and the force of law was needed, they were referred to the town magistrate. Quarrels over church chairs were punished by ecclesiastical firing.

Many more cases survive from the period 1781-1848 than from the earlier period. Most of these relate to marital disputes. There are very specific cases of fornication, libel, mill, and church chairs. The increase in the number of cases has not been in direct proportion to the increase in discipline. For in this period, we no longer encountered excommunication or excommunication, but only reproof and admonition. There were many reasons for this. The emergence of the bourgeois state, the advance of secularisation, the changes brought about by the Romantic spirit of the age, and the breakdown of traditional social frameworks all created a fundamentally new situation for the churches. The trends that emerged in succession from the 18th century onwards significantly shaped and influenced people's thinking.

In the last period (1848-1900) the number of cases is negligible. The historical, ecclesiastical, and political factors played the greatest role in this. The post-1848 reprisals, the Protestant pact to annul the church's centuries-old constitution, the situation created by the emancipation of the serfs, the Reconciliation, and the period that followed, all occupied the churches' attention, and they also had to deal with their internal affairs. While the difficulties of the previous decades had been a cohesive force, in the second half of the 19th century, as the difficulties passed, internal strife began to surface in the Miskolc congregation. The work of the newly elected presbytery and the steward led to the resolution of the parish's difficulties, the most pressing of which was the financial settlement.

The issue of church discipline has become a topic of study in many disciplines today. Not only church historians, but also ethnographers and, in some respects, legal

historians, have devoted much time to the subject. It has even come to the forefront of research by local historians through various instruments.

In the life of the Church, church discipline has been a sustaining force and practice. This work of the Church has been facilitated by synodal decrees since the Reformation. These synods dealt with almost all areas and questions of church discipline, which covered the whole of life, as well as punishments, penance, and the way of re-sanctification. These provisions were incorporated as guidelines in the parish minutes and established a set of values and norms for both individuals and communities, setting out the conditions of morality, decency, and public order. By following these rules, a community or its members made their own lives easier by creating peace and tranquillity for themselves.

It was an effective instrument of strict or later less strict church discipline for the functioning of communities in different historical, political, and one-house-political conditions, and war situations. For it sought to keep congregations from moral debauchery, from disintegration, to form a sense of morality, of community values, and of the awareness that sin has consequences even if later on one's hands were tied in this respect. As an institution grounded in the Word of God, it was not only its duty but also its obligation to keep the community clean and pure. The Heidelberg Catechism 81-85, and Second Helvetic Confession of Faith 14-18, based on the Word of God, also served as a guide in our Reformed Church in discerning who was counted guilty, how and what disciplinary means to employ in the work of effective discipline to keep its members from sinning according to the requirements of the time, the common good and the need for the edification of its members.

The observance and observance of the laws and norms were jointly supervised by the pastor, the curate, the presbytery, the deacon, the bishop, and the church visitations. They did all this while keeping an eye on each other's lives since the leading officials of the church were not outside the scope of the law.

How offenders were disciplined and punished varied from age to age, just as rules and norms changed over time. Initially, the most severe punishment was excommunication. Those who sinned publicly against God and the church received this. They were condemned by the church to repentance before the congregation, or ecclesiastical penance. A means of exclusion was also used, whereby the offending

member was for a time not allowed to attend church services or to partake of communion. If such a man repented and publicly rebuked the congregation, he was taken back into himself, which the pastor proclaimed from the pulpit. There were also material means of ecclesiastical worship, such as the black chair and black tablecloth. If the sinner did not repent and did not or could not take communion several times in succession and died in the meantime, he was deprived of a proper burial and cemetery. The way of celebrating the ecclesiastical eucharist was given its basic form throughout the Hungarian-speaking world by the 1563 agendas of Méliusz Juhász Péter.

From the surviving sources and the punishments handed down, it is easy to trace the curve of the church's disciplinary power and practice, and its downward trend. After all, the only means available from the middle of the first half of the 19th century onwards were reprimand, reparation, or at most reprimand, sometimes prohibition or an attempt to do so. On the other hand, fines were introduced as a disciplinary instrument, which made offenders very sensitive and perhaps for this reason acted as a deterrent. In imposing fines, and their increasing prevalence, the Church was motivated by the fact that it could call on the secular authorities to help it collect them. At the same time, however, the Church's disciplinary work must be seen to be motivated by a desire to use all its power and authority to ensure the purity of family life and to keep families together, even after the loss of its former powerful position.

Although the disciplinary activity of the Church became more liberal and lenient towards offenders, due to external and internal influences, the community was concerned with adhering to the old norms and rules and therefore judged more harshly. Those who wanted to remain in this community had to abide by the rules, or at least conform to them.

Looking at the centuries-long arc of the development of church discipline, it can be said that the church discipline, which had its origin in the biblical, reformed foundations, had almost lost its strength by the end of the 19th century, and later on it even disappeared, since today we can hardly find anything of the rigor and consistency that characterized our church in the beginning. What was initially concentrated in the hands of the Church and regulated by synodal decisions has gradually been transferred to the secular authorities. We can also trace the church's decline in the sense that those who did not want to submit to church discipline withdrew from it by the end of the 19th

century. By the end of this century, church discipline was no longer what it had been in the beginning, either in substance or in practice. There are of course several reasons for this. The first is that the rights of the Church in this area were gradually being curtailed by the decrees of the rulers and the Council of Governors. In the wake of the Enlightenment, the methods of punishment changed and became 'obsolete'. Moreover, civilization, civil criminal law, civil registration, the pseudo-chain of marriage, and changes in the way of life of communities have combined to abolish traditional forms of discipline. In addition, in the second half of the 19th century, there was also a move away from church and religion. A completely different perspective began to prevail in the lives of church members, rooted in the Enlightenment, theological rationalism, and liberalism. Of course, it cannot be said that there were no efforts to maintain church discipline or to restore and enforce discipline in the congregations, but these were not as effective at the time. We can see results where the secular hata-lom was a support for the church in this.

Comparing the period before and after the imperial decree, we can say that in the period following 1781, the changes in the practice of church discipline, such as the imposition of Enlightenment-inspired imperial decrees and ecclesiastical orders, the Napoleonic Wars and their consequences, the efforts to break up the feudal social order and their transformative effects on society, all brought about a relaxation and almost complete abolition of the strictness of discipline. The state increasingly let the Church know what role it intended for it in the field of discipline and punishment and what it considered its authority. It intervened in the life of the Church using decrees to enforce this. The decrees governing the various areas of discipline tied the hands of the presbyteries. Later, under the influence of rationalism, the laws of the Church also underwent a change of approach, in which the reduction of punishment became an important aspect.

And what is left of all this today? In answer to this question, let us quote Jnr. Sándor Fazakas."The 19th and 20th centuries brought with them the greatest cultural, intellectual, and social transformation in world history, complemented first by the Industrial Revolution and then by the Information Revolution. At the same time, there has been an incredible increase in interest in non-Christian religions. The old 'traditional ecclesiasticism' was more or less replaced by a church model based on

voluntarism, and a society heavily influenced by secularisation, pluralism, modernity, and the mass media posed almost insurmountable problems for church discipline, both from an organizational-sociological and psychological point of view. In such a world, the churches can no longer count on the helping hand of the state as far as church discipline is concerned ... In a secularised, liberal society, no one feels particularly in the gates of hell when a church exclaims: "There are other denominations, other religions, there are many ways to God." Theological teachers and professors, banned by the church for heresy, continue to teach at private universities, and the media proclaim them "stars". In such a world, the church cannot silence its critics, and the congregation, living on voluntary membership and donations, is reluctant to alienate its supporters through 'useless church discipline'."

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Miskolci Helv. Hitv. Reformált Egyház Évkönyve 1874. Sárospatak 1875.

A Pallas Nagy Lexikona, 15. köt., Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1897.

BAJKÓ Mátyás (1976)

Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

BAKER, J. Wajne (1998)

Egyház, állam és rajongás: a svájci reformáció válsága 1531-1536, ford. DIENES Dénes, in: Sárospataki Füzetek 1998/1. 76.

BALOGH Judit (1999)

A miskolci reformátusság a XVI-XVIII. században, in: BALOGH Judit–DOBROSSY István (szerk): Fából és deszkából: a miskolci Deszkatemplom, Miskolc.

BARÁTH Béla (2021)

Egyházfegyelmi feljegyzések a sárospataki református egyházközség 1770-1841 között keletkezett irataiban, in: CSORBA Dávid–SZATMÁRI Emília (szerk.): „...Tanácsaid hűség és igazság” tisztelgő írások Dienes Dénes professzor úr 65. születésnapjára, Budapest-Sárospatak.

BARÁTH Béla Levente (2013)

Egyházszerkezet és politika, in: BALOGH Margit–KÓKAI NAGY Viktor (szerk.): Újszövetség és eszkatológia, tanulmánykötet Peres Imre tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából, DRHE, Debrecen.

BARÁTH Béla Levente–OROSZ Adrien (2011)

A presbiteri elvű egyházkormányzás kálvini értelmezése és hatása Magyarországon, in: GÁBORJANI SZABÓ Boton (szerk.): Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen.

BARSI János (2000)

Görög katolikusok, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): Miskolc története III/2. 1702-1847, Miskolc.

BARSI János (2000)

Katolikus egyház, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): Miskolc története III/2. 1702-1847, Miskolc.

BARTHA Tibor–MAKKAI László (1983, főszerk.)

Studia et acta ecclesiastica V. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978., Magyar Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest.

- BENEDEK Sándor (1971)
A magyarországi református egyház istentiszteletének módja, Órisziget.
- BÍRÓ Sándor–BUCSAY Mihály–TÓTH Endre–VARGA Zoltán (1995)
A magyar református egyház története, Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Sárospatak.
- BUCSAY Mihály (1985)
A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, Budapest.
- CSOHÁNY János (1979)
A Habsburg-önkényuralom változásai, in: ZSEBŐK Zoltán (főszerk.): *Confessio* 1979/3., Magyarországi Református Egyház, Budapest.
- CSOHÁNY János (1994)
Magyar protestáns egyháztörténet 1711-1849, Debrecen.
- DIENES Dénes (2000)
A református iskola, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története 1702-1847/2*. Miskolc. 7
- DIENES Dénes (2000)
Egyházi, vallási élet: református egyház, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története 1702-1847-ig*, 3/2. Miskolc.
- DIENES Dénes (2000)
Evangélikus egyház, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): *Miskolc története III/2*. 1702-1847, Miskolc.
- DIENES Dénes (2000)
Református egyház, in: *Miskolc története 1702-1847-ig*. 3/2. köt., Miskolc.
- DIENES Dénes (2003, szerk.)
A Zempléni Református Egyházmegye összeírása 1782, Sárospatak.
- DIENES Dénes (2008, szerk.)
Zempléni vizitációk 1629-1671, Sárospatak.
- DIENES Dénes (2003, szerk.)
Református egyházlátogatás a Borsod-Gömör-Kishonti Egyházmegyében 1665, 1668, 1669, Sárospatak.
- DIÓS István (2002, főszerk.)
Magyar Katolikus Lexikon, 7. köt., Szent István Társulat, Budapest.

- DOBROSSY István (2000)
Görögkeleti (ortodox) egyház, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): Miskolc története III/2. 1702-1847, Miskolc.
- DOBROSSY István (2000)
Zsidó hitközség, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): Miskolc története III/2. 1702-1847, Miskolc.
- DRASKÓCZY István (1996)
Miskolc birtoktörténete a középkorban, in: KUBINYI András (szerk.): Miskolc története: a kezdetektől 1526-ig I/1. Miskolc.
- FAGGYAS István (1990,1991)
Lakosság és templomi ülésrend I-II., Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.
- FARAGÓ Tamás (2000)
A Város népessége, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): Miskolc története 1702-től 1847-ig, 3/1. Miskolc.
- FARAGÓ Tamás (2000, szerk.)
Miskolc története III/2., 1702-1847-ig, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és a Miskolci Herman Ottó Múzeum, Miskolc.
- FAZAKAS Sándor, Ifj. (1998)
Egyházfegyelem és gyülekezetépítés, in: Református Tiszántúl 1998. 6/3.
- FAZEKAS Csaba (2000)
Városi társadalom, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): Miskolc története 1702-től 1847-ig, 3/2. Miskolc.
- GLATZ Ferenc (2001, főszerk.)
Magyar Nagylexikon, 12. köt., Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest.
- GÖNCI János (1895)
Vadházasság és eklézsia-követés, In: Protestáns Közlöny 1895/37.
- HORVÁTH Barna (1974)
Adalékok Igrici község önkormányzatának és művelődéstörténetének kezdetéhez, Mezőcsát.
- Illyés Endre (1941)
Egyházfegyelem a magyar református egyházban, Debrecen.
- JÁVOR Katalin (1971)
Egy XIX. századi presbiteri jegyzőkönyv tanulságai, in: Népi Kultúra - Népi Társadalom. V–VI. Budapest.

- KÁLVIN János (1910):
Keresztyén vallás rendszere, 2. köt. Pápa.
- KÁLVIN János (2014)
A keresztyén vallás rendszere 2. köt., IV. 8. Buzogány Dezső (ford.). Kálvin, Budapest.
- KISS Áron (1881)
A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései, Budapest.
- KISS Áron (ford., 1875)
Egyházi kánonok, melyet részint a magyarországi, részint az erdélyi régi kánonokból összegyűjtött és a kor kívánatához képest több másokkal is bővített és kissé jobb rendbe szedett Geleji Katona István az erdélyi igaz hitű egyházak püspöke, 1649, Szatmárnémeti.
- KISS Réka (2011)
Egyház és közösség a kora újkorban. A küüllői református egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében. Budapest.
- KÓSA László (1979)
Erkölcsei kihágások és büntetései Gyulán a XIX. sz. első felében, in: Békési Élet, 1979/1.
- KÓSA László (2011)
Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus korában, in: KÓSA László: Egyház, társadalom, hagyomány, Debrecen.
- KOVÁCS Ábrahám (2013)
Karl Barth és a vallási pluralizmus – vallás, hit és hitetlenség, in: KOVÁCS Ábrahám (szerk.): Vallási pluralizmus, vallásközi párbeszéd és kortárs ideológiák, Kálvin, Budapest.
- KOVÁCS Gábor (1885)
A miskolczi ev. ref. főgymnasium története I. Miskolcz.
- KOVÁCS Gábor (1895)
A miskolczi ev. ref. főgimnázium története II. Miskolcz.
- KUR Géza (1993)
A Komáromi Református Egyházmegye, Pozsony.
- LÁCZAI SZABÓ József (1813)
Különböző textusokból készített prédikációi, Sárospatak.
- MARJALAKI KISS Lajos (1930)
Régi népszámlálások Miskolcon, Miskolc.

- MARJALAKI KISS Lajos [é.n.]
Régi népszámlálások Miskolcon, Miskolc.
- MÁRKUS Jenő (2005)
A liberális szellem a református egyházban, Kálvin, Budapest.
- MÁRKUS Mihály (1983)
Liberalizmus és új ortodoxia, in: BARTHA Tibor-MAKKAI László (szerk.): Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest.
- MEDGYESI Pál (1650)
Dialogus Politico Ecclesiasticus, Bártfa, in: RÉVÉSZ Imre (1947): A szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar református ébredés, Budapest.
- MISÁK Marianna (2006)
Egyházfegyelem a 17-18. századi Olaszliszván, in: Collegium Doctorum 2006. 2/1.
- MISÁK Marianna (2019)
„Minden iskolába járó leány gyermektől...”, református nőnevelés a 16-19. századi Felső-Magyarországon, Sárospatak.
- NAGY Géza (1985)
Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből, Budapest.
- NAGY Janka Teodóra (2012)
A „Janus-arcú” megszegényítő büntetések, in: Börtönügyi Szemle, 2012/ 2.
- NAGY Ödön (1994)
A református egyházfegyelem a múltban és a 20. században, in: Confessio 1994. 18/2.
- NIESEL, Wilhelm (1998)
Kálvin teológiája, ford. NAGY Barna, Budapest.
- Ö. KOVÁCS József–SZENDI Attila (2000)
Jogi helyzet és normák, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): Miskolc története 1702-1847, 3/2. Miskolc.
- Ö. KOVÁCS József–SZENDI Attila (2000)
Városi társadalom, in: FARAGÓ Tamás (szerk.): Miskolc története 1702-1847, III/2. Miskolc.
- Révai Nagy Lexikona, 18. köt., Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1925.

- RUZSA-NAGY Zoltán (2017)
Az egyházfegyelem gyakorlata a Kecskeméti Református Egyházközségben a 18. században, in: Egyháztörténeti Szemle 2017. 18/2.
- S. LACKOVITS Emőke (2007)
Református rendtartás és egyházfegyelem a Balaton-felvidéken, n: Ethnographia 2007. 118/2-3.
- SZINYEI József (1899)
Magyar írók élete és munkái, 6. köt., Hornyánszky Viktor Kny., Budapest.
- TIMON Ákos (1885)
A párbér Magyarországon, Pallas Irodalmi és Nyomdai RT., Budapest.
- TÓTH Péter (1981)
Miskolci statutumok 1573-1755, Miskolc. Levéltári Füzetek, 13.
- TÓTH Péter (1996)
Társadalom, egyház, művelődés, in: KUBINYI András: (szerk.): Miskolc története: a kezdetektől 1526-ig, I. Miskolc.
- TÓTH Péter (1998)
Miskolc társadalma a XVI-XVII. században, in: Szakály Ferenc (szerk.): Miskolc története: 1526-tól 1702-ig, II. köt., Miskolc.
- UGRAI János (2004)
„Kis világnak világos kis tüköre”: északkelet-magyarországi református lelkészek önéletrajzi nyilatkozatai 1807-1808-ból, Debrecen.
- UGRAI János (2008)
Komjáthy Ábrahám a gyermekek neveléséről, in: Széphalom 18. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely.
- UGRAI János (2011)
Fenntartóhiányos helyzetben, a Sárospataki Református Kollégium szervezeti jellemzői a 19. század elején, in: PUSZTAI Gabriella–NÉMETH Nóra Veronika (szerk.): Út-közben.
- Vizi E. Szilveszter (2003, főszerk.)
Magyar nagylexikon, 19. köt., Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest.
- ZOVÁNYI Jenő (1909)
A zempléni református dioecesis zsinatai 1629-1645, in: KOMÁROMY András (szerk.): Történelmi tár, Budapest.
- ZSILINSZKY Mihály (1907, szerk.)
A magyar protestáns egyház története, Athenaeum, Budapest.

Levéltári források

Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltárában őrzött iratok jelzetei: R.B.I. 3/1.; R.B.I. 3/2.; R.B.I. 4/1.; R.B.I. 4/3.; R.B.I. 4/5.; R.B.I. 5/1.; R.B.I. 5/2.; R.B.I. 5/5.; R.B.I. 5/6.; R.B.I. 6/1. ; R.B.II. 3/1.; R.B.II. 7/1.; R.A.I. 1/20.; R.A.I. 1/23.; R.A.I. 1/29.; R.A.IV. 1/15.; A.XXV. 9336.43.; A.XXV. 9345.52.; A.XXV. 9346.53.; Kgg. II. 8.; Kgg. IV. 19. R.D. VI. 6/5.; SE.VII.1/1.a.; B.LXXVI. 36149-36152.; A.XIX.6955. ; R.D. III. 6/5.; Kgg. II. 12.

A Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Aabaúj-Zemplén Megyei Levéltárában őrzött irat jelzete: IV.1501/a. Miskolc város tanácsának iratai, tanácsülési jegyzőkönyvek 1569-1849

Kézirattári források

SRKTGY. Kt.d. 41,899. 3.; SRKTGY. Kt. 4335.

Internetes források

ANNÁSI Ferenc

A jobbágyfelszabadítás ügye Heves és Külső-Szolnok Megyében az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején II., 215. http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/1761/1/215-251_Annasi.pdf, 2023.11.18.

EGYED Ákos

Vázlatok a jobbágyfelszabadítás és zsellérkedés történetéről Háromszéken (1848-1896),
https://epa.oszk.hu/03300/03316/00004/pdf/EPA03316_aluta_1971_235_279.pdf, 2023.11.18.

HAHNER Péter (2020)

A megújuló társadalom a 19. században,
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_megujulo_tarsadalom_a_19_szazadban/, 2020.05.14.

HAHNER Péter (2020)

Vallás és tudomány a 19. század első felében,
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/vallas_es_tudomany_a_19_szazad_elso_feleben/, 2020.04.23.

HOPPÁL Mihály (1990, szerk.)

Magyar néprajz VII. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/vii-nepszokas-nephit-nepi-vallasossag-A33C/nepi-vallasossag-ABA5/protestans-egyhazias-szokasok-es-magatartasformak-AE93/a-vallasos-elet-szinterei-es-gyakorlata-AEFF/templom-AF00>, 2023.03.14.

KÁDÁR László (1999)

Eszterházy Károly racionalizmusa,
<http://vigilia.hu/regihonlap/1999/6/9906kad.html>, 2015.11.13.

KERTÉSZ Botond (2014)

Az evangélikus egyháztörténet 19. századi forrásai az Evangélikus Országos Levéltárban, <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/KERTESZ.HTM>, 2014.12. 29.

KISS Réka (2009)

Egyház és társadalom a koraújkorban a Küküllői Református Egyházmegye iratainak tükrében (17-18. sz.), <http://doktori.btk.elte.hu/folk/kissreka/diss.pdf>, 2023.03.13.

KISS Réka

Irányvonalak a református vallási néprajzi és mentalitástörténeti kutatások rendszerváltás utáni történetéből,
http://real.mtak.hu/29369/1/Kiss_Reka_2013.05_javitott1_u.pdf, 2023.03.14.

Magyar néprajz,

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/vii-nepszokas-nephit-nepi-vallasossag-A33C/nepi-vallasossag-ABA5/protestans-egyhazias-szokasok-es-magatartasformak-AE93/az-egyhazkozseg-szervezete-es-intezmenyei-AEDE/egyhazfegyelem-AEEE/>, 2023,11.18.

Magyar Néprajzi Lexikon, 4. köt.

<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/4-45.html>, 2020.04.23.
Az 1881-es debreceni alkotmányozó zsinat emlékezete, in: Egyház és világ Mediárium, 2007.1/3-4. 83. <https://epa.oszk.hu/01500/01515/00002/pdf/13.pdf>, 2023.11.23.

Magyar katolikus lexicon

<http://lexikon.katolikus.hu/P/p%C3%A1r%C3%A9r.html>, 2023.11.16.

MOLNÁR János (2007)

<https://mek.oszk.hu/02100/02152/html/07/323.html>, 2023.11.16.

NAGY Péter (2019)

A házasság felbontásának dogmatikája, jogi normái és gyakorlata a 19. századi Erdélyben, PhD értekezés, Budapest,
https://ajk.kre.hu/images/doc6/DOKTORI/Nagy_Peter_PhD_Disszertacio_2020_0124.pdf, 2023.11.07.

ORTUTAY Gyula (1977, főszerk.)

Magyar Néprajzi Lexikon, 5. köt., Akadémiai Kiadó, Budapest.
<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/>, 2020.04.27.

PALÁDI-KOVÁCS Attila (2002, főszerk.)

Magyar néprajz VIII., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/viii-tarsadalom-CA13/bevezetes-es-tarsadalmi-retegek-CA34/kisnemesi-tarsadalom-es-kultura-CC92/rendiseg-a-templomban-es-a-temetoben-CCE9>, 2023.03.14.

Párbér

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/p-1434B/parber-14767/>, 2023.11.16.

REIMAN Zoltán (2020)

Miskolc története: a kezdetektől a Rákóczi-szabadságharcig,
https://miskolciszemelvények.blog.hu/2019/02/02/miskolc_tortenete_a_kezdetektol_a_rakoczi-szabadsagharcig, 2020.04.23.

SÁNDOR Pál (1996)

Jobbágyfelszabadítás és birtokrendezés Magyarországon 1848-1864, in: Századok 1996., http://real-j.mtak.hu/13747/1/Szazadok_1996.pdf, 2023.00.18.

SZIKLAVÁRY Károly (2011)

Az Egressy család származástörténeti krónikája, in: Lymbus, 385.

TARJÁN Tamás

II. József kiadja türelmi rendeletét, in. Rubicon Online,
<https://rubicon.hu/kalendarium/1781-oktober-25-ii-jozsef-kiadja-turelmi-rendeletet>, 2023.11.05.
https://epa.oszk.hu/01500/01500/00009/pdf/Lymbus_2011_19_SzicklavariKaroly.pdf 2023.02.28.

Vallások és egyházak a polgári Magyarországon

<https://mek.oszk.hu/01900/01905/html/index5.html>, 2023.11.16.